Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 2 (61)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:
Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:
Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:
Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:
Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент
Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент
Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент
Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент
Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук
Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)
Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)
Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:
О.П. Головко

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.
Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 16.05.2025 р. (протокол № 8)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua
Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано суб'єктом у сфері друкованих медіа Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1414 від 25.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03384. Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, 23, 65009, м. Одеса, e-mail: vstup@onua.edu.ua, Тел.: (048) 719-88-01).
Внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ISSN 2305-0314 (Print)
ISSN 2664-6234 (Online)

© *Національний університет «Одеська юридична академія», 2025*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК [94(439.5)+94(37)]:347.651
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.1

Р. В. Савуляк
orcid.org/0000-0001-7680-0766
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри історії держави,права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка,
суддя
Львівського апеляційного суду

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ ЗА АВСТРІЙСЬКИМ ЗАГАЛЬНИМ ЦИВІЛЬНИМ УЛОЖЕННЯМ 1811 Р. ЯК РЕЦЕПЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. було поширене, у т. ч., на західноукраїнські землі, котрі перебували у складі Австро-Угорської монархії у 1772–1918 р. Більше того, воно діяло в них і після розпаду монархії, а саме: в Галичині, анексованій Польщею, – до 1933 р., в Буковині, захопленій Румунією, – до 1938 р., у Закарпатті, приєднаному до Чехословаччини, – до 1939 р. Тож, зважаючи на те, що Уложення упродовж понад 120 років мало вагомий вплив на розвиток цивільного права на західноукраїнських землях, на наше переконання, воно певною мірою вплинуло і на становлення сучасного українського цивільного права. А тому залишається актуальним врахування його позитивного досвіду, перевіреного часом (з огляду на його понад 200-річну чинність, з відповідними змінами і доповненнями, в Австрії і дотепер), сучасною українською цивілістичною наукою.

Одним з головних джерел Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. було передусім пандектне право (рецептоване і пристосоване до нових умов римське право) [1, с. 7; 2, с. 93], а тому рецепція різноманітних положень римського приватного права відображена у багатьох нормах Уложення. Окремий інтерес, на нашу думку, становить регламентоване Уложенням спадкування за законом, яке було детально врегульоване ще у Стародавньому Римі та залишається юридично вагомим і в сучасному українському праві. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати особливості цього правового інституту в Уложенні та виявити в ньому рецепцію відповідних положень римського права, що має як загальнотеоретичне, так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що, попри історико-правову значущість та актуальність Австрійського загального цивільного уложення 1811 р., українськими вченими певною мірою опрацьовувалися його положення про спадкування в цілому, однак спадкування саме за законом недостатньо всебічно вивчене. Зокрема, цей австрійський правовий інститут частково розглядали насамперед О. Нелін та О. Блажівська. Натомість, спадкування за законом у римському приватному праві висвітлене доволі широким колом українських науковців при дослідженні загалом римського права, передусім такими, як: В. К. Дроніков, О. А. Підопригора, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Є. М. Орач, Б. Й. Тищик, Г. М. Федущак-Паславська, І. Г. Козуб, М. І. Боднарук, Р. А. Калюжний та багатьма іншими. Разом з тим, українські правознавці фактично зовсім не приділяли уваги рецепції положень римського права про спадкування за законом в австрійському Уложенні 1811 р.

А тому, з огляду на суттєву обмеженість національних досліджень з означеної проблематики та, натомість, наявність першоджерел, **метою статті** є здійснити комплексний аналіз особливостей спадкування за законом в Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р. та виявити в ньому рецепцію відповідних положень римського приватного права.

Звернемо увагу, що текст Австрійського уложення 1811 р. у сучасній українській історико-правовій науці поширений у російськомовному перекладі Г. Вербловського, здійсненого ще у 1884 р., представленому у 2009 р. у збірнику кодифікацій цивільного законодавства на українських землях за редакцією Р. О. Стефанчука [3, с. 1025–1149]. Відтак, у нашому дослідженні, на підставі здійсненого нами україномовного перекладу, вперше подано вичерпний, постатейний аналіз положень Уложення про спадкування за законом.

Виклад основного матеріалу. У розділі першому «Про речові права» частини другої «Про майнове право» Уложення спадкуванню за зако-

© Р. В. Савуляк, 2025

ном присвячена глава 13 «Про спадкування за законом» (von der Gesetzlichen Erbfolge) (ст. 727–761) [3, с. 1089–1092].

Насамперед Уложення регламентувало підстави спадкування за законом. А саме, якщо померлий не залишив дійсного заповідального розпорядження або розпорядився не про все своє майно, або якщо він наділив не в належному розмірі тих осіб, яким на підставі закону зобов'язаний був залишити спадкову частку (Erbtheil), або ж якщо призначені спадкоємці не можуть чи не бажають прийняти спадок, то відбувається цілком або частково спадкування за законом (ст. 727) [3, с. 1089]. Варто зазначити, що у римському приватному праві спадкування за законом (ab intestato) відбувалося зі схожих підстав: 1) за відсутності заповіту; 2) визнання заповіту недійсним; 3) смерті спадкоємців, зазначених у заповіті, до відкриття спадщини або їхньої відмови від прийняття спадщини [4, с. 441; 5, с. 451]. За Уложенням, за відсутності дійсного заповідального розпорядження все спадкове майно померлого надходить до спадкоємців за законом. За наявності ж дійсного заповідального розпорядження вони отримують ту спадкову частку, яка нікому не заповідана (ст. 728).

Притому, Уложення містило гарантування законних прав спадкоємців у разі зменшення їхньої обов'язкової частки (Pflichttheil). Так, якщо та особа, якій спадкодавець на підставі закону зобов'язаний був залишити спадкову частку, отримає внаслідок заповідального розпорядження менше, ніж слід, то вона може посилатися на припис закону і вимагати у судовому порядку належної їй на підставі глави 14 «Про обов'язкову частку і про зарахування в обов'язкову або спадкову частку» спадкової частки (ст. 729).

Уложення визначало коло спадкоємців за законом, до яких належали передусім: 1) родичі законного походження; 2) узаконені (legitimirte) діти; 3) позашлюбні діти; 4) усиновлені (Wahlrinder); 5) батьки – щодо узаконених, позашлюбних і усиновлених дітей; 6) подружжя. Так, наголошувалося, що спадкоємцями за законом є насамперед ті, які перебувають зі спадкодавцем у найближчій лінії спорідненості шляхом законного походження (ст. 730). Притому Уложення закріплювало такі лінії їхньої спорідненості (Verwandschaftslinien), що закликаються до спадкування у порядку наступної почерговості. До першої лінії належать ті особи, які пов'язані між собою походженням від спадкодавця як їхнього родоначальника, а саме: його діти з їхніми низхідними (тобто діти, а також внуки, правнуки, праправнуки і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До другої лінії належать батько і мати спадкодавця з тими особами, які пов'язані з ним походженням від батька і матері, а саме: його брати і сестри та їхні низхідні (тобто племінники та внучаті племінники і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До третьої лінії належать діди і баби (Grossdltern) з братами і сестрами батьків та з їхніми низхідними (тобто дядьки і тітки та їхні діти, тобто двоюрідні брати і сестри, а також їхні внуки, тобто двоюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До четвертої лінії належать прадіди і прабаби (Urgrossdltern) спадкодавця з їхніми низхідними (тобто двоюрідні діди і баби та їхні діти, тобто двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця, а також їхні діти, тобто троюрідні брати і сестри, та їхні внуки, тобто троюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До п'ятої лінії належать прапрадіди і прапрабаби спадкодавця з їхніми низхідними. До шостої лінії належать прапрапрапращури спадкодавця з їхніми низхідними (ст. 731).

Слід зауважити, що у Стародавньому Римі спадкування за законом виникло раніше спадкування за заповітом, пройшовши складний і тривалий шлях становлення. Зокрема, в імператорський період до видання імператором Юстиніаном 118-ої новели найбільше визнання отримав принцип кровної, когнатської спорідненості [4, с. 442; 5, с. 452]. У Дигестах Юстиніана спадковому праву загалом присвячено цілу низку книг, а саме: книги 5, 28–36, а також, до певної міри, титул II книги 10, титул IV книги 18 [6]; а крім того, у титулі X «Ступені і спорідненості та їхні назви» книги 38 визначено ступені кровної спорідненості [7], котрі мали значення як при врегулюванні шлюбно-сімейних відносин, так і спадкуванні за законом. А кардинальну реформу спадкування за законом здійснив Юстиніан новелами 118-ою і 127-ою. Відтак, 118-ою новелою 543 р. був започаткований четвертий період у законодавчих приписах про спадкування за законом. А саме, ця новела відмінила всі попередні закони про спадкування родичів і встановила, що когнати мали право на спадкування незалежно від статі та без обмеження визначеною кількістю ступенів споріднення; а водночас вона закріпила порядок спадкування родичами [5, с. 452]. Усіх кровних родичів як потенційних спадкоємців Юстиніан розділив на п'ять класів, встановивши черговість їхнього закликання до спадкування, та передбачив наступництво між спадкоємцями різних класів (черг) і ступенів родинної близькості. Притому, у разі відмови від спадщини закликаного спадкоємця спадщина виморочною не ставала, а до спадкування закликалися наступні за ступенем родичі [4, с. 442; 5, с. 452–453].

Розглянемо детальніше передбачені Уложенням підстави, умови і порядок спадкування за

законом усіма 6 лініями родичів законного походження та порівняємо їх з відповідними положеннями римського приватного права. Так, щодо спадкування 1-ою лінією спорідненості регламентувалося, що, якщо спадкодавець має законних спадкоємців 1-го ступеня спорідненості (тобто дітей, а також внуків, правнуків, праправнуків і т. д. – Примітка Р. С.), то до них надходить уся спадщина, незалежно, чи вони чоловічої, чи жіночої статі, чи народилися вони за життя спадкодавця, чи після його смерті. Кілька дітей ділять спадщину у рівних частинах. Однак, внуки від живих ще дітей і правнуки від живих ще внуків права на спадкування не мають (ст. 732). Якщо дитина спадкодавця померла за його життя, залишивши після себе одного або кількох дітей, то частину, що належала б померлій дитині спадкодавця, отримує внук, що залишився, або кілька внуків порівну. Якщо один із цих внуків також помер і залишив дітей, то частка померлого внука ділиться так само між правнуками порівну. Якщо після спадкодавця залишилися ще більш віддалені низхідні (тобто праправнуки і т. д. – Примітка Р. С.), то розподіл здійснюється за пропорційністю, згідно з встановленим вище правилом (ст. 733). Цим способом спадщина ділиться не лише тоді, коли закликаються до спадкування внуки від померлих дітей спільно з живими ще дітьми, або більш віддалені низхідні спадкодавця поряд з менш віддаленими, а й тоді, коли спадок повинен ділитися тільки між внуками від різних дітей або між правнуками від різних внуків. Тому внуки, що залишилися після кожної дитини, та правнуки, що залишилися після кожного внука, незалежно від їхньої кількості, не можуть одержати в жодному разі більше або менше того, що одержали б померла дитина або померлий внук, якби були живі (ст. 734).

Стосовно спадкування 2-ою лінією спорідненості Уложення визначало, що, якщо нема нікого, хто походить від самого спадкодавця, то спадок надходить до його батьків та їхніх низхідних. Якщо обоє батьків ще живі, то вони отримують всю спадщину порівну. Якщо один з них помер, то в його право вступають діти, що залишилися після нього, або їхні низхідні, відтак половина, яка належала б померлому, ділиться між ними, згідно з постановами ст. 732–734 щодо поділу спадщини між дітьми та більш віддаленими низхідними спадкодавця (ст. 735) [3, с. 1089–1090]. Якщо обоє батьків спадкодавця померли, то та половина спадщини, котру отримав би батько, ділиться між дітьми, що залишилися після нього, та їхніми низхідними, а інша половина, як належала б матері, ділиться між її дітьми та їхніми низхідними, відповідно до ст. 732-734. Якщо після цих батьків залишилися лише їхні спільні діти або їхні низхідні, то вони ділять між собою обидві половини порівну. Якщо ж крім них є ще діти батька чи матері або ж як батька, так і матері від іншого шлюбу, то спільні діти батька і матері або їхні низхідні отримують як у батьківській, так і в материнській половині належну їм частку, що дорівнює частці їхніх неповнорідних братів і сестер (einseitige Geschwister) (ст. 736) [3, с. 1090]. Якщо один із батьків спадкодавця помер, не залишивши після себе ні дітей, ні інших низхідних, то вся спадщина надходить до іншого з батьків, який ще перебуває в живих. Якщо ж другий з батьків вже помер, то увесь спадок першого ділиться між дітьми і низхідними другого, згідно з наведеними вище правилами (ст. 737).

Щодо спадкування 3-ою лінією спорідненості Уложення встановлювало, що, якщо батьки спадкодавця померли, не залишивши спадкоємців, то спадок переходить до третьої лінії, а саме: до дідів і бабів спадкодавця та їхніх низхідних. Спадщина ділиться тоді на дві рівні частини: одна половина належить батькам батька та їхнім низхідним, інша – батькам матері та їхнім низхідним (ст. 738). Кожна з цих половин ділиться порівну між дідом і бабою з тієї й іншої сторони, якщо обоє вони перебувають ще в живих. Якщо дід чи баба або обоє вони з тієї або з іншої сторони померли, то половина, що належить цій стороні, ділиться між дітьми і низхідними цих діда і баби, згідно з тими правилами, за якими при спадкуванні 2-ою лінією спорідненості увесь спадок повинен ділитися між дітьми і низхідними батьків спадкодавця (відповідно до ст. 735–737) (ст. 739). Якщо дід і баба з батьківської чи материнської сторони обоє померли і нема низхідних ні від діда, ні від баби з даної сторони, то увесь спадок надходить до діда та баби, що перебувають ще в живих, з іншої сторони, або, у разі їхньої смерті, до дітей, що залишилися після них, та до інших низхідних (ст. 740).

Уложення врегульовувало, що після повного припинення 3-ої лінії спорідненості право спадкування за законом переходить до 4-ої лінії. До неї належать: батьки батьківського діда з їхніми низхідними, батьки батьківської баби з їхніми низхідними, батьки материнського діда з їхніми нащадками та батьки материнської баби з їхніми нащадками (ст. 741). Якщо з усіх цих чотирьох родів залишилися родичі, то спадщина ділиться між ними на чотири рівні частини, і кожна частина знову підрозподіляється між особами, які належать до кожного роду, згідно з тими самими правилами, за якими вся спадщина ділиться згідно із законом між батьками спадкодавця та між їхніми низхідними (ст. 742). Якщо один із чотирьох родів, що належать до цієї лінії, вже припинився, то його частина не

переходить до всіх інших трьох родів, а половина його спадщини надходить до іншого роду тієї сторони (батьківської чи материнської), до якої він належав. Якщо ж припинилися обидва роди з батьківської чи материнської сторони, то вся спадщина переходить до двох родів з іншої сторони, а якщо з них один уже припинився, то до єдиного, що ще залишився, роду (ст. 743).

Уложення регламентувало, що якщо з 4-ої лінії спорідненості не залишилося в живих жодного родича, то спадщина переходить до 5-ої лінії, а саме: до прапрадідів і прапрабаб спадкодавця та їхніх низхідних. До цієї лінії належать: рід батьківських діда і баби батьківського діда, рід материнських діда і баби батьківського діда, рід батьківських діда і баби батьківської баби, рід материнських діда і баби батьківської баби, рід батьківських діда і баби материнського діда, рід материнських діда і баби материнського діда, рід батьківських діда і баби материнської баби і рід материнських діда і баби материнської баби (ст. 744). Кожен із цих восьми родів має однакове право спадкування з іншими родами, і якщо є родичі з кожного роду, то спадок ділиться між ними на вісім рівних частин, а кожна частина, у свою чергу, підрозподіляється між приналежними до цього роду особами у порядку, встановленому для попередніх ліній (ст. 745) [3, с. 1090–1091]. Якщо один із цих восьми родів припинився, то те, що належало б батьківським дідові і бабі якогось діда чи якоїсь баби, надходить до роду материнських діда і баби того самого діда чи тієї самої баби, а те, що належало б материнським дідові і бабі якогось діда чи якоїсь баби, переходить до роду батьківських діда і баби того самого діда чи тієї самої баби (ст. 746) [3, с. 1091]. Якщо припинилися обидва роди якогось діда чи якоїсь баби, то частини, що належать батьківській стороні спадкодавця, надходять до родів, що ще залишилися з батьківської сторони, а частини, що належать материнській стороні спадкодавця, надходять до родів, що ще залишилися з материнської сторони. Якщо ж з усіх чотирьох родів з батьківської сторони або з усіх чотирьох родів з материнської сторони не залишиться зовсім родичів, то роди, які ще залишилися іншої сторони, отримують всю спадщину (ст. 747).

Уложення передбачало, що, якщо, врешті, і 5-а лінія спорідненості зовсім припинилася, то право спадкування за законом переходить до 6-ої лінії, а саме: до прапрапрапращурів спадкодавця та їхніх низхідних. До цієї лінії належать шістнадцять родів, а саме: роди (Stdmme) тих батьків, від яких походять родоначальники (Stdmmdltern) 5-ої лінії, Якщо з кожного роду залишилися живими родичі, то спадок ділиться порівну між шістнадцятьма родами, і кожна з цих частин знову підрозподіляється між родичами, що належать до цього роду, відповідно до наведених уже правил (ст. 748). Якщо з деяких згаданих родів не залишилося родичів, то їхні частини надходять у ті роди, які, згідно з правилами ст. 743 і 746, перебувають у найближчому зв'язку з припиненими родами. Якщо ж залишилися родичі тільки з одного роду, то до них надходить вся спадщина (ст. 749). Якщо хто-небудь перебуває зі спадкодавцем у родинних стосунках більш, ніж з однієї сторони, то він користується щодо кожної сторони тим правом спадкування, яке належить йому як родичу з цієї сторони (відповідно до ст. 736) (ст. 750).

Зауважимо, що Уложення закріплювало усунення більш віддалених родичів спадкодавця від спадкування за законом, наголошуючи, що цими шістьма лініями законного споріднення обмежується право спадкування щодо майна, яке вільно переходить у спадок (ст. 751).

Крім того, Уложення визначало право спадкування за законом узаконених дітей. Так, діти, народжені поза шлюбом і узаконені подальшим шлюбом їхніх батьків, а так само ті, яким, попри перешкоду, що існувала під час вступу їхніх батьків у шлюб, виявляється за ст. 160 особлива поблажливість (Begьnstigung), користуються, з обмеженнями, що містяться в ст. 160 і 161, правами законних дітей також щодо спадкування за законом (ст. 752) [3, с. 1091]. Уточнимо, що ст. 160 регулювала узаконення (Legitimation) позашлюбних дітей шляхом усунення перешкоди до шлюбу або внаслідок невідання подружжя про існуючу перешкоду, яке сталося без вини з їхнього боку. А саме, вказувалося, що діти, які походять хоча від недійсного шлюбу, але не від такого, якому перешкоджають обставини, наведені в ст. 62–64 (тобто перебування водночас в іншому шлюбі (ст. 62), шлюб з духовними особами (ст. 63) та шлюб християн з нехристиянами (ст. 64) [3, с. 1032]. – Примітка Р. С.), розглядаються як законні діти, якщо перешкоду до шлюбу згодом було усунуто або якщо принаймні один із їхніх батьків, без вини з його боку, перебував у невіданні про перешкоду до шлюбу; однак в останньому разі такі діти усуваються від одержання того майна, яке за сімейними розпорядженнями (Familien-Anordnungen) надано особам законного походження. А ст. 161 регламентувала узаконення позашлюбних дітей шляхом подальшого шлюбу (nachfolgende Ehe), зазначаючи, що діти, народжені поза шлюбом, які вступили в сім'ю шляхом подальшого шлюбу їхніх батьків, а так само нащадки цих дітей зараховуються до законних, але вони не можуть оспорювати у законних дітей, які народилися в існуючому на той час шлюбі, переваг першородства та інших уже набутих прав [3, с. 1041].

Притому народженій поза шлюбом дитині, узаконеній з дозволу законодавця, належить право спадкування за законом у батьківському спадковому майні лише в тому разі, коли, на прохання батька, дитина була узаконена з наданням їй однакових із законними дітьми прав на майно, яке вільно переходить у спадок (ст. 753) [3, с. 1091].

Уложення також врегульовувало право спадкування за законом позашлюбних дітей. А саме, щодо матері позашлюбні діти мають, у порядку спадкування за законом у майні, що вільно переходить у спадок, однакові права із законними дітьми. Натомість, у спадковому майні батька і батьківських родичів, а так само батьків, висхідних і решти родичів матері, позашлюбні діти права спадкування за законом не мають (ст. 754).

Окрім того, Уложення передбачало право спадкування за законом усиновлених. Так, усиновлені мають, при спадкуванні за законом у майні особи, яка їх усиновила, котре вільно переходить у спадок, рівні права із законними дітьми; однак, щодо родичів усиновлювача або подружжя, без згоди якого усиновлення відбулося, усиновлені не мають права спадкування; натомість, вони зберігають право спадкування за законом у майні їхніх кровних батьків і родичів (відповідно до ст. 183 (вказуючої, що відносини між усиновлювачами та усиновленим не мають впливу на решту членів сімейства усиновлювачів, а усиновлений не втрачає своїх власних сімейних прав [3, с. 1042]. – Примітка Р. С.)) (ст. 755).

Уложення встановлювало також право спадкування за законом батьків щодо згаданих у ст. 752–754 дітей. А саме, батькам належить таке саме взаємне (wechselseitige) право на спадкове майно своїх узаконених або законом особливо протегованих (begьnstigte) позашлюбних дітей, яке надано дітям на спадкове майно їхніх батьків (відповідно до ст. 752–754). У майні позашлюбної дитини, яка не узаконена і не отримала поблажливості за ст. 160, лише мати має право спадкування; а батько, всі інші висхідні та інші родичі дитини від спадкування усуваються. Усиновлювачі також не мають права спадкування за законом у майні, що залишилося після усиновленого; воно надходить, у порядку законного спадкування, до його родичів (ст. 756) [3, с. 1091–1092].

Уложення закріплювало право подружжя на спадкування за законом. Так, тому з подружжя, яке пережило іншого з подружжя-спадкодавця, незалежно, чи володіє цей з подружжя власним майном, чи ні, належить, якщо є троє або більше дітей, спадкова частка, однакова з часткою кожної дитини; якщо ж дітей залишилося менше трьох, то четверта частина спадкового майна, у довічне користування, а право власності залишається за дітьми (ст. 757) [3, с. 1092]. Якщо дітей нема, а є інший спадкоємець за законом, то той з подружжя, що пережив іншого, отримує необмежене право власності на четверту частину спадкового майна. Однак, як у цьому, так і у випадку, вказаному у ст. 757, до спадкової частки зараховується все те, що надходить подружжю, котре пережило іншого, з майна того іншого на підставі договору про спадкування, шлюбного договору або заповідального розпорядження (ст. 758). Якщо ж нема ні родичів спадкодавця у наведених вище шести лініях спорідненості, ні будь-кого з осіб, які закликаються до спадкування за ст. 752–756, то подружжя отримує усю спадщину (тобто подружжя спадкувало за законом в останню чергу. – Примітка Р. С.). Однак той з подружжя, хто розлучений (geschiedener) зі своєї вини, не має права ні на спадщину після другого з подружжя, ні на спадкову частку (ст. 759).

Отож, доцільно провести порівняння кола спадкоємців за законом та черги їхнього спадкування за Уложенням, що викладено вище, з відповідними положеннями римського приватного права. Звернемо увагу, що у римському приватному праві 5 класів спадкоємців становили такі родичі, у такій почерговості спадкування. До I класу належали низхідні родичі спадкодавця: діти, незалежно від статі і віку, онуки і т. д. До II класу – висхідні родичі: батько і мати, дід і баба з боку і батька, і матері, та інші висхідні родичі, якщо вони були, а також повнорідні брати і сестри спадкодавця та їхні діти. До III класу – неповнорідні брати і сестри та їхні діти в разі смерті тих; притому спадкування для них відкривалося після смерті тих братів і сестер, з якими вони перебували у кровній спорідненості. Пояснимо, що неповнорідними братами і сестрами вважалися ті, які мали або спільного батька і різних матерів (єдинокровні), або спільну матір, але різних батьків (єдиноутробні). Слід наголосити, що діти дружини та діти чоловіка, які не були пов'язані кровною спорідненістю між собою, називалися зведеними братами і сестрами, тож вони не могли успадковувати один після іншого. До IV класу належали решта бічних родичів без обмеження ступенів; при цьому родичі ближчого ступеня усували родичів дальшого ступеня. Наприклад, якщо після смерті спадкодавця залишилися його дядько, тобто бічний родич третього ступеня, і двоюрідний брат, тобто родич четвертого ступеня, то до спадкування закликався дядько спадкодавця, і лише в разі його смерті – двоюрідний брат спадкодавця. До V класу належав той із подружжя, хто пережив іншого, за умови, що

нікого із перших 4-х класів родичів на момент відкриття спадщини не виявилося чи ніхто з них не прийняв спадщину. Звернемо увагу, що «бідна вдова» (uxor indotata), тобто така, що не мала власного майна, яке б дозволяло їй жити відповідно до її соціального стану, мала право на обов'язкову частку у розмірі чверті спадщини, котру спадкувала в разі наявності інших законних спадкоємців. Притому, спадкуючи поруч зі своїми дітьми від шлюбу зі спадкодавцем, вона отримувала належну їй частку в узуфрукті. Розмір обов'язкової частки міг змінюватися залежно від кількості спадкоємців за законом, але спадкодавець не мав права зовсім позбавити обов'язкової частки свою дружину [4, с. 442–444; 5, с. 453–454].

Отже, як бачимо, I клас спадкоємців-родичів у римському приватному праві був цілковито тотожний першій лінії спорідненості спадкоємців за Уложенням. II клас здебільшого був ідентичний другій лінії спорідненості за Уложенням, однак включав, окрім того, діда і бабу, котрі за Уложенням належали до третьої лінії, та, більше того, також наступних висхідних родичів, які за Уложенням належали до четвертої лінії. III клас теж охоплювався другою лінією спорідненості, оскільки за Уложенням неповнорідні брати і сестри та, відтак, їхні діти визнавалися рівноцінними з повнорідними братами і сестрами та, відповідно, їхніми діти; що свідчило про деяке обмеження (погіршення) спадкових прав неповнорідних братів і сестер у римському праві, адже вони могли спадкувати аж після дідів і бабів та наступних висхідних родичів, котрі за Уложенням належали, натомість, щойно до третьої і наступних ліній спорідненості. IV клас здебільшого був аналогічний третій лінії спорідненості за Уложенням, проте, як вказано вище, дід і баба належали до II класу. V клас був цілковито тотожний останній черзі спадкування за законом за Уложенням; причому умови і особливості спадкування подружжя за Уложенням були фактично ідентичними, як у римському приватному праві, зокрема щодо права подружжя на обов'язкову частку у розмірі чверті спадкового майна, про право не власності, а довічного користування (чи узуфрукту у римському праві) при спадкуванні цієї частки поруч із дітьми-спадкоємцями тощо. Тож з представленого порівняння можемо зробити висновок, що лінії спорідненості спадкоємців та, відповідно, черги спадкування за Уложенням були загалом схожими з класами (чергами) спадкоємців-родичів у римському приватному праві.

Необхідно наголосити, що за Уложенням, аналогічно, як у римському приватному праві, вказані у кожній черзі спадкування низхідні чи висхідні родичі спадкували виключно в разі відсутності (смерті чи відмови від спадщини) передбачених цієї чергою їхніх відповідних висхідних чи низхідних. А саме, роз'яснимо, що у першій лінії спадкоємців за законом внуки (а далі правнуки, праправнуки і т. д.) спадкували лише у разі смерті відповідного висхідного спадкоємця, тобто у разі смерті одного з дітей (чи внуків, правнуків і т. д.) спадкодавця. У другій лінії рідні брати і сестри, а далі племінники (і внучаті племінники і т. д.) спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері; себто брати і сестри спадкодавця спадкували у разі смерті батьків спадкодавця, а племінники спадкодавця спадкували у разі смерті братів і сестер спадкодавця і т. д. У третій лінії дядьки і тітки, а далі їхні діти, тобто двоюрідні брати і сестри, а надалі також їхні внуки, тобто двоюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері; себто дядьки і тітки спадкодавця спадкували у разі смерті дідів і бабів спадкодавця, двоюрідні брати і сестри спадкодавця спадкували у разі смерті дядьків і тіток спадкодавця і т. д. У четвертій лінії двоюрідні діди і баби, а далі їхні діти, тобто двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця, а надалі їхні діти, тобто троюрідні брати і сестри, а також їхні внуки, тобто троюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері; себто двоюрідні діди і баби спадкодавця спадкували у разі смерті прадідів і прабаб спадкодавця, двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця спадкували у разі смерті двоюрідних дідів і бабів спадкодавця, троюрідні брати і сестри спадкодавця спадкували у разі смерті двоюрідних дядьків і тіток спадкодавця і т. д. У п'ятій лінії троюрідні діди і баби спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері, себто прапрадідів і прапрабаб спадкодавця, і т. д. щодо наступних низхідних прапрадідів і прапрабаб спадкодавця. У шостій лінії – аналогічно щодо низхідних прапрапрапращурів спадкодавця.

Ідентично у римському приватному праві, за правилом про черговість спадкування, ближчий ступінь усував від спадкування спадкоємців дальшого ступеня. Відтак, закликання до спадкування спадкоємців дальшого ступеня відбувалося виключно за умови, якщо на момент відкриття спадщини не було в живих спадкоємців ближчого ступеня; така участь у спадкуванні називалася спадкуванням за правом представництва (представлення). Так, у I класі спадкоємців внуки спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті дітей спадкодавця,

тобто вони ніби представляли своїх померлих батьків; у II класі спадкоємців дід і баба з боку і батька, і матері спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті, відповідно, батька чи матері спадкодавця (а їхні висхідні родичі – після їхньої смерті), а також племінники і племінниці спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті повнорідних братів чи сестер спадкодавця; у III класі спадкоємців діти неповнорідних братів чи сестер спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті тих [4, с. 442–443; 5, с. 453–454].

Крім того, Уложення регламентувало правовий режим відумерлого (erblose) спадкового майна. А саме, якщо і другого з подружжя нема більше в живих, то спадкове майно як відумерле переходить до скарбниці (Kammer) або на користь тих осіб, які на підставі державних постанов мають право на відумерле майно (ст. 760). Аналогічно, за римським приватним правом, за відсутності будь-яких спадкоємців майно померлого визнавалося виморочним та надходило до скарбниці, а іноді до монастирів, церков тощо.

Поза тим, Уложення врегульовувало, що винятки із загального порядку спадкування за законом стосовно селянських маєтків і спадкового майна духовних осіб містяться в державних законах (ст. 761) [3, с. 1092].

Висновки. На основі висвітленого вище підсумуємо, що Уложення у главі 13 «Про спадкування за законом» регламентувало підстави спадкування за законом; містило гарантування законних прав спадкоємців у разі зменшення їньої обов'язкової частки; визначало коло спадкоємців за законом; крім того, встановлювало виморочне спадкове майно, а також врегульовувало вилучення із загального порядку спадкування.

За Уложенням, до кола спадкоємців за законом належали передусім: 1) родичі законного походження; 2) узаконені діти; 3) позашлюбні діти; 4) усиновлені; 5) батьки – щодо узаконених, позашлюбних і усиновлених дітей; 6) подружжя.

Притому Уложення закріплювало 6 ліній спорідненості родичів законного походження, що закликаються до спадкування у порядку почерговості, а саме: 1) до першої лінії спадкоємців за законом належали діти, а також внуки, правнуки, праправнуки і т. д. спадкодавця (але лише у разі смерті відповідного висхідного спадкоємця, тобто у разі смерті одного з дітей спадкували порівну всі інші діти, а також поряд із ними внуки від того померлого); 2) до другої лінії належали батьки, а також рідні брати і сестри, та племінники і внучаті племінники і т. д. спадкодавця (але діти та наступні низхідні батьків спадкували лише у разі смерті своїх батька чи матері); 3) до третьої лінії – діди і баби, дядьки і тітки, та їхні діти, тобто двоюрідні брати і сестри, а також їхні внуки, тобто двоюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця (але діти та наступні низхідні діда та баби спадкували лише у разі смерті своїх батька чи матері); 4) до четвертої – прадіди і прабаби, двоюрідні діди і баби та їхні діти, тобто двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця, а також їхні діти, тобто троюрідні брати і сестри, та їхні внуки, тобто троюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця (але діти та наступні низхідні прадіда та прабаби спадкують лише у разі смерті своїх батька чи матері); 5) до п'ятої – прапрадіди і прапрабаби спадкодавця з їхніми низхідними; 6) до шостої – прапрапрапращури спадкодавця з їхніми низхідними. Відтак, Уложення детально регламентувало підстави, умови і порядок спадкування за законом усіма цими 6 лініями родичів законного походження. Притому, Уложення вказувало про усунення більш віддалених родичів спадкодавця від спадкування за законом.

Окрім того, Уложення передбачало підстави, умови і порядок спадкування за законом узаконеними, позашлюбними та усиновленими дітьми, батьками спадку таких дітей, а також одним із подружжя спадку іншого. Слід наголосити, що, за Уложенням, подружжя спадкувало за законом в останню чергу, проте мало право на законну спадкову частку на підставі договору про спадкування, шлюбного договору або заповідального розпорядження. Притому ця спадкова частка того з подружжя, що пережив іншого, становила четверту частину спадкового майна померлого другого з подружжя, причому за наявності дітей подружжя-спадкодавця вона перебувала у довічному користуванні подружжя-спадкоємця, а за відсутності дітей він отримував необмежене право власності на неї. В разі ж розлучення з власної вини подружжя втрачало право і на спадщину у порядку спадкування за законом, і на спадкову частку. Закцентуємо, що умови і особливості спадкування подружжя за Уложенням були фактично тотожними, як у римському приватному праві, зокрема щодо права подружжя на обов'язкову частку у розмірі чверті спадкового майна, про право не власності, а довічного користування (чи узуфрукту у римському праві) при спадкуванні цієї частки поруч із дітьми-спадкоємцями тощо.

Закріплені Уложенням підстави, умови і порядок спадкування усіма 6 лініями спорідненості спадкоємців за законом та визначена послідовність черг їхнього спадкування були загалом схожими з відповідними положеннями про 5 класів (черг) спадкоємців-родичів у римському приватному праві. Притому, за Уложенням, аналогічно, як у римському праві, вказані у кожній

черзі спадкування низхідні чи висхідні родичі спадкували виключно у разі відсутності (смерті чи відмови від спадщини) передбачених цієї чергою їхніх відповідних висхідних чи низхідних, тобто, за правилом про черговість спадкування, ближчий ступінь усував від спадкування спадкоємців дальшого ступеня.

Уложення, ідентично, як і римське приватне право, регламентувало, що у разі відсутності усіх законних спадкоємців, у т. ч. і другого з подружжя, спадкове майно набувало статусу відумерлого (виморочного).

Отож, підсумовуючи, можемо констатувати, що норми австрійського Уложення 1811 р. про підстави спадкування за законом, про визначення кола спадкоємців за законом та про умови і порядок спадкування усіма 6 лініями спорідненості спадкоємців та про послідовність черг спадкування законних спадкоємців, а також про виморочне спадкове майно становили здебільшого рецепцію відповідних положень римського приватного права.

Література

1. Австрійське загальне цивільне уложення 1811 / І. Й. Бойко. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 848 с. С. 7–12. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/235/1-22.pdf.

2. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 88–96. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA-57.pdf.

3. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1* / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025–1149.

4. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підруч. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.

5. Козуб І. Г., Боднарук М. І. Основи римського цивільного права: навч. посібник. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

6. Iustiniani Digesta / Recognovit Theodorus Mommsen; Retractavit Paulus Krueger / *Corpus iuris civilis. Vol. I*. Berlin, 1908. 2 Auflage. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm.

7. Domini nostri sacratissimi principis Iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti Digestorum seu Pandectarum / Recognovit Theodorus Mommsen; Retractavit Paulus Krueger / *Corpus iuris civilis*. Vol. I. Berlin, 1908. 2 Auflage. Liber tricesimus octavus. 38.10.0. De gradibus et adfinibus et nominibus eorum. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-38.htm#10.

Анотація

Савуляк Р. В. **Особливості спадкування за законом за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. як рецепція положень римського приватного права.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний, вичерпний, постатейний аналіз спадкування за законом в Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р. та простежено в ньому рецепцію положень римського приватного права.

Зазначено, що спадкуванню за законом в Уложенні присвячена глава 13 «Про спадкування за законом» (ст. 727-761) розділу першого «Про речові права» частини другої «Про майнове право». Вказано, що у римському приватному праві цей правовий інститут був врегульований ще в імператорський період, зокрема в Дигестах Юстиніана, а особливо 118-ою і 127-ою новелами Юстиніана.

Автором досліджено, що за Уложенням до кола спадкоємців за законом належали: 1) родичі законного походження; 2) узаконені діти; 3) позашлюбні діти; 4) усиновлені; 5) батьки – щодо узаконених, позашлюбних і усиновлених дітей; 6) подружжя.

У статті висвітлено, що Уложення закріплювало 6 ліній спорідненості родичів законного походження, які закликалися до спадкування у порядку почерговості. Відтак, автором здійснено порівняльний аналіз підстав, умов і порядку спадкування цими лініями спорідненості спадкоємців за законом та послідовності черг їхнього спадкування за Уложенням з відповідними положеннями про 5 класів (черг) спадкоємців-родичів у римському приватному праві. Притому, автором виявлено, що за Уложенням, аналогічно, як у римському праві, вказані у кожній черзі спадкування низхідні чи висхідні родичі спадкували виключно у разі відсутності (смерті чи відмови від спадщини) передбачених цієї чергою їхніх відповідних висхідних чи низхідних, тобто, за правилом про черговість спадкування, ближчий ступінь усував від спадкування спадкоємців дальшого ступеня.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, автором констатовано, що норми Уложення про підстави спадкування за законом, про визначення кола спадкоємців за законом та про умови і порядок спадкування усіма 6 лініями спорідненості спадкоємців та про послідовність черг спадкування законних спадкоємців, а також про відумерле (виморочне) спадкове майно здебільшого становили рецепцію відповідних положень римського приватного права.

Ключові слова: спадкування за законом, черги спадкування, кровні родичі, ступені спорідненості, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р., Дигести Юстиніана, Новели Юстиніана.

Summary

Savuliak R. V. **Peculiarities of inheritance by law under the Austrian General Civil Code of 1811 as a reception of the provisions of Roman private law.** – Article.

The article provides a comprehensive, exhaustive, article-by-article analysis of the inheritance by law in the General Civil Code of the Austrian Empire of 1811 and traces the reception of the provisions of Roman private law in it.

It is noted that the inheritance by law in the Code is devoted to Chapter 13 “On Inheritance by Law” (Articles

727–761) of First Section "On Property Rights" of Second Part "On Property Law". It is indicated that in Roman private law this legal institution was regulated in the imperial period, in particular in the Digests of Justinian, and especially in the 118th and 127th novells of Justinian.

The author investigated that according to the Code, the circle of heirs at law included: 1) relatives of legitimate origin; 2) legitimized children; 3) illegitimate children; 4) adopted children; 5) parents – in relation to legitimized, illegitimate and adopted children; 6) spouses.

The article highlights that the Code established 6 lines of kinship of relatives of legitimate origin, who were called upon to inherit in order of priority. Therefore, the author has carried out a comparative analysis of the grounds, conditions and procedure for inheritance by these lines of kinship of heirs at law and the sequence of order of their inheritance the Code with the relevant provisions on 5 classes (orders) of heirs-relatives in Roman private law. Moreover, the author found that under the Code, similarly to Roman law, the descending or ascending relatives specified in each order of inheritance inherited only in the absence (death or renunciation of inheritance) of their respective ascending or descending relatives provided for in this order, that is, according to the rule on the order of inheritance, the closer degree excluded from the inheritance the heirs of the further degree.

Summing up the results of the research, the author stated that the norms of the Code on the grounds of inheritance by law, on determining the circle of heirs by law, and on the conditions and procedure for inheritance by all 6 lines of kinship of heirs and on the sequence of inheritance lines of legal heirs, as well as on deceased hereditary property, for the most part, constituted a reception of the corresponding provisions of Roman private law.

Key words: inheritance by law, lines of inheritance, blood relatives, degrees of kinship, General Civil Code of the Austrian Empire of 1811, Digests of Justinian, Justinian's Novels.

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.2

А. В. Шипоша
orcid.org/0009-0009-3425-8900
судовий розпорядник
Черкаського районного суду Черкаської області

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ЕВОЛЮЦІЇ НОТАРІАТУ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Постановка проблеми. Нотаріат, як один з найдавніших правових інститутів, відіграє ключову роль у забезпеченні правової визначеності, засвідченні правочинів та підтвердженні юридичних фактів. Його історичний шлях у Західній Європі, позначений впливом соціальних, політичних та економічних трансформацій, вимагає глибокого аналізу історико-правової еволюції. Від римських tabelliones до сучасного електронного нотаріату, інститут пройшов кілька важливих етапів: античний період, середньовіччя з активним розвитком латинського нотаріату, формування національних систем у Новий час та сучасний перехід до цифрових технологій.

Актуальність дослідження обумовлена його значущістю для захисту правових відносин та запобігання конфліктам. Еволюція нотаріату охоплює тривалий період, що робить необхідним вивчення методологічних підходів до аналізу його адаптації до соціальних і правових змін.

Проблема полягає у необхідності комплексного методологічного підходу, що поєднує історико-правовий, порівняльно-правовий, герменевтичний та системний аналіз. Це дозволяє адекватно аналізувати історичні джерела, правові акти та доктринальні положення, що є ключовими для розуміння розвитку нотаріальної діяльності. Важливо враховувати взаємозв'язок нотаріату з формуванням правових систем Європи, де в різних країнах він розвивався відповідно до локальних традицій (романо-германська, загальне право, канонічне право).

Сучасні виклики, зокрема цифровізація, змінюють традиційні підходи до нотаріальної діяльності, що потребує оновлення методологічних підходів у дослідженні правових процесів. Необхідно враховувати, як історичний розвиток впливає на сучасні реформи, включаючи впровадження електронних нотаріальних актів та блокчейн-технологій.

Отже, методологічний аналіз історико-правової еволюції нотаріату дозволяє не лише встановити закономірності його розвитку, а й оцінити сучасні тенденції та виклики. Комплексний підхід є необхідним для адекватного вивчення цього інституту в умовах цифрової трансформації правових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій з теми історико-правової еволюції нотаріату в Західній Європі свідчить про значний інтерес науковців до цієї проблематики. Так, Ж.П. Кастанья у своїй праці [3] детально розглядає історію, функції та еволюцію французького нотаріату, виділяючи ключові етапи його становлення та розвитку. У свою чергу, Г. Кунце [10] пропонує широкий огляд нотаріату в Німеччині та Європі, акцентуючи увагу на порівняльних аспектах розвитку цієї інституції в різних правових системах. П. Амоно [1] досліджує європейське нотаріальне право, аналізуючи вплив європейської інтеграції на національні моделі нотаріату. Р. Бюркі [2] зосереджується на особливостях нотаріату в швейцарському приватному праві, розкриваючи його специфічні риси. Нарешті, колективна монографія Б. Келл, Е. Бюше та М. Стефана [8] присвячена майбутньому нотаріату в Європі, розглядаючи потенційні виклики та перспективи розвитку цієї професії в умовах сучасних трансформацій.

Ці дослідження є важливим підґрунтям для розуміння сучасного стану та тенденцій розвитку нотаріату в Західній Європі. Водночас, аналіз цих праць дозволяє виявити певні аспекти, які потребують подальшого дослідження в контексті історико-правової еволюції.

Мета дослідження полягає у визначенні методологічних засад дослідження історико-правової еволюції нотаріату в Західній Європі, розгляді ключових підходів до його аналізу та виявленні закономірностей розвитку цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історико-правової еволюції нотаріату є важливим для практичної адаптації національних нотаріальних систем до сучасних викликів, таких як цифровізація, міжнародна інтеграція та гармонізація із європейськими стандартами.

Методологічний аналіз історико-правового розвитку нотаріату дозволяє систематизувати підходи до його дослідження та визначити ключові фактори, що впливали на його становлення. Розуміння логіки розвитку цього ключового правового інституту, який забезпечує захист правових відносин, правову визначеність та

© А. В. Шипоша, 2025

запобігання конфліктам, дає змогу не лише простежити еволюцію нотаріальних систем, зокрема в Західній Європі від римського права до сучасних цифрових форм, а й спрогнозувати майбутні тенденції у сфері нотаріальної діяльності та закономірності їхньої адаптації до соціальних і правових змін.

Теоретико-методологічні засади дослідження еволюції нотаріату

Історико-правовий метод є базовим для аналізу розвитку нотаріату, оскільки він дозволяє простежити зміну його функцій та правового статусу в різні історичні періоди. Як влучно зауважив Фрідріх Савіньї у праці «Про покликання нашого часу до законодавства і юриспруденції»: «Без знання історії неможливо осягнути сучасність» [19].

Даний метод дозволяє визначити ключові етапи розвитку нотаріату. Першим етапом є античний період, що характеризується закладенням основ нотаріальної діяльності у Римській імперії. Другим етапом стало середньовіччя, позначене впливом канонічного права та формуванням інституту нотаріуса в Європі. Третім етапом є новий час, протягом якого відбувалася інституціоналізація нотаріату в національних правових системах. Четвертим, сучасним етапом, є період цифрової трансформації та реформування нотаріального процесу під впливом технологічного прогресу. Розуміння цих етапів є критично важливим для осмислення сучасних тенденцій розвитку нотаріату та прогнозування його майбутнього.

Порівняльно-правовий аналіз є методом, що дозволяє виявити спільні та відмінні риси розвитку нотаріату в різних правових системах Західної Європи. Як зазначав Р. Давид [5] порівняльний метод є ключем до розуміння сутності правових інститутів. Французька модель передбачає державний контроль над нотаріусами, тоді як англосаксонська традиція обмежується простим засвідченням підписів. В Італії та Іспанії нотаріуси мають статус незалежних професіоналів, що поєднують приватну діяльність із державними повноваженнями. Такий аналіз сприяє глибшому розумінню функціонування нотаріату та його адаптації до різних правових культур. Отримані знання можуть бути корисними для вдосконалення національного законодавства у сфері нотаріату.

Системний підхід у дослідженні нотаріату передбачає його розгляд не як відокремлений правовий інститут, а як складову загальної правової системи. Такий підхід дає змогу побачити взаємодію нотаріату з судовими органами, реєстраційною системою та органами державної влади. Як слушно зазначає Н. Луман у праці «Система права і суспільство» [11], жоден правовий інститут не існує у вакуумі – він є частиною соціальної системи. Розуміння нотаріату як елемента ширшої системи дозволяє глибше проаналізувати його функції та вплив на правове поле. Крім того, це сприяє виявленню потенційних напрямків для його вдосконалення через врахування зв'язків з іншими правовими інститутами.

Історичні етапи розвитку нотаріату в Західній Європі

Нотаріат, як інститут, що засвідчує правові акти та забезпечує їхню доказову силу, пройшов тривалий шлях розвитку в Західній Європі. Кожен етап цього розвитку характеризується унікальними особливостями, відображаючи соціальні, політичні та економічні зміни відповідних епох.

Основи нотаріальної діяльності закладено ще в римському праві. Tabelliones (табеліони) виконували важливу функцію – записували юридичні акти, надаючи їм доказову силу. Як зазначав Ульпіан у «Дігестах Юстиніана», «писемні документи є найкращими свідками правочинів» [21]. Це підкреслює важливість письмового оформлення правових відносин вже в античні часи.

У середні віки розвиток нотаріату тісно переплітався з канонічним правом. Саме в цей період почали формуватися перші офіційні нотаріальні інститути, зокрема у Венеційській та Генуезькій республіках. Ф. Петруччі у своїй «Нотаріальній практиці XIII століття» підкреслював, що «нотаріус – це охоронець правди та законності» [15], що відображає роль нотаріуса як гаранта юридичної чистоти правочинів. У Франції король Людовік IX започаткував державний нотаріат, який забезпечував юридичну безпеку комерційних угод. В Іспанії, під впливом римського права, нотаріуси отримали широкі судові повноваження.

У XVIII–XIX століттях нотаріат набув національної специфіки, відображаючи особливості правових систем різних країн. У Франції Наполеонівський кодекс 1804 року закріпив за нотаріусами статус державних посадовців. Наполеон Бонапарт [14] наголошував, що «державний нотаріат – це основа правової безпеки». У Німеччині було розроблено змішану систему нотаріату, яка поєднувала державний контроль та професійну саморегуляцію.

Сучасний нотаріат переживає період трансформації під впливом цифрових технологій. Впровадження блокчейн-реєстрів та електронних підписів змінює традиційні механізми нотаріальної діяльності. Г. С. Баранова у праці «Цифровізація нотаріальної діяльності» зазначає, що «майбутнє нотаріату – це гармонія традицій і цифрових технологій» [22]. Це підкреслює необхідність адаптації нотаріату до сучасних технологічних викликів, зберігаючи при цьому його ключові функції.

Таким чином, історична еволюція нотаріату в Західній Європі демонструє його здатність адаптуватися до змінних соціальних та правових умов, залишаючись при цьому важливим інститутом забезпечення правової визначеності та захисту прав громадян.

Методологічні підходи до аналізу сучасних трансформацій нотаріату

Для глибокого розуміння сучасних змін, що відбуваються в нотаріаті, необхідне застосування різноманітних методологічних підходів. Ці підходи дозволяють дослідити еволюцію нотаріату з різних перспектив, враховуючи історичні, правові та соціально-економічні аспекти.

Герменевтичний аналіз правових текстів є важливим інструментом для вивчення історико-правової еволюції нотаріату. Він передбачає аналіз правових актів, договорів та законодавчих змін у контексті їхнього впливу на правозастосовну практику. Як зазначав Г. Гадамер у праці «Істина і метод», «розуміння права можливе лише через розкриття його текстової природи» [6]. Це підкреслює важливість глибокого аналізу правових текстів для розуміння сутності та еволюції нотаріату.

Емпіричний аналіз розвитку нотаріальної практики є ще одним важливим методологічним підходом. Дослідження сучасних змін у нотаріальній діяльності потребує аналізу статистичних даних про кількість нотаріальних правочинів, їхній характер та вплив на економіку. М. Вебер [12] наголошував, що «статистика – це основа юридичної аналітики». Це підкреслює важливість використання статистичних даних для об'єктивної оцінки тенденцій та змін у нотаріальній діяльності.

Застосування цих методологічних підходів дозволяє отримати комплексне уявлення про сучасні трансформації нотаріату, виявити ключові тенденції та визначити перспективи його подальшого розвитку.

Висновки. Проведене дослідження історико-правової еволюції нотаріату в Західній Європі дозволило визначити ключові методологічні засади аналізу цього інституту, зокрема історико-правовий метод, порівняльно-правовий аналіз та системний підхід. Застосування цих методів дало змогу простежити еволюцію нотаріату від римського права до сучасних цифрових форм, виявити спільні та відмінні риси розвитку нотаріальних систем в різних країнах Західної Європи, а також зрозуміти взаємодію нотаріату з іншими правовими інститутами. Аналіз історичних етапів розвитку нотаріату підкреслив його здатність адаптуватися до змінних соціальних, політичних та економічних умов, зберігаючи при цьому важливу роль у забезпеченні правової визначеності та захисту прав громадян.

Виявлені закономірності розвитку нотаріату включають поступову інституціоналізацію, адаптацію до змінних соціальних та правових умов, а також зростаючий вплив технологічного прогресу, особливо цифрових технологій. Сучасні трансформації нотаріату, пов'язані з цифровізацією, вимагають подальшого дослідження з метою забезпечення ефективності, доступності та безпеки нотаріальних послуг в умовах цифрової економіки. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення національного законодавства у сфері нотаріату та адаптації національних нотаріальних систем до європейських стандартів.

Література

1. Amonot P. Droit notarial europйen. Paris: Dalloz, 2015. 321 p.
2. Bьrki R. Der Notar im schweizerischen Privatrecht. Zьrich: Schulthess, 2018. 284 p.
3. Castagna J.-P. Le notariat franзais: histoire, fonctions et йvolutions. Paris: LexisNexis, 2017. 268 p.
4. Coleman J. Notary and International Law. Oxford: Blackwell Publishers, 2000.
5. David R. Les grands systиmes de droit contemporains. Paris: Librairie Gйnйrale de Droit et de Jurisprudence, 1964.
6. Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1960.
7. Grotius H. De Jure Belli ac Pacis. Paris: Apud Nicolaum Buon, 1625.
8. Kell B., Bьsche E., Stephan M. L'avenir du notariat en Europe. Bruxelles: Bruylant, 2021. 302 p.
9. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Wien: Springer, 1934.
10. Kunze G. Notariat in Deutschland und Europa: Ein Ьberblick. Kцln: Nomos Verlag, 2019. 212 p.
11. Luhmann N. Law as a Social System. Oxford: Oxford University Press, 2004.
12. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Mьnchen: Mohr, 1922.
13. Montesquieu C.-L. de S., baron de. De l'esprit des lois. Paris: Librairie de Ladvocat, 1748.
14. Bonaparte N. Code Napolйon. Paris: Imprimerie Nationale, 1804.
15. Petrucci F. Notarial practice of the XIII century. Genoa: Archivio Storico Italiano, 1290.
16. Rawls J. A Theory of Justice. Oxford: Harvard University Press, 1971.
17. Rousseau J.-J. Du contrat social. Paris: Garnier-Flammarion, 1762.
18. Savigny F. C. von. Vom Beruf unserer Zeit fьr Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Berlin: Duncker & Humblot, 1814.
19. Savigny F. C. von. Of the Vocation of Our Age for Legislation and Jurisprudence. London: Littlewood, 1831.
20. Stammler R. Elemente der Rechtsphilosophie. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1911.
21. Ulpianus D. Digesta Justiniani. Rome: Imprimerie Nationale, 533 n.e.
22. Баранова Г.С. Цифровізація нотаріальної діяльності. Київ: Юридична думка, 2021.
23. Закон України «Про нотаріат». Відомості Верховної Ради України, 2023.

Анотація

Шипоша А. В. **Методологічні засади дослідження історико-правової еволюції нотаріату в Західній Європі.** – Стаття.

У цій статті детально досліджуються основні методологічні засади, що лежать в основі аналізу історико-правової еволюції інституту нотаріату в країнах Західної Європи. Особливу увагу приділено застосуванню історико-правового підходу, який дозволяє простежити зміни в правовому регулюванні нотаріальної діяльності в різні історичні періоди. Також акцентовано на важливості порівняльно-правового підходу, що дає змогу виявити спільні та відмінні риси розвитку нотаріату в різних європейських країнах. Системний підхід використовується для розгляду нотаріату як цілісної системи, що складається з взаємопов'язаних елементів. Крім того, важливим є застосування герменевтичного підходу, який допомагає інтерпретувати історичні правові документи та зрозуміти їхній контекст. Зазначені методологічні підходи дозволяють розглядати нотаріат як складний правовий феномен, що еволюціонував та змінювався у відповідності до політичних, економічних і соціальних умов, які домінували в різні епохи. У статті розкрито ключові етапи розвитку нотаріату, починаючи від його витоків у діяльності римських tabelliones, через період середньовічних канонічних нотаріусів, які відігравали важливу роль у правовому оформленні церковних та світських справ, і закінчуючи формуванням національних нотаріальних систем у Новий час, коли нотаріат набув сучасних рис. Також у дослідженні висвітлено сучасні тенденції, що спостерігаються в нотаріальній сфері. Окремо розглянуто питання впровадження електронних реєстрів, які спрощують доступ до інформації та підвищують ефективність роботи нотаріусів, а також можливості інтеграції блокчейн-технологій для забезпечення безпеки та прозорості нотаріальних операцій. Проведене дослідження доводить, що аналіз еволюції нотаріату потребує застосування міждисциплінарного підходу, який охоплює не лише правознавство як основну галузь, але й інші науки, такі як історія, соціологія та сучасні технології. Такий комплексний підхід дозволяє не лише простежити історичний розвиток нотаріального інституту, а й спрогнозувати його майбутні трансформації у відповідь на виклики глобалізації та цифрової економіки, що стають все більш актуальними в сучасному світі.

Ключові слова: нотаріат, історико-правова еволюція, методологія, цифровий нотаріат, порівняльне право, римське право, правова система, юридична визначеність.

Summary

Shyposha A. V. **Methodological bases of research of historical and legal evolution of notary in Western Europe.** – Article.

This article examines in detail the main methodological principles underlying the analysis of the historical and legal evolution of the notary institution in Western Europe. Particular attention is paid to the application of the historical and legal approach, which allows tracing changes in the legal regulation of notarial activities in different historical periods. The author also emphasises the importance of the comparative legal approach, which makes it possible to identify common and distinctive features of the development of notaries in different European countries. The systemic approach is used to consider notaries as an integral system consisting of interrelated elements. In addition, it is important to apply a hermeneutic approach that helps to interpret historical legal documents and understand their context. These methodological approaches allow us to consider notary as a complex legal phenomenon which has evolved and changed in accordance with the political, economic and social conditions prevailing in different eras. The article reveals the key stages of notary development, starting from its origins in the activities of Roman tabelliones, through the period of medieval canonical notaries who played an important role in the legal registration of church and secular affairs, and ending with the formation of national notary systems in modern times, when notary acquired modern features. The study also highlights the current trends observed in the notary sphere. The study also considers the introduction of electronic registers that simplify access to information and increase the efficiency of notaries, as well as the possibility of integrating blockchain technologies to ensure the security and transparency of notarial transactions. The study proves that the analysis of the notary's evolution requires an interdisciplinary approach that encompasses not only jurisprudence as the main field, but also other sciences, such as history, sociology and modern technologies. Such a comprehensive approach allows not only to trace the historical development of the notary institution, but also to predict its future transformations in response to the challenges of globalisation and the digital economy, which are becoming increasingly relevant in the modern world.

Key words: notary, historical-legal evolution, methodology, digital notary, comparative law, Roman law, legal system, legal certainty.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 351:323.1
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.3

О. В. Ільїна
orcid.org/0000-0003-4848-3120
кандидат юридичних наук,доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

А. В. Пучко
orcid.org/0009-0006-1250-2712
студент II курсу магістратури
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ У ВИЗНАЧЕНІ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА» У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У міжнародному праві поняття «національна меншина» не має універсального, загальновизнаного визначення. Міжнародно-правові гарантії захисту національних меншин Міжнародні правові акти не містять універсального визначення, терміна «національна меншина» проте забезпечують її правовий захист та гарантії невід'ємних прав. До ключових міжнародних документів, які регулюють права національних меншин, належать:

• стаття 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП, 1966): передбачає, що особи, які належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, мають право користуватися власною культурою, сповідувати свою релігію та використовувати рідну мову. Жодна держава не може обмежувати це право.

• Декларація ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992): визначає зобов'язання держав створювати умови для збереження існування національних меншин, їхньої культурної, мовної та релігійної самобутності. Декларація закликає до запровадження ефективних механізмів захисту меншин від дискримінації [1].

На основі аналізу міжнародних правових актів та наукових досліджень можна виокремити певні характеристики, що дозволяють ідентифікувати національні меншини [2]. Ці характеристики поділяються на об'єктивні та суб'єктивні елементи.

Об'єктивні ознаки національних меншин:

• чисельна меншість: національна меншина – це група, яка становить менше половини загальної чисельності населення держави. Її чисельна неповноцінність визначає її статус як меншини у суспільстві;

• етнічні, мовні або релігійні особливості: члени такої групи мають спільні культурні атрибути, зокрема спільну мову, релігію, традиції або історичну спадщину, що відрізняє їх від домінуючої більшості населення.

Суб'єктивні ознаки національних меншин:

• самоідентифікація: представники групи усвідомлюють свою належність до меншини та мають колективне прагнення зберегти свою культурну, мовну чи релігійну ідентичність;

• бажання збереження ідентичності: національна меншина не лише усвідомлює свої особливості, а й активно прагне до їхнього збереження та розвитку в умовах державної політики, що впливає на їхнє правове становище.

Таким чином, у міжнародному праві поняття «національна меншина» розглядається через систему характеристик, що включають як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки. Водночас національні законодавства держав часто адаптують ці характеристики до своїх правових традицій, політичного контексту та міжнародних зобов'язань, що впливає на особливості правового статусу меншин у конкретних країнах.

Зміна підходів до визначення національних меншин відбувається не лише у міжнародній практиці, а й на рівні національного законодавства. 1 липня 2023 року в Україні втратив чинність Закон «Про національні меншини в Україні», ухвалений ще 30 років тому, і набрав чинності новий Закон «Про національні меншини (спільноти) України» 2022 року. Він став

© О. В. Ільїна, А. В. Пучко, 2025

основою оновленої системи державної політики щодо національних меншин.

Новий закон вводить поняття «національна меншина (спільнота) України», яке певною мірою відрізняється від усталеного терміна «національна меншина», що використовувався як у вітчизняному, так і міжнародному праві. Зміна термінології сама по собі не є негативним чи загрозливим явищем, оскільки правові категорії еволюціонують разом із суспільними реаліями. Однак такі зміни мають бути обґрунтованими та виправданими.

На жаль, ні в пояснювальній записці до проєкту Закону (реєстр. № 8224 від 24.11.2022), ні в самому тексті Закону не пояснюється, чому було вирішено відмовитися від традиційного терміна. Деякі українські дослідники висловлюють певні застереження щодо використання поняття «меншина», вважаючи його потенційно образливим, що також могло вплинути на зміну термінології [3, с. 377].

Таким чином, дискусії навколо визначення поняття «меншина» тривають не лише в міжнародній правовій площині, а й на рівні національного законодавства. Різні наукові підходи підкреслюють як соціально-правові, так і політичні аспекти цього поняття, що впливає на формування державних політик щодо захисту та інтеграції національних спільнот у сучасні суспільства.

Зміна термінології в законодавстві щодо національних меншин (спільнот) викликає багато запитань, і хоча можна припустити певні причини такого кроку, наразі відсутні офіційні пояснення, які б підтверджували або спростовували ці припущення. Однак важливо враховувати, що у правовій системі існує чітка ієрархія нормативно-правових актів, згідно з якою приписи нижчого рівня мають відповідати нормам вищої юридичної сили.

Відповідно до частини другої статті 8 Конституції України, саме вона є найвищим юридичним актом у державі, а всі закони та інші нормативно-правові акти повинні ґрунтуватися на її положеннях і не суперечити їм. Це закріплено й у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 року № 7-зп, де підкреслюється, що верховенство конституційних норм поширюється на всі сфери державного управління, зокрема й на процес законотворчості [4]. Відповідно, Верховна Рада України, ухвалюючи нові законодавчі акти, повинна забезпечувати їхню відповідність Конституції, уникати двозначності у термінології та правовому регулюванні.

У цьому контексті варто зазначити, що в Конституції України використовується термін «національні меншини». Він зустрічається у кількох статтях, зокрема в частині третій статті 10, статті 11, частині п'ятій статті 53, пункті 3 частини першої статті 92 та пункті 3 статті 119. Водночас новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» оперує іншим терміном – «національні меншини (спільноти)», що породжує низку юридичних та практичних питань.

Одна з ключових проблем полягає в тому, що залишається незрозумілим, чи збігаються за змістом поняття «національні меншини» (згідно з Конституцією України) та «національні меншини (спільноти)» (відповідно до Закону). Чи стосується нове визначення тих самих етнічних груп, чи передбачає інше трактування їхнього правового статусу? Однозначної відповіді на це питання немає, що створює ризики неоднакового правозастосування та розбіжностей у тлумаченні нормативних актів.

Таке правове регулювання може мати серйозні наслідки. Воно не лише ставить під сумнів відповідність нового Закону нормам Конституції, а й викликає занепокоєння серед фахівців та представників національних меншин України щодо майбутніх змін у державній політиці в цій сфері. Відсутність чіткого розмежування між термінами та їхнім змістовим наповненням може призвести до проблем у правозастосуванні, а в перспективі – до необґрунтованих рішень у сфері реалізації прав національних меншин (спільнот) [5, с. 42].

Отже, оновлення законодавства має базуватися на чітко визначених концептуальних і правових засадах, що забезпечують правову визначеність і стабільність у сфері міжетнічних відносин. У цьому контексті необхідне офіційне роз'яснення щодо змісту поняття «національні меншини (спільноти)» та його співвідношення з конституційною категорією «національні меншини», щоб унеможливити потенційні правові колізії та забезпечити послідовність у правовому регулюванні цієї сфери.

Актуальним питанням залишається офіційне визначення терміна «національна меншина (спільнота)», закріплене в новому законодавстві України. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» пропонує оновлене формулювання, яке відрізняється від попередніх трактувань, закріплених у конституційному та міжнародному праві.

Згідно з цим законом, національна меншина (спільнота) – це стабільна група громадян України, які не належать до етнічних українців, постійно проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, мають спільні етнічні, культурні, історичні, мовні та/або релігійні ознаки. Важливим аспектом визначення є не лише об'єктивні характеристики цієї

групи, а й її усвідомлена самоідентифікація, прагнення зберегти й розвивати власну мовну, культурну та релігійну самобутність.

Таке формулювання зосереджується на громадянстві як ключовій умові належності до національної меншини (спільноти). Відповідно, це визначення виключає з поняття меншин осіб без громадянства, іноземців та мігрантів, що може мати значний вплив на практичне застосування законодавства у сфері прав національних спільнот.

У цьому контексті важливим залишається питання, чи узгоджується запропоноване визначення з термінологією, що використовується в Конституції України, а також із міжнародно-правовими нормами, які регулюють права меншин. Нове формулювання акцентує увагу на самоідентифікації, що є ключовим аспектом сучасних підходів до визначення національних меншин, однак відмінності у термінології між різними нормативними актами можуть спричинити правові колізії та неоднозначність у правозастосуванні [6].

Таким чином, зміна підходів до визначення національних меншин у новому законодавстві України є суттєвим етапом у розвитку державної політики у сфері міжетнічних відносин. Вона відображає прагнення до більшої конкретизації правового статусу національних спільнот, проте потребує додаткового аналізу щодо її відповідності конституційним нормам і міжнародним зобов'язанням України.

Аналізуючи поняття «національна меншина (спільнота) України», закріплене в новому законодавстві, можна виокремити низку його ключових ознак. Ця категорія охоплює:

1) сталу групу громадян України

2) осіб, які не є етнічними українцями

3) групи, що традиційно проживають на території України

4) спільноти, об'єднані етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними характеристиками

5) осіб, які усвідомлюють свою приналежність до певної групи

6) громади, які прагнуть зберігати та розвивати свою мовну, культурну та релігійну самобутність

Одним із позитивних аспектів нового визначення є закріплення в ньому конкретних етнічних, культурних і релігійних ознак національних меншин (спільнот). Раніше це питання не було достатньо врегульоване, що викликало критику серед науковців. Нова дефініція чітко встановлює спільні риси, які повинні бути притаманні групі громадян України для того, щоб вони могли бути віднесені до національної меншини (спільноти) України.

Проте переваги нового визначення на цьому, по суті, вичерпуються. Водночас у ньому містяться положення, які викликають значні зауваження. Одним із найбільш дискусійних є критерій «не є етнічними українцями». Системний аналіз першого та третього абзаців преамбули Конституції України, статті 11 та пункту 3 частини першої статті 92 дозволяє зробити висновок, що за етнічним походженням Український народ складається з трьох основних груп:

1) українців як титульної, державотвірної нації

2) корінних народів України

3) національних меншин України

При цьому представники корінних народів України є громадянами України, але не належать до етнічних українців. Відповідно, у визначення «національна меншина (спільнота) України» вони також включені. Проте такий підхід є некоректним, оскільки корінні народи та національні меншини перебувають у різному правовому становищі, що обумовлює необхідність їхнього окремого правового регулювання.

Основна відмінність між цими категоріями полягає в тому, що корінні народи України не мають власної держави-матері (kin-State) за межами України. Це ставить їх у вразливіше становище, оскільки вони можуть розраховувати лише на Україну як єдиного гаранта їхніх прав. Визнання цього факту знайшло відображення в правовій позиції Конституційного Суду України, який у своєму Рішенні від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 наголосив на необхідності застосування до корінних народів України спеціальних заходів підтримки (affirmative action) з метою створення додаткових гарантій збереження їхньої самобутності [7].

Таким чином, об'єднання в одному терміні національних меншин та корінних народів є юридично некоректним, оскільки ці категорії суттєво відрізняються за своїм статусом та рівнем потреби у державному захисті. Таке узагальнення може призвести до правових колізій та необґрунтованого зменшення гарантій для корінних народів, що суперечить принципам міжнародного права та зобов'язанням України перед її етнічними спільнотами. Це вкотре підкреслює необхідність більш виваженого та чіткого підходу до правового регулювання питань національних меншин і корінних народів у межах національного законодавства.

На відміну від корінних народів, національні меншини України здебільшого мають власні державні утворення, де їхні етнокультурні та релігійні традиції знаходяться під захистом і продовжують розвиватися. Ці держави, створені представниками відповідних етнічних груп, забезпечують умови для збереження їхньої куль-

турної спадщини, мови та ідентичності. Відтак, національні меншини України не перебувають під загрозою зникнення в такій мірі, як корінні народи, і, відповідно, не потребують такого ж рівня державної підтримки.

Ця концепція закладена і в Конституції України, яка передбачає диференційований підхід до гарантій прав національних меншин та корінних народів. Саме тому об'єднання цих двох категорій у межах одного правового поняття є необґрунтованим і суперечить основним принципам правового регулювання. Рівняння корінних народів із національними меншинами нівелює особливий статус перших, а також унеможливлює застосування спеціальних заходів для їхнього збереження. Це ще раз підтверджує необхідність чіткої диференціації в законодавчому регулюванні суспільних відносин за участі цих двох категорій.

Окрім проблеми об'єднання корінних народів і національних меншин в одне поняття, дискусійною залишається і закріплена в законі ознака традиційного проживання на території України. Її запровадження суттєво звужує коло осіб, які можуть бути визнані національною меншиною (спільнотою) України. Враховуючи значний вплив цього критерію на правовий статус окремих груп громадян, він потребував детального обґрунтування з точки зору історичних, етнографічних, соціологічних та правових досліджень. Однак ні пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» (реєстр. № 8224 від 24.11.2022), ні текст самого Закону не містять жодних пояснень щодо його введення.

Це створює правову невизначеність для громадян України, які не належать ані до етнічних українців, ані до корінних народів, і водночас їхні групи не мають тривалої історії проживання на території України. До таких осіб, зокрема, належать натуралізовані іноземці, які отримали громадянство, але не відповідають критерію традиційного проживання. Відповідно до Закону, вони не можуть бути визнані представниками національної меншини (спільноти) України, а отже, позбавлені прав, передбачених для цих груп. Це означає, що вони не можуть офіційно використовувати свою національну мову, виявляти культурну самобутність, створювати громадські об'єднання національних меншин, отримувати державну підтримку тощо [5, с. 42, 43].

Така ситуація ставить під сумнів відповідність законодавчих норм принципу рівності громадян перед законом і створює ризик дискримінації за ознакою етнічного походження та тривалості проживання в Україні. Відсутність чіткої аргументації щодо включення критерію традиційного проживання в офіційне визначення національних меншин (спільнот) свідчить про необхідність подальшого перегляду та уточнення цього аспекту законодавства.

Література

1. Declaration onthe Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. General Assembly resolution 47/135. 18 December 1992. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic

2. Račkauskaitė A. The Concept of National Minority: Aspects of International Law. 2010. Vol. 1 No. 5. Societal Studies. URL: https://ojs.mruni.eu/ojs/societal-studies/article/view/1366

3. Гетьманчук М. П., Луцишин Г. І. Політико-правові аспекти обгрунтування статусу «національних меншин» та «корінних народів» в Україні. Наукові перспективи. 2022. № 5(23). С. 373–388.

4. Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) : Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України від 23.12.1997 р. № 7-зп. Офіційний вісник України. 1998. № 1. Ст. 23.

5. Гусєв О. Ю., Котилко Я. М. Характеристика поняття "національні меншини (спільноти) України". Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Публічне управління та адміністрування. 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 40–47.

6. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України № 2827-IX від 13.12.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. Дата оновлення: 10.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text

7. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021. Офіційний вісник України. 2021. № 63. Ст. 3978.

Анотація

Ільїна О. В., Пучко А. В. **Проблемні питання у визначені поняття «національна меншина» у законодавстві України.** – Стаття.

Охорона прав і свобод національних меншин є невід'ємною складовою демократичного розвитку держави, формування її правової системи та зміцнення соціальної стабільності. Україна, як багатонаціональна країна, не може залишатися осторонь загальносвітових тенденцій у сфері захисту прав людини, зокрема щодо гарантування правового статусу національних меншин. У процесі європейської інтеграції та поглиблення міжнародного співробітництва особливого значення набуває відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у цій сфері.

Вибір європейського вектору розвитку зобов'язує Україну виконувати низку міжнародних угод, таких як Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992), Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) та інші нормативно-правові

акти, що визначають стандарти захисту національних меншин. Проте процес гармонізації українського законодавства з європейськими нормами не завжди є безперешкодним, оскільки часто постає питання узгодження міжнародних зобов'язань із національними інтересами та внутрішньою політичною ситуацією.

Дослідження конституційно-правового статусу національних меншин в Україні в контексті європейської інтеграції є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду. Воно дозволяє не лише оцінити стан законодавчого регулювання у цій сфері, а й сприяти розробці ефективних механізмів захисту національних меншин відповідно до міжнародних стандартів, що сприятиме розвитку національної правової системи та забезпеченню стабільності міжетнічних відносин.

Зміна підходів до визначення національних меншин відбувається не лише у міжнародній практиці, а й на рівні національного законодавства. 1 липня 2023 року в Україні втратив чинність Закон «Про національні меншини в Україні», ухвалений ще 30 років тому, і набрав чинності новий Закон «Про національні меншини (спільноти) України» 2022 року. Він став основою оновленої системи державної політики щодо національних меншин.

*Ключові слова:*національна меншина,корінні народи, спільнота, етнічна група, національне законодавство.

Summary

Ilyina O. V., Puchko A. V. **Problematic issues in defining the concept of "national minority" in the legislation of Ukraine.** – Article.

Protection of the rights and freedoms of national minorities is an integral part of the democratic development of the State, formation of its legal system and strengthening of social stability. Ukraine, as a multinational country, cannot remain aloof from global trends in human rights protection, including the guarantee of the legal status of national minorities. In the process of European integration and deepening international cooperation, the compliance of national legislation with international standards in this area is of particular importance.

The choice of the European vector of development obliges Ukraine to comply with a number of international agreements, such as the Framework Convention for the Protection of National Minorities (1995), the European Charter for Regional or Minority Languages (1992), the Universal Declaration of Human Rights (1948), the International Covenant for Civil and Political Rights (1966) and other legal acts defining standards for the protection of national minorities. However, the process of harmonization of Ukrainian legislation with European norms is not always smooth, as it often raises the issue of reconciling international obligations with national interests and the domestic political situation.

The study of the constitutional and legal status of national minorities in Ukraine in the context of European integration is relevant from both theoretical and practical perspectives. It allows not only to assess the state of legislative regulation in this area, but also to contribute to the development of effective mechanisms for the protection of national minorities in accordance with international standards, which will contribute to the development of the national legal system and ensure the stability of interethnic relations.

Approaches to the definition of national minorities are changing not only in international practice but also at the level of national legislation. On July 1, 2023, the Law on National Minorities in Ukraine, adopted 30 years ago, expired in Ukraine, and the new Law on National Minorities (Communities) of Ukraine of 2022 came into force. It became the basis for an updated system of state policy on national minorities.

Key words: national minority, indigenous peoples, community, ethnic group, national legislation.

УДК 342.5:336.711(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.4

Г. О. Романюк
orcid.org/0009-0008-2722-5679
аспірантка кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ

Постановка проблеми. В умовах трансформації фінансового сектору та посилення інтеграційних процесів роль центрального банку як головного інституційного актора регулювання набуває особливого значення. Ефективність державного контролю за фінансовими послугами неможлива без достатньої інституційної спроможності Національного банку України, яка забезпечує стабільність, правову визначеність та адаптивність до нових викликів. Недостатнє розуміння змісту, складових та чинників інституційної спроможності ускладнює розробку ефективної регуляторної політики й знижує якість нагляду у фінансовому секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституційної спроможності центральних банків розглядалося у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема у контексті інституціоналізму, макроекономічної стабільності та управлінської ефективності. У дослідженнях М. Вітмера, Д. Норта, а також українських науковців Т. Шевчук, О. Дяченко, Ю. Сороки розкрито понятійно-категоріальний апарат та загальні засади інституційної дієздатності органів державного управління. Проте недостатньо вивченими залишаються практичні аспекти реалізації інституційної спроможності Національного банку України в умовах війни, економічної нестабільності та євроінтеграційного курсу.

Формулювання мети та завдань. Метою статті є дослідження інституційної спроможності Національного банку України як комплексного багаторівневого феномену, що визначає ефективність державного регулювання та нагляду у фінансовому секторі. Завданнями дослідження є: виокремлення структурних компонентів інституційної спроможності Національного банку України; аналіз нормативно-правової основи діяльності Регулятора; виявлення викликів і перспектив зміцнення інституційної спроможності в контексті європейської інтеграції; формулювання рекомендацій щодо посилення ролі Національного банку України як координатора фінансового сектору.

Виклад основного матеріалу. Сучасний фінансовий ландшафт України перебуває у постійному процесі трансформації, що вимагає від регуляторних інституцій здатності не лише виконувати формальні функції, але й адаптуватися до нових викликів, підтримуючи стабільність системи. У цьому контексті Національний банк України виступає як центральна ланка інституційної інфраструктури, на якій базується довіра до всієї фінансової системи.

Інституційна спроможність Національного банку України охоплює наявність законодавчих повноважень, кваліфікованих кадрів, належної матеріально-технічної бази, ефективних процедур прийняття рішень та інструментів нагляду. Вона також передбачає здатність адаптації до змін у фінансовому середовищі та інтеграції до міжнародних практик.

Ефективне функціонування Національного банку України як незалежного органу є критично важливим для забезпечення макроекономічної стабільності, підтримки довіри до фінансових інституцій та інтеграції України у глобальний фінансовий простір. Інституційна спроможність Національного банку України виступає не лише передумовою ефективного державного регулювання та нагляду, а й гарантією послідовної реалізації стратегії фінансової безпеки держави.

Наукове осмислення інституційної спроможності Національного банку України передбачає аналіз не лише його законодавчих повноважень, а й здатності ефективно використовувати наявні інструменти для досягнення визначених цілей. У цьому контексті статті 21-23 Закону України "Про фінансові послуги та фінансові компанії" (далі – Закон про фінансові послуги) слугують нормативним фоном, що окреслює межі дії й характер повноважень інституції [1].

Інституційна спроможність, згідно з підходами інституціоналізму та неоінституціоналізму, є системним явищем, що включає: структурно-організаційний компонент (наявність ефективної структури управління, функціонального розподілу повноважень); кадровий та аналітичний потенціал (здатність до генерування та використання знань у процесі прийняття рішень); процедурну спроможність (наявність відлагоджених механізмів прийняття, виконання й оцінювання регуляторних рішень); адаптивність та

© Г. О. Романюк, 2025

інноваційність, тобто здатність до змін, інтеграції кращих міжнародних практик, цифровізації процесів тощо.

Усі ці елементи є критично важливими для центрального банку держави, особливо в умовах політичної нестабільності, воєнної агресії та необхідності інтеграції до європейського економічного простору.

Ключовими ознаками інституційної спроможності Національного банку України є: операційна незалежність, що дозволяє формувати й реалізовувати політику без надмірного політичного впливу; кадровий потенціал, що забезпечує експертну здатність до обґрунтованого судження та кризового реагування; інституційна адаптивність, тобто здатність модернізувати внутрішні процеси відповідно до змін у зовнішньому середовищі та інтегрувати міжнародні стандарти.

З правової точки зору, інституційна спроможність Національного банку України передбачає наявність нормативно закріпленого статусу, чітко визначених функцій та завдань, незалежності у прийнятті рішень, а також здатності адаптуватися до змін у правовому середовищі та забезпечувати виконання норм права в умовах динамічного розвитку економіки.

Особливо важливою характеристикою правової інституційної спроможності є здатність центрального банку держави діяти незалежно від політичних впливів, що передбачає як формальні гарантії у правовому полі, так і їх фактичне забезпечення через процедури внутрішнього управління, стратегічне планування та публічну підзвітність.

Загалом, інституційна спроможність Національного банку України у правовому аспекті є складним і багатогранним явищем, що включає нормативну визначеність його статусу, реальну можливість реалізовувати свої повноваження відповідно до закону, ефективність прийняття та реалізації рішень, а також здатність до правової адаптації й модернізації у відповідь на нові виклики фінансового ринку. У системі державного управління фінансовим сектором України Національний банк України виступає як самостійна, юридично вповноважена та структурно організована інституція, здатна забезпечувати правову стабільність, передбачуваність та баланс інтересів усіх учасників фінансових правовідносин.

Основою правового статусу Національного банку України є Закон України "Про Національний банк України", а також положення Конституції України, згідно з якими Національний банк України є центральним банком держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці – гривні. Окрім цього, важливим нормативним актом у контексті аналізу інституційної спроможності Національного банку України виступає Закон України "Про фінансові послуги та фінансові компанії", що визначає повноваження Національного банку України у сфері здійснення державного регулювання та нагляду на ринку фінансових послуг (банківський та небанківський сектори) [2, 3].

Інституційна спроможність Національного банку України також проявляється у здатності до виконання функцій державного регулювання та нагляду за діяльністю з надання фінансових і супровідних послуг. Його діяльність спрямована на забезпечення стабільності фінансового ринку, захист прав споживачів та стимулювання розвитку конкурентного середовища. У цьому аспекті Національний банк України реалізує свої повноваження шляхом видання нормативно-правових актів, прийняття регуляторних рішень, проведення моніторингу та застосування заходів впливу до суб'єктів фінансового ринку.

У статті 21 Закону про фінансові послуги окреслено 13 основних завдань, покладених на Національний банк України як регуляторний орган. Ці завдання мають не лише адміністративний, а й концептуальний характер, адже визначають стратегічні вектори розвитку ринку фінансових послуг. Одним із ключових завдань Регулятора є формування та реалізація єдиної державної політики у сфері фінансових послуг. Цей підхід забезпечує системність регулювання, уникнення правових колізій та уніфікацію регуляторних інструментів. Варто зазначити, що уніфікована політика є також передумовою для імплементації європейських директив та стандартів у національну правову систему, що, своєю чергою, підвищує рівень правової сумісності України з міжнародною фінансовою спільнотою.

Значна увага приділяється Національним банком України захисту прав та законних інтересів споживачів фінансових послуг, що слугує виявом реалізації принципу верховенства права, а також втіленням конституційного положення про державний захист прав споживачів.

В умовах зростаючої складності фінансових продуктів роль держави як гаранта правової безпеки набуває особливої актуальності. Регулятор має не лише контролювати дотримання законодавства, а й активно реагувати на порушення, вживаючи заходів правового, економічного та інформаційного характеру.

Іншим важливим аспектом є запобігання монополізації та розвиток конкурентного середовища. Ефективне функціонування фінансового ринку неможливе без створення умов для добросовісної конкуренції. З правової точки зору, це означає потребу у впровадженні інструментів антимонопольного контролю, а також підтримці малого та середнього бізнесу у сфері фінансових

послуг. Рівний доступ до ринку для всіх учасників – це не лише питання економічної ефективності, але й питання дотримання принципів соціальної справедливості та правової рівності.

Окрему увагу слід приділити завданню Національного банку України щодо забезпечення фінансової стабільності та недопущення накопичення системного ризику. Закон про фінансові послуги передбачає необхідність оперативного моніторингу ситуації на ринку та вжиття превентивних заходів. У сучасному світі, де фінансові кризи мають глобальний характер, роль національного Регулятора як інституційного запобіжника зростає в рази. Це потребує чіткої процедури кризового реагування, прозорої відповідальності посадових осіб та наявності ефективних інструментів впливу на ринок фінансових послуг.

Не менш важливим є завдання щодо сприяння інтеграції України до європейських та міжнародних ринків фінансових послуг. Це положення підкреслює стратегічну орієнтацію українського законодавства на міжнародну правову гармонізацію. Воно передбачає, зокрема, адаптацію стандартів корпоративного управління, системи розкриття інформації, протидії легалізації доходів та фінансового моніторингу відповідно до вимог Європейського Союзу та світових фінансових інституцій.

Закон про фінансові послуги також містить положення про просвітницьку діяльність, що підкреслює гуманітарно-орієнтований підхід у регулюванні. Високий рівень фінансової грамотності є умовою реалізації прав споживачів, адже лише обізнана особа здатна ефективно захищати свої інтереси, адекватно оцінювати ризики та відповідально користуватись фінансовими продуктами. Звідси випливає правовий висновок про обов'язковість участі держави у формуванні культури користування фінансовими інструментами.

Національний банк України діє відповідно до таких принципів, як зокрема: законності, співмірності (пропорційності), відкритості та прозорості, неупередженості, плановості та обґрунтованості.

Принцип законності, як ключовий фундамент правового регулювання, забезпечує легітимність дій Регулятора, закріплюючи, що будь-які рішення чи втручання мають базуватися виключно на чинному законодавстві України. Це не лише обмежує дискреційні повноваження державного органу, а й підвищує довіру до правозастосовної практики в сфері фінансових послуг.

Принцип співмірності (пропорційності), який передбачає адаптацію наглядових заходів до конкретних ризиків і обставин, засвідчує впровадження ризик-орієнтованого підходу, що є стандартом сучасного регулювання в європейському правовому просторі. Реалізація принципу пропорційності у регуляторній практиці вказує на високий рівень аналітичної культури, що базується на оцінці ризиків, а не на формальному дотриманні правил. Такий підхід дозволяє уникати надмірного державного втручання, при цьому зберігаючи здатність ефективно реагувати на потенційні загрози для стабільності фінансового ринку, а також створити середовище, де превентивне регулювання переважає над репресивним, що особливо важливо для збереження довіри до інституцій в умовах глобальної турбулентності.

Принцип відкритості та прозорості слугує запорукою підзвітності регулятора, встановлюючи обов'язок оприлюднення узагальненої інформації щодо наглядової діяльності. Це сприяє формуванню правової визначеності та передбачуваності в діяльності учасників ринку. Водночас, дотримання обмежень щодо конфіденційної інформації вказує на зважений баланс між інформаційною відкритістю та фінансовою таємницею.

Принцип оцінювання економічного та фактичного змісту правочинів забезпечує матеріальний підхід до юридичної кваліфікації дій суб'єктів ринку, що унеможливлює формалізоване тлумачення на шкоду суті правовідносин. Це дозволяє забезпечити реальний нагляд за суттю фінансової діяльності, а не лише її формальними ознаками. В свою чергу, об'єктивність і неупередженість контролю гарантують справедливість у правозастосуванні, що є необхідною умовою довіри до регуляторного органу. Принцип плановості та системності створює умови для превентивного впливу замість репресивного, що є ключовим для сталого розвитку фінансового ринку.

Окремо слід виділити принцип гарантування прав учасників ринку, зокрема споживачів фінансових послуг, який включає антикорупційний компонент, механізми участі в регуляторних процесах, а також забезпечення реалістичних строків для адаптації до нових вимог. Цей принцип вказує на формування партнерської моделі відносин між державою і суб'єктами господарювання, де останні не є лише об'єктами контролю, а й активними учасниками процесу прийняття рішень.

До основних інструментів Національного банку України належать: ведення реєстрів, авторизація діяльності, нормативно-правове регулювання, пруденційний нагляд, застосування заходів впливу, аналітика, нагляд за дотриманням законодавства та контроль за рекламою. Ці заходи утворюють комплексну систему забезпечення фінансової стабільності та захисту прав споживачів.

Інституційна спроможність Національного банку України не існує у вакуумі. Вона взаємодіє з іншими елементами державного управління – як формальними (Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України), так і неформальними (суспільні очікування, вплив бізнес-груп, міжнародна кон'юнктура). Від ефективності цієї взаємодії значною мірою залежить якість реалізації функцій нагляду та контролю у фінансовому секторі. Таким чином, не менш важливою є здатність Національного банку України діяти як координатор інституційної взаємодії, зокрема у співпраці з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Ця функція формує "інституційний каркас" системи, у межах якого відбувається рух до єдиної політики у сфері фінансових послуг.

До ознак, які дозволяють оцінити реальний рівень інституційної спроможності Національного банку України, належать: наявність довгострокової стратегії регулювання, що корелює із завданнями сталого розвитку та адаптації до європейського законодавства; інституційна незалежність, підтверджена як юридично, так і практично (наприклад, стійкість до політичного тиску); формування аналітичних продуктів – звітів, оцінок ризиків, стратегічних прогнозів, які використовуються як основа для політичних рішень; розвинена цифрова інфраструктура, що забезпечує прозорість, швидкість і зручність регуляторних процедур; партнерські відносини з іншими державними інституціями та міжнародними організаціями, зокрема Міжнародним валютним фондом, Європейським Союзом, Світовим банком.

Висновки. Інституційна спроможність Національного банку України – це стратегічний ресурс держави, що визначає ефективність реалізації державної політики у сфері фінансів. Вона охоплює не лише правовий статус та ресурсну базу, а й здатність до аналітичного мислення, прозорості дій та міжнародної інтеграції. У сучасних умовах Національний банк України виконує роль не лише фінансового регулятора, а й системоутворюючого елемента, відповідального за правову стабільність і захист інтересів громадян. Подальше зміцнення інституційної спроможності Національного банку України є обов'язковою умовою для формування конкурентоспроможного фінансового середовища та інтеграції України до європейської фінансової архітектури.

Література

1. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14 груд. 2021 р. № 1953-IX. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text (дата звернення: 22.04.2025).

2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 22.04.2025).

3. Про Національний банк України : Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text (дата звернення: 22.04.2025).

Анотація

Романюк Г. О. **Інституційна спроможність Національного банку України як передумова ефективного державного регулювання та нагляду фінансового сектору.** – Стаття.

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади інституційної спроможності Національного банку України як одного з ключових чинників ефективного державного регулювання та нагляду у фінансовому секторі. Зокрема, акцент зроблено на аналізі функціонального потенціалу Національного банку України, що визначає його здатність виконувати регуляторні повноваження в умовах економічної трансформації, глобалізаційних викликів та зростаючих очікувань з боку суспільства та міжнародних партнерів. Особливу увагу приділено структурним елементам інституційної спроможності, серед яких: організаційно-структурний, нормативно-правовий, фінансовий, кадровий та аналітичний виміри. Визначено, що кожен з цих компонентів є взаємопов'язаним, взаємозалежним і має вирішальне значення для стабільності та стійкості фінансової системи країни в цілому.

Автор підкреслює роль Національного банку України як незалежного органу, що не лише формує та реалізує ефективну монетарну політику, а й забезпечує належний рівень банківського та небанківського нагляду, фінансової безпеки та прозорості ринків фінансових послуг. У цьому контексті досліджено вплив євроінтеграційного вектору України на трансформацію внутрішньої інституційної структури Національного банку України. Розглянуто процес імплементації міжнародних стандартів банківського регулювання, зокрема Базельських принципів, які є фундаментом для формування ефективної системи нагляду, контролю ризиків та підтримання довіри до банківської системи.

Окремо проаналізовано співпрацю Національного банку України з міжнародними фінансовими організаціями, що сприяє обміну досвідом, підвищенню професійної експертизи персоналу, гармонізації нормативної бази та посиленню довіри до регулятора. Визначено основні виклики, серед яких – потреба в зміцненні інституційної незалежності, розвитку внутрішнього контролю, модернізації інструментів аналітики та управління ризиками. Запропоновано стратегічні напрями вдосконалення інституційної спроможності, включаючи прозорість комунікації, інвестування у людський капітал, розвиток цифрових компетентностей та впровадження інноваційних фінансових технологій.

Отримані результати можуть бути корисними при формуванні ефективної фінансової політики держави, удосконаленні регуляторного середовища, зміцненні міжнародної репутації Національного банку України та посиленні інституційної архітектури фінансового сектору України загалом.

Ключові слова: інституційна спроможність, Національний банк України, фінансовий сектор, державне регулювання, нагляд, регулятор.

Summary

Romaniuk H. O. **Institutional Capacity of the National Bank of Ukraine as a Prerequisite for Effective State Regulation and Supervision of the Financial Sector.** – Article.

The article examines the theoretical and methodological foundations of the institutional capacity of the National Bank of Ukraine as one of the key factors in effective state regulation and supervision in the financial sector. In particular, it focuses on analyzing the functional potential of the National Bank of Ukraine, which determines its ability to exercise regulatory powers under conditions of economic transformation, global challenges, and increasing expectations from society and international partners. Special attention is given to the structural elements of institutional capacity, including organizational-structural, legal-regulatory, financial, human resource, and analytical dimensions. It is determined that each of these components is interconnected, interdependent, and crucial for the stability and resilience of the country's financial system as a whole.

The author emphasizes the role of the National Bank of Ukraine as an independent institution that not only formulates and implements effective monetary policy but also ensures proper banking supervision, financial security, and market transparency. In this context, the impact of Ukraine's European integration vector on the transformation of the NBU's internal institutional structure is explored. The article reviews the implementation of international banking regulation standards, in particular the Basel principles, which are fundamental for establishing an effective supervision system, risk control, and maintaining trust in the banking system.

The study also analyzes the NBU's cooperation with international financial organizations, which promotes experience exchange, enhances the professional expertise of personnel, harmonizes the regulatory framework, and strengthens trust in the regulator. The main challenges are identified, including the need to reinforce institutional independence, develop internal control, modernize analytical tools, and improve risk management. Strategic directions for improving institutional capacity are proposed, including communication transparency, investment in human capital, development of digital competencies, and the implementation of innovative financial technologies.

The obtained results may be useful in shaping effective state financial policy, improving the regulatory environment, strengthening the international reputation of the National Bank of Ukraine, and enhancing the institutional architecture of Ukraine's financial sector as a whole.

Key words: institutional capacity, National Bank of Ukraine, financial sector, state regulation, supervision, regulator.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.962+340.12
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.5

Н. В. Адамчук
orcid.org/0009-0006-1347-2877
аспірант кафедри права
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ФІЛЬТРІВ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність дослідження. Станом на початок квітня 2025 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень зафіксовано вісімдесят три рішення судів різних інстанцій і юрисдикцій, у яких містяться посилання на категорію «касаційного фільтра», з-поміж яких двадцять два ухвалені у цивільних справах. Зазначене свідчить про поступове формування відповідної практики, у якій касаційні фільтри не лише розглядаються як техніко-юридичні обмеження, але й набувають значення інструменту процесуальної стратегії.

Посилання на поняття «касаційного фільтра» у процесуальних документах є не випадковим, а часто цілеспрямованим та аргументованим. Так, у рішенні Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 3 березня 2021 року у справі № 175/3064/20 позивач навмисне зазначив значний розмір моральної шкоди, мотивуючи це тим, що «заявлена сума дозволить подолати касаційні фільтри» [12]. Подібна аргументація свідчить про усвідомлення процесуального значення критеріїв прийнятності касаційної скарги ще на стадії подання позову.

Інший приклад міститься в ухвалі Господарського суду міста Києва від 26 квітня 2022 року у справі № 910/11477/21 (суддя Р. В. Бойко), де в обґрунтуванні відмови у задоволенні позову було прямо зазначено, що сформульована позивачем правова позиція не є правовим висновком Верховного Суду, а лише наслідком застосування механізму касаційного фільтру [11].

У попередніх дослідженнях нами проведено систематизацію наукових підходів щодо типологізації процесуальних (касаційних) фільтрів. Встановлено, що у літературі допускають поділ фільтрів-обмежень за наступними критеріями: I. за ступенем суб'єктного впливу на вирішення питання прийнятності скарги; II. за характером (видом) обмеження; III. за ступенем юридичної складності їх застосування (С. Щербак та С. Мирославський [21, с. 86]); IV. на підставі діалектичного розмежування категорій загального (універсального) та одиничного (спеціального) (К. Білоус [3, с. 167]); V. критерій предметно-юрисдикційної фільтрації (Н. Сакара [13, с. 97, 100]); VI. критерій правової релевантності та порогової значущості (Н. Бететто [2, с. 35–36]) за функціональним призначенням касації (Д. Луспеник [6]) та критерій інституційно-процедурних обмежень (Е. Борхард [1])[1].

Викладене свідчить про наявність розгалуженої системи процесуальних фільтрів із різними підставами та механізмами застосування. Водночас наукові типологізації залишаються неповними, оскільки здебільшого здійснювались фрагментарно й без цілісного підходу. У зв'язку з цим вважаємо доцільним доповнити наявну типологію та запропонувати власне бачення видів касаційних фільтрів.

Стан дослідження процесуальних фільтрів у цивільному судочинстві України є доволі ґрунтовним і багатоплановим. У вітчизняній науці процесуальні фільтри розглядаються як важливий інструмент раціоналізації касаційного провадження (С. Щербак, С. Мирославський; К. Гусаров), що забезпечує ефективний баланс між доступом до правосуддя і завантаженістю судової системи (Н. Сакара; Н. Берето). Науковці акцентують увагу на їх дискреційній природі (М. Гарієвська) та зв'язку з принципами процесуальної економії і пропорційності (В. Кройтор; Г. Ахмач; О. Рогач). Увага приділяється як загальнотеоретичним аспектам, так і прикладним проблемам, зокрема малозначності справ (К. Білоус; Н. Бондаренко-Зелінська), визначенню суду касаційної інстанції (К. Гусаров), а також доступності касації в контексті європейських стандартів (Н. Берето). Незважаючи на наявність значної кількості праць, питання типологізації фільтрів та їх системного аналізу в контексті багатовимірного контролю продовжують залишатися актуальним напрямом досліджень.

Метою даного дослідження є концептуалізація та доповнення наявної наукової типологізації процесуальних (касаційних) фільтрів шляхом їх

[1] *Найменування наведених типологізаційних критеріїв сформульовано автором самостійно на основі узагальнення наукових підходів та доктринальних позицій.*

© Н. В. Адамчук, 2025

комплексного аналізу. На основі цього передбачається сформулювати авторське визначення касаційних фільтрів як багатовимірного інструменту процесуального контролю, що поєднує формальні, епістеміологічні та аксіологічні елементи.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи процесуальну природу касаційних фільтрів у цивільному процесі України, доцільно здійснити їх типологізацію як інструментів багатовимірного судового контролю. Типологізація дозволяє не лише систематизувати відомі в доктрині й судовій практиці фільтраційні критерії, а й виявити їхню функціональну роль у процесі здійснення правосуддя касаційною інстанцією. Водночас різноманітність підходів до тлумачення природи касаційних фільтрів та відсутність усталених типологізаційних підходів зумовлюють потребу в уточненні типологічних критеріїв та системному розмежуванні фільтрів за основними ознаками. У цьому контексті доцільно запропонувати авторську типологізацію, що враховує як доктринальні напрацювання, так і практику функціонування касаційної інстанції в Україні. Пропонована нами типологізація включає наступні критерії:

І. За формою викладу:

(1) процесуальні вимоги, які передбачають формальні приписи до касаційної скарги та предмета оскарження (порядок подання, оскарження рішення/ухвали, які можуть бути оскаржені, підписання належним суб'єктом, факт сплати судового збору, наявність результатів апеляційного оскарження та немалозначність справи (з окремими застереженнями, про які йтиметься далі) тощо);

(2) матеріальні вимоги, які стосуються суті звернення до Верховного Суду – неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

ІІ. За черговістю застосування:

[1] первинні. До первинних фільтрів можна віднести:

– процесуальні вимоги, що визначають допустимість касаційного звернення (за винятком випадків, коли касаційне оскарження прямо заборонене, зокрема у малозначних справах);

– матеріально-правові критерії, які полягають у наявності істотних порушень: для ухвал – неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права; для судових рішень – аналогічні підстави, але за умови:

– застосування апеляційним судом норми права всупереч правовому висновку, сформульованому Верховним Судом у подібних правовідносинах;

– наявність у скаржника обґрунтованих доводів щодо необхідності відступлення від існуючої судової практики Верховного Суду;

– відсутність правового висновку Верховного Суду з питання застосування відповідної норми;

– наявність істотних процесуальних порушень, що відповідають умовам, передбаченим статтями 411 ЦПК України.

[2] Вторинні. Цей тип фільтрів застосовується у випадках, коли перегляд судового рішення в касаційному порядку загальним правилом не передбачений, але може бути допущений за наявності виняткових обставин. Зокрема, касаційне оскарження заборонене щодо судових рішень у малозначних справах або у справах з ціною позову, що не перевищує 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Водночас, перегляд таких рішень у касаційному порядку можливий за наявності принаймні однієї з таких умов:

– оскарження стосується фундаментального питання права, важливого для забезпечення єдності судової практики;

– особа позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскаржуваним рішенням, в іншому провадженні;

– справа має значний суспільний інтерес або виняткове значення для скаржника;

– справу помилково визнано малозначною судом першої інстанції.

До вторинних фільтрів також можна віднести застосування / не застосування підстав для поновлення строків на касаційне оскарження (частина четверта статті 394 ЦПК України).

ІІІ. За процесуальною відусобленістю: самостійні та похідні.

Самостійні фільтри функціонують як окремі, відносно незалежні процесуальні бар'єри, встановлені законом з метою первинної оцінки допустимості звернення до касаційної інстанції. Вони не залежать від змісту скарги чи її аргументів, а реалізуються на підставі чітко визначених процесуальних вимог. До таких фільтрів належать, зокрема, дотримання строків подання касаційної скарги, оформлення її відповідно до вимог закону, сплата судового збору, вирішення питання про відкриття / відмову у відкритті провадження колегією суддів у складі трьох суддів, виключна підсудність, а також дотримання форми та структури подання процесуального документа. Окрім цього, до первинних фільтрів також можна віднести передбачені процесуальним законом підстави для залишення касаційної скарги без руху та її повернення заявнику (статті 392-394 ЦПК України).

Похідні фільтри, навпаки, ґрунтуються на аналізі суті поданої скарги, її обґрунтованості з погляду значення для єдності правозастосовної практики або важливості для учасника процесу. Вони застосовуються на другому етапі перевірки прийнятності скарги та передбачають оцінку

наявності підстав для допуску до касаційного розгляду, зокрема: неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права у їх зв'язку з наявністю чи відсутністю висновку Верховного Суду у подібних правовідносинах, необхідності відступлення від наявного висновку, незастосуванням наявного висновку судом апеляційної інстанції.

Застосування винятків із правил про недопустимість касаційного оскарження також вважаємо за доцільне відносити до похідних касаційних фільтрів (наявністю принципового питання права, суспільної важливості справи або виняткового значення для заявника, а також обставин, що унеможливлюють ефективний захист прав особи в іншому провадженні, наявності підстав для поновлення пропущених строків звернення до суду.

Разом із самостійними та похідними фільтрами доцільно виокремлювати також комбіновані фільтри, що поєднують ознаки як формальних, так і змістовних обмежень доступу до касації. Їх особливість полягає в тому, що, попри наявність формально визначених критеріїв, застосування таких фільтрів значною мірою залежить від судової інтерпретації. Зокрема, це стосується застосування пункту 1 частини другої статті 389 ЦПК України, коли суд касаційної інстанції оцінює, чи наявний у практиці Верховного Суду правовий висновок щодо аналогічних правовідносин. У таких випадках можливі розбіжності: один склад суду може визнати правову позицію наявною, інший – дійти висновку про відмінність фактичних обставин, що унеможливлює автоматичне застосування відповідного висновку. Таким чином, комбіновані фільтри поєднують об'єктивні елементи правової норми з її суб'єктивною оцінкою судом.

IV. За обсягом дискреції Суду при вирішенні питання про відкриття провадження:

(а) незначний обсяг розсуду. Сюди варто віднести первинні фільтри, які пов'язані з формальними вимогами до порядку подання, форми і змісту касаційної скарги.

(б) значний обсяг розсуду, пов'язаний з вторинними і комбінованими фільтрами особливо у часині інтерпретації суддями оціночних понять. У дослідженні С. Кравцова, Д. Гуденко, В. Воробйової, К. Владовської, К. Черевичник сформульовано окремі висновки щодо допустимих меж судового розсуду при кваліфікації справ як малозначних. Автори акцентують увагу на важливості розроблення чітких і передбачуваних критеріїв визначення малозначності, адже їх відсутність може призвести до свавільного звуження доступу до правосуддя [4; 5, с. 128].

У межах розгляду ціннісного критерію значущості правової проблематики для відкриття касаційного провадження у поєднанні з обсягом суддівського розсуду слід звернути увагу на підходи Верховного Суду при оцінці підставності касаційного оскарження. В одних випадках суд наголошує на необхідності глибокого, переконливого обґрунтування наявності ознак фундаментальності правового питання як з боку скаржника, так і з боку самої касаційної інстанції [17]. В інших – суд формулює конкретні ознаки такого питання, підкреслюючи його виняткову актуальність для формування правозастосовчої практики, що визначається значущістю предмета спору для суспільства й держави загалом. Водночас Верховний Суд неодноразово зазначав, що оцінка відповідності справи критеріям допуску не може ґрунтуватися виключно на аргументах заявника, оскільки останній об'єктивно не здатен повною мірою оцінити системну важливість питання. Такий підхід, зокрема, підтверджено в ухвалах Великої Палати Верховного Суду від 15 травня 2024 року у справі № 903/662/23 (п. 62) та від 27 лютого 2025 року у справі № 357/6174/20 (п. 93) [14]. Застосування оціночних категорій, таких як «виняткове значення справи для заявника», «суспільна важливість» або «значення для забезпечення єдності судової практики», не повинно сприйматися як фактор, що породжує правову невизначеність. Ураховуючи особливу функцію Верховного Суду, у певних випадках питання щодо відкриття касаційного провадження обґрунтовано належить до меж його дискреційного розсуду. Такий підхід узгоджується з призначенням касаційного перегляду – не як додаткового етапу фактичного розгляду справи, а як інструмента забезпечення сталості та передбачуваності судової практики [18; 19]. Найчастіше ж суд зазначає, що доводи скаржника зводяться до незгоди з оцінкою фактичних обставин і доказів, що саме по собі не може слугувати підставою для відкриття касаційного провадження [20], або ж зазначають, що в силу принципу диспозитивності цивільного процесу, саме на заявника у касаційному провадженні покладається тягар доведення наявності підстав для перегляду у касаційному порядку судових рішень, постановлених у справах незначної складності [9].

У судовій практиці простежується широта розсуду касаційної інстанції, зокрема у випадках, коли Суд самостійно ідентифікує підстави для відкриття провадження, не заявлені скаржником. Наприклад, попри аргументацію щодо наявності правового питання, важливого для формування єдності судової практики, суд може визнати визначальним критерієм виняткову значущість справи саме для заявника [8].

V. За характером застосування:

[а] універсальні – фільтри, які застосовуються в більшості випадків і є загальноприйнятими в правозастосовній практиці;

[б] екстраординарні – фільтри, що застосовуються лише в особливих або виняткових випадках, з огляду на специфічні обставини справи.

VI. За впливом на правозастосовчу практику:

фільтри, які забезпечують єдність правозастосування. Це фільтри, спрямовані на забезпечення однаковості та стабільності правозастосування. Вони можуть включати в себе обмеження на оскарження рішень, що можуть вплинути на формування загальних правових принципів, наприклад, коли справа має фундаментальне значення для єдиної правозастосовної практики.

фільтри, що більшою мірою пов'язані з окремими, специфічними правами чи інтересами сторін. Цей підтип може включати ситуації, коли касація дозволена лише у разі, якщо справа має особливе значення для одного з учасників справи (наприклад, порушення їхніх основних прав).

VII. За джерелами права:

фільтри, засновані на національному законодавстві: Це фільтри, що визначаються виключно положеннями національного процесуального та матеріального права (наприклад, підстави для касаційного оскарження, пов'язані з неправильним застосуванням норм матеріального чи процесуального права).

фільтри, які орієнтовані на міжнародні стандарти: Включають фільтри, які можуть бути під впливом міжнародних стандартів прав людини або європейських норм. Наприклад, порушення права на справедливий суд або право на доступ до суду можуть бути критерієм для касаційного оскарження.

VIII. За характером втручання Верховного Суду:

а) фільтри, що обмежують повноваження Верховного Суду. Сюди варто віднести фільтри, які ставлять межі втручанню Верховного Суду у справу. Наприклад, такі фільтри можуть забороняти перегляд рішення чи ухвали, відкривати провадження, якщо заяву подано особою без належної правосуб'єктності тощо.

б) фільтри, які розширюють повноваження Верховного Суду. Цей підтип фільтрів може дозволяти перегляд справ у випадках, де вирішення питання про допуск справи до розгляду віднесено до сфери розсуду Суду (оцінка судом необхідності формулювання нового правового висновку або уточнення існуючих, відступлення від існуючого висновку, вирішення питання про подібність правовідносин, поновлення строків касаційного оскарження тощо).

Останнє, як видається, найбільш часто отримує своє вирішення під час вирішення питання про віднесення до малозначних справ тих, у яких предметом розгляду є немайнові вимоги. На переконання верховного суду, визначаючи критерії малозначності справи має враховуватись складність справи та характер немайнового права, за захистом якого звернувся позивач [16].

IX. За рівнем процесуальної інстанції:

1) фільтри, що обмежують право на касаційне оскарження на рівні судів першої чи апеляційної інстанції. Це не лише обмеження, яке вимагає пройти всі рівні судової інстанції до звернення до Верховного Суду, але і обмеження щодо звернення до судів першої та апеляційної інстанції. Окремі міркування щодо цього викладено у напрацюваннях К. Білоуса [3, с. 168].

2) фільтри, що діють на рівні касаційної інстанції. Включають критерії та обмеження, що застосовуються на етапі подання касаційної скарги.

X. За змістовним спрямуванням фільтра у процесі касаційного оскарження:

1] фільтри, які стосуються реалізації права на подачу касаційної скарги. Ці фільтри встановлюють формальні та змістовні вимоги до самої касаційної скарги як процесуального документа, підстав звернення до Суду, переліку рішень, які можуть бути оскаржень, порядку подання скарги, наявності результатів апеляційного перегляду та дотримання строків звернення зі скаргою. Вони діють до відкриття касаційного провадження і мають на меті перевірити, чи відповідає скарга базовим процесуальним критеріям;

2] фільтри, які стосуються реалізації права на касаційний перегляд справи. Цей тип фільтрів діє на стадії оцінки допустимості перегляду справи по суті й орієнтований на оцінку судом необхідності касаційного втручання. Основний фокус – на визначенні обґрунтованості зазначених у скарзі підстав та значенні результатів такого оскарження на практику правозастосування.

Варто вказати, що в межах запропонованої класифікації фільтрів ідеться про баланс між правом особи на доступ до касаційного перегляду та межами повноважень Верховного Суду щодо формулювання підстав відмови у відкритті провадження. Застосування фільтрів, які стосуються реалізації права на подачу касаційної скарги, не передбачає правової оцінки законності чи обґрунтованості судових рішень Судом по суті, а зводиться виключно до перевірки наявності або відсутності встановлених законом підстав для відкриття касаційного провадження згідно зі статтями 389, 394 ЦПК України. Лише у випадку наявності таких підстав можливим є надання правової оцінки оскаржуваному рішенню [7].

Висновки. Проведена типологізація дозволила охопити значний, якщо не вичерпний, перелік

фільтрів. Вказане дає нам підстави для намагання сформулювати робочу дефініцію терміно-поняття (П. Рабінович [10]) процесуальних (касаційних) фільтрів. Процесуальні (касаційні) фільтри – це сукупність передбачених процесуальним законом та розроблених судовою практикою критеріїв і механізмів попереднього відбору касаційних скарг, які забезпечують обмежений та селективний доступ до касаційного перегляду. Ці фільтри виконують функцію інструменту здійснення багатовимірного контролю, який ґрунтується на поєднанні формальних (процесуальних), епістеміологічних (зокрема у частині логіки судового мислення, правильності тлумачення норм та інші) та аксіологічних (передусім, тлумачення оціночних понять та врахування аргументів скаржників, забезпечення балансу публічних і приватних інтересів) підходів та спрямований на: а) забезпечення єдності судової практики; б) оптимізацію навантаження на касаційний суд; в) реалізацію дискреційних повноважень суду щодо визначення значущості справи (у тому числі з погляду суспільного інтересу, винятковості ситуації або фундаментального значення порушеного питання права).

Процесуальні фільтри в касаційному провадженні в Україні мають змішаний характер, поєднуючи: 1) формальні умови (вичерпно визначені у ЦПК України, зокрема у статті 389-394); 2) оціночні критерії, наповнення змістом яких здійснюється через правозастосовну практику Верховного Суду (поняття «фундаментального значення для формування єдиної правозастосовчої практики», «виняткового значення для учасника справи», «значного суспільного інтересу», а також поважності причин пропуску строку на звернення до суду, необхідності відступлення від правового висновку Верхового Суду та інші) та 3) судову дискрецію, яка є гнучким механізмом адаптації процесуального фільтра до конкретного контексту справи з урахуванням правових, соціальних та аксіологічних чинників.

Література

1. Borchard E.The Diplomatic Protection of Citizens Abroad: Or, the Law of International Claims. Banks Law Publishing Company, 1915. 988 с.

2. Берето Н. Доступ до суду касаційної інстанції та касаційні фільтри в світлі стандартів Ради Європи. *Слово національної школи суддів України*. Спеціальний випуск. 2020. С. 25–49. DOI 10.37566/2707-6849-2020-5

3. Білоус К. В. Малозначні справи у цивільному судочинстві: дис. … докт. філософії в галузі знань 08 «Право»; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 235 с.

4. Владовська К. П., Черевичник К. В. Малозначність справ адміністративної юрисдикції та право на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2020. Вип. 61(1). С. 126–129.

5. Кравцов С., Гуденко Д. Воробйова В. Малозначність спору як «процесуальний фільтр» касаційного оскарження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. Вип. 6. С. 126–129.

6. Луспеник Д. Не слід боятися нового, або П'ять безпідставних пересторог щодо запропонованих змін до процесуальних кодексів. *Закон і бізнес*. № 23 (1321) 10.06-16.06.2017. URL: https://zib.com.ua/ua/print/129038-pyat_bezpidstavnih_ perestorog_ schodo_zaproponovanih_zmin_do_.html (дата доступу: 08.04.2025).

7. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду В. В. Пророка у справі від 27 червня 2024 року № 522/10888/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120180446

8. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду В. В. Пророка у справі від 29 травня 2019 року № 755/7554/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82420769

9. Окрема думка судді Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду І. В. Литвиненко у справі від 21 квітня 2021 року № 369/11127/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97134705

10. Рабінович П. М. Дудаш Т. І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 8-20.

11. Рішення Господарського суду міста Києва у справі від 26 квітня 2022 року №910/11477/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104068095

12. Рішення Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області у справі від 03 березня 2021 року № 175/3064/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96113343

13. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Х. : Право, 2010. 256 с.

14. Ухвала Великої Палати Верховного Суду у справі від 15 травня 2024 року № 903/662/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119168576

15. Ухвала Великої Палати Верховного Суду у справі від 27 лютого 2025 року № 357/6174/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125736758

16. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі від 12 листопада 2018 року № 641/8056/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78044741

17. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі від 27 квітня 2021 року № 910/17646/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96569955

18. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі від 03 жовтня 2023 року № 947/20869/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967255

19. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі від 31 березня 2025 року № 211/7591/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126259091

20. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі від 26 березня 2024 року № 705/4900/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117974729

21. Щербак С., Мирославський С. Касаційні фільтри в цивільному судочинстві. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Вип. 1 (3). С. 82–93. DOI: 10.15804/CPLS.20223.10

Анотація

Адамчук Н. В. **Типологізація фільтрів касаційного оскарження в цивільному процесі.** – Стаття.

У сучасних умовах функціонування касаційної інстанції в Україні дедалі більшої актуальності набуває аналіз механізмів прийнятності касаційних скарг, зокрема процесуальних фільтрів. Станом на квітень 2025 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень зафіксовано 83 судових акти, в яких згадується поняття «касаційного фільтра», з них 22 – у цивільних справах. Така практика свідчить про зростання ролі фільтрів не лише як техніко-юридичних обмежень, а і як інструментів процесуальної стратегії.

Мета дослідження полягає в концептуалізації та доповненні наявної наукової типологізації процесуальних (касаційних) фільтрів у цивільному процесі України, а також у формулюванні авторського визначення фільтрів як багатовимірного інструменту процесуального контролю, що інтегрує формальні, епістеміологічні та аксіологічні елементи.

Методологія дослідження базується на поєднанні формально-юридичного, порівняльного, системного та функціонального підходів, що дозволяє охопити як теоретичну, так і прикладну площину проблеми.

Основні результати полягають у запропонованій авторській типологізації касаційних фільтрів за трьома критеріями: (1) формою викладу (процесуальні та матеріальні вимоги), (2) черговістю застосування (первинні та вторинні фільтри), (3) процесуальною відусобленістю (самостійні та похідні), (4) За обсягом дискреції Суду при вирішенні питання про відкриття провадження (незначний обсяг розсуду та значний обсяг розсуду), (5) за характером застосування (універсальні та екстраординарні), (6) за впливом на правозастосовчу практику (фільтри, які забезпечують єдність правозастосування, фільтри, що більшою мірою пов'язані з окремими, специфічними правами чи інтересами сторін), (7) за джерелами права (фільтри, засновані на національному законодавстві та фільтри, які орієнтовані на міжнародні стандарти), (8) за характером втручання Верховного Суду (фільтри, що обмежують повноваження Верховного Суду та фільтри, які розширюють повноваження Верховного Суду), (9) за рівнем процесуальної інстанції (фільтри, що обмежують право на касаційне оскарження на рівні судів першої чи апеляційної інстанції та фільтри, що діють на рівні касаційної інстанції), (10) За змістовним спрямуванням фільтра у процесі касаційного оскарження (фільтри, які стосуються реалізації права на подачу касаційної скарги та фільтри, які стосуються реалізації права на касаційний перегляд справи). Також проаналізовано приклади судової практики, в яких посилання на касаційні фільтри використано як аргументаційний інструмент. Автор доводить, що ефективна типологізація фільтрів дозволяє здійснити більш точне розмежування функцій Верховного Суду, забезпечити баланс між доступом до правосуддя та процесуальною економією, а також сприяє формуванню прозорих стандартів правозастосування.

Ключові слова: касаційні фільтри, цивільний процес, Верховний Суд, доступ до правосуддя, процесуальні підстави, типологізація фільтрів.

Summary

Adamchuk N. V. **Typology of Cassation Appeal Filters in Civil Procedure.** – Article.

In the current landscape of cassation proceedings in Ukraine, increasing attention is being paid to the mechanisms determining the admissibility of cassation appeals, particularly procedural filters. As of April 2025, the Unified State Register of Court Decisions contains 83 judgments referencing the concept of a «cassation filter,» including 22 in civil cases. This trend highlights the growing role of filters not only as technical-legal restrictions but also as tools of procedural strategy.

The aim of this study is to conceptualize and expand the existing academic typology of procedural (cassation) filters in Ukraine's civil procedure, and to offer an original definition of filters as a multidimensional instrument of procedural control, integrating formal, epistemological, and axiological elements.

The research methodology combines formal-legal, comparative, systemic, and functional approaches, allowing both theoretical and practical dimensions of the issue to be addressed.

The main findings include the author's proposed typology of cassation filters according to ten criteria: (1) form of expression (procedural vs. substantive requirements), (2) stage of application (primary vs. secondary filters), (3) procedural autonomy (independent vs. derivative), (4) scope of judicial discretion (limited vs. broad discretion), (5) nature of application (universal vs. extraordinary), (6) impact on judicial practice (filters ensuring consistency vs. filters protecting specific rights or interests), (7) source of law (national legislation vs. international standards), (8) nature of Supreme Court involvement (limiting vs. expanding its powers), (9) level of judicial instance (filters applied at trial/appellate level vs. those at cassation level), and (10) substantive orientation (filters related to the right to file an appeal vs. the right to cassation review).

The study also examines case law where references to cassation filters are used as argumentative tools. The author argues that an effective typology of filters enhances clarity in the functions of the Supreme Court, helps maintain a balance between access to justice and procedural economy, and contributes to the development of transparent standards of legal reasoning.

Key words: cassation filters, civil procedure, Supreme Court, access to justice, procedural grounds, typology of filters.

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.6

О. І. Андрухів
orcid.org/0000-0003-4871-0143
доктор юридичних наук,професор,
професор кафедри права та публічного управління
Університету Короля Данила

Д. В. Кушерець
orcid.org/0000-0001-7935-1038
доктор юридичних наук,професор,
професор кафедри права та публічного управління
Університету Короля Данила

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДО ПИТАННЯ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Вступ. Сучасне цивільне судочинство стикається з викликами, пов'язаними з постійним зростанням обсягів справ та складністю доказового матеріалу. Традиційні методи збору, систематизації та аналіз доказів часто виявляються недостатніми для ефективного вирішення справ у розумні строки. У цьому контексті штучний інтелект стає потужним інструментом, здатним революціонізувати підходи до формування та аналізу доказової бази.

Впровадження ШІ-технологій у судову систему відкриває нові можливості для підвищення якості та швидкості судового розгляду. Водночас воно породжує низку технічних, правових та етичних питань, які потребують детального дослідження та вирішення. Особливо актуальними ці питання є у сфері цивільного права, де доказування має змагальний характер, а сторони мають рівні можливості для подання та оспорювання доказів. Специфіка цивільних справ, що включають широкий спектр правовідносин – від договірних зобов'язань до захисту особистих немайнових прав, вимагає особливого підходу до застосування ШІ-технологій з урахуванням принципів диспозитивності, змагальності та рівноправності сторін.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі технічних можливостей та обмежень використання штучного інтелекту для формування та аналізу доказової бази в цивільному судочинстві, виявленні ключових проблем достовірності та допустимості ШІ-доказів, а також розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо створення ефективної системи правового регулювання використання ШІ-технологій у судовому процесі з урахуванням принципів справедливості, прозорості та пропорційності.

Стан дослідження проблеми. Питання використання штучного інтелекту в правосудді активно досліджується українською та міжнародною науковою спільнотою. Наприклад, Н. Патель, К. Вілсон та Х. Лі (Patel, Wilson, Lee, 2023) зосередили увагу на аналізі правових відносин у корпоративних спорах, О. Кармаза, Д. Кушерець (2021) зосередили увагу на позитивних та негативних сторонах застосування штучного інтелекту в цивілістичному процесі, а саме, в цивільному процесі, нотаріальному процесі, господарському процесі. Щодо теоретичних та практичних аспектів доказів в цивільному процесі, то ця тема є предметом багатьох українських дослідників. Наприклад, С. Бичкової, В. Бобрика, К. Гусарова, А. Довгерта, О. Захарової, О. Кармази, В. Комарова, С. Короєда, В. Кройтора, Г. Тимченка, Ю. Притики, Г. Цірата, С. Фурси, Є. Харитонова, Ю. Черняк, М. Ясинка та ін.

Виклад основного матеріалу. Цивільний процесуальний кодекс України в ст. 76 (далі – ЦПК) розкриває зміст терміну «доказ» в цивільному судочинстві як будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків [1].

Як доводиться в юриспруденції та судовій практиці ознаками доказів є: фактичні дані, тобто це не самі факти, а відомості про них; не будь-які фактичні дані, а лише ті, які треба встановити в тій чи іншій справі; фактичні дані, що втілюються в певній процесуальній формі (засобах доказування) [2].

Відтак докази повинні бути: належними (ст. 77 ЦПК); допустимими (ст. 78 ЦПК); достовірними (ст. 79 ЦПК); достатніми (ст. 80 ЦПК).

Згідно зі ст. 81 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається

© О. І. Андрухів, Д. В. Кушерець, 2025

як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Для збирання та систематизації доказів особи можуть застосувати штучний інтелект. Разом з тим звертаємо увагу на те, що термін «штучний інтелект» (далі – ШІ) ЦПК не використовує, а відтак його зміст в Кодексі не розкрито. Натомість, його зміст розкрито в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні», за яким штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань.

Слід також зазначити, що Україна є членом Спеціального комітету зі штучного інтелекту при Раді Європи і в 2019 році приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту.

О.Кармазою та Д.Кушерець доведено, що штучний інтелект (комп'ютерні програми, інформаційні технології зі ШІ, електронна особа (особистість) тощо) може бути використаний у цивільному процесі з дотриманням морально-етичних принципів та правил його використання, визначених на національному та міжнародному рівнях, а також законодавчого закріплення його змісту, мети, завдань, меж, порядку та способів дії, відповідальності тощо. Разом з тим, швидкий розвиток ШІ у світі породжує як переваги, так і загрози, та сприяє тому, щоб людини ще більше навчалася, розвивалася, удосконалювалася, несла персональну відповідальність тощо. Таким чином відбувається паралельний розвиток людини і ШІ . При цьому будь-який розвиток містить як переваги, так і ризики. Питання в їхньому балансі. Відтак є відкритим питання оптимізації ризиків від розвитку ШІ у цивілістичному процесі [3].

Сучасні системи ШІ пропонують широкий спектр інструментів для автоматизації процесів збору та систематизації доказів у цивільних справах. Технології обробки природної мови (Natural Language Processing, NLP) дозволяють автоматично аналізувати великі обсяги текстових документів, виділяючи ключову інформацію та класифікуючи її за релевантністю [4].

Особливо ефективними є системи автоматичного розпізнавання та категоризації документів, які можуть ідентифікувати деякі види доказів (договори, листування, фінансові документи тощо) та автоматично сортувати їх за хронологією або тематикою. Системи optical character recognition (OCR) у поєднанні з ШІ дозволяють перетворювати скановані копії документів у структурований текст, який потім може бути проаналізований ШІ автоматично. Це, зокрема, важливо для цивільних справ, де доказова база включає документи поганої якості.

Наприклад, технології big data analytics у поєднанні з ШІ відкривають нові можливості для виявлення прихованих закономірностей та зв'язків у доказовому матеріалі. Ефективними є системи обробки мультимодальних даних, які одночасно аналізують текстову, візуальну та аудіоінформацію. Графові алгоритми дозволяють візуалізувати та аналізувати складні мережі взаємозв'язків між різними учасниками справи, документами та подіями. Це особливо корисно у складних корпоративних спорах або справах про інтелектуальну власність, де необхідно простежити ланцюжки подій або відносин [5].

Крім того, ШІ може відігравати важливу роль у перевірці автентичності документів та виявленні можливих фальсифікацій. Сучасні алгоритми forensic analysis здатні виявляти сліди редагування у цифрових документах на рівні пікселів, а системи аналізу метаданих можуть перевіряти час створення та модифікації файлів з точністю до мілісекунд.

Технології blockchain у поєднанні з ШІ можуть забезпечувати запис походження доказів, створюючи надійний ланцюжок custody для цифрових матеріалів. Системи digital watermarking та цифрових підписів інтегровані з ШІ дозволяють автентифікувати документи з імовірністю помилки менше 0,01% [6].

ШІ може використовуватися для моделювання та реконструкції обставин справи. Системи ШІ можуть реконструювати послідовність подій на основі наявних доказів, виявляючи суперечності або прогалини в поданих доказах. Відтак, технології доповненої та віртуальної реальності у поєднанні з ШІ дозволяють створювати інтерактивні 3D-моделі місць подій або об'єкту спору. Це корисно, наприклад у справах про нерухомість, де візуалізація може значно полегшити розуміння обставин справи [7].

Слід також зазначити, що ШІ може надавати значну підтримку суддям у процесі аналізу доказів при прийнятті судових рішень. Сучасні системи Natural Language Processing (NLP) здатні обробляти юридичні тексти з розумінням контексту, виявляючи відмінності в значеннях юридичних термінів та концепцій, допомагаючи

у правильній інтерпретації доказового матеріалу. Технології Named Entity Recognition (NER) автоматично ідентифікують ключові правові поняття, дати, суми та учасників справи. Knowledge Graphs для правових баз знань дозволяють створювати семантичні мережі взаємозв'язків між різними правовими концепціями, прецедентами та нормативними актами. Це забезпечує контекстуальний аналіз справи з урахуванням всього масиву релевантного правового матеріалу. Алгоритми predictive analytics можуть аналізувати схожі справи з минулого, надаючи статистичну інформацію про ймовірні результати розгляду. Це не замінює судове рішення, але може служити корисним орієнтиром для сторін [8].

Слід також зазначити, що цивільний процес характеризується принципами та процедурами, які суттєво впливають на можливості та обмеження використання ШІ. На відміну від кримінального судочинства, де домінує принцип публічності, цивільний процес базується на принципах диспозитивності та змагальності, що надає сторонам широкі можливості щодо формування доказової бази.

Для розуміння специфіки застосування ШІ у цивільному судочинстві необхідно детально проаналізувати фундаментальні принципи, які визначають характер та особливості доказової діяльності в цій сфері.

Так, принцип диспозитивності у цивільному праві означає, що сторони самостійно визначають обсяг своїх вимог та можуть розпоряджатися ними. ШІ можуть враховувати цю специфіку, забезпечуючи сторонам контроль над процесом збору та аналізу доказів. Автоматизовані системи не повинні обмежувати право сторін на подання додаткових доказів або відмову від певних доказових позицій.

Принцип змагальності вимагає, щоб ШІ забезпечували рівні можливості для всіх учасників процесу. Системи аналізу доказів мають бути доступними для всіх сторін, а алгоритми – достатньо прозорими для можливості їх оспорювання. Особливо важливим є забезпечення права на спростування ШІ-аналізу через експертні висновки або альтернативні технічні засоби.

Принцип різноманітності цивільних правовідносин потребує гнучкості ШІ. Алгоритми мають адаптуватися до специфіки конкретних категорій справ: майнових спорів, сімейних відносин, інтелектуальної власності, відшкодування шкоди тощо.

Принцип пропорційності вимагає співвідношення складності та вартості доказування з ціною спору. ШІ-технології мають враховувати економічну доцільність їх застосування, особливо у справах з невеликою ціною позову.

Разом з тим, використання ШІ в цивільному судочинстві породжує низку проблем, які потребують розгляду. Так, однією з ключових є проблема «чорної скрині» – непрозорості алгоритмів машинного навчання, особливо глибоких нейронних мереж. Це створює проблеми для дотримання принципу змагальності в судочинстві, оскільки сторони можуть не мати можливості ефективно оспорювати докази, отримані за допомогою ШІ. Проблема посилюється тим, що багато комерційних ШІ захищені комерційною таємницею [9].

Ще однією важливою проблемою є схильність ШІ-алгоритмів до упереджень (bias), які можуть міститися в даних для навчання або в самому дизайні алгоритму. Це може призводити до систематичної дискримінації певних груп осіб або неправильної інтерпретації доказів. Питання надійності ШІ також є критично важливим. Алгоритми можуть давати помилкові результати через технічні збої, неякісні дані або недосконалість моделей. Відтак, визначення відповідальності за такі помилки та розробка механізмів їх виявлення та корекції залишається актуальною проблемою.

Отже, загалом оцифрування документів та процесів відіграє важливу роль у гарантуванні державою захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина, забезпечуючи прискорену та єдину обробку даних, відтак кожен процес у відповідному провадженні стає легшим внаслідок застосування цифрових інструментів. В Україні немає прямих юридичних або інших перешкод для запровадження ШІ у юридичний процес, однак спеціального закону не прийнято. Впровадження диджиталізації в цивілістичний процес є підґрунтям для подальших наукових досліджень [10].

Ми також підтримуємо науковців в тому, що застосування ШІ в правосудді повинно ґрунтуватися на принципах ШІ, а саме, принципах поваги до основних прав і свобод людини, недискримінації, якості та безпеки, прозорості, неупередженості, справедливості, контролю з боку людини тощо [11]. Разом з тим, ці принципи повинні бути передбачені в законі України.

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що ШІ представляє собою революційну технологію, здатну кардинально трансформувати процеси формування та аналізу доказової бази в цивільному судочинстві. ШІ-технології відкривають безпрецедентні можливості для автоматизації збору, систематизації та аналізу доказів, що може значно підвищити ефективність судового процесу та якість прийнятих рішень.

Аналіз сучасних ШІ-інструментів свідчить про їхню здатність обробляти величезні обсяги інформації з швидкістю та точністю, недосяжними для людських можливостей. Особливо перспективними є технології big data analytics,

які дозволяють виявляти приховані закономірності та зв'язки в доказовому матеріалі, а також системи моделювання та реконструкції обставин справи, що забезпечують об'ємне розуміння досліджуваних подій.

Водночас дослідження виявило критичні проблеми, які супроводжують впровадження ШІ в судочинство. Так, проблема «чорної скрині» ставить під загрозу фундаментальні принципи змагальності та право сторін на справедливий розгляд справи. Схильність алгоритмів до упереджень може призвести до системної дискримінації та порушення принципу рівності перед законом. Ризики adversarial attacks створюють нові виклики для забезпечення достовірності доказів.

Відтак, для успішного впровадження ШІ в цивільне судочинство необхідно розробити систему правового регулювання, яка включатиме: стандарти прозорості та підзвітності ШІ, що використовуються в судочинстві; механізми верифікації та валідації ШІ перед їх застосуванням у судових процесах; процедури аудиту та моніторингу роботи ШІ для виявлення упереджень та помилок; правила щодо відповідальності за помилки ШІ та компенсації завданої шкоди; вимоги до кваліфікації суддів та інших учасників процесу для роботи з ШІ-технологіями.

Незважаючи на існуючі проблеми, потенціал ШІ для підвищення ефективності та якості цивільного судочинства є безсумнівним. Успішне вирішення виявлених проблем дозволить створити нову парадигму правосуддя, яка поєднуватиме технологічні досягнення з принципами справедливості та верховенства права. Це потребуватиме тісної міждисциплінарної співпраці, щоб переваги ШІ могли бути реалізовані щодо фундаментальних цінностей правової системи.

Література

1. Законодавчі акти, використані в цій статті, розміщені на Офіційному вебпорталі парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index

2. Сакара Н. Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду. Верховний Суд. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf

3. Karmaza O., Koucherets D. Artificial intelligence in the civil process: prospects for use. The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations : Collective monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2021. P. 233-262.

4. Adversarial AI Defense Laboratory. Protecting Legal AI from Manipulation: Adversarial Attack Detection in Evidence Analysis. Cybersecurity in Legal Technology, 2023, 8(3), 145-167.

5. Patel, N., Wilson, C., & Lee, H. Graph Analytics for Complex Legal Relationships: Network Analysis in Corporate Disputes. Computational Law Review, 2023, 12(3), 234–256.

6. Blockchain Legal Consortium. Immutable Evidence Chains: Blockchain Applications in Legal Documentation. Distributed Ledger Law Journal, 2023, 7(4), 167-189.

7. Virtual Reality Legal Applications Research Group. Immersive Evidence Presentation: VR and AR in Courtroom Settings. Journal of Courtroom Innovation, 2023, 11(4), 298-316.

8. Predictive Analytics in Justice Consortium. Statistical Modeling of Legal Outcomes: Ethical Considerations and Practical Applications. Journal of Legal Analytics, 2023, 19(3), 234-267.

9. Commercial AI Transparency Alliance. Trade Secrets vs. Judicial Transparency: Challenges in AI Evidence Disclosure. Berkeley Technology Law Journal, 2023, 38(4), 567-598.

10. Кармаза О.О. Правова природа штучного інтелекту та цифрових технологій у цивілістичному процесі України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2021. Випуск 4. С. 24-30.

11. Кармаза О.О., Федоренко Т.В. Принципи штучного інтелекту в правосудді України. Право і суспільство. № 2. 2021. С. 18–25.

Анотація

Андрухів О. І., Кушерець Д. В. **Штучний інтелект в цивільному процесі: до питання докази в цивільному судочинстві.** – Стаття

Стаття присвячена комплексному дослідженню технічних аспектів використання штучного інтелекту для формування та аналізу доказової бази в цивільному судочинстві України та зарубіжних країн. У роботі детально проаналізовано сучасні ШІ-інструменти для збору та систематизації доказів, включаючи технології автоматизованого аналізу великих обсягів даних для виявлення релевантних фактів у справі та створення структурованих доказових комплексів. Особливу увагу приділено інноваційним можливостям використання ШІ для перевірки достовірності та допустимості доказів, включаючи детекцію фальсифікацій та маніпуляцій, а також розробленим системам моделювання та реконструкції обставин справи з використанням віртуальної та доповненої реальності. Детально розглянуто роль штучного інтелекту в аналізі доказів та підтримці прийняття рішень суддями, включаючи алгоритми машинного навчання для виявлення прихованих закономірностей у доказовому матеріалі та прогнозування результатів справ. Критично проаналізовано ключові проблеми достовірності та допустимості доказів, отриманих за допомогою ШІ, включаючи фундаментальні питання прозорості алгоритмів, можливості системних помилок та алгоритмічних упереджень, а також гостру необхідність збереження принципів справедливого судового розгляду та забезпечення права на захист. Дослідження базується на всебічному аналізі сучасних технологічних рішень та їх практичного застосування в судових системах різних країн світу, включаючи кейс-стаді успішних імплементацій. Автор формулює обґрунтований висновок про високу перспективність використання ШІ в доказовій діяльності за умови розробки належних міжнародних стандартів, технічних протоколів та правових гарантій якості з урахуванням принципів цифрової етики та модернізації правосуддя.

Ключові слова: штучний інтелект, докази, цивільне судочинство, цивільний процес, судові рішення, автоматизація правосуддя.

Summary

Andrukhiv O. I., Kusherets D. V. **Artificial intelligence in civil procedure: on the issue of evidence in civil proceedings.** – Article.

The article is devoted to a comprehensive study of the technical aspects of using artificial intelligence for the formation and analysis of evidence base in civil proceedings of Ukraine and foreign countries. The paper provides a detailed analysis of modern AI tools for collecting and systematizing evidence, including technologies for automated analysis of large volumes of data to identify relevant facts in cases and create structured evidence complexes. Particular attention is paid to innovative possibilities of using AI to verify the authenticity and admissibility of evidence, including detection of falsifications and manipulations, as well as developed systems for modeling and reconstructing case circumstances using virtual and augmented reality. The role of artificial intelligence in evidence analysis and supporting judicial decision-making is examined in detail, including machine learning algorithms for identifying hidden patterns in evidentiary material and predicting case outcomes. Key problems of reliability and admissibility of evidence obtained through AI are critically analyzed, including fundamental issues of algorithm transparency, possibilities of systemic errors and algorithmic biases, as well as the urgent need to preserve principles of fair trial and ensure the right to defense. The research is based on a comprehensive analysis of modern technological solutions and their practical application in judicial systems of various countries worldwide, including case studies of successful implementations. The author formulates a well-founded conclusion about the high prospects of using AI in evidentiary activities subject to the development of appropriate international standards, technical protocols and legal quality guarantees taking into account the principles of digital ethics and modernization of justice.

Key words: artificial intelligence, evidence, civil proceedings, civil process, court decisions, automation of justice.

УДК 347.77.01
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.7

Н. О. Попова
orcid.org/0000-0003-0327-4288
кандидат історичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. У процесі інтеграції України до правового простору Європейського Союзу особливого значення набуває удосконалення інституту відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності. В умовах стрімкої цифровізації, розширення доступу до об'єктів інтелектуальної власності через Інтернет та глобалізації економічних процесів, суттєво зростає кількість правопорушень у цій сфері. Це вимагає від національної правової системи не лише належного цивільно – правового механізму захисту порушених прав, а й чіткого та ефективного кримінально – правового реагування. Наявні законодавчі конструкції часто виявляються недостатніми для стримування правопорушень та відновлення порушених прав, що актуалізує потребу у вдосконаленні норм щодо відповідальності, зокрема через запровадження спеціалізованих кримінально – правових розділів та оновлення санкцій. З огляду на це, дослідження цивільно – правової та кримінально – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності є актуальним.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які присвятили свої роботи вивченню особливостей юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, а саме: В. О. Жаров, С. І. Запара, І. С. Канзафарова, А. В. Кирилюк, І. В. Кочкодан, А. К. Лісовий, В. І. Микитин, Д. С. Ромась, Ю. А. Ужакін та інші. Проте, відсутність комплексного дослідження особливостей юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності обумовлює актуальність статті.

Метою написання статті є аналіз особливостей цивільно – правової та кримінально – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності.

Завданням статті є виокремлення пропозицій для вдосконалення цивільно – правової та кримінально – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах економічного та технологічного розвитку права інтелектуальної власності набувають особливої уваги. Захист цих прав вимагає чіткого врегулювання відповідальності за їх порушення як у межах цивільного, так і кримінального права. Порушення прав інтелектуальної власності завдає шкоди не лише окремим особам, а й загальному суспільному інтересу. Саме тому дослідження відповідальності у двох правових площинах є актуальним та потребує глибокого аналізу. Питання юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності привертає значну увагу сучасних дослідників, що зумовлено як стрімким розвитком технологій, так і складністю правового регулювання у цій сфері.

Так, у статті 431 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України встановлено наслідки порушень права інтелектуальної власності, а саме порушення права інтелектуальної власності, зокрема невизнання вказаного права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену ЦК України, іншим законом чи договором [1].

Поміж іншого, статтею 432 ЦК України встановлено цивільно – правову відповідальність за порушення у сфері інтелектуальної власності крізь призму захисту права інтелектуальної власності та визначено право суду приймати рішення, зокрема, про: 1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження належних доказів; 2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності; 3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, та знищення таких товарів за рахунок правопорушника; 4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності, або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь за кошти правопорушника; 4^{-1}) застосування разової грошової виплати замість застосування способів захисту права інтелектуальної власності, встановлених вище; 5) застосування

© Н. О. Попова, 2025

компенсації замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. 6) опублікування за заявою позивача в засобах масової інформації або доведення до загального відома іншим визначеним судом шляхом відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення за кошти правопорушника [1].

В. О. Жаров цивільно – правові способи захисту права інтелектуальної власності, визначає як матеріально – правові заходи, які здебільшого застосовуються у межах юрисдикційної процедури, мають примусовий характер, спрямовані на визнання та поновлення порушених прав інтелектуальної власності, а також на вплив на особу, яка вчинила правопорушення [2, с. 47].

В свою чергу, І. В. Кочкодан зауважує, що загальні способи захисту прав, передбачені частиною 2 статті 16 ЦК України, виявляються недостатніми для належного реагування на порушення у сфері інтелектуальної власності, а речово – правові засоби захисту не можуть бути застосовані, виникає потреба у впровадженні до цивільного законодавства спеціальних механізмів цивільно – правової відповідальності за такі порушення. Наразі відповідні заходи містяться у статті 432 ЦК України, а також у положеннях спеціальних законів, що регулюють охорону окремих об'єктів інтелектуальної власності. Попри позитивне значення їхнього існування, техніка формулювання вказаних норм не завжди є бездоганною. Зокрема, деякі заходи, передбачені статтею 432 ЦК України, вимагають наявності спеціальних норм для їх ефективного застосування (наприклад, пункт 5 частини 2 цієї статті щодо стягнення разової грошової компенсації) [3, с. 225].

Відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 55 Закону України «Про авторське право та суміжні права» суд має право постановити рішення про стягнення компенсації (разового грошового стягнення), що визначається судом замість відшкодування збитків або стягнення доходу на розсуд суб'єкта авторського права та/або суб'єкта суміжних прав у розмірі від 2 до 200 прожиткових мінімумів для працездатних осіб або як фіксована подвоєна, а в разі умисного порушення – потроєна сума винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, з приводу якого виник спір. Розмір компенсації має бути ефективним, співрозмірним і стримуючим, спрямовуватися на відновлення порушених прав та застосовуватися таким чином, щоб уникнути створення перешкод законній діяльності користувача і водночас забезпечити захист від зловживань користувача. При визначенні розміру компенсації судом враховується тривалість та систематичність порушення, обсяг порушення (зокрема з урахуванням території його поширення), сфера господарювання та наміри порушника, вина та її форми, а також інші об'єктивні обставини [4].

Водночас, стаття 432 ЦК України не встановлює чітких критеріїв для визначення розміру компенсації. Як видно з її змісту, пункт 5 частини 2 статті 432 ЦК України містить оціночні формулювання, наприклад: «розмір стягнення визначається з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення». Крім того, положення передбачає уповноважувальну конструкцію: «суд може постановити рішення про застосування разового грошового стягнення», що вказує на розсуд суду. Водночас ця норма має бланкетний характер, відсилаючи до положень інших законів, зокрема Закону України «Про авторське право і суміжні права». Стаття 432 ЦК України та стаття 55 зазначеного закону містять розширений перелік факторів, які суд повинен враховувати при визначенні розміру компенсації незалежно від її виду. Аналіз чинного законодавства дозволяє дійти висновку про певне «перенасичення» тексту оціночними категоріями та спробу створити в межах окремої статті своєрідний «кодекс», що регламентує судовий розсуд щодо визначення розміру компенсації. Визначення меж судового розсуду є важливим завданням, однак надмірне дублювання загальних правових принципів, таких як заборона зловживання правами, у спеціальних нормах може бути недоцільним [5, с. 165].

В. І. Микитин наголошує, що цивільно – правову відповідальність за порушення права інтелектуальної власності необхідно розуміти як передбачене законодавством або договором правовідношення, яке забезпечується державним примусом і виникає у результаті вчинення правопорушення у цій сфері, та полягає в обов'язку учасників цивільно – правових відносин зазнати додаткових майнових втрат з метою якнайповнішого відновлення чи компенсації порушених прав постраждалої сторони. Аналіз цивільно – правової відповідальності у сфері інтелектуальної власності доцільно здійснювати через призму реалізації матеріально – правових засобів захисту, які спрямовані на визнання, відновлення порушених прав, припинення правопорушення та економічний вплив на порушника. Головною метою цивільно – правової відповідальності за порушення майнових прав інтелектуальної власності є відшкодування збитків, завданих неправомірним використанням об'єкта інтелектуальної власності. Водночас важливим аспектом є встановлення умов, які сприятимуть підтримці справедливого балансу інтересів усіх зацікавлених

сторін та мінімізації правопорушень. Основою для виникнення цивільно – правової відповідальності є наявність усіх елементів складу правопорушення: протиправної поведінки, шкоди, причинного зв'язку між діями і наслідками та вини правопорушника. Порушення прав інтелектуальної власності визначається за сукупністю цих ознак, що зумовлюються особливостями суб'єктного складу, специфікою суспільних відносин та природою об'єкта правопорушення. Виключення чи усічення елементів складу цивільного правопорушення щодо майнових прав інтелектуальної власності є неприпустимим [6, с. 187].

Показовим прикладом реалізації цивільно – правової відповідальності за порушення прав власника торговельної марки є справа № 910/6411/19 за позовом Xiaomi Inc. до ТОВ «Ен-Ай-Ес» щодо заборони розповсюдження товарів, їх вилучення з обігу та знищення контрафактної продукції. Представник власника міжнародних реєстрацій торговельних марок «Xiaomi», «RedMi» і «Mi» (компанії Xiaomi Inc.) отримав повідомлення від митниці про призупинення митного оформлення партії телефонних апаратів, імпортером яких виступало ТОВ «Ен-Ай-Ес». Митні органи ухвалили рішення про призупинення оформлення, оскільки товари містили зображення торговельних марок, зареєстрованих у митному реєстрі об'єктів інтелектуальної власності. Оскільки правовласник не надавав дозволу на ввезення цих товарів, він розцінив такі дії як порушення своїх прав і визнав продукцію контрафактною. Постановою Північного апеляційного господарського суду від 27.07.2022 року у справі № 910/6411/19 апеляційну скаргу Xiaomi Inc. було задоволено, рішення господарського суду м. Києва скасовано, а новим рішенням заборонено ТОВ «Ен-Ай-Ес» поширювати відповідні товари, контрафактну продукцію вилучено з обігу та знищено. Це судове рішення не лише припинило порушення прав власника міжнародних торговельних марок, а й запобігло можливим матеріальним збиткам та захистило споживачів від ризиків, пов'язаних із купівлею продукції невідомого походження і сумнівної якості [7].

І. С. Канзафарова вважає, що надання потерпілому можливості самостійно обирати спосіб захисту свого порушеного права є важливою юридичною гарантією реального поновлення його порушених прав та інтересів. Водночас, з огляду на ініціативний характер цивільно – правової відповідальності та зростання значення договірного регулювання в процесі формування в Україні правової держави та громадянського суспільства, вчена вважає за доцільне закріпити у ЦК України ще одного загального способу відшкодування майнової шкоди – шляхом виплати потерпілому компенсації в позасудовому порядку, розмір і порядок виплати якої визначаються законом або домовленістю сторін» [8, с. 61].

В свою чергу, Д. С. Ромась наголошує, що до об'єктивних умов виникнення цивільно – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності належать протиправна поведінка, настання шкоди та наявність причинно -наслідкового зв'язку. Протиправна поведінка у цій сфері може проявлятися як у формі активних дій, так і шляхом бездіяльності, що порушують норми об'єктивного права і посягають на чужі суб'єктивні права інтелектуальної власності. До прикладу, особливістю правопорушень у сфері авторського права є те, що законодавством встановлено чіткий перелік протиправних діянь. Бездіяльність вважатиметься протиправною, якщо особа мала обов'язок та реальну можливість діяти належним чином. Шкода, заподіяна у результаті порушення авторських прав, може мати як майновий, так і немайновий (моральний) характер. Майнова шкода включає реальні збитки, упущену вигоду, дохід, отриманий унаслідок порушення, та компенсацію. Відшкодування майнової шкоди можливе як у грошовій формі, так і в натурі, залежно від природи об'єкта права (замінна або незамінна річ) та обсягу завданих наслідків. Моральна шкода, пов'язана з порушенням авторських прав, включає нематеріальні втрати, такі як приниження честі, гідності, ділової репутації, а також душевні страждання автора (втрата творчого натхнення, емоційний дискомфорт тощо). Завершуючи характеристику об'єктивних умов відповідальності, важливо підкреслити необхідність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями (чи бездіяльністю) порушника і завданою шкодою автору або іншим особам, які мають майнові авторські права [9, с. 61].

Поміж іншого, кримінальна відповідальність за порушення права інтелектуальної власності регламентована нормами Кримінального кодексу (далі – КК) України. Так. статтею 176 КК України встановлено кримінальну відповідальність за порушення авторських і суміжних прав, зокрема, незаконне відтворення, використання або розповсюдження наукових, літературних, мистецьких творів, комп'ютерних програм, баз даних, а також незаконне тиражування і поширення виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення на різних носіях інформації, зокрема через камкордінг або кардшейринг, що спричинило істотну матеріальну шкоду, карається штрафом від 5100 грн. до 17 000 грн., виправними роботами до двох років або позбавленням волі на той же строк. Якщо такі дії вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб або призвели до великої матеріальної шкоди, відповідальність

посилюється: накладається штраф від 17 000 грн. до 34 000 грн., або призначаються виправні роботи до двох років, або позбавлення волі від двох до п'яти років. У випадку, коли порушення здійснюється службовою особою із використанням службового становища, організованою групою, або якщо заподіяно особливо велику шкоду, передбачено штраф від 34 000 грн. до 51 000 грн. або позбавлення волі від трьох до шести років із можливим позбавленням права обіймати певні посади чи здійснювати певну діяльність строком до трьох років [10].

Також статтею 177 КК України встановлено кримінальну відповідальність за порушення прав на об'єкти промислової власності, такі як винахід, корисна модель, промисловий зразок, топографія інтегральної мікросхеми, сорт рослин та раціоналізаторська пропозиція. Незаконне використання вказаних об'єктів, привласнення авторства або інші умисні порушення, які призвели до матеріальної шкоди у значному розмірі, караються штрафом у розмірі від 3400 грн. до 17 000 грн., виправними роботами строком до двох років або позбавленням волі на той же строк. Якщо аналогічні дії вчиняються повторно, групою осіб за попередньою змовою або спричиняють значні матеріальні збитки, винні особи можуть бути покарані штрафом від 17000 грн. до 34 000 грн., виправними роботами до двох років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. У випадках, коли такі правопорушення скоєні службовою особою із використанням службового становища, організованою групою або якщо спричинено особливо велику матеріальну шкоду, передбачено штраф від 34 000 грн. до 51 000 грн. або позбавлення волі на строк від трьох до шести років із можливим обмеженням права обіймати певні посади чи здійснювати певну діяльність до трьох років [10].

У примітках до вказаних статей зазначено, що матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі – якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі – якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [10].

Отже, для того, щоб притягнути правопорушника до відповідальності за ст. 176, 177 КК України необхідно довести, що останній своїм порушенням завдав шкоди в розмірі не менше 20 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Як зауважує А. В. Кирилюк, що під терміном «матеріальна шкода» слід розуміти вартість примірників творів чи фонограм, а також вартість прав на використання об'єктів авторського права і суміжних прав, що складає базис для розрахунку розміру матеріальної шкоди. Як зазначено у примітці до ст. 176 КК України, визначення «значного розміру», «великого розміру» та «особливо великого розміру» не містить вказівок, як саме оцінити вартість прав на використання об'єктів авторського права та суміжних прав. Оскільки така вартість є умовною, її визначення ускладнене. Наприклад, купівля відеофільмів у кінокомпаній часто здійснюється пакетом, і вартість окремого відеофільму залежить від того, які саме фільми входять до пакету. Власник авторських прав або суміжних прав повинен мати можливість вимагати відшкодування в розмірі еквівалентного прибутку, який він міг би отримати, якщо б не було незаконного використання, або максимальної винагороди, яку він міг би отримати, якщо б дозволив використовувати свій твір. Таким чином, йдеться про упущену вигоду, яка при кваліфікації злочину за ст.176 КК України найчастіше стає основою для визначення розміру матеріальної шкоди. Для точного встановлення матеріальної шкоди як обов'язкової ознаки злочину, передбаченого ст. 176 КК України, необхідно внести зміни до примітки цього положення, закріпивши чіткий механізм визначення розміру матеріальної шкоди, завданої порушенням авторських прав та суміжних прав. Вчена пропонує викласти примітку до ст. 176 КК України в такому вигляді: «Матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, якщо вартість примірників об'єктів авторського права та суміжних прав перевищує 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, при цьому вартість примірників визначається шляхом множення кількості незаконних примірників продуктів творчості, виявлених у злочинця, на продажну вартість одного ліцензійного примірника об'єкта авторського права і суміжних прав». Це дозволить усунути неоднозначність у розумінні розміру матеріальної шкоди для кваліфікації діянь осіб за ст. 176 КК України та сприятиме прийняттю законних і обґрунтованих рішень у кримінальних справах [11, с. 150].

Також А. Коваль звертає увагу, що вчинення дій, передбачених ст. 176 КК України, з необережності не утворює складу злочину і не призводить до кримінальної відповідальності. Важливо зазначити, що в правозастосовній практиці виникають певні труднощі, оскільки в диспозиції ч. 1 ст. 176 КК України кримінально караним є лише умисне порушення авторського права та суміжних прав. У зв'язку з цим деякі науковці пропонують виключити слово «умисне» з диспозиції ч. 1 ст. 176 КК України, щоб криміналізувати як умисне, так і необережне порушення авторських прав і суміжних прав [12, с. 6].

Також з-поміж науковців відсутня єдина позиція щодо того, що саме доцільно визначати родовим об'єктом категорії злочинів, визначених у статті 176 КК України. М. І. Мельник вважає, що об'єктом злочину є авторське право та суміжні права. Водночас наявні кілька різних точок зору щодо родового об'єкта порушення авторського права та його місця в Особливій частині КК України [13, с. 995].

В свою чергу В. В. Костюк висловив ідею про необхідність створення в КК України окремого розділу під назвою «Кримінальні правопорушення у сфері інтелектуальної власності». До цього розділу вчений пропонує включити злочини, передбачені статтями: 176 (Порушення авторського права і суміжних прав), 177 (Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію), 203-1 (Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), 229 (Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), 231 (Незаконне збирання або використання відомостей, що становлять комерційну чи банківську таємницю), 232 (Розголошення комерційної, банківської або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках) КК України [14, с. 4].

Як зазначає А. В. Кирилюк, багато вчених вважають, що родовим об'єктом злочинів, розміщених у розділі Особливої частини КК України, зокрема й делікту, встановленого ст. 176 КК України, є конституційні права та свободи людини і громадянина. Однак, на думку вченої, родовим об'єктом злочину, визначеного ст. 176 КК України, є право інтелектуальної власності, тому доцільно об'єднати вказану норму разом з іншими, зокрема ст. 177, 203-1 (Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), 229 (Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), 231 (Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), 232 (Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках) та 232-1 (Незаконне використання інсайдерської інформації) КК України, в окремий розділ Особливої частини кодексу, назвавши його «Злочини проти інтелектуальної власності» і розмістивши між розділами «Злочини проти власності» та «Злочини у сфері господарської діяльності» [11, с. 150].

Єдиною підставою для настання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері інтелектуальної власності є встановлення складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Проте чинний КК України не містить окремого розділу, присвяченого посяганням на інтелектуальну власність. У зв'язку з цим питання систематизації кримінальних правопорушень у цій сфері є важливим напрямком досліджень. Так, В. Б. Харченко обґрунтовує пропозицію щодо введення в структуру КК України самостійного розділу Особливої частини «Злочини у сфері інтелектуальної власності». Цю думку підтримують і розвивають в своїх працях такі вчені, як І. М. Романюк, П. П. Андрушко, П. С. Берзін та ін. [15, с. 31].

Так, Є. Т. Пермінов визначає наступні основні аспекти кримінально-правової відповідальності прав інтелектуальної власності: 1) Криміналізація діянь: законодавство визначає певні дії як злочини та встановлює кримінальну відповідальність за їх вчинення. Наприклад, незаконне використання авторських прав або товарних знаків є кримінальним правопорушенням. 2) Санкції та покарання: за злочини у сфері інтелектуальної власності передбачено різні покарання, такі як штрафи, позбавлення волі, конфіскація майна, а також заборона на здійснення певних видів діяльності. 3) Відновлення прав: окрім покарання винних, важливим є також відновлення порушених прав. Це може включати вилучення незаконно виготовлених товарів та відшкодування збитків потерпілим; 4) Процесуальні особливості: розслідування та судовий розгляд справ про порушення прав інтелектуальної власності мають свої особливості, зокрема проведення експертиз, оцінка збитків та забезпечення доказової бази [16, с. 340].

Також необхідно звернути увагу на відносно новий вид кримінального правопорушення –кримінальний проступок – слід зазначити, що в чинному КК України їх перелік у сфері захисту прав інтелектуальної власності є доволі обмеженим. Зокрема, до них належить стаття 232 КК України «Розголошення комерційної, банківської або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках», санкція якої передбачає штраф у розмірі від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Загалом санкції статей КК України, що регулюють захист інтелектуальної власності, передбачають такі види покарань: штрафи, виправні роботи, конфіскацію, спеціальну конфіскацію, а також позбавлення волі. При цьому відповідно до статті 61 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС), крім позбавлення волі, допуска-

ється конфіскація і знищення товарів та матеріалів, які порушують права інтелектуальної власності. Однак у 2016 році з санкцій статей 176, 177, 203-1 та 229 КК України конфіскацію було виключено. Попри це, спеціальна конфіскація, закріплена у ст. 96-1 КК України, може призвести до повторного законного введення контрафактної продукції в обіг, що суперечить вимогам Угоди ТРІПС, згідно з якою така продукція має бути знищена. Аналіз норм КК України щодо кримінальної відповідальності у сфері інтелектуальної власності свідчить про дисбаланс між описами складу злочинів (особливо у частині розміру матеріальної шкоди) та санкціями. Статистичні дані показують, що у 73,8% випадків за кримінальні правопорушення у сфері інтелектуальної власності особам було призначено покарання у вигляді позбавлення волі, зокрема: до 1 року – 13,4%, від 1 до 2 років – 33,2%, від 2 до 3 років – 12,8%, від 3 до 4 років – 3,7%, від 4 до 5 років – 0,9%. Штраф було застосовано у 37,2% випадків. Особливу увагу привертає практика призначення покарання із звільненням від його відбування з випробуванням: у більшості випадків засуджених звільняли з випробуванням на 1 рік (64,4%), на 2 роки (12,7%) або на 3 роки (2,8%). Крім того, 20,1% засуджених були звільнені на підставі амністії [17, с. 255].

Також Є.Т. Пермінов аналізуючи співвідношення кримінально-правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності та інших механізмів захисту дозволяє зрозуміти, як ці різні форми взаємодіють і доповнюють одна одну. До основних аспектів співвідношення кримінально – правової відповідальності та цивільно – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності вчений відносить наступне: 1) цивільно – правова відповідальність: власники прав інтелектуальної власності мають можливість подавати цивільні позови для відновлення своїх прав, вимагати компенсації за завдані збитки та припинення порушення, ліцензійні угоди можуть бути укладені для визначення умов використання об'єктів інтелектуальної власності; 2) кримінально-правова відповідальність: кримінальні справи стосуються порушень, що мають серйозний характер, таких як масштабне виробництво та розповсюдження контрафактних товарів чи піратського контенту, санкції можуть включати штрафи, позбавлення волі та конфіскацію майна. Співвідношення виявляється у наступному: 1) довготривалий захист: цивільний захист зазвичай є більш тривалим і гнучким, тоді як кримінально – правовий захист застосовується для боротьби з більш серйозними правопорушеннями; 2) доповнювальність: цивільні та кримінальні заходи можуть доповнювати один одного. Наприклад, особи, які вже несли цивільно – правову відповідальність, можуть бути піддані кримінальним санкціям [16, с. 340].

Висновки. Отже, на наше переконання, важливим напрямом розвитку законодавства в сфері інтелектуальної власності має бути посилення режиму правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, зокрема посилення кримінальної та цивільно – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності. В Україні відсутній окремий розділ Кримінального кодексу України, який регламентує злочини у сфері інтелектуальної власності, що ускладнює систематизацію правопорушень та їх правову кваліфікацію, тому вважаємо за необхідне об'єднати усі злочини у сфері інтелектуальної власності в окремий розділ Особливої частини КК України, назвавши його «Злочини проти інтелектуальної власності». Щодо цивільно – правової відповідальності у сфері інтелектуальної власності, то вважаємо за доцільне дозволити стягнення не лише реальних збитків, а й упущеної вигоди, а також компенсаційної винагороди без доведення розміру шкоди. Поглиблення взаємодії між цивільно – правовими і кримінально – правовими механізмами захисту прав інтелектуальної власності є запорукою формування фективної правозастосовної практики в Україні.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 29.04.2025)

2. Жаров В. О. Захист права інтелектуальної власності. Захист авторського права і суміжних прав. Захист права промислової власності. навч. посібник. К.: ЗАТ «Інститут інтелектуальної власності», 2003. 64 с.

3. Кочкодан І. В. Особливості впливу суб'єктивного права інтелектуальної власності на формування інституту цивільно-правової відповідальності за його порушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.*Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 222–226.

4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 року № 2811-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 29.04.2025)

5. Ужакін Ю. А. Судовий розсуд у справах про визначення розміру компенсації за порушення авторських та суміжних прав. *Нове українське право.* 2024. № 1. С. 161–171.

6. Микитин В. І. Цивільно – правова відповідальність за порушення майнових прав інтелектуальної власності: дис. … канд. юрид. наук. : 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності національної академії правових наук України, 2016. 224 с. С. 187.

7. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 27.07.2022 року у справі № 910/6411/19, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105610566 (дата звернення: 29.04.2025 року)

8. Канзафарова І. С. Цивільно-правова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності (окремі зауваження). Матеріали четвертої міжнародної науково-практичної конференції для викладачів, аспірантів та молодих вчених: «Сучасні технології управління підприємством та можливості використання інформаційних систем: стан, проблеми, перспективи», 27–28 березня 2009 р. С. 61–62.

9. Ромась Д. С. Об'єктивні умови виникнення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2021. Вип. 54(2). С. 58–63.

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 29.04.2025)

11. Кирилюк А. В. Кримінально-правові проблеми охорони авторських прав в мережі інтернет. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 27. С. 149–153.

12. Коваль А. Порушення авторського права і суміжних прав: кримінально-правові проблеми, які потребують свого вирішення. *Юридична газета*. 2005. № 15. С. 6.

13. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року зі змінами та доповненнями/ за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2010. 1104 с.

14. Костюк В. В. Кримінологічна характеристика злочинності у сфері інтелектуальної власності:дис... канд. юр. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 219 с.

15. Лісовий А. К. Запобігання порушенням авторського права в мережі Інтернет : дис… канд. юр. наук: 081. Київ, 2021. 251 с.

16. Пермінов Є. Т. Теоретичні аспекти кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності.. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право Том 3 № 84 (2024). С. 335–343.

17. Запара С. І. Межі адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері прав інтелектуальної власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 71. С. 250–257.

Анотація

Попова Н. О. **Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності: цивільно-правовий та кримінально-правовий аспект.** – Стаття.

Дослідження присвячено аналізу особливостей цивільно – правової та кримінально – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності.

В статті досліджено основні аспекти цивільно – правової відповідальності та кримінально – правової відповідальності у сфері інтелектуальної власності. Проаналізовано нормативно-правовий аспект охорони права інтелектуальної власності та перспективи щодо необхідності покращення правового інституту захисту права інтелектуальної власності. Розглянуто основні статті Цивільного кодексу України, які регулюють питання цивільно – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності. Досліджено склади злочинів у сфері інтелектуальної власності, закріплених у Кримінальному кодексі України.

Підсумовано, що, важливим напрямом розвитку законодавства в сфері інтелектуальної власності має бути посилення режиму правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, зокрема посилення кримінальної та цивільно – правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності. В Україні відсутній окремий розділ Кримінального кодексу України, який регламентує злочини у сфері інтелектуальної власності, що ускладнює систематизацію правопорушень та їх правову кваліфікацію, тому вважаємо за необхідне об'єднати усі злочини у сфері інтелектуальної власності в окремий розділ Особливої частини КК України, назвавши його «Злочини проти інтелектуальної власності». Щодо цивільно – правової відповідальності у сфері інтелектуальної власності, то вважаємо за доцільне дозволити стягнення не лише реальних збитків, а й упущеної вигоди, а також компенсаційної винагороди без доведення розміру шкоди. Поглиблення взаємодії між цивільно – правовими і кримінально – правовими механізмами захисту прав інтелектуальної власності є запорукою формування ефективної правозастосовної практики в Україні.

Ключові слова: відповідальність, право інтелектуальної власності, цивільно – правова відповідальність, кримінально – правова відповідальність, захист, інтелектуальна власність.

Summary

Popova N. O. **Liability for violation of intellectual property rights: civil and criminal aspects.** – Article.

This study provides a developed analysis features of civil and criminal liability for violation of intellectual property rights.

The article examines the main aspects of civil liability and criminal liability in the field of intellectual property. The regulatory and legal aspect of intellectual property rights protection and prospects for the need to improve the legal institution of intellectual property rights protection are analyzed. The main articles of the Civil Code of Ukraine that regulate civil liability for intellectual property rights violations are considered. The elements of crimes in the field of intellectual property, enshrined in the Criminal Code of Ukraine, are investigated.

It is summarized that an important direction of development of legislation in the field of intellectual property should be strengthening the regime of legal protection of intellectual property objects, in particular, strengthening criminal and civil liability for violation of intellectual property rights. In Ukraine, there is no separate section of the Criminal Code of Ukraine regulating crimes in the field of intellectual property, which complicates the systematization of offenses and their legal qualification, therefore we consider it necessary to combine all crimes in the field of intellectual property into a separate section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, calling it "Crimes against intellectual property". As for civil liability in the field of intellectual property, we consider it appropriate to allow the recovery of not only real losses, but also lost profits, as well as compensatory remuneration without proving the amount of damage. Deepening the interaction between civil and criminal mechanisms for the protection of intellectual property rights is the key to the formation of effective law enforcement practice in Ukraine.

Key words: liability, intellectual property law, civil liability, criminal liability, protection, intellectual property.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.8

В. Г. Костенко
orcid.org/0009-0004-2635-1316
кандидат юридичних наук,
суддя
Ковпаківського районного суду міста Суми

ЗМІСТ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Соціальна безпека (далі – СБ) державної служби в Україні, а також її реформування в контексті глобалізації є важливим елементом правопорядку у сфері забезпечення СБ зокрема та у сфері забезпечення національної безпеки в цілому, що характеризується особливим соціально-правовим значенням. У цьому контексті слід зазначити, що комплексна реформа СБ державної служби спроможна істотно впливати, як на державних службовців і членів їх сімей, так і на суспільство й правову систему держави в цілому. У соціально-правовому контексті відповідна реформа може служити ключовим інструментом забезпечення соціальної справедливості по відношенню до професійних публічних службовців як до особливої категорії трудящих, а в адміністративно-правовому – інструментом забезпечення належного функціонування державної служби, а також держави в цілому, що є надзвичайно важливим завданням в умовах дії воєнного стану. Це пояснюється тим, що забезпечення соціально-безпечних умов трудової діяльності державних службовців сприяє зміцненню їх мотивації, підвищенню лояльності до держави та продуктивності праці. Тоді ж, коли державні службовці змушені працювати в соціально небезпечних умовах, на практиці збільшується ризик неякісного виконання ними роботи, а також відтоку кадрів в інші сфери або ж в приватний сектор, участь в процесі міграції робочої сили з країни. При цьому слід констатувати, що по сьогодні питання реформування СБ державної служби по сьогодні не було предметом комплексного дослідження, що є питанням, яке потребує окремого дослідження.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що на сьогоднішній день багатьма ученими приділяється увага потребі удосконалення забезпечення СБ на державній службі, серед яких: Б.Ю. Анпілогова [1], М.А. Барсук [2], В.В. Безусий [3], О.І. Білик [4], В.В. Гладкий [5], Є.П. Омельяненко [6], К.Г. Шаповал [7] та ін. Зважаючи на наукові позиції цих та інших учених можемо з'ясувати сутнісний зміст реформи СБ державної служби в умовах глобалізації.

Отже, **метою** статті постає зміст реформи СБ державної служби в умовах глобалізації. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) уточнити сутність СБ державної служби в умовах глобалізації; 2) визначити поняття «реформа СБ державної служби в умовах глобалізації»; 3) уточнити стратегічну мету та завдання реформи СБ державної служби в умовах глобалізації; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж проаналізувати сутність реформи СБ державної служби в контексті глобалізації необхідно уточнити сутність такого типу безпеки державної служби у відповідному контексті. СБ державної служби в цілому означає такий стан нормативно-правового та інституційно-організаційного забезпечення державної служби, при якому створені та державою забезпечені сприятливі умови для своєчасної, повної та ефективної реалізації соціальних прав державних службовців, а також умови захищеності службовців від соціальних ризиків і викликів. Іншими словами, при теоретико-практичному осмисленні СБ державної служби в умовах глобалізації необхідно враховувати систему гарантій (зокрема, трудових, соціально-економічних, страхових, оздоровчо-рекреаційних та ін.), що дозволяють кожному держслужбовцю відчувати себе соціально захищеним на всіх етапах проходження служби. При цьому необхідно відзначити і те, що до ключових елементів СБ державної служби відносяться: гідний рівень оплати праці та своєчасна виплата заробітної плати, нормальна тривалість робочого часу (зокрема, 40-годинний робочий

© В. Г. Костенко, 2025

тиждень з двома вихідними днями), гарантоване право на оплачувану щорічну відпустку подовженої тривалості (для багатьох категорій чиновників – 30 календарних днів на рік), додаткова відпустка за вислугу років, забезпечення безпечних і здорових умов праці, право на пенсійне та медичне забезпечення, одноразові соціальні виплати (наприклад, допомога на житлово-побутові потреби, надання службового житла тощо). Сукупність цих заходів формує соціально-правовий зміст механізму соціального захисту персоналу державної служби, який є невід'ємною частиною системи забезпечення СБ держави.

Слід зазначити, що історично склалося, що Україні, як і в інших пострадянських країнах, соціальна захищеність державних службовців забезпечувалася переважно за рахунок стабільності зайнятості, особливих пільг, однак при цьому такі працівники отримували відносно низьку оплату праці, часто змушені були працювати в умовах, які не узгоджені зі стандартами гідної праці, серед основних критеріїв якої: справедлива оплата праці, гарантії стабільної зайнятості та безпечні умови праці, рівність можливостей та поводження, наявність соціального захисту для працівника, перспективи особистого розвитку та участь працівників у профспілках та інших організаціях працівників. Зважаючи на це, реформа СБ державної служби в умовах глобалізації повинна являти собою цілеспрямоване перетворення правового механізму гарантування соціально-безпечного функціонування державної служби з урахуванням сучасних глобальних тенденцій і викликів.

З'ясовуючи юридичний зміст цієї реформи слід уточнити саме поняття «реформи». З цього приводу зауважимо, що І.М. Алєксєєнко та М.В. Калінчик під поняттям «реформа» пропонують розуміти «поліпшення попереднього стану речей або явищ» [8, с. 19]. При цьому Т.М. Качала зазначає, що «будь-яка реформа – це прийняття та введення в дію нових правил гри і перш за все зміна ступеня впливу, відповідальності, розподілу функцій центральних і місцевих органів влади» [9, с. 9]. Отже, можна припустити, що «реформою» в цілому слід розуміти внесення змін в систему, організацію або поведінку, щоб зробити їх кращими або ж більш ефективними (виправити помилки, усунути зловживання та ін.). Виходячи з цього, під реформою СБ державної служби в умовах глобалізації слід розуміти комплексне й цілеспрямоване перетворення системи нормативно-правового регулювання, інституційно-організаційного забезпечення та ресурсної підтримки державної служби, що здійснюється з урахуванням глобалізаційних викликів і ризиків. Така реформа має на меті підвищення рівня соціальної захищеності державних службовців, усунення наявних законодавчих, процедурних і управлінських недоліків, а також гармонізацію національного механізму СБ державної служби із сучасними міжнародно-правовими стандартами, зокрема європейськими, та апробованими моделями функціонування соціально-безпечних службово-трудових правовідносин. У такому значенні реформа покликана усунути вади чинного законодавства та практики його реалізації, а також забезпечити превентивну здатність держави реагувати на транснаціональні зміни, які мають безпосередній вплив на соціально-правовий статус державних службовців.

Таким чином, осмислюючи зміст відповідної реформи, слід зауважити, що вона повинна бути спрямована на різні аспекти організації державної служби, а також службово-трудових відносин, спираючи на внутрішні стратегічні пріоритети розвитку держави, а також на досвід забезпечення СБ державних службовців у зарубіжних державах. Зокрема, для відповідної реформи необхідне створення та прийняття концепції забезпечення СБ держави, а також стратегії реформування СБ державної служби, що передбачатиме, зокрема, оптимізацію чисельності службовців, підвищення конкурентоспроможності оплати їх праці при збереженні фінансової стійкості державного бюджету (таким чином, слід враховувати пріоритети особливого періоду, а також мирного часу), впровадження сучасних інститутів управління персоналом на державній службі та системи професійного розвитку кадрів. Також важливо враховувати те, як у країнах ЄС і в США реалізуються заходи щодо вдосконалення соціальних гарантій для державних службовців (наприклад, останні реформи пенсійного забезпечення публічних службовців, розвиток програм підвищення їх кваліфікації, впровадження гнучких режимів роботи для державних службовців з особливими сімейними обов'язками тощо). При цьому, необхідно враховувати не лише позитивний, але й негативний і спірний досвід, аналіз якого дозволить мінімізувати ризики в оптимізації правового механізму забезпечення СБ державної служби в Україні в умовах глобалізації. Так можемо врахувати те, що наприклад, у Франції в 2019 році близько 20% посад на державній службі заміщалося за контрактом (замість традиційного довічного найму – на підставі безстрокових контрактів), що свідчить про зростання частки гнучких (нестабільних) форм зайнятості в публічному секторі [10, с. 8–11], який можна оцінити, і як тенденцію щодо забезпечення можливості обіймати посади на державній службі тими, хто не бажає пов'язувати своє трудове життя з роботою в публічному секторі на довгостроковій

основі, а також як тенденцію подальшої перебудови державної служби для збільшення обсягу нестабільної зайнятості в державі, яка обумовлює соціальні ризики в трудовому житті відповідного працездатного громадянина. При цьому в США, наприклад, як відзначають експерти, діюча ще з середини ХХ ст. система посадових категорій та оплати праці федеральних службовців не відповідає реаліям «стрімких технологічних, економічних і соціальних змін», й відтак не дозволяє ефективно реагувати на виклики на кшталт поширення використання штучного інтелекту і глобалізованої економіки [11]. Тобто, вирішуючи питання реформування СБ державної служби необхідно усвідомлювати, що в контексті глобалізації означене питання є актуальним не лише для України, але й для решти держав, які вважаються соціальними й повинні забезпечити належний рівень соціально-безпечного буття державних службовців в силу конституційного статусу держави (як соціальної держави) та соціально-правового та адміністративно-правового статусу державного службовця.

Розглядаючи зміст реформи СБ державної служби важливо також відзначити й те, що вона обов'язково повинна бути цілісною, комплексною, а не фрагментарною, що вказує на те, що вона повинна характеризуватися чіткою метою і завданнями. Так, аналізуючи стратегічну мету реформи СБ державної служби в умовах глобалізації відзначимо, що вона полягає в максимально повному забезпеченні соціальних прав і благополуччя працівників державного апарату у відповідних умовах. Таким чином, можемо дійти висновку, що означена мета повинна узгоджуватися з метою СБ державної служби в умовах глобалізації [12, с. 56, 58–59], а тому ця реформа покликана створити таку систему організації та забезпечення функціонування державної служби, за якої кожен державний службовець буде соціально захищеним від ризиків (насамперед, пов'язаних з глобалізацією), а також зможе ефективно виконувати свої службово-трудові обов'язки, беручи до уваги можливості ефективної діяльності, які обумовлюються глобалізацією.

Досягнення цієї стратегічної мети також має узгоджуватися із завданнями СБ державної служби в умовах глобалізації [12, с. 56–58], а тому відповідна реформа повинна виконувати такі завдання (але не обмежуватися ними):

1) забезпечення сталого соціально орієнтованого функціонування та розвитку системи державної служби як фактору забезпечення національної безпеки. Важливість цього завдання обумовлена тим, що соціальна захищеність державних службовців в умовах глобалізації повинна розглядатися як у вузькогалузевому, так і в системному контексті комплексу умов забезпечення національної безпеки, адже дефіцит кадрів, неефективний кадровий потенціал державної служби, а також інші недоліки кадрової політики на державній службі та її реалізації, які викликають або загострюють соціальні ризики, безпосереднім чином послаблює стійкість функціонування всього державного апарату та знижує ефективність публічного адміністрування у цілому;

2) реалізація принципу людиноцентризму в процесі розвитку та забезпечення функціонування державної служби. У рамках сучасної концепції людиноцентризму державна служба повинна бути орієнтована на ефективне виконання завдань держави, а разом із тим й на створення та забезпечення комплексу умов, що відповідають вимогам поваги гідності особистості, задоволення потреб і захисту соціальних прав службовців та членів їх сімей;

3) формування інституційно-організаційних умов для повноцінного і ефективного функціонування державної служби, в результаті чого можлива повноцінна і продуктивна трудова діяльність державних службовців, поступове та постійне збільшення їх трудового потенціалу. У контексті цього завдання необхідно зазначити, що СБ державних службовців передбачає створення таких умов проходження професійної публічної служби, які виключають (або ж мінімізують у разі неможливості усунення) соціальні ризики та загрози професійному та особистому благополуччю службовця;

4) розробка та впровадження сучасної системи соціальних гарантій державних службовців відповідно до міжнародних стандартів гідної праці. Відповідне завдання розглядуваної нами реформи полягає в побудові ефективного комплексу соціальних заходів, що включають, зокрема: адекватне та своєчасне матеріальне забезпечення (заробітна плата, пенсійні виплати, довічне грошове забезпечення, соціальні виплати державним службовцям); гарантований доступ до якісного медичного обслуговування та страхування; захист від дискримінації (включаючи також і захист від мобінгу) та професійних ризиків; впровадження додаткових програм забезпечення соціального захисту державних службовців та їх сімей (наприклад, забезпечення житлом, професійна перепідготовка після звільнення зі служби та ін.). При цьому, важливо враховувати, що такі гарантії не повинні бути декларативними, не можуть носити символічний характер, а бути чітко регламентованими на нормативно-правовому рівні й забезпеченими в адекватній реалізації на інституційно-організаційному рівні правореалізації.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному відзначимо, що стратегічна мета і завдання

реформи СБ державної служби вказують на те, що в рамках цієї реформи повинен бути здійснений комплекс заходів практичного характеру. По-перше, потрібно удосконалити нормативно-правову основу організації, забезпечення функціонування та подальшого розвитку державної служби, а також службово-трудових відносин, а саме шляхом адаптації відповідних норм законодавства до прогресивних стандартів забезпечення трудових і соціальних прав працівників, вироблених міжнародними організаціями (наприклад, принципи гідної праці МОП, соціальні стандарти, що регламентовані правом ЄС), а також вироблених в національній практиці зарубіжних держав. По-друге, в рамках відповідної реформи держава повинна дієво визнати важливість інвестування в розвиток людського капіталу на державній службі, а саме створивши програми безперервного професійного навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, що дозволить їм адаптуватися до нових викликів у їхній роботі, зокрема виклики глобалізації. По-третє, реформування СБ державної служби передбачає посилення механізмів соціального партнерства та діалогу, що полягає у взаємодії держави з різними організаціями державних службовців (наприклад, з Асоціацією суддів України, Всеукраїнською асоціацією адміністративних суддів, Асоціацією суддів господарських судів України, Українською асоціацією прокурорів та ін.), зокрема, при проведенні перетворень в регламентації роботи державних службовців, обліку ґендерної рівності на професійній публічній службі, забезпеченні політики інклюзивності на державній службі, а також недопущення дискримінації в кадровій політиці та ґендерного насилля. По-четверте, в контексті розглядуваної реформи також очевидно необхідним є комплексний перегляд і удосконалення програм соціального захисту державних службовців, зокрема: модернізація пенсійного забезпечення (з урахуванням демографічних та соціально-економічних тенденцій, що спостерігаються в Україні та світі), запровадження прогресивних страхових механізмів на випадок втрати роботи з незалежних від службовця причин (зокрема, через війну та тимчасову окупацію, пандемію тощо), забезпечення соціально безпечної професійної переорієнтації звільнених державних службовців (коли звільнення здійснено не внаслідок застосування дисциплінарних санкцій) та інші заходи соціальної підтримки держслужбовців.

Література

1. Анпілогова Б.Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 1, Вип. 79. С. 291–297. doi: 10.24144/2307-3322.2023.79.1.49.

2. Барсук М.А. Загальні та спеціальні завдання соціального захисту суддів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 462–466. doi: 10.24144/2788-6018.2023.03.84.

3. Безусий В.В. Рівні (види) соціального захисту державних службовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Т. 1, Вип. 57. С. 124–128.

4. Білик О.І., Блинда Ю.О., Васькович І.М. Удосконалення системи найму та адаптації державних службовців. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. № 4 (6). С. 30–45. doi: 10.32689/2618-0065-2020-4(6)-30-44.

5. Гладкий В.В. Щодо гідної праці суддів в Україні. *Проблеми розвитку соціально-трудових прав та профспілкового руху в Україні*: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2020 р.). Харків: ХНУВС, 2020. С. 280–284. doi: 10.5281/zenodo.3816602.

6. Омельяненко Є.П. Принципи соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Соціальне право*. 2021.№ 3. С. 120-126. doi: 10.32751/2617-5967-2021-03-14.

7. Шаповал К.Г. Завдання соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2021. № 1. С. 68-73.

8. Алєксєєнко І.М., Калінчик М.В. Що таке реформа аграрного сектору економіки? *Агросвіт*. 2017. № 8. С. 19–23.

9. Качала Т.М. Проблеми кадрового забезпечення житлово-комунальної реформи. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2010. № 4 (43). С. 9–11.

10. Transforming the French Civil Service to Meet the Challenges of the 21st Century. Paris: MTFP, 2022. 23 p.

11. Statement of the Working Group to Protect and Reform the US Civil Service. *Working Group to Protect and Reform U.S. Civil Service*, 2025. URL: https://www.protectandreformourcivilservice.org (дата звернення: 25.01.2025).

12. Костенко В.Г. Мета і завдання соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 54–59. doi:10.32751/2617-5967-2022-04-09.

Анотація

Костенко В. Г. **Зміст реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації.** – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню актуального змісту реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. Обґрунтовується, що під розглядуваною реформою слід розуміти комплексне й цілеспрямоване перетворення системи нормативно-правового регулювання, інституційно-організаційного забезпечення та ресурсної підтримки державної служби, що здійснюється з урахуванням глобалізаційних викликів і ризиків та посилює рівень соціальної захищеності державних службовців, усуває наявні законодавчі, процедурні та управлінські недоліки, а також гармонізує національний механізм соціальної безпеки державної служби із сучасними міжнародно-правовими стандартами, зокрема європейськими, та апробованими моделями функціонування соціально-безпечних службово-трудових правовідносин. Стратегічна мета реформи соціальної безпеки державної служби

в умовах глобалізації полягає в максимально повному забезпеченні соціальних прав і благополуччя працівників державного апарату у відповідних умовах. Досягнення цієї стратегічної мети має узгоджуватися із завданнями соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. З огляду на це, відповідна реформа спрямована на виконання таких завдань: забезпечення сталого соціально орієнтованого функціонування та розвитку системи державної служби як фактору забезпечення національної безпеки; реалізація принципу людиноцентризму в процесі розвитку та забезпечення функціонування державної служби; формування інституційно-організаційних умов для повноцінного і ефективного функціонування державної служби, в результаті чого можлива повноцінна і продуктивна трудова діяльність державних службовців, поступове та постійне збільшення їх трудового потенціалу; розробка та впровадження сучасної системи соціальних гарантій державних службовців відповідно до міжнародних стандартів гідної праці. У висновках до статті узагальнюються результати наукової розвідки.

Ключові слова: глобалізація, державна служба, державні службовці, публічне адміністрування, реформа, соціальна безпека, соціальне право, соціальні права.

Summary

Kostenko V. G. **The content of the reform of social security of the civil service in the context of globalization.** – Article.

The article is dedicated to elucidating the current substance of the reform of civil service social security in the context of globalisation. It is argued that such reform must constitute a deliberate and strategically guided transformation of the legal mechanism designed to guarantee the socially secure functioning of the civil service, fully attuned to contemporary global trends and transnational challenges. This reform is proposed to be understood as a comprehensive and targeted overhaul of the regulatory and legal framework, institutional and organisational infrastructure, and resource provisioning underpinning the civil service. It is to be implemented with due regard to globalisation-induced risks and developments and is aimed at strengthening the level of social protection afforded to civil servants. Moreover, this transformation seeks to rectify existing legislative, procedural, and administrative deficiencies, while harmonising the national mechanism of civil service social security with contemporary international legal standards – particularly those found in the European legal space and other empirically validated models of socially secure public service and employment relations. The strategic objective of the reform is the attainment of a qualitatively enhanced system that guarantees the broadest possible realisation of the social rights and material well-being of public officials, secured within legally sound and socially sustainable institutional conditions. The attainment of this strategic objective must align with the broader aims of civil service social security within the context of globalisation. Accordingly, the reform in question is directed towards the realisation of several interrelated tasks. These include: ensuring the stable, socially-oriented operation and progressive development of the civil service as a critical element of national security; embedding the principle of human-centrism in the development and operation of the civil service; establishing institutional and organisational conditions conducive to the full and effective functioning of the civil service, thereby enabling the productive and dignified engagement of civil servants and the sustained enhancement of their professional and labour potential; and, finally, designing and implementing a modernised system of social guarantees for civil servants, aligned with international standards of decent work. The conclusions of the article synthesise the principal outcomes of the research, highlighting the need for a systemic, rights-based approach to reform that reflects both domestic imperatives and global normative frameworks.

Key words: civil servants, civil service, globalisation, public administration, reform, social law, social rights, social security.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.9

О. С. Нестерович
orcid.org/0000-0002-7697-6750
доктор філософії з права, доцент,
проректор з навчально-виховної роботи та соціального розвитку
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ОЛІМПІЙСЬКИХ СПОРТСМЕНІВ: ДОСВІД ЄВРОПИ

Вступ. Організація праці та трудових відносин є ключовим питанням соціальної політики, але також зачіпає фундаментальні питання політичного та правового устрою суспільства. Ця сфера діяльності, як правило, характеризується індивідуальними трудовими договорами, колективними договорами, а також діями та спорами між роботодавцями і працівниками та їхніми представницькими органами. У той час як трудові відносини широко досліджувалися в загальному контексті відносин між роботодавцем і працівником, існує дефіцит досліджень, спеціально зосереджених на трудових відносинах у спорті.

У світлі сучасних змін в олімпійському спорті трудові відносини спортсменів зазнають фундаментальних трансформацій. Історично олімпійський спорт формувався на засадах аматорства, добровільності та престижу. Однак професіоналізація та комерціалізація спорту суттєво змінили структуру та сприйняття олімпійського спорту. Спортсмени все частіше закликають до поліпшення своїх соціальних і професійних умов. У той час як деякі олімпійські спортсмени досягають публічної слави, багато інших стикаються зі складною фінансовою ситуацією та нестабільними умовами зайнятості.

У міру того, як у спортивний сектор надходить все більше фінансових ресурсів, а спортсмени змагаються на професійній основі, проблеми, характерні для традиційних трудових і виробничих відносин, стають помітними і в спорті. Ці питання включають трудові спори, протести, страйки та об'єднання в профспілки. Відображаючи ці зміни, Міжнародна організація праці (далі – МОП) включила «спортсменів та учасників спортивних змагань» до своєї Міжнародної стандартної класифікації професій, визнавши їхній професійний статус.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням МОП, професійні спортсмени – це особи, які отримують дохід від спортивної діяльності, контрольованої спортивними організаціями, такими як клуби або федерації. Це визначення розширює обговорення питань, пов'язаних з роботою, і включає олімпійські види спорту, яким часто приділяється незначна увага як у практичних, так і в академічних колах.

У фокусі цього дослідження – спортсмени високого класу, які займаються спортом поза межами професійних ліг, для яких Олімпійські ігри є вершиною змагань. Як правило, ці спортсмени не мають офіційних трудових контрактів з професійними клубами і часто називаються напівпрофесіоналами, спортсменами вищої категорії або аматорами.

Незважаючи на зростаючу важливість, наукова література про трудові відносини в олімпійських видах спорту залишається обмеженою. Форум МОП «Глобальний діалог про гідну працю у світі спорту» (2020) підкреслює брак узгоджених статистичних даних і всебічних знань, що перешкоджає розробці науково обґрунтованої політики, спрямованої на подолання дефіциту гідної праці серед спортсменів [1].

Більшість наявних досліджень зайнятості спортсменів зосереджені на професійних командних видах спорту в США, Австралії та європейському чоловічому футболі, а олімпійським видам спорту приділяється незначна увага.

Водночас, варто зауважити, що зростає кількість повідомлень про нестабільні умови зайнятості серед спортсменів, які беруть участь у змаганнях, але всебічного, систематичного розуміння цього питання поки що бракує.

Крім того, арбітражні застереження, що зобов'язують спортсменів дотримуватися правил спортивних керівних органів, а також судові рішення на національному рівні та рівні ЄС підкреслюють зростаючу складність і важливість трудових відносин в олімпійських видах спорту.

Через особливості більшості олімпійських видів спорту, де спортсмени, як правило, не класифікуються як працівники або робітники, дослідницькі підходи, які аналізують їхнє становище з точки зору трудових відносин, можуть здаватися суперечливими. Традиційно під трудовими відносинами розуміють формальні відносини між роботодавцями та найманими працівниками, або ширше – між капіталом і працею [2]. Однак науковці широко визнають, що ця традиційна концептуалізація неадекватно відо-

© О. С. Нестерович, 2025

бражає динамічний та еволюційний характер сьогоднішньої економічної діяльності та сучасної політичної економії [3].

Отже, дослідження відносин зайнятості охоплює широкий і неоднорідний спектр тем, які неможливо охопити єдиним уніфікованим визначенням [2]. Центральним у підході цього дослідження є аргумент, що поняття зайнятості виходить за межі формальних договірних зобов'язань і включає неформальні домовленості та ширші питання соціальної політики [2, 3]. У більш широкому розумінні трудові відносини включають мережі, інституції та системи, в яких численні суб'єкти беруть участь у процесах, пов'язаних з трудовою та економічною діяльністю. Ця дисципліна зосереджена на формуванні відносин економічного обміну та вирішенні соціальних конфліктів [4].

З огляду на цю ширшу теоретичну основу, різні академічні дисципліни, зокрема економіка, право, менеджмент і політологія, привносять різноманітні перспективи та акценти у вивчення трудових відносин [5]. Тому розуміння трудових відносин олімпійських спортсменів потребує міждисциплінарного підходу. Незважаючи на дисциплінарне розмаїття, загальний фокус зберігається на інституціях, які регулюють індивідуальні та організаційні відносини. Однак у спорті наявна література про трудові відносини залишається нечисленною і, як правило, зосереджується на окремих випадках, тоді як загальні теми, такі як управління, інституційні рамки та регулювання, є порівняно малодослідженими [2].

Для цілей цього дослідження терміни «трудові відносини спортсменів в олімпійських видах спорту» або «трудові відносини спортсменів» визначаються як такі, що включають усі правові, контрактні, фінансові та соціальні взаємодії, які дозволяють спортсменам тренуватися та змагатися на елітному рівні у відповідних національних контекстах. Ці відносини формують як економічні обміни, так і соціальні конфлікти.

У своєму дослідженні ми аналізуємо чотири ключові суб'єкти системи спорту вищих досягнень для аналізу їхніх відносин зі спортсменами:

а) Національні олімпійські комітети (НОК):

Кожна країна має визнаний НОК, який офіційно номінує і відправляє спортсменів на Олімпійські ігри. Роль і функції НОКів різняться, деякі з них також діють як «парасолькові» організації для національних спортивних федерацій;

б) Національні федерації (НФ):

Національні федерації відіграють ключову роль у формуванні умов зайнятості спортсменів.

в) Органи державної влади, які не зосереджуються на спорті вищих досягнень:

У деяких країнах спортсмени вищих досягнень встановлюють відносини, подібні до трудових, з державними органами, такими як армія, поліція або митні служби, які, хоча й не зосереджені переважно на спорті, відіграють значну роль у підтримці спортсменів [6].

г) Спеціальні організації спорту вищих досягнень (СОВДЗ):

Ці організації – державні, приватні або гібридні – створюються спеціально для просування та підтримки елітного спорту. До них належать міністерські установи, фонди та державно-приватні партнерства.

Хоча місцеві спортивні клуби суттєво впливають на зайнятість і соціальні умови спортсменів, систематичний аналіз клубів виходив за рамки цього міжнаціонального порівняльного дослідження і пропонується як фокус для майбутніх досліджень.

Загалом, трудові відносини олімпійських спортсменів глибоко вбудовані в складну правову та соціально-політичну систему на національному, європейському та міжнародному рівнях.

Правовий статус олімпійських спортсменів у Європі визначається насамперед національним законодавством і часто оформлюється через контрактні відносини з клубами, національними федераціями, національними олімпійськими комітетами (НОК) або іншими елітними спортивними організаціями. Доступ до трудових прав зазвичай залежить від того, чи визнаються договірні відносини трудовими. Однак у багатьох випадках організації, які надають підтримку спортсменам – через стипендії, гранти чи гранти – не вважають себе роботодавцями, що ускладнює встановлення статусу працівника.

У деяких країнах правовий статус спортсмена визначається спеціальним законодавством. Наприклад, в Угорщині та Італії спортсмени відносяться до категорії аматорів, якщо вони не мають трудового договору (Угорщина: Закон про спорт, Закон I від 2004 року; Італія: Закон № 91/1981). У Литві та Румунії спортсмени можуть працювати за «контрактами на спортивні результати» або «контрактами на спортивну діяльність» відповідно. Слід зазначити, що хоча деякі країни, такі як Люксембург, Польща та Естонія, забезпечують соціальний захист спортсменів, жодна з них чітко не визначає олімпійських спортсменів як працівників відповідно до національного законодавства [1].

Судові рішення ще більше ілюструють національні відмінності. У Великій Британії справа Джессіки Варніш проти British Cycling підтвердила, що спорстмени високого класу, які отримують безповоротні гранти, не вважаються працівниками. На противагу цьому, Федеральний адміністративний суд Австрії визнав нещасний випадок зі спортсменом на Європейських іграх нещасним випадком на виробництві, що озна-

чає наявність трудових відносин з Австрійським олімпійським комітетом. Італія та Швеція також винесли різні рішення, причому суди або підтверджували, або відмовляли спортсменам у статусі працівника на основі тлумачення контракту та конкретних обставин справи [8].

Контрактні відносини залишаються ключовими. У таких країнах, як Німеччина, всеосяжні угоди, такі як ті, що укладаються Німецьким фондом спортивної допомоги, надають фінансову підтримку спортсменам високого класу, але все ще не обов'язково прирівнюються до трудових контрактів. Можливості працевлаштування, пов'язані зі спортивними досягненнями, переважно через державні органи, такі як армія чи поліція, тоді як працевлаштування у федераціях чи НОК залишається рідкісним явищем.

Таким чином, за відсутності чіткого законодавства статус спортсмена залежить від умов контракту, які часто виключають його трудові права, такі як мінімальна заробітна плата, пенсія або соціальний захист.

Трудове законодавство традиційно встановлює мінімальні стандарти щодо умов праці та соціального захисту. Історично соціальна політика в Європі еволюціонувала від приватних домовленостей до державних систем соціального забезпечення, спрямованих на подолання ризиків на ринку праці та соціальної нерівності. Ці політики в цілому спрямовані на:

– покращення умов на ринку праці;

– пом'якшення соціальної несправедливості та сприяння солідарності між суспільними суб'єктами.

Треба зауважити, що у спорті класичне ліберальне поняття автономії довго затримувало застосування принципів соціальної політики. Однак комерціалізація та професіоналізація спорту, а також ініціативи на рівні ЄС, починаючи з 1990-х років, дедалі більше пов'язують управління спортом із ширшими проблемами соціальної політики.

Так, Лісабонський договір ознаменував значний зсув, посиливши роль ЄС у просуванні трудових прав і соціальних стандартів у спортивному секторі. Відповідно до законодавства ЄС, поняття «працівник» насамперед визначається ступенем контролю та залежності у професійних відносинах [7]. Там, де такий контроль існує, є сильніший аргумент для класифікації спортсменів як працівників, які мають право на захист.

Тож, постійний розвиток трудових відносин в олімпійських видах спорту слід розглядати в контексті ширших соціально-політичних перетворень у Європі, що відображають зростаючі заклики до визнання трудових прав спортсменів.

Висновки. Таким чином, наше дослідження переконливо демонструє складність та неоднозначність правового статусу олімпійських спортсменів у контексті трудових відносин. Професіоналізація спорту, фінансова залежність спортсменів від державних чи приватних структур та відсутність чіткого правового визнання їхнього статусу як працівників створюють численні соціальні та правові ризики.

Для України, яка перебуває у процесі модернізації свого трудового законодавства, ці висновки є надзвичайно актуальними. Українські олімпійські спортсмени часто не мають формалізованих трудових відносин, що позбавляє їх доступу до соціального захисту та правової визначеності. У цьому контексті європейський досвід є критично важливим джерелом натхнення для побудови прозорої, справедливої та ефективної системи трудових відносин у спорті. Зокрема, правові підходи таких країн, як Німеччина, Італія та Австрія, можуть слугувати моделями для імплементації в українське законодавство, враховуючи європейський курс нашої держави.

Саме через порівняльний аналіз і запозичення кращих практик Україна може сформувати сучасну політику в галузі спорту, що не тільки визнає внесок спортсменів, але й гарантує їм гідні умови праці.

Література

1. Mittag J., Seltmann M., Fiege L., O'Leary L., Zembura P., Haas L., Santos T., Smokvina V., Tomczyk P., Lämmer M. Good Governance in the Employment Relations of Athletes in Olympic Sports in Europe: Understanding – Evaluating – Improving. Rijeka: University of Rijeka, Faculty of Law, 2022. URL: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:312904 (дата звернення: 21.02.2023).

2. Kaufman B. E. A theoretical framework for labour, work and employment research / Gall G. (ed.) Handbook of the politics of labour, work and employment. Cheltenham; Northhampton, MA: Edward Elgar Publishing, 2019. С. 10–47.

3. Gall G. The politics of labour, work and employment. Handbook of the politics of labour, work and employment. Cheltenham; Northhampton, MA: Edward Elgar Publishing, 2019. С. 1–8.

4. Industrielle Beziehungen. Informationen zur Zeitschrift [Електронний ресурс]. 2021. URL: https://www.budrich-journals.de/index.php/indbez (дата звернення: 14.10.2021).

5. Sisson K. Employment relations matter. *Warwick Papers in Industrial Relations*. № 92. University of Warwick: Industrial Relations Research Unit, 2020.

6. Kuettel A., Christensen M. K., Zysko J., Hansen J. A cross-cultural comparison of dual career environments for elite athletes in Switzerland, Denmark, and Poland. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*. 2020. Vol. 18, № 4. P. 454–471.

7. Countouris N. Defining and regulating work relations for the future of work. Geneva: ILO, 2019.

8. Council of the European Union. Resolution of the Council and of the representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on the key features of a European Sport Model: 14430/21 2021. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/

document/ST-14430-2021-INIT/en/pdf (дата звернення: 21.11.2022).

Анотація

Нестерович О. С. **Особливості трудових відносин олімпійських спортсменів: досвід Європи.** – Стаття.

У статті досліджуються правові та соціально-економічні аспекти трудових відносин олімпійських спортсменів у контексті сучасних трансформацій спорту як професійної сфери. Автор звертає увагу на те, що традиційне уявлення про олімпійський спорт як аматорську діяльність поступово відходить у минуле під впливом процесів комерціалізації, професіоналізації та зростання фінансових потоків у спортивному секторі. Це, у свою чергу, висуває на перший план питання трудових прав, соціального захисту та правового статусу спортсменів.

Стаття аналізує міжнародну практику визнання спортсменів працівниками або самозайнятими особами на прикладі країн Європи, зокрема Німеччини, Італії, Угорщини, Австрії, Румунії та інших. Розглядаються національні правові моделі, судові прецеденти, договірні підходи, а також інституційні особливості функціонування елітного спорту. Зазначається, що професійні спортсмени – це особи, які отримують дохід від спортивної діяльності, контрольованої спортивними організаціями, такими як клуби або федерації. У фокусі – порівняльний аналіз систем підтримки спортсменів, надання соціального захисту та гарантій трудових прав, включаючи участь державних структур (армії, поліції, спецфондів) у забезпеченні зайнятості спортсменів.

З особливою увагою автор розглядає роль національних олімпійських комітетів, спортивних федерацій та спеціалізованих організацій у формуванні договірних і трудових відносин. Наголошується на відсутності єдиної європейської моделі, однак виділяються ключові тренди – зростання ролі контрактів, правове визнання спортсменів як суб'єктів трудових відносин, а також поступове посилення європейського регулювання у сфері соціального забезпечення спортсменів.

У статті наголошується на необхідності міждисциплінарного підходу до вивчення трудових відносин у спорті, залучення правових, економічних, соціологічних та управлінських аспектів. У висновку автор робить акцент на тому, що вивчення досвіду ЄС має важливе значення для удосконалення вітчизняного законодавства, створення умов для гідної праці спортсменів, розробки ефективних механізмів соціального захисту та юридичного визнання статусу олімпійських спортсменів як працівників.

Ключові слова: професійний спортсмен, трудові відносини, контракт, олімпійський спорт, зайнятість, соціальний захист, трудові права спортсменів, працівник, роботодавець, ринок праці.

Summary

Nesterovych O. S. **Peculiarities of labor relations of Olympic athletes: the experience of Europe.** – Article.

The article examines the legal and socio-economic aspects of labor relations of Olympic athletes in the context of modern transformations of sport as a professional sphere. The author draws attention to the fact that the traditional view of Olympic sport as an amateur activity is gradually becoming a thing of the past under the influence of commercialization, professionalization and growth of financial flows in the sports sector. This, in turn, brings to the fore the issues of labor rights, social protection and legal status of athletes.

The article analyzes the international practice of recognizing athletes as employees or self-employed persons on the example of European countries, including Germany, Italy, Hungary, Austria, Romania and others. The author examines national legal models, court precedents, contractual approaches, and institutional features of elite sports. It is noted that professional athletes are individuals who receive income from sports activities controlled by sports organizations, such as clubs or federations. The focus is on a comparative analysis of the systems of support for athletes, provision of social protection and guarantees of labor rights, including the participation of state structures (army, police, special funds) in ensuring the employment of athletes.

The author pays special attention to the role of national Olympic committees, sports federations and specialized organizations in the formation of contractual and labor relations. The author emphasizes the absence of a single European model, but identifies key trends – the growing role of contracts, legal recognition of athletes as subjects of labor relations, and the gradual strengthening of European regulation in the field of social security of athletes.

The article emphasizes the need for an interdisciplinary approach to the study of labor relations in sports, involving legal, economic, sociological and managerial aspects. In conclusion, the author emphasizes that studying the EU experience is important for improving national legislation, creating conditions for decent work of athletes, developing effective mechanisms of social protection and legal recognition of the status of Olympic athletes as employees.

Key words: professional athlete, labor relations, contract, Olympic sport, employment, social protection, labor rights of athletes, employee, employer, labor market.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.10

М.А. Погорецький
orcid.org/0000-0003-0936-0929
доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Л. Ю. Малюга
orcid.org/0000-0002-0523-221X
докторка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії Служби безпеки України

УВІЛЬНЕННЯ ВІД РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Військова служба громадян України в умовах повномасштабної війни, спричиненої агресією російської федерації, має особливе значення для забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави. Конституційним обов'язком кожного громадянина є захист Батьківщини (ст. 17 Конституції України) [1], що підкреслює стратегічну важливість людського ресурсу, який бере участь у військових діях та забезпечує обороноздатність країни. У зв'язку із введенням воєнного стану та загальною мобілізацією значна кількість громадян була призвана на військову службу або уклала контракти з військовими формуваннями України.

За цих обставин постає питання реалізації трудових і соціальних гарантій для військовослужбовців, які перебувають у спеціальних трудових правовідносинах з роботодавцями. Національне законодавство передбачає, що за військовослужбовцями зберігається місце роботи і посада на весь період служби. Проте на практиці виникають численні спори, пов'язані з незаконним звільненням працівників, які проходять військову службу, або з обмеженням строку дії трудових гарантій, особливо щодо працівників, які працюють за строковими трудовими договорами.

Актуальність цієї проблеми посилюється в умовах тривалої війни, коли соціальний захист військовослужбовців стає не лише питанням справедливості та морального обов'язку суспільства, а й критично важливою умовою збереження боєздатності армії, підтримання високого рівня мотивації особового складу, а також стабільності в суспільстві. Недостатня правова визначеність і прогалини в законодавстві, що існують сьогодні, створюють ризики втрати кваліфікованих кадрів після їх демобілізації, підвищують соціальну напругу та негативно впливають на загальний рівень довіри громадян до державних інститутів.

Зазначені проблеми обумовлені як недостатнім рівнем обізнаності роботодавців щодо законодавчих вимог, так і прогалинами в законодавстві, які не дозволяють повною мірою забезпечити трудові права військовослужбовців після їх демобілізації, зокрема в частині збереження робочого місця на невідпрацьований строк трудового договору після завершення військової служби або проходження медичної реабілітації.

Таким чином, існує нагальна потреба в удосконаленні правового регулювання трудових гарантій військовослужбовців, зокрема шляхом внесення змін до статті 119 КЗпП України, що передбачатимуть незарахування до строку дії строкових трудових договорів або контрактів часу перебування працівників на військовій службі та медичній реабілітації та правозастосовної практики. Це дозволить посилити соціальний захист військовослужбовців, забезпечити реалізацію їх трудових прав та вирішити наявні проблеми в сфері трудових правовідносин в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-трудових гарантій військовослужбовців під час виконання ними військового обов'язку досліджувалися вітчизняними науковцями з різних аспектів. Зокрема, суттєвий внесок у розкриття зазначеної проблематики зробили такі автори, як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, С.В. Вишновецька, М.І. Іншин, Н.В. Кохан, П.Д. Пилипенко, О.О. Тангиян, А.П. Тиха, С.М. Синчук, В.І. Щербина, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко. Їхні праці торкалися питань трудових прав військовослужбовців, трудових гарантій, правового захисту, механізмів реалізації соціальних гарантій тощо.

Однак в умовах широкомасштабної війни з російською федерацією та значного збільшення

© М.А. Погорецький, Л. Ю. Малюга, 2025

кількості військовослужбовців проблематика потребує оновленого та глибшого дослідження. Важливо врахувати сучасні реалії, нові правові виклики та прогалини у законодавстві, які не отримали достатнього висвітлення у попередніх дослідженнях. Саме тому на сьогодні актуальним є подальше вивчення цієї сфери з урахуванням новітньої судової практики та реалій воєнного стану.

Метою статті є здійснення комплексного наукового аналізу чинного законодавства та практики його застосування щодо увільнення працівників від роботи під час проходження військової служби в умовах воєнного стану, визначення існуючих прогалин в законодавстві та в правозастосовному процесі й формулювання обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення законодавчих норм й практики їх застосування з метою забезпечення належного соціального та правового захисту військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Військова служба є особливим видом державної служби, що полягає у професійній діяльності громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які за станом здоров'я та віком є придатними до такої служби, спрямованої на оборону України, захист її незалежності та територіальної цілісності. Період проходження військової служби включається громадянам України до страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби. Проходження військової служби здійснюється, зокрема, добровільно (за контрактом) або за призовом [2].

Відповідно до частини 5 статті 17 Конституції України держава зобов'язана надавати військовослужбовцям та членам їхніх сімей особливий правовий статус, а також забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту як під час проходження військової служби, так і після її завершення. Конституційний Суд України неодноразово підкреслював у своїх правових позиціях необхідність забезпечення особливого соціального захисту військовослужбовців відповідно до вказаної конституційної норми, особливо зважаючи на посилення такої потреби в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України [3; 4; 5]. Конституційний Суд також наголошує, що положення статті 17 Конституції України у взаємозв'язку зі статтями 46 та 65 Основного Закону України визначають конституційний обов'язок держави встановити спеціальний юридичний статус громадян, які проходять службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, членів їхніх сімей, а також осіб, які збройно захищають державний суверенітет і територіальну цілісність під час агресії Російської Федерації, розпочатої у лютому 2014 року, із забезпеченням їм відповідних соціальних гарантій високого рівня [5]. Подібні пріоритетні завдання визначені також у Стратегії воєнної безпеки України, що передбачає нормативне закріплення та реалізацію соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей, осіб, звільнених із військової служби [6].

Нормативними актами передбачено гарантії та пільги для працівників, які залучаються до виконання військових обов'язків, визначених Законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Зокрема, стаття 40 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» містить гарантії правового і соціального захисту громадян, що виконують свій конституційний обов'язок захисту Вітчизни, і передбачає забезпечення їх відповідно до законів України «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» та інших законодавчих актів [2].

Крім цього, згідно зі статтею 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» громадянам, які проходять базову військову службу, службу за призовом під час мобілізації або службу за контрактом у період кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, а також у випадках оголошення мобілізації та введення воєнного стану, гарантовано збереження місця роботи та посади відповідно до частини третьої статті 119 Кодексу законів про працю України, частини першої статті 53 і частини другої статті 57 Закону України «Про освіту», частини другої статті 44, частини першої статті 54 і частини третьої статті 63 Закону України «Про фахову передвищу освіту», частини другої статті 46 Закону України «Про вищу освіту» [2]. Невиконання цих гарантій є підставою для притягнення винних осіб до відповідальності згідно з частиною 1 статті 42 зазначеного закону.

Ці норми узгоджуються з положеннями статті 119 КЗпП України, згідно з якою за працівниками, які проходять військову службу за різними видами призову або за контрактом, зберігаються місце роботи та посада в організаціях, установах, фермерських господарствах, виробничих кооперативах незалежно від форми власності, а також у фізичних осіб-підприємців, де вони працювали на час призову [7]. Обов'язок збереження трудових гарантій поширюється як на юридичних, так і на фізичних осіб-підприємців. Окрім цього, відповідно до частини 3 статті 119

КЗпП, такі гарантії поширюються на працівників, які під час служби отримали поранення (інше ушкодження здоров'я) та перебувають на лікуванні, були захоплені в полон або визнані безвісно відсутніми, до моменту взяття їх на військовий облік після завершення лікування, повернення з полону або появи після визнання безвісно відсутніми, чи до оголошення судом про їх смерть (частина 4 статті 119 КЗпП) [7].

Таким чином, під «увільненням від роботи (посади)» слід розуміти тимчасове припинення виконання трудових обов'язків працівником, який був призваний (прийнятий) на військову службу, зі збереженням місця роботи та посади, яку він раніше обіймав.

Законодавство України забороняє звільнення працівників, призваних на військову службу, мобілізованих або прийнятих на службу за контрактом, та гарантує збереження за ними робочого місця до демобілізації або звільнення зі служби. Аналогічна позиція викладена Південно-Східним міжрегіональним управлінням Державної служби з питань праці у роз'ясненні від 11 квітня 2024 року, яке також рекомендує видавати накази про збереження робочого місця на весь період військової служби [8]. Таким чином, частина 3 статті 119 КЗпП прямо зобов'язує роботодавців забезпечувати збереження місця роботи та посади за працівником протягом усього періоду служби.

Адвокатські об'єднання у своїх юридичних консультаціях від 24 лютого 2025 року зазначають, що порушення частини 3 статті 119 КЗпП може призвести до кримінальної відповідальності керівника підприємства за ст. 172 КК України («Грубе порушення законодавства про працю»). Незаконним є звільнення працівника, здійснене без законних підстав або з порушенням установленого порядку [9].

На практиці часто виникають ситуації, коли роботодавці відмовляються зберігати робоче місце працівникам, які проходять військову службу, посилаючись на завершення строку дії трудового договору та звільняючи їх на підставі п. 2 ч. 1 статті 36 КЗпП («закінчення строку договору»). Такі рішення обґрунтовуються «роз'ясненням» Директорату розвитку ринку праці Міністерства економіки України від 23 березня 2022 року [10]. Однак варто враховувати, що це «роз'яснення» втратило чинність з 1 липня 2022 року у зв'язку з набранням чинності Закону України № 2352-IX від 1 липня 2022 року, який вніс зміни до частини 3 статті 119 КЗпП, скасувавши право працівника на отримання середнього заробітку за місцем роботи [11]. З огляду на положення пункту 2 статті 36 КЗпП України, звільнення працівника на підставі призову чи вступу на військову службу є незаконним, оскільки за працівником зберігається місце роботи та посада згідно з ч. 3 ст. 119 КЗпП.

Гарантії щодо збереження робочого місця для працівників, які виконують військовий обов'язок, діють з 2014 року, з початку військового конфлікту на Сході України, на підставі Закону України № 1169-VII від 27 березня 2014 року [12], і поступово посилюються. Спеціальні нормативно-правові акти, які регулюють порядок проходження військової служби, покладають на військовослужбовців додаткові обов'язки та відповідальність, що обґрунтовує надання їм додаткових соціальних гарантій у зв'язку з підвищеним ризиком для здоров'я та життя.

Судова практика у спорах щодо незаконних звільнень військовослужбовців, особливо щодо працівників зі строковими трудовими договорами, сформувалась з 2014 року та свідчить про незаконність звільнення працівників на підставі закінчення строку договору до завершення військової служби. Так, Верховний Суд у постанові від 25 липня 2018 року у справі № 761/33202/16-ц наголосив, що звільнення працівника, призваного на військову службу, можливе лише після закінчення ним служби [13]. У постанові від 13 червня 2018 року у справі № 813/782/17 Верховний Суд зазначив, що чинне законодавство не встановлює жодних відмінностей між працівниками, що працюють за строковими та безстроковими трудовими договорами, зокрема щодо поширення на них гарантій, пільг і компенсацій [14]. Аналогічну позицію підтвердив Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в рішенні від 14 березня 2025 року у справі № 280/7366/23 [15].

Окремо варто відзначити висновок Верховного Суду у справі № 200/3363/21-а від 30 травня 2023 року, яким наголошено на неправомірності позиції роботодавців щодо відсутності у статті 119 КЗпП заборони звільнення працівників при скороченні чисельності або штату, реорганізації чи зміні структури державного органу без врахування гарантій для осіб, які проходять військову службу [16].

Водночас залишається неврегульованим питання щодо продовження строку дії трудових відносин після завершення військової служби. Існує потреба у внесенні змін до статті 119 КЗпП, щоб гарантувати збереження робочого місця після військової служби на строк, що відповідає періоду проходження служби та медичної реабілітації.

Необхідність врегулювання питання продовження строку дії трудових відносин після завершення військової служби та внесення відповідних змін до статті 119 Кодексу законів про працю України (КЗпП) є вкрай актуальною в умовах триваючої військової агресії рф проти України.

Першочерговим аргументом на користь таких змін є значне зростання чисельності військовослужбовців, мобілізованих на захист державного суверенітету та територіальної цілісності України. Сучасна воєнна ситуація зумовлює необхідність максимальної концентрації людських ресурсів у лавах Збройних Сил України та інших військових формувань. Забезпечення надійних соціально-економічних гарантій для таких осіб після демобілізації є критично важливим для підтримання високого рівня мотивації громадян до військової служби та збереження їх трудового потенціалу після повернення до цивільного життя.

Не менш вагомим є аспект соціального захисту військовослужбовців та їх сімей. Особи, які проходять військову службу, жертвують своїм здоров'ям та життям, тому держава зобов'язана забезпечити їм гарантії повернення до мирного життя з мінімальними втратами. Внесення змін до статті 119 КЗпП, які передбачатимуть продовження трудових відносин на строк, що відповідає періоду військової служби та часу, необхідного для медичної реабілітації, стане логічним продовженням вже існуючих гарантій. Це забезпечить захист економічних та соціальних прав як військовослужбовців, так і їхніх родин, які залежать від їхнього матеріального забезпечення.

Важливо підкреслити, що пропоновані зміни повністю відповідають базовим принципам гуманності та справедливості, які є фундаментальними в сучасному демократичному суспільстві. Гуманність полягає у визнанні високої цінності життя і здоров'я кожної людини, а також у створенні належних умов для відновлення після надзвичайних навантажень і травм, отриманих під час військової служби. Справедливість, у свою чергу, вимагає забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, які були змушені перервати трудову діяльність у зв'язку з виконанням військового обов'язку.

Врешті-решт, принцип верховенства права передбачає створення чітких та прозорих законодавчих норм, що гарантують захист прав військовослужбовців. Недостатня правова регламентація щодо продовження строку дії трудових відносин після завершення військової служби створює юридичну невизначеність та ризик порушення прав цих осіб, що не відповідає стандартам демократичної правової держави.

Таким чином, внесення відповідних змін до статті 119 КЗпП є не лише актуальним, але й необхідним заходом, спрямованим на забезпечення соціальної стабільності, підтримання високого рівня мобілізаційного потенціалу та дотримання принципів гуманності, справедливості та верховенства права в Україні.

Точна кількість мобілізованих осіб є закритою інформацією воєнного часу, проте за опосередкованими даними можна оцінити масштаби явища. За повідомленнями в ЗМІ, на кінець 2023 року загальна чисельність сил оборони України сягнула близько 1 мільйона осіб (включно з ЗСУ, Нацгвардією, Державною прикордонною службою, Службою безпеки України тощо), тоді як до війни було ~250 тисяч військовослужбовців. Тобто протягом 2022–2023 років мобілізовано порядку 700–800 тисяч громадян. У 2024 році мобілізація тривала: навесні було анонсовано потребу призвати додатково до 500 тис. осіб, хоча згодом плани скоригували до меншої цифри [17]. За оцінками парламентського Комітету нацбезпеки, темпи призову після реформування процесу в середині 2024-го дозволяли залучити близько 200 тис. нових військових до кінця року [18]. Справді, після введення обов'язкового оновлення військово-облікових даних у травні–липні 2024 р. майже 4,7 млн осіб призовного віку підтвердили свої дані [19], що створило базу для розширення мобілізаційного резерву.

Натомість демобілізація значних контингентів наразі не проводилась через продовження воєнного стану. Багато військовослужбовців несуть службу безперервно з початку війни (лютий 2022) і вкрай потребують ротації [18]. Питання звільнення тих, хто відслужив 18 і більше місяців, не врегульовано чинним законодавством [17]. Станом на 2024 рік демобілізації підлягали лише окремі категорії: військовослужбовці, які за станом здоров'я, віком або сімейними обставинами отримали право на звільнення. Масового повернення мобілізованих до цивільної роботи поки що не відбувається. Лише за умови суттєвого збільшення чисельності війська за рахунок нових призовників уряд розглядає можливість поступового звільнення тих, хто відслужив довгий термін [19]. Потреба у цьому визнана на найвищому рівні, але фактично демобілізація відкладається до закінчення воєнного стану або стабілізації ситуації на фронті. Таким чином, статистично кількість демобілізованих у 2024–2025 рр. мінімальна в порівнянні з сотнями тисяч мобілізованих, що залишаються у строю.

Для поліпшення національного законодавства корисно провести порівняння із правовим регулюванням у країнах, що мають подібні виклики. Сполучені Штати Америки забезпечують трудові права військовослужбовців через спеціальний закон – (USERRA) (Закон про працевлаштування та повторне працевлаштування військовослужбовців) [20]. Цей закон надає працівникам-резервістам та призовникам широкі гарантії: роботодавцю заборонено звільняти або дискримінувати працівника через його військову службу. Період служби розглядається як відпустка за свій раху-

нок (фактично гарантується збереження робочого місця), причому після завершення служби працівник має право на поновлення на роботі на тій самій або рівноцінній посаді зі збереженням попереднього стажу та умов. Право на повернення діє за умови, що сумарна тривалість військової служби не перевищує 5 років, а працівник своєчасно (в установлений строк) звернувся до роботодавця із наміром приступити до роботи. Конкретні строки для виходу на роботу залежать від тривалості служби: наприклад, після служби понад 6 місяців військовослужбовець повинен подати заяву про поновлення протягом 90 днів після демобілізації. Важливо, що американське законодавство не зобов'язує роботодавця виплачувати зарплату під час перебування працівника на військовій службі, проте гарантує збереження соціальних пільг і страхування, якими працівник користувався. Таким чином, акцент зроблено на праві на повернення до роботи без втрати кар'єрних позицій.

Важливим для України є досвід Польщі як країни, яка серед країні Східної Європи, найшвидше пройшла євро-атлантичні підготовчі процеси для вступу до ЄС та до НАТО. Останніми роками Польща також відновлює елементи військової служби і запровадила гарантії для призваних працівників у рамках Ustawa o obronie Ojczyzny (Закон про оборону Вітчизни) 2022 року [21]. Згідно з польським правом, роботодавець не має права розірвати чи навіть оголосити про звільнення працівника, призваного на військову службу або навчання, протягом усього часу служби. Це правило стосується як добровільної, так і обов'язкової служби, включаючи період підготовчих навчань. Винятки можливі лише для короткострокових трудових договорів (на випробувальний термін чи строк до 12 місяців), випадків дисциплінарного звільнення за вину самого працівника, а також ліквідації підприємства. Договори з мобілізованими працівниками вважаються призупиненими, а не розірваними. Після завершення служби польський роботодавець зобов'язаний повернути працівника на попередню посаду (або рівноцінну за характером роботи і оплатою) за умови, що той звернувся до роботодавця протягом 30 днів після звільнення з війська. Якщо працівник не з'явився в цей строк без поважних причин, право на поновлення втрачається. Оплата праці на час проходження служби в Польщі не здійснюється (фактично працівник перебуває у неоплачуваній відпустці на час служби), але за ним зберігаються всі трудові права й гарантії повернення. Цікавим додатковим захистом у Польщі є норма, що під час обов'язкової служби військового захищено від звільнення також його/її другого з подружжя – роботодавець чоловіка або дружини мобілізованого не може звільнити їх протягом цього періоду (окрім випадків дисциплінарних чи ліквідації).

Таким чином, іноземний досвід демонструє комплексний підхід: держава бере на себе виплати військовим, а роботодавці зобов'язані зберігати за ними робочі місця і приймати назад на роботу після служби на відповідні посади. Порівняння показує, що українські гарантії загалом відповідають світовим тенденціям щодо збереження місця роботи, особливо після змін 2022 року (коли функцію виплати заробітку перейняла держава). Водночас, зарубіжний досвід підказує напрямки для вдосконалення – зокрема, детальне регулювання процедури повернення на роботу після служби та захист родин мобілізованих.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу чинного законодавства та практики його застосування, вважаємо, що передбачені ст. 119 КЗпП України гарантії щодо збереження місця роботи і посади поширюються на всіх без винятку працівників незалежно від того, працюють вони за строковим чи безстроковим трудовим договором з дня прийняття їх на військову службу і до оголошення демобілізації або звільнення такого військовослужбовця зі служби. Увільнення від роботи працівників, які проходять військову службу, в умовах воєнного стану в Україні, не припиняє трудові відносини з ними, але увільняє їх від виконання трудової функції та посадових обов'язків.

У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні вирішення потребує проблема належних гарантій щодо збереження робочого місця та посади особам, які працювали за строковим трудовим договором або контрактом до призову або вступу на військову службу, шляхом подовження строку дії на час перебування таких працівників на військовій службі або проходження заходів з медичної реабілітації. На підставі проведеного дослідження надаємо науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства України, спрямовані на посилення соціальних гарантій військовослужбовців і членів їхніх сімей:

1. Першочерговим завданням є внесення змін до ст. 119 Кодексу законів про працю України шляхом доповнення її положеннями про призупинення перебігу строкового трудового договору або контракту на період проходження військової служби. Така новела усуне правову невизначеність, що виникла в судовій практиці у зв'язку з припиненням дії трудових договорів працівників, які проходять військову службу через закінчення строку їх дії під час служби.

2. Важливим є відновлення на законодавчому рівні гарантії щодо компенсації працівнику

середнього заробітку за період проходження військової служби. Це забезпечить належний рівень соціального захисту мобілізованих працівників та компенсує втрату доходу, викликану виконанням конституційного обов'язку із захисту держави.

3. Варто законодавчо врегулювати процедуру повернення мобілізованих працівників на роботу після демобілізації з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду, зокрема за прикладом моделей США та Польщі. Це дозволить зробити процес повернення на цивільну роботу прозорим, швидким та ефективним, уникнути бюрократичних перешкод і трудових спорів.

4. Доцільно встановити обов'язковість поновлення на попередньому місці роботи та введення чіткої юридичної відповідальності роботодавців за порушення прав мобілізованих працівників. Це сприятиме ефективному дотриманню законодавчих норм і попередженню порушень соціальних гарантій працівників, які виконували свій обов'язок перед державою.

5. Необхідним також є поширення соціально-трудових гарантій на членів сімей військовослужбовців, що включає надання їм пріоритету при скороченні штатів, а також забезпечення можливості гнучких умов праці. Це надасть необхідну підтримку родинам військових, які зазнають суттєвого психологічного, економічного та соціального навантаження у зв'язку з військовою службою членів їхніх сімей.

Реалізація наших пропозицій полягатиме в усуненні існуючих прогалин у законодавстві та в практиці його застосування щодо увільнення працівників від роботи під час проходження військової служби в умовах воєнного стану й сприятиме забезпеченню належного соціального та правового захисту військовослужбовців відповідно до принципів гуманності, справедливості та верховенства права, які є фундаментальними в сучасному демократичному суспільстві.

Література

1.Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 27.03.2025)

2.Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text(дата звернення: 27.03.2025)

3.Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text (дата звернення: 27.03.2025)

4.Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text

5.Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/451-zahyst-vitchyzny (дата звернення: 27.03.2025)

6.«Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 року. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661 (дата звернення: 27.03.2025)

7.Кодекс законів про працю України від 10.121971 року No 322-VIII (редакція від 27.09.2024 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 27.03.2025)

8.Працівник призваний на службу у ЗСУ. Які він має гарантії? URL: https://dp.dsp.gov.ua/novyny/pratsivnyk-pryzvanyi-na-sluzhbu-u-zsu-iaki-vin-maie-harantii/(дата звернення: 28.03.2025)

9.Увільнення від роботи на час мобілізації. URL: https://legalaid.ua/ua/uvilnennya-vid-roboty-na-chas-mobilizacziyi/ (дата звернення: 27.03.2025)

10.Відповіді на поширені питання зі сфери трудових відносин в умовах воєнного часу. URL: https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=10d196f4-2218-45bd-a6df-34048ce35032&title=vidpovidinaposhirenipitanniazisferitrudovikhvidnosinvumovakhvonnogochasu/h&showMenuTree=true (дата звернення: 27.03.2025)

11.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 1 липня 2022 року № 2352-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text (дата звернення: 27.03.2025)

12.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення проведення мобілізації: Закон України від 27 березня 2014 року №1169-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1169-18#Text (дата звернення: 37.03.2025)

13.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25.07.2018 у справі № 761/33202/16-ц, 61-809св18. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VS181538?an=9&ed=2018_07_25

14.Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13.06.2018 у справі № 813/782/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/74671222 (дата звернення: 27.03.2025)

15.Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14 березня 2025 року у справі № 280/7366/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125855203 (дата звернення: 27.03.2025)

16.Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2023 року у справі № 200/3363/21-а. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111234448&red=1000032b7418e76f7f08c8300fd91b8c201d11&d=5 (дата звернення: 27.03.2025)

17.Ukraine's mobilization faces challenges as war continues. Atlantic Council. URL: https://www.atlanticcouncil.org/ukraine-mobilization-challenges (дата звернення: 28.03.2025)

18.Ukraine revises conscription policies amid war conditions. Reuters. URL: https://www.reuters.com/ukraine-conscription-updates (дата звернення: 28.03.2025)

19. Nearly 4.7 million Ukrainians confirm military registration in 2024 update. Kyiv Independent. URL: https://www.kyivindependent.com/military-registration-2024 (дата звернення: 28.03.2025)

20. Uniformed Services Employment and Reemployment Rights Act of 1994 (USERRA): Закон США від 13 жовтня 1994 року, 38 U.S.C. §§ 4301–4335. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2017-

title38/html/USCODE-2017-title38-partIII-chap43.htm (дата звернення: 27.03.2025)

21. Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny: Закон Польщі від 11 березня 2022 року. Dziennik Ustaw 2022 r., poz. 655. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000655 (дата звернення: 27.03.2025)

Анотація

Погорецький М. А., Малюга Л. Ю. **Увільнення від роботи працівників, які проходять військову службу, в умовах воєнного стану в Україні.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз правової природи увільнення від роботи як важливої трудової гарантії працівників, які проходять військову службу в умовах воєнного стану в Україні. У зв'язку з оголошенням загальної мобілізації, значна кількість працівників і роботодавців зіткнулася із необхідністю реалізації законодавчих вимог щодо збереження місця роботи та посади для працівників, які призвані на військову службу або уклали контракт для її проходження. Авторами визначено основні проблемні аспекти, які виникають на практиці, зокрема неправомірні звільнення військовослужбовців у зв'язку із закінченням строкових трудових договорів, відсутність чітких механізмів реалізації гарантій та небажання роботодавців дотримуватись вимог чинного законодавства.

Особливу увагу приділено аналізу зарубіжного досвіду регулювання трудових гарантій працівників, які проходять військову службу, зокрема досвіду США (Uniformed Services Employment and Reemployment Rights Act, USERRA) та Польщі («Ustawa o obronie Ojczyzny»). Зазначено, що в американському законодавстві чітко визначено порядок увільнення працівника на період військової служби, передбачено гарантії поновлення на роботі з обов'язковим збереженням посадових умов, а також механізми відповідальності роботодавців за порушення цих прав. Польське законодавство аналогічним чином передбачає міцні соціальні гарантії військовослужбовцям, включаючи право повернення на попередню роботу або аналогічну посаду після завершення військової служби, а також чітке регулювання призупинення дії трудових договорів на період виконання військового обов'язку.

На підставі цього зарубіжного досвіду у статті обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення українського трудового законодавства, зокрема статті 119 Кодексу законів про працю України, шляхом доповнення її нормою про призупинення перебігу строкових трудових договорів і контрактів на весь період військової служби та проходження працівниками необхідних заходів із медичної реабілітації. Автори переконливо аргументують, що імплементація запропонованих змін дозволить забезпечити повноцінний захист трудових прав мобілізованих осіб, уникнути правової невизначеності, запобігти трудовим конфліктам та сприятиме належній соціальній адаптації військовослужбовців після повернення до цивільного життя.

Ключові слова: трудові гарантії, увільнення від роботи, військова служба, мобілізовані працівники, строковий трудовий договір, військовослужбовці, збереження місця роботи, зарубіжний досвід, USERRA, законодавство Польщі.

Summary

Pohoretskyi M. A., Malyuha L. Yu. **Dismissal from work of employees undergoing military service under martial law in Ukraine.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the legal nature of release from work as an essential labor guarantee for employees undergoing military service under martial law in Ukraine. Given the announcement of general mobilization, a significant number of employees and employers have encountered the need to implement legislative requirements concerning the preservation of jobs and positions for employees called up for military service or those who have entered into contracts for such service. The authors identify key practical issues, particularly the unlawful dismissal of servicemen due to the expiration of fixed-term employment contracts, the lack of clear mechanisms for the realization of guarantees, and employers' unwillingness to comply with the current legislation.

Special attention is devoted to examining foreign experiences in regulating labor guarantees for employees in military service, notably from the United States (Uniformed Services Employment and Reemployment Rights Act – USERRA) and Poland («Ustawa o obronie Ojczyzny»). It is noted that U.S. legislation explicitly establishes procedures for employee release during military service, provides clear guarantees for job reinstatement with the mandatory preservation of employment conditions, and includes mechanisms for employer liability in cases of rights violations. Similarly, Polish legislation ensures robust social protections for servicemen, including the right to return to their previous or equivalent job positions after completing military service, and clearly regulates the suspension of employment contracts during military obligations.

Based on this international experience, the article substantiates proposals for improving Ukrainian labor legislation, particularly Article 119 of the Labor Code of Ukraine, by introducing provisions on suspending the duration of fixed-term employment contracts for the entire period of military service and necessary medical rehabilitation. The authors convincingly argue that implementing the suggested amendments will ensure comprehensive protection of the labor rights of mobilized personnel, eliminate legal uncertainties, prevent labor disputes, and facilitate effective social adaptation of servicemen upon their return to civilian life.

Key words: labor guarantees, release from work, military service, mobilized employees, fixed-term employment contract, servicemen, job preservation, foreign experience, USERRA, Polish legislation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:35.077
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.11

І. О. Глобенко
orcid.org/0000-0002-3058-521X
доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри адміністративного права,інтелектуальної власності
та цивільно- правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права

Н. П. Христинченко
orcid.org/0000-0001-7473-7193
докторка юридичних наук,професорка,
завідувачка кафедри адміністративного права,інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права

В. В. Галунько
orcid.org/0000-0003-1619-5028
доктор юридичних наук,професор,
професор кафедри адміністративного права,інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права

СУД В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Вступ. Судова система є одним із ключових елементів механізму забезпечення верховенства права, правопорядку та захисту прав і свобод людини і громадянина. У сучасних умовах особливої значущості набуває адміністративна юрисдикція, яка відіграє центральну роль у регулюванні правовідносин між державними органами та фізичними чи юридичними особами. Суд в системі адміністративної юрисдикції виконує функцію контролю за законністю дій суб'єктів владних повноважень, забезпечуючи механізм ефективного оскарження їхніх рішень, дій чи бездіяльності.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю удосконалення правового регулювання адміністративного судочинства в Україні, забезпечення ефективності правосуддя та підвищення рівня правової визначеності для учасників адміністративних спорів. В умовах євроінтеграційних процесів та імплементації міжнародних стандартів у сфері правосуддя вивчення ролі суду в адміністративній юрисдикції є надзвичайно важливим для гармонізації вітчизняного законодавства із європейськими підходами.

Також значення даної теми обумовлене існуючими проблемами у сфері адміністративного судочинства, зокрема неоднозначним тлумаченням норм адміністративного процесуального законодавства, складністю визначення компетенції адміністративних судів у певних категоріях справ, а також тривалими строками розгляду справ. Аналіз сучасної судової практики свідчить про необхідність удосконалення процедурних механізмів розгляду адміністративних справ та підвищення ефективності судового захисту прав громадян.

Дослідження особливостей функціонування суду в системі адміністративної юрисдикції є важливим також у контексті зміцнення демократичних засад державного управління. Адже саме адміністративний суд є інструментом забезпечення принципу верховенства права, який передбачає підконтрольність державних органів судовій гілці влади. Таким чином, проведення наукового аналізу механізмів адміністративного судочинства дозволить розробити рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази та правозастосовної практики у цій сфері.

Огляд останніх досліджень. Визначення місця та значення суду в системі адміністративно-юрисдикційних органів України важливе в контексті окреслення цих повноважень щодо удосконалення правосуб'єктності суду. Розробка проблеми адміністративно-юрисдикційної діяльності суду

© І. О. Глобенко, Н. П. Христинченко, В. В. Галунько, 2025

в умовах побудови правової держави має також важливе теоретичне значення – вона сприяє значному поповненню знань і понять у галузі адміністративно-деліктного права, а також в теорії правосуддя. Даним питанням приділили увагу вчені у сфері теорії права: Авер'янов В., Багрій-Шахматов Л., Баймуратов М., Глушков В., Голосніченко І., Грошевий Ю., Додін Є., Зелінський А., Калюжний Р., Ківалов С., Колпаков В., Копєйчиков В., Копиленко О., Коваль Л., Орзіх М., Опришко В., Погорілко В., Рабінович П., Скрипнюк О., Фрицький О., Воробей П. та інші.

Разом із тим, зважаючи на високу наукову значимість робіт наведених авторів, необхідно зазначити, що більшість із них були опубліковані здебільшого ще до прийняття Конституції України та викликаних нею змін адміністративно-деліктного, кримінально-процесуального законодавства і законодавства про судоустрій. Тому актуальність розробки вказаної теми залишається високою, що відповідає цілям і завданням дослідження.

Мета статті сформована зазначеними проблемами. Вона дає можливість у відповідній мірі, зважаючи на потреби адміністративно-правової науки, дати відповідь на вказану проблематику щодо правосуб'єктності суду в системі адміністративної юрисдикції.

Викладення основного матеріалу. Jurisdictio – судочинство, від jus – право + dico – говорю; *англ.* jurisdiction) – встановлена законом або іншим нормативним актом сукупність повноважень державних органів вирішувати правові спори та справи про правопорушення [1]. Це означає оцінювати суб'єкту правовідносин щодо їх правомірності, застосовувати юридичні санкції до правопорушників. Юрисдикція визначається в залежності від виду і характеру справ, які вирішуються, тобто це кримінальні правопорушення і адміністративні проступки, майнові спори між юридичними особами чи між фізичними особами і т.д. Вона визначається їхньою територіальною приналежністю.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність – це врегульована нормами адміністративного права діяльність уповноважених органів (їх посадових осіб), спрямована на розгляд справ про адміністративні правопорушення та застосування відповідних заходів адміністративної відповідальності [2].

Адміністративну юрисдикцію слід вважати різновидом правозастосування та охорони громадського порядку. Через прийняття адміністративно – юрисдикційного акту (постанови, рішення) компетентним органом (посадовою особою) реалізується примусовий, державно-владний вплив на учасників правовідносин. Дані процесуальні дії і є формою реалізації адміністративної юрисдикції. Тому адміністративна юрисдикція має, як матеріально-правовий, так і процесуально-правовий характер. Цю діяльність здійснюють лише спеціально уповноважені на це органи (посадові особи) в межах своїх повноважень.

Конституція України визначає, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [3].

У відповідності до закону, в першу чергу КУпАП під юрисдикцію судів підпадають і адміністративно-правові відносини, в тому числі і ті, які називають адміністративно-деліктними, тобто ті, які виникають у зв'язку з вчиненням адміністративного правопорушення (проступку). Це наділяє суд ознаками адміністративно-юрисдикційного органу, який можна розглядати таким у параметрах його адміністративно-юрисдикційної діяльності. Але серед цих органів суд займає особливе місце. Основоположним є те, що суд здійснює правосуддя і на відміну від більшості інших адміністративно-юрисдикційних органів, до виконавчої влади не належить, не зважаючи на те, в якому складі виступає суд, в тому числі і тоді, коли справа розглядається суддею особисто. І з прийняття Конституції України стала зрозумілою правосуб'єктність судді при розгляді ним справ про адміністративні правопорушення (проступки).

Система органів, наділених юрисдикційними правами, передбачає потребу розмежування їх компетенції в цій сфері. Засобом вирішення цього завдання і є інститут підвідомчості адміністративних справ. Одна частина норм, які його формують, відносяться до матеріально-правових норм, інша – до процесуальних норм, які їх обслуговують. Це дає можливість розглядати підвідомчість як один із наукових прийомів (засобів) розмежування повноважень компетенції юрисдикційних органів та має практичне значення для розгляду і вирішення адміністративної справи [4, с. 398].

На відміну від підвідомчості, призначення якої – сприяти розмежуванню компетенції адміністративних або громадських органів (їх посадових осіб) у справах про адміністративні правопорушення (проступки), підсудність служить розмежуванню компетенції між судами і забезпечує встановлення меж вирішення тих чи інших адміністративно-судових справ.

Вчені-адміністративісти, в контексті визначення суду в адміністративній юрисдикції, ана-

лізували питання щодо правової природи норм, якими регулюється його адміністративно-юрисдикційна діяльність. Наприклад, від відповіді на це дискусійне питання залежить обґрунтування підсудності деяких категорій справ [5]. Науковці стверджують також, що відносини, які складаються між адміністративним судом та учасниками адміністративної справи, їх представниками є адміністративно-процесуальними [6, с. 137].

Важливою підставою щодо висновку про те, що адміністративно-судова юрисдикція – різновид правосуддя, є те, що суд (суддя) не компетентний вирішувати справи, які підвідомчі адміністративно-юрисдикційним органам, або передавати підвідомчі йому справи, на розгляд цих органів.

Винесення судом постанови у справі про адміністративне правопорушення (проступок), яка не підпадає під його юрисдикцію, є порушенням закону. Така постанова має бути скасована навіть у випадку вірного вирішення справи по суті, оскільки закон вимагає в цих випадках скасування постанови і припинення провадження у справі в суді. Судді мають право перетворювати адміністративно-правові відносини в громадські. Вони реалізують свою юрисдикцію через припинення справи про адміністративне правопорушення (проступок) і направлення матеріалів на розгляд громадській організації.

Наприклад, в адміністративно-правовій літературі вказується на таку ознаку адміністративно-юрисдикційної діяльності суду, як його право покладати на правопорушника обов'язок відшкодувати заподіяну адміністративним правопорушенням (проступком) майнову шкоду [8]. У ст. 40 КУпАП встановлено, що якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянинові, підприємству, установі або організації, то адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя місцевого суду – незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті. Коли шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної майнової шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її [7].

Разом з тим, необхідно мати на увазі, що стаття 40 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає можливість одночасного вирішення питання про відшкодування майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням. У разі, якщо розмір шкоди не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, це може зробити адміністративна комісія або виконавчий орган місцевої ради під час розгляду справи. Суддя місцевого суду має право вирішити питання про відшкодування незалежно від розміру шкоди, крім окремих винятків. Якщо шкоду завдав неповнолітній, який має самостійний заробіток, і сума не перевищує одного неоподатковуваного мінімуму, суд може зобов'язати його компенсувати шкоду або усунути її своєю працею. В інших випадках питання відшкодування розглядається в порядку цивільного судочинства [7].

Питання про покладення на правопорушника обов'язку відшкодувати майнову шкоду вирішується на стадії розгляду справи про адміністративне правопорушення (проступок) водночас з вирішенням питання про накладення адміністративного стягнення. Поєднання розгляду справи про адміністративне правопорушення (проступок) з вимогами про відшкодування заподіяної майнової шкоди сприяє повноті, всебічності та об'єктивності дослідження матеріалів справи, правильній оцінці всіх зібраних доказів, більш оперативному усуненню негативних наслідків правопорушення (проступку). Це також позбавляє позивача від необхідності доводити підстави і розміри цивільного позову, призводить до значної процесуальної економії, усуває дублювання в роботі юрисдикційних органів. У випадку невиконання постанови у справі про адміністративне правопорушення, у частині відшкодування майнової шкоди у встановлений термін, вона направляється для стягнення шкоди у порядку виконавчого провадження, який передбачений цивільним процесуальним законодавством [8].

Отже, можна дійти висновку про те, що питання, пов'язані з відшкодуванням майнової шкоди, в порядку адміністративного провадження, мають привертати до себе уваги науковців, і потребують вирішення багатьох проблем у цій сфері на доктринальному рівні в першу чергу. Оскільки суд займає особливе місце в системі адміністративної юрисдикції, необхідно звернути увагу на адміністративні стягнення, які він застосовує при прийнятті рішення по справі про адміністративне правопорушення (проступок).

Складною проблемою в судовій практиці є застосування такого адміністративного стягнення, як конфіскація. Наприклад, виникає питання про оплату за зберігання предметів у митниці, якщо вони були затримані для пере-

вірки законності їхнього переміщення, а після цього повертаються законному власнику. Тому необхідно на законодавчому рівні визнати, що оплата за зберігання предметів на митниці стягується тільки тоді, коли громадянин або інші особи здають такі предмети на зберігання, тобто коли оформляються відповідні документи. А у тих випадках, коли предмети зберігаються на митниці у зв'язку з їхнім вилученням митниками, ніякої оплати не потребується, незалежно від результатів перевірки і прийнятих рішень у справі [8].

При цьому треба підкреслити що система судоустрою України передбачає спеціалізацію судів на розгляді справ про адміністративні правопорушення. Місцеві загальні суди наділені повноваженнями розглядати такі справи у випадках та порядку, визначених процесуальним законом. Це забезпечує доступність правосуддя для громадян у справах, пов'язаних з порушенням норм адміністративного законодавства. Водночас юрисдикція щодо адміністративних правопорушень є чітко визначеною законом і реалізується в межах повноважень, віднесених до компетенції конкретного виду суду. Така спеціалізація сприяє підвищенню ефективності розгляду справ і забезпеченню дотримання прав осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності [9;10].

Висновки: Все вище викладене дає можливість сформувати наступні узагальнення щодо місця і ролі суду в системі адміністративно-деліктної діяльності: Компетенція суду, як суб'єкта адміністративної юрисдикції, поширюється щодо застосування санкцій адміністративно-правових норм з позбавленням окремих органів (наприклад, комісій у справах неповнолітніх) посадових осіб цього права, або обмеження подібного роду повноважень. Адміністративно-юрисдикційні повноваження суду включають в себе повноваження щодо припинення справ з передачею матеріалів на розгляд громадських формувань і трудових колективів. При розгляді справ про адміністративні правопорушення суддя згідно зі ст. 40 КпАП має право вирішувати питання про відшкодування винним майнової шкоди незалежно від її розміру. Тільки суддя має право застосувати такі санкції як конфіскація і виправні роботи. Тільки судді надане право при розгляді цивільних справ оцінювати правомірність винесених постанов іншими адміністративно-юрисдикційними органами у конкретних адміністративних справах і в залежності від результатів цієї оцінки, визначати долю справи. Така правосуб'єктність суду і як органу правосуддя, і як адміністративно-юрисдикційного органу вказує на його особливе місце в системі адміністративної юрисдикції. Він залишаючись органом правосуддя, в системі адміністративно-юрисдикційних органів в процесі адміністративно-юрисдикційної діяльності виступає як адміністративно-юрисдикційний орган Наведені особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності суду мають привести до скорочення існуючої зараз великої кількості відомчих адміністративно-юрисдикційних органів.

Література

1. Білодід І. Судочинство. Словник української мови в 11 томах. 2024. URL: http://sum.in.ua/s/informacija

2. Колпаков В., Кузьменко О. Адміністративне право України: Підручник. Київ. *Юрінком Інтер.* 2003. 544 с.

3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141.

4. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ. *Юрінком Інтер,* 2008. 496.

5. Визначення підсудності справ: чи єдина практика судів. *Лігазакон.* 2025. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/195495_viznachennya-pdsudnost-sprav-chi-dina-praktika-sudv?utm_source=chatgpt.com

6. Смокович М., Бевзенко В. Адміністративний процес України: теорія і практика: Підручник. Київ. *ВД «Декор».* 2020. 1346 с.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Законодавство України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

8. Армаш Н., Волошин Ю., Дрозд О. та ін. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. за ред. Київ. *Юрінком Інтер.* 2020. 792 с.

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

Анотація

Глобенко І.О., Христинченко Н.П., Галунько В.В. **Суд в системі адміністративної юрисдикції.** – Стаття.

У статті розкрито обставини, які обумовлюють виняткове місце суду серед інших суб'єктів, уповноважених на розгляд адміністративно-деліктних справ. На відміну від органів виконавчої влади, до яких традиційно належать адміністративні комісії, органи Національної поліції, прикордонної служби, митниці та інші, суд не лише застосовує заходи адміністративного примусу, а й виконує функцію повноцінного контролю за законністю прийнятих у межах юрисдикції рішень. Розкрито повноваження суду, передбачені статтею 40 Кодексу України про адміністративні правопорушення, зокрема – право вирішувати питання про відшкодування заподіяної шкоди незалежно від її розміру, що суттєво відрізняє суд від інших адміністративно-юрисдикційних органів, чия компетенція в цій сфері обмежена. З'ясовано, що суд виконує функції, які можуть реалізовуватись як у межах правосуддя, так і в межах адміністративної юрисдикції. Лише суд має повноваження застосовувати такі санкції, як конфіскація об'єктів, що стали

знаряддям правопорушення, та призначати виправні роботи. Крім того, саме судді уповноважені перевіряти законність постанов інших адміністративних органів у межах розгляду цивільних справ і, залежно від результатів оцінки, приймати рішення про подальшу долю справи. Зазначене свідчить про процесуальну перевагу суду в системі адміністративно-деліктних відносин. З'ясовано також межі правового регулювання адміністративно-юрисдикційної діяльності суду, запропоновано напрями її удосконалення з урахуванням прогалин чинного законодавства. Автором визначено доцільність перегляду системи органів, що здійснюють адміністративну юрисдикцію, з метою скорочення кількості відомчих органів, діяльність яких нерідко дублює функції один одного та не відповідає сучасним стандартам якості публічного адміністрування. Автор наголошує на важливості подальшої кодифікації норм адміністративно-деліктного права та необхідності унормування окремих процесуальних аспектів діяльності суду як адміністративно-юрисдикційного органу, зокрема щодо визначення строків, процесуальної форми розгляду, критеріїв обґрунтованості санкцій та меж дискреції судді.

Ключові слова: адміністративна деліктологія, адміністративна юрисдикція, адміністративне судочинство, правосуб'єктність, суд, суб'єкти адміністративного судочинства.

Summary

Globenko I. O., Khrystynchenko N. P., Galunko V. V. **Court in the system of administrative jurisdiction.** – Article.

The article reveals the circumstances that determine the exceptional place of the court among other entities authorized to consider administrative tort cases. Unlike executive authorities, which traditionally include administrative commissions, bodies of the National Police, Border Guard Service, customs and others, the court not only applies administrative coercion measures, but also performs the function of full-fledged control over the legality of decisions made within its jurisdiction. The powers of the court, stipulated by Article 40 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, are revealed, in particular, the right to decide on the issue of compensation for damage caused regardless of its size, which significantly distinguishes the court from other administrative jurisdictional bodies, whose competence in this area is limited. It is found that the court performs functions that can be implemented both within the framework of justice and within the framework of administrative jurisdiction. Only the court has the authority to apply such sanctions as confiscation of objects that have become instruments of offense, and to assign corrective labor. In addition, it is the judges who are authorized to verify the legality of resolutions of other administrative bodies within the framework of consideration of civil cases and, depending on the results of the assessment, to make decisions on the further fate of the case. The above indicates the procedural superiority of the court in the system of administrative-delict relations. The limits of legal regulation of the administrative-jurisdictional activity of the court are also clarified, directions for its improvement are proposed, taking into account the gaps in the current legislation. The author determines the expediency of revising the system of bodies exercising administrative jurisdiction in order to reduce the number of departmental bodies, the activities of which often duplicate each other's functions and do not meet modern standards of quality of public administration. The author emphasizes the importance of further codification of the norms of administrative tort law and the need to regulate certain procedural aspects of the court's activities as an administrative jurisdictional body, in particular regarding the determination of deadlines, procedural form of consideration, criteria for the justification of sanctions, and the limits of the judge's discretion.

Key words: administrative delictology, administrative jurisdiction, administrative proceedings, legal personality, subjects of administrative proceedings, court.

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.12

І. М. Дмитрук
orcid.org/0000-0002-2228-0889
кандидатка юридичних наук,доцентка,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН

Сучасний розвиток української юридичної науки вимагає нових кардинальних підходів до вивчення тих суспільних відносин, які складаються в суворих реаліях воєнного стану та неможливості реалізувати всі інститути демократії. Тому держава повинна використовувати концептуально нові доктринальні форми реалізації своїх функцій.

Епоха інтеграції національного законодавства в європейські реалії надала можливість, поштовх до імплементації ряду норм, які мають позитивний вплив на регулювання суспільних відносин в Україні.

Одна із сфер, яка потребувала правового забезпечення – адміністративно-процедурна діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічного адміністрування. З прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» відбулося впорядкування цієї сфери відносин в нашій державі.

Розуміння адміністративної процедури, як закріпленого правовими нормами порядку вчинення всіх рішень і дій уповноваженими суб'єктами публічного адміністрування, дає можливість її широкого застосування на практиці. Але лише час показує нам прогалини, колізії чи потребу узгодження діючої нормативної бази у практичній діяльності.

З науково-теоретичної точки зору, дію Закону України «Про адміністративну процедуру» та систематизацію адміністративно-процедурного законодавства, дослідили ряд українських юристів-теоретиків, таких як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, І.В. Бойко, Ш.Н. Гаджиєва, Е.Ф. Демський, Н.Ю. Задирака, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Д.М. Лук'янець, В.П. Тимощук, А.М. Школик. Їхні роботи стали базою для подальшого наукового пошуку, дослідження ефективності застосування діючих нормативно-правових актів.

Метою статті є висвітлення адміністративної процедури з теоретичної точки зору, як способу захисту та реалізації прав, свобод та законних інтересів громадян.

Дослідження парадигми прав, свобод та інтересів людини і громадянина в процесі інтеграції українського законодавства до європейської спільноти надало можливість ефективно впровадити нові форми та методи публічного управління. В першу чергу, це стосується адміністративно-процедурної діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

Різноманітність поглядів на адміністративну процедуру дала змогу проаналізувати теоретичні аспекти цього питання. В дослідженні наводяться думки різних теоретиків-юристів, які викладали своє бачення на поняття адміністративної процедури ще до прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», але це не означає, що їх твердження є хибними. Оскільки саме на цих підвалинах будувалися засадничі аспекти адміністративно-процедурного законодавства.

Один із провідних фахівців з питань адміністративної процедури, А.М. Школик, в своєму науковому дослідженні встановлює, що до адміністративної процедури в українській доктрині відносять дуже широке коло проваджень, які здійснюються уповноваженими законом суб'єктами публічного адміністрування. Тобто публічна адміністрація реалізує свої повноваження як в основній формі індивідуального адміністративного акта, так і в інших формах (нормативних актів, адміністративних договорів і фактичних (реальних) дій) [1].

Науковець В. Авер'янов стверджував, що адміністративні процедури здатні істотно сприяти підвищенню ефективності управлінської діяльності, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб. Але головне, що ці процедури повинні забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав та свобод і стати дієвою перешкодою для суб'єктивізму й свавілля службовців органів виконавчої влади [2]. Погоджуючись з думкою науковця, слід додати, що існування регламентованої законодавством адміністративної процедури покращує ефективність здійснення та дотримання прав та законних інтересів громадян. Тобто, основним завданням адміністративної процедури є урівноваження публічного і приватного інтересів, уникаючи втручання у життя громадян, для забезпечення їхніх прав.

© І. М. Дмитрук, 2025

І.В. Бойко у своїх працях зазначав, що адміністративна процедура — це структурований, нормативно закріплений порядок прийняття адміністративних актів або укладення адміністративно-правових договорів, спрямований на вирішення конкретних справ у сфері публічного управління [3].

На думку В.П. Тимощука, адміністративна процедура – це установлений законом (офіційно) порядок розгляду та вирішення адміністративних справ, спрямований на прийняття адміністративного акта або укладення адміністративного договору [4].

П.С. Лютіков підходив до розгляду адміністративної процедури, як сукупності матеріальних та процедурних норм, оскільки діяльність публічної адміністрації нерозривно пов'язана із адміністративними процедурами, які фактично є сукупністю послідовно здійснюваних органом публічної адміністрації процедурних дій з розгляду та вирішення адміністративної справи. Матеріальні норми визначають правовий статус органу або посадової особи, а процедурні – механізми реалізації їх повноважень та компетенції. При цьому, адміністративний процес та адміністративна процедура – паралельно існуючі явища, регулюючі механізми яких мають різні завдання та призначення [5]. Візія цього науковця цінна з позиції висвітлення взаємозв'язку матеріальних та процедурних норм. В такому порівнянні можна побачити еволюцію наукової думки з приводу досліджуваних дефініцій.

Адміністративна процедура, як визначений законом порядок розгляду та вирішення адміністративної справи, є механізмом реалізації адміністративно-правового статусу учасників адміністративних правовідносин, який, що природньо, закріплюється матеріальними нормами адміністративного права. Вбачається, що ознаками адміністративної процедури, які максимально рельєфно відбивають її сутність, є: адресний, індивідуальний характер; у результаті видається (приймається) уповноваженим суб'єктом адміністративний акт; зовнішній характер дії; спрямованість на реалізацію матеріальних норм адміністративного права та досягнення певних юридичних результатів для конкретних суб'єктів [6]. Таке бачення є відображенням сучасних тенденцій на погляди щодо адміністративної процедури та її місце в системі заходів ефективної реалізації та забезпечення прав та законних інтересів громадян.

Науковець Е.Ф. Демський розділяв процедури на три групи: перша група процедур – передбачає наявність спору між сторонами – спрямована на вирішення цих споріві у суді. Характеризується змагальністю сторін у процесі. До цієї групи належать процедури, врегульовані законодавством з адміністративного судочинства і здійснювані, як правило, за ініціативою фізичних чи юридичних осіб; друга група процедур – передбачає наявність порушених прав, а також необхідність задоволення законних прав та інтересів громадян чи юридичних осіб й інтересів держави – спрямована на розгляд і вирішення конкретних адміністративних індивідуальних справ. Характеризується імперативним регулюванням відносин, здійснюється за ініціативою як органів владних повноважень, їхніх посадових і службових осіб, так і за ініціативою приватних (фізичних чи юридичних) осіб; третя група процедур – передбачає необхідність внутрішньої самоорганізації органів владних повноважень – спрямована на забезпечення реалізації форм і методів державного управління. Характеризується застосуванням як методів субординації, так і координації поведінки суб'єктів відносин. У більшості випадків здійснюється за ініціативою органів владних повноважень, їхніх посадових і службових осіб [7].

Теоретичні дослідження згаданих вище науковців та низки інших теоретиків сучасної адміністративістики здійснили позитивний вплив на широке використання та сучасне розуміння поняття «адміністративна процедура», допомогли відокремити його від поняття «адміністративного процесу». Це сприяло більш прозорому розумінню зазначених категорій та перенесення цих наукових дефініцій в законодавчу площину.

Згідно з Законом України «Про адміністративну процедуру» адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи[8]. У цьому контексті варто зазначити, що в Законі дається окремо визначення «адміністративного провадження», вирішуючи спір щодо співвідношення цих категорій. Адміністративна процедура – це певна модель вирішення справи адміністративним органом, а адміністративне провадження – це вже конкретна діяльність – тобто сукупність процедурних дій, послідовно вчинених адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення адміністративної справи [9].

Адміністративні процедури стали ефективним елементом в системі заходів захисту та реалізації прав та законних інтересів громадян. Прозорі і доступні адміністративні процедури дозволили громадськості впливати на реалізацію та забезпечення прав кожної особистості. Вони допомагають врегульовувати різні сфери життєдіяльності людини, є ефективним інструментом у протидії корупції, встановлюють чіткі правила гри для всіх учасників правових відносин.

Адміністративні процедури є важливим інструментом у системі державного управління, оскільки вони визначають послідовність дій, які

здійснюють органи влади при прийнятті рішень. Чітке і прозоре регулювання цих процедур дозволяє мінімізувати ризики корупції, запобігаючи зловживанню владою та маніпуляціям у процесі надання адміністративних послуг. Адміністративна процедура, з одного боку, забезпечує захист прав громадян, а з іншого – є інструментом контролю за діяльністю державних органів. У сучасних умовах особливе значення мають такі принципи адміністративних процедур, як прозорість, підзвітність і відповідальність. Вони виступають фундаментом для побудови ефективної системи публічного адміністрування, що має протидіяти корупційним загрозам. Прозорі процедури знижують можливість особистих контактів між чиновниками та громадянами, що є однією з найчастіших причин виникнення корупційних дій [10]. Отже, адміністративні процедури не лише регулюють взаємовідносини між державою та громадянами, але й слугують важливим інструментом забезпечення прозорості та доброчесності в державному управлінні.

В цілому, адміністративні процедури ефективно впливають не лише на реалізацію прав та законних інтересів людини та громадянина, а й забезпечують дотримання законодавства. Ефективний моніторинг впровадження адміністративних процедур дасть можливість в повній мірі оцінити їх позитивний вплив у всі сфери суспільного життя.

Одним із можливих варіантів оцінки ефективності застосування адміністративних процедур є проведення моніторингу надання адміністративних послуг. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 р. № 864 [11] питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг доручено Міністерству цифрової трансформації в частині забезпечення інформаційної взаємодії між системою онлайн-моніторингу та оцінки якості послуг Єдиного державного вебпорталу електронних послуг і електронними інформаційними ресурсами суб'єктів моніторингу якості надання адміністративних послуг. Основними завданнями моніторингу є визначення: стану підготовленості онлайн-фронт-офісу та офлайн-фронт-офісу щодо обслуговування суб'єктів звернення; процедур надання адміністративних послуг, які підлягають оптимізації; стану дотримання процедур надання адміністративних послуг; рівня задоволеності суб'єктів звернення якістю надання адміністративних послуг.

Проте, виникають певні проблемні питання із узгодженості законодавства. Зокрема, Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» сприяв активному розвитку цифрових технологій та цифровій трансформації публічних сервісів, в тому числі і адміністративних послуг. При детальному аналізі стало зрозумілим, що виникають труднощі із визначенням його місця у правовому регулюванні надання електронних адміністративних послуг. Це пов'язано з тим, що в цьому Законі є ряд норм процедурного характеру, які регулюють окремі аспекти процедури надання електронних публічних послуг, зокрема, подання заяв в електронній формі, отримання результату електронних публічних послуг [12].

Важливим кроком є також забезпечення можливості оскарження адміністративних рішень. Згідно ст. 18 Закону України «Про адміністративну процедуру» [8], особа має право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження відповідно до цього Закону та/або в судовому порядку, а адміністративний орган зобов'язаний повідомити особу про спосіб, порядок і строк оскарження адміністративного акта, який негативно впливає на право, свободу чи законний інтерес особи. Громадяни та юридичні особи повинні мати право на ефективний захист своїх прав через адміністративні суди або спеціальні органи. Оскарження повинно бути доступним, швидким і неупередженим, що зменшує ймовірність корупційних дій з боку посадовців.

Закон України «Про адміністративну процедуру» на теперішній час є загальним нормативним актом стосовно адміністративного оскарження. При цьому, сфери дії законів України «Про адміністративну процедуру» та «Про звернення громадян» в частині розгляду скарг не розмежовано. Так, в п. 1 ч. 2 ст. 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» встановлено, що дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час розгляду звернень осіб, що містять пропозиції, рекомендації щодо формування державної політики, вирішення питань місцевого значення, а також щодо врегулювання суспільних відносин [8]. З цього вбачається, що на відносини, які виникають під час розгляду інших видів звернень, зокрема заяв, клопотань, скарг, дія Закону України «Про адміністративну процедуру» поширюється [13].

Адміністративна процедура, безперечно, є ефективним інструментом впровадження та реалізації прав та законних інтересів громадян. Вона дає змогу зменшити навантаження на судову гілку влади та пришвидшити вирішення багатьох питань, сприяючи прозорому, справедливому публічному адмініструванню. Проте є низка викликів, проблемних питань щодо правозастосування, узгодженості законодавства та правових колізій. Безперечно, ці аспекти будуть вирішені в майбутньому. Проте, фіксація на рівні законодавства ще одного способу для захисту прав та законних інтересів – адміністратив-

ної процедури – стала важливим поворотним моментом для українського законодавства.

Література

1. А.Школик. Адміністративно-процедурне законодавство в Україні: становлення та систематизація. Автореферат дис.на здобуття наук.ст. д.юр.наук. 12.00.07. Запоріжжя. – 2021. 46 с.

2. Авер'янов В. Проблеми демократизації державного управління в контексті адміністративної реформи в Україні. Часопис Київського університету права. 2002. № 2. 6 с.

3. Бойко І.В. Адміністративна процедура: конспект лекцій. Харків : Право, 2017. 132 с.

4. Тимощук В.П. Процедура прийняття адміністративних актів: питання правового регулювання: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.

5. Лютіков П.С. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 454 с.

6. Малик І.М. Адміністративна процедура: вкотре до змісту категорії та її співвідношення із суміжними правовими поняттями. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» № 6. 2022. С. 355–361. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/68.pdf

7. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України. навчальний посібник. Київ. Юрінком Інтер. 2008. 496 с.

8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2073-IX#Text.

9. Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру». Авт. колектив (Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.), за заг. ред. Тимощука В.П. К.: ФОП Мишалов Д.В., 2019. 460 с.

10. Литвин Н.А. Адміністративні процедури у контексті протидії корупції в Україні. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» №6. 2024. С. 594–598.

11. Питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг: Постанови Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 р. № 864. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2021-%D0%BF#Text

12. Хлібороб Н.Є. Проблеми застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» в сфері адміністративних послуг. Адміністративна процедура: конституційні засади та європейські орієнтири: збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (27 червня 2022 року, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків). Харків: Друкарня Мадрид, 2022. 391 с.

13. Негара Р.В., Даниленко-Негара Ю.С. Проблеми правового регулювання адміністративного оскарження. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. 828 с.; с. 56.

14. Галунько В.В. Адміністративна процедура в публічному адмініструванні академічної доброчесності вищої освіти в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. №1. 2023. С. 180–185.

Анотація

Дмитрук І. М. **Адміністративна процедура як ефективний спосіб захисту прав, свобод та інтересів громадян.** – Стаття.

У статті досліджується поняття адміністративної процедури, як ефективного інструменту захисту прав та законних інтересів людини і громадянина. Визначаються теоретичні аспекти вказаної дефініції. Підкреслюється, що вчені-науковці висвітлювали різне бачення на поняття адміністративної процедури. Закон України «Про адміністративну процедуру» уніфікував питання визначеності досліджуваної дефініції. Адміністративні процедури стали ефективним елементом в системі заходів захисту та реалізації прав та законних інтересів громадян. Прозорі і доступні адміністративні процедури дозволили громадськості впливати на реалізацію та забезпечення прав кожної особистості. Адміністративні процедури є важливим інструментом у системі державного управління, оскільки вони визначають послідовність дій, які здійснюють органи влади при прийнятті рішень. Чітке регулювання цих процедур дозволяє мінімізувати ризики корупції, запобігаючи зловживанню владою та маніпуляціям у процесі надання адміністративних послуг. Адміністративні процедури ефективно впливають не лише на реалізацію прав та законних інтересів людини та громадянина, а й забезпечують дотримання законодавства. Ефективний моніторинг впровадження адміністративних процедур дасть можливість в повній мірі оцінити позитивний вплив впровадження. Проте виникають певні проблемні питання щодо узгодження норм діючого законодавства та правозастосування. У статті висвітлено деякі, найбільш актуальні, на думку автора, труднощі щодо узгодження суміжних нормативно-правових актів. Адміністративна процедура, безперечно, є ефективним інструментом впровадження та реалізації прав та законних інтересів громадян. Вона дає змогу зменшити навантаження на судову гілку влади та пришвидшити вирішення багатьох питань, сприяючи прозорому, справедливому публічному адмініструванню. Проте є низка викликів, проблемних питань щодо правозастосування, узгодженості законодавства та правових колізій. Безперечно, ці аспекти будуть вирішені в майбутньому. Проте, фіксація на рівні законодавства ще одного способу для захисту прав та законних інтересів – адміністративної процедури – стала важливим поворотним моментом для українського законодавства.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративні рішення, адміністративне оскарження, адміністративна послуга, захист прав.

Summary

Dmytruk I. M. **Administrative procedure as an effective way to protect the rights, freedoms and interests of citizens.** – Article.

The article explores the concept of administrative procedure as an effective tool for protecting the rights and legitimate interests of a person and a citizen. The theoretical aspects of the specified definition are determined. It is emphasized that scientists have highlighted different views on the concept of administrative procedure. The Law of Ukraine "On Administrative Procedure" unified the issue of the certainty of the definition under study. Administrative procedures have become an effective element in the system of measures for protecting and implementing the

rights and legitimate interests of citizens. Transparent and accessible administrative procedures have allowed the public to influence the implementation and provision of the rights of each individual. Administrative procedures are an important tool in the system of public administration, since they determine the sequence of actions taken by authorities when making decisions. Clear regulation of these procedures allows to minimize the risks of corruption, preventing abuse of power and manipulation in the process of providing administrative services. Administrative procedures effectively affect not only the realization of the rights and legitimate interests of a person and a citizen, but also ensure compliance with the law. Effective monitoring of the implementation of administrative procedures will make it possible to fully assess the positive impact of the implementation. However, certain problematic issues arise regarding the harmonization of the norms of current legislation and law enforcement. The article highlights some of the most relevant, in the author's opinion, difficulties in harmonizing related regulatory legal acts. Administrative procedure is undoubtedly an effective tool for implementing and exercising the rights and legitimate interests of citizens. It allows reducing the burden on the judicial branch of government and speeding up the resolution of many issues, contributing to transparent, fair public administration. However, there are a number of challenges, problematic issues regarding law enforcement, legislative coherence and legal conflicts. Undoubtedly, these aspects will be resolved in the future. However, the fixation at the legislative level of another method for protecting rights and legitimate interests – administrative procedure – became an important turning point for Ukrainian legislation.

Key words: administrative procedure, administrative decisions, administrative appeal, administrative service, protection of rights.

УДК 342.352:330.34
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.13

О. Ю. Дубинський
orcid.org/0000-0002-5272-8365
доктор юридичних наук,професор,заслужений працівник освіти України,
професор кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

І. Ю. Дубинський
orcid.org/0000-0002-8174-0291
кандидат юридичних наук,доцент,
доцент кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

АНТИКОРУПЦІЙНІ ЗАХОДИ У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Антикорупційні заходи у контексті протидії корупції у сфері економіки є одним із ключових елементів забезпечення сталого розвитку держави, підвищення довіри громадян до інституцій влади та створення сприятливого середовища для економічної діяльності. Корупція, як системне явище, не лише підриває основи правопорядку, але й негативно впливає на економічну стабільність, інвестиційний клімат та конкурентоспроможність країни.

Економічна сфера є однією з найбільш вразливих до проявів корупції через складність регуляторних механізмів, значні фінансові потоки та інтереси різних суб'єктів. Зловживання службовим становищем, хабарництво, маніпуляції з державними закупівлями та ухилення від сплати податків – це лише частина проблем, які породжують корупційні практики. Такі явища не лише завдають шкоди державному бюджету, а й створюють нерівні умови для бізнесу, що гальмує розвиток ринкової економіки.

У світовій практиці боротьба з корупцією у сфері економіки базується на комплексному підході, який включає превентивні заходи, ефективне розслідування корупційних злочинів, покарання винних осіб та відновлення справедливості. Важливим елементом цієї системи є створення прозорих процедур у державному управлінні, впровадження сучасних технологій для моніторингу фінансових потоків, а також залучення громадськості до контролю за діяльністю органів влади.

Стан дослідження проблеми. Питання протидії корупції в українському суспільстві вже давно мають свою гостроту. З огляду на це значна кількість наукових пошуків знаходять своє втілення у цій площині. З-поміж праць, присвячених цій проблематиці, вагомими є роботи О. Бандурки, А. Берлача, В. Білоуса, В. Голіни, О. Джужи, І. Жаровської, А. Закалюка, В. Зарosила, В. Колпакова, Т. Коломоєць, С. Книша, О. Литвинова, В. Ортинського, О. Тильчик, І. Шопіної, С. Шрамко та багатьох інших.

Ця стаття має на меті проаналізувати сучасні антикорупційні заходи у сфері економіки, оцінити їхню ефективність та визначити основні виклики, які постають перед Україною у протидії корупції. Особливу увагу буде приділено міжнародному досвіду у цій галузі, а також можливостям його адаптації до національних реалій.

Виклад основного матеріалу. Цілком слушною є думка М. В. Кікалішвілі, що за відсутності ефективної протидії корупція проникає у всі рівні та сфери суспільного життя країни, підпорядковуючи собі не лише окремих осіб, а й цілі організації. Найбільший негативний вплив корупція чинить на економіку держави, яка стає вразливою до цього патологічного явища. Корупційна діяльність сприяє формуванню тіньової економіки, що функціонує паралельно з офіційною. Існування такої тіньової економіки завдає значної шкоди офіційній економіці, оскільки значна частина фінансових потоків оминає державний бюджет, збагачуючи корупціонерів. Як наслідок, держава недоотримує необхідні кошти, що призводить до дефіциту фінансів для забезпечення потреб населення (виплата пенсій, соціальних пільг, виконання міжнародних зобов'язань тощо) [1, с. 124].

Отож, корупція у сфері економіки є однією з найгостріших проблем сучасного суспільства, яка негативно впливає на розвиток держави, знижує рівень довіри до інституцій, стримує інвестиції та створює нерівні умови для економічної діяльності. Вона охоплює широкий спектр проявів, включаючи хабарництво, зловживання службовим становищем, ухилення від податків та інші форми незаконного отримання вигоди. У цьому контексті антикорупційні заходи виступають ключовим інструментом забезпечення прозорості, доброчесності та ефективності економічних процесів.

© О. Ю. Дубинський, І. Ю. Дубинський, 2025

Як зазначає Д. Мурза у конспекті доповіді «Україна проти корупції: Економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр.», підготовленій фахівцями Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, Україна традиційно характеризується значним рівнем тіньової економіки. У 2014 році цей показник становив 43% від офіційного ВВП. Водночас автор наголошує на тому, що визначити точні масштаби корупції, а також економічні втрати, які вона спричиняє, є вкрай складно. Це ускладнює й об'єктивне оцінювання економічного ефекту від реалізації антикорупційних заходів. Проте, за результатами проведеного аналізу, щорічний сукупний економічний виграш від таких заходів для України оцінюється на рівні близько 6% ВВП або приблизно 6 мільярдів доларів США [2].

Одним із основних елементів протидії цьому негативному явищу є створення та реалізація системи антикорупційних заходів. Науковці виокремлюють такі ключові складові цієї системи: механізми контролю (удосконалення систем внутрішнього та зовнішнього контролю за функціонуванням державних органів; проведення аудиторських перевірок, інспекцій, моніторинг фінансових операцій, а також застосування інформаційних технологій для забезпечення прозорості контролю); правове регулювання (прийняття та оновлення законодавства, що регламентує відповідальність за корупційні правопорушення, доступ громадян до інформації; закони щодо декларування майна, прозорості державних закупівель і фінансових операцій); етичні стандарти (встановлення високих етичних норм для державних службовців, зобов'язання діяти чесно, уникати конфлікту інтересів тощо); підвищення громадської свідомості (проведення інформаційно-просвітницької роботи для формування у громадян розуміння корупційних ризиків; організація тренінгів, семінарів і платформ для обміну досвідом та інформацією) [3, с. 12].

С. С. Єсімов зазначає, що еволюція антикорупційного законодавства сприяла появі широкого спектру адміністративно-правових інструментів для запобігання корупції. На початку XXI століття в науковій літературі спостерігався брак таких засобів на фоні прихованості корупційних проявів і хаотичної практики реагування на них. Зміст цих інструментів часто обмежувався лише осудженням корупційних правопорушень та їх попередженням, тоді як адміністративно-правове регулювання відповідальності за їх вчинення залишалося недостатньо розробленим [4, с. 23].

З огляду на висловлені в науковій літературі позиції та положення закону «Про запобігання корупції», С. С. Єсімов виокремлює сім груп адміністративно-правових засобів протидії корупції: 1) застосування заходів адміністративно-правової репресії до осіб, які порушують законодавство про запобігання корупції; 2) впровадження організаційно-кадрових механізмів для забезпечення ефективної протидії корупції в системі державної та військової служби; 3) реалізація організаційно-попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання потенційним корупційним проявам у діяльності органів державної влади; 4) здійснення контролю за майновим станом; 5) вдосконалення системи соціальних гарантій для державних службовців; 6) оптимізація структури органів державного управління; 7) удосконалення адміністративного законодавства та проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів [4, с. 24].

Варто визнати слушність окремих позицій науковців щодо того, що зростання корупційних ризиків, підвищення масштабності та інтенсивності корупції в Україні зумовлені поглибленням кризових явищ у сферах економіки, політики та суспільного життя. Це призводить до викривлення національної економіки та дисбалансів у суспільно-політичних процесах. За таких умов виникає необхідність розробки дієвих механізмів протидії цьому негативному явищу, одним із яких може стати перегляд і вдосконалення нормативно-правової бази у сфері запобігання та боротьби з корупцією [5, с. 57].

К. А. Возняковська, Д. А. Біленець та В. В. Марчук підкреслюють, що реалізація антикорупційних заходів є одним із ключових пріоритетів для багатьох держав світу, включно з Україною. Ураховуючи значну залежність економіки від публічних фінансів та механізмів державно-приватного партнерства, корупція у сфері публічного управління може спричинити серйозні негативні наслідки для національного розвитку та міжнародної репутації держави. У сучасних умовах корупція в Україні залишається однією з головних загроз економічній стабільності, а організовані злочинні угруповання активно користуються недосконалістю правозастосовної системи для здійснення протиправної діяльності [6, с. 45].

К. О. Нестеренко та О. В. Булгакова вважають, що досягнення статусу розвиненої демократії, забезпечення взаємної довіри між владою та суспільством, розвиток суспільних відносин і вільної конкуренції, створення рівних умов для розвитку всіх громадян, суб'єктів господарювання, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також повноцінна інтеграція України у глобальний цивілізаційний простір можливі за умови наявності та впровадження ефективної і збалансованої державної антикорупційної політики [7, с. 99].

На сьогоднішній день держава активно реалізує різноманітні законодавчі ініціативи, спрямовані на протидію корупційним проявам у цілому та у сфері економіки зокрема. Значну роль у цьому процесі відіграють нормативно-правові акти, зокрема Закони України: «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VI [8], «Про національну безпеку України» 21 червня 2018 року № 2469-VIII [9], «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX [10], «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII [11], Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» від 11 серпня 2021 року № 347/2021 [12] та низка інших. Для виконання положень цих та інших нормативно-правових актів створено відповідну систему правоохоронних та судових органів, основним покликанням яких є протидія корупції.

Варто підкреслити, що сучасні підходи до протидії корупції у сфері економіки потребують системного аналізу, врахування міжнародного досвіду та адаптації до національних умов. Ефективна боротьба з корупцією неможлива без комплексного підходу, який включає і превентивні заходи, і механізми відповідальності. Зокрема, важливими є створення прозорих процедур у сфері публічних закупівель, запровадження електронних систем управління, посилення контролю за фінансовими потоками та забезпечення незалежності антикорупційних органів.

Документи, розроблені міжнародною спільнотою, є ключовою складовою у процесі запобігання та протидії корупції в економічній сфері. Зокрема, це конвенції, резолюції, протоколи та інші акти, ухвалені Організацією Об'єднаних Націй (ООН), яка вже тривалий час активно працює у цьому напрямі. Серед таких документів варто виділити Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3514(XXX) від 15 грудня 1975 року, Практичні заходи боротьби з корупцією, ухвалені на восьмому конгресі ООН у Гавані в 1990 році, а також низку документів 1996 року, до яких належать Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Боротьба з корупцією» (A/RES/51/59) від 12 грудня 1996 року, Декларація ООН «Про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях», Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб та Керуючі принципи для ефективного виконання Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (прийняті у 1989 році). Водночас особливу увагу необхідно приділити Конвенції ООН проти корупції, прийнятій на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у жовтні 2003 року, яка займає провідне місце серед цих документів [13].

У контексті євроінтеграційного розвитку нашої держави важливо враховувати досвід протидії корупції в країнах Європейського Союзу. Як зазначає С. Книш, ЄС почав розглядати проблему корупції як політичну лише в середині 1990-х років під час підготовки до розширення Союзу, що відбулося у 2004 та 2007 роках. Спочатку об'єднання не повністю усвідомлювало свою роль у боротьбі з корупцією, залишаючи це питання на розсуд держав-членів або міжнародних організацій. Лише у 1997 році, коли Європейська Комісія визначила свої стратегічні цілі щодо формування всеосяжної антикорупційної політики на рівні ЄС, було опубліковано перший політичний документ, присвячений цій проблемі, – повідомлення про політику ЄС щодо боротьби з корупцією [14, с. 68].

Вчений звертає увагу на те, що боротьба з корупцією спочатку була орієнтована на захист фінансових інтересів Європейського Союзу. У зв'язку з цим існував запит на криміналізацію корупційних дій державних службовців. Прийнята у 1997 році Конвенція про корупцію зобов'язала держави-члени криміналізувати корупційну поведінку посадових осіб незалежно від того, чи стосується вона фінансових інтересів. Цей документ став фундаментальним інструментом у сфері боротьби з корупцією на рівні ЄС протягом багатьох років [14, с. 69].

Як зазначає В. А. Абдуллаєв, для значної частини пересічних громадян корупція є обмежувальним фактором у реалізації їхніх прав і свобод, гарантованих Конституцією, а також у дотриманні принципів, властивих соціальній і правовій державі. Наявність корупції підриває основоположні принципи рівності всіх перед законом і соціальної справедливості. Вона фактично замінює закон і чинні правові норми, вводячи власні правила у суспільні відносини. У таких умовах більшість громадян поступово втрачають довіру до закону, держави та органів публічної влади, які повинні забезпечувати їхні законні права, а також до ефективності чинної нормативно-правової бази [15, с. 6].

Науковець стверджує, що однією з ключових проблем ефективного запобігання та протидії антисоціальному явищу корупції є те, що участь лише одного або декількох суб'єктів, наприклад державних інституцій, не здатна забезпечити високих результатів. Ефективність антикорупційної боротьби залежить від залучення максимально широкого кола суб'єктів антикорупційної діяльності, серед яких провідну роль сьогодні відіграє громадянське суспільство [15, с. 6].

Висновки. У результаті проведеного дослідження антикорупційних заходів у сфері економіки було виявлено низку ключових аспектів, які є визначальними для ефективної протидії корупції. На основі аналізу нормативно-правових актів, міжнародного досвіду та практичних механізмів боротьби з корупцією можемо виокремити окремі аспекти, що є визначальними у цій сфері.

Передусім, вагоме значення набуває системний підхід до протидії корупції. Ефективна боротьба з корупцією, зокрема у сфері економіки, можлива лише за умов створення цілісної системи антикорупційних заходів, яка включає як превентивні, так і репресивні механізми. Зокрема, важливим є впровадження прозорих процедур у сфері державних закупівель, податкового адміністрування та контролю за використанням бюджетних коштів.

Водночас, важливою є роль правового регулювання. Законодавча база виступає фундаментом для реалізації антикорупційної політики. Важливим є не лише ухвалення законів, але й забезпечення їх ефективного виконання. Особливу увагу доцільно приділити вдосконаленню норм, які регулюють конфлікт інтересів, фінансовий контроль за доходами посадових осіб та відповідальність за корупційні правопорушення.

Окрім того, необхідно, забезпечити, інституційну спроможність антикорупційних органів. Діяльність спеціалізованих органів, таких як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) чи Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), є ключовою у протидії корупції. Проте їх ефективність залежить від незалежності, професійності та належного ресурсного забезпечення.

Окремо варто акцентувати на значенні міжнародного співробітництва. У боротьбі з транскордонною корупцією важливу роль відіграє співпраця з міжнародними організаціями, такими як GRECO, ООН та Європейський Союз. Інтеграція міжнародних стандартів у національне законодавство сприяє підвищенню прозорості економічної діяльності.

Не останнє місце у процесі запобігання корупції в економічній площині займає питання підвищення рівня правової культури та громадського контролю. Успіх антикорупційної політики значною мірою залежить від активної участі громадянського суспільства та медіа у виявленні та попередженні корупційних проявів. Розвиток правової свідомості та формування нетерпимості до корупції є важливими елементами довгострокової стратегії.

І, нарешті, варто підкреслити вагомість цифровізації як інструмента протидії корупції в економічній царині. Використання сучасних інформаційних технологій, зокрема електронного урядування, системи публічних закупівель тощо сприяє зменшенню корупційних ризиків шляхом автоматизації процесів та мінімізації людського фактору.

Відтак, боротьба з корупцією у сфері економіки вимагає комплексного підходу, що базується на поєднанні нормативно-правових, інституційних та соціальних заходів. Лише за умови ефективної взаємодії держави, громадянського суспільства та міжнародної спільноти можливе досягнення сталого зниження рівня корупції та забезпечення економічного розвитку України.

Література

1. Кікалішвілі М. В. Західноєвропейські моделі стратегії протидії корупційній злочинності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 6. Т. 30 (69). С. 124–130.

2. Мурза Д. Антикорупційний поступ UA. Конспект доповіді. URL: https://lb.ua/economics/2018/08/05/404337_antikoruptsiyniy_postup_ua_konspekt.html (дата звернення: 15.04.2025).

3. Акімов О., Акімова Л., Майстренко К. Система антикорупційних заходів у контексті підвищення ефективності правоохоронної діяльності та протидії колабораціонізму в державному управлінні. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2024. Вип. 1. С. 10–16.

4. Єсімов С. С. Адміністративно-правові засоби запобігання корупції. Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Львів, 28 травня 2021 року) / упорядник Ю. А. Хатнюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 22–25.

5. Палюх А. Я., Коломієць Д. С., Шишова О. М. Удосконалення законодавства у сфері запобігання та протидії корупції в умовах євроінтеграційних процесів. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 56–62.

6. Возняковська К. А., Біленець Д. А., Марчук В. В. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю в сфері господарювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 84: частина 3. С. 43–62.

7. Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Антикорупційна політика України в контексті війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 77: частина 2. С. 98–101.

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

9. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.

11. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text (дата звернення: 15.04.2025).

13. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції: Лист Департаменту законодавства про правосуддя, правоохоронної діяльності та антикорупційної політики відділ антикорупційної політики Міністерства юстиції України від 22.06.2011 р. № 0042323-ІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11#Text (дата звернення: 15.04.2025).

14. Книш С. Антикорупційна політика Європейського Союзу: етапи формування, здобутки і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 67–77.

15. Абдуллаєв В. А. Роль громадянського суспільства у запобіганні та протидії корупції. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 3 (30). С. 5–13.

Анотація

Дубинський О. Ю., Дубинський І. Ю. **Антикорупційні заходи у контексті протидії корупції у сфері економіки.** – Стаття.

У статті розглядаються основні аспекти антикорупційної політики у сфері економіки, зокрема законодавчі ініціативи, інституційні механізми та практичні інструменти їх реалізації. Підкреслено, що антикорупційні заходи у контексті протидії корупції у сфері економіки є одним із ключових елементів забезпечення сталого розвитку держави, підвищення довіри громадян до інституцій влади та створення сприятливого середовища для економічної діяльності, оскільки корупція, як системне явище, не лише підриває основи правопорядку, але й негативно впливає на економічну стабільність, інвестиційний клімат та конкурентоспроможність країни.

Наголошено, що економічна сфера є однією з найбільш вразливих до проявів корупції через складність регуляторних механізмів, значні фінансові потоки та інтереси різних суб'єктів. Зловживання службовим становищем, хабарництво, маніпуляції з державними закупівлями та ухилення від сплати податків – це лише частина проблем, які породжують корупційні практики. Такі явища не лише завдають шкоди державному бюджету, а й створюють нерівні умови для бізнесу, що гальмує розвиток ринкової економіки.

З огляду на світову практику боротьби з корупцією у сфері економіки визначено, що важливим елементом цієї системи є створення прозорих процедур у державному управлінні, впровадження сучасних технологій для моніторингу фінансових потоків, а також залучення громадськості до контролю за діяльністю органів влади. Зроблено висновок, що боротьба з корупцією у сфері економіки вимагає комплексного підходу, що базується на поєднанні нормативно-правових, інституційних та соціальних заходів. Лише за умови ефективної взаємодії держави, громадянського суспільства та міжнародної спільноти можливе досягнення сталого зниження рівня корупції та забезпечення економічного розвитку України.

Ключові слова: економіка, економічна стабільність, економічна безпека, фінансова стійкість, фінансові потоки, фінансова безпека, корупція, протидія корупції, антикорупційні заходи, адміністративно-правові механізми, тіньова економіка.

Summary

Dubynskyy O. Yu., Dubynskyi I. Yu. **Anti-corruption measures in the context of combating corruption in the economic sphere.** – Article.

The article examines the main aspects of anti-corruption policy in the economic sphere, in particular legislative initiatives, institutional mechanisms and practical tools for their implementation. It is emphasized that anti-corruption measures in the context of combating corruption in the economic sphere are one of the key elements of ensuring sustainable development of the state, increasing citizens' trust in government institutions and creating a favorable environment for economic activity, since corruption, as a systemic phenomenon, not only undermines the foundations of law and order, but also negatively affects the economic stability, investment climate and competitiveness of the country. It is emphasized that the economic sphere is one of the most vulnerable to manifestations of corruption due to the complexity of regulatory mechanisms, significant financial flows and interests of various entities. Abuse of official position, bribery, manipulation of public procurement and tax evasion are only some of the problems that arise from corrupt practices. Such phenomena not only harm the state budget, but also create unequal conditions for business, which hinders the development of a market economy.

Considering the world practice of combating corruption in the economic sphere, it was determined that an important element of this system is the creation of transparent procedures in public administration, the introduction of modern technologies for monitoring financial flows, as well as the involvement of the public in monitoring the activities of government bodies. It was concluded that the fight against corruption in the economic sphere requires a comprehensive approach based on a combination of regulatory, institutional and social measures. Only under the condition of effective interaction of the state, civil society and the international community is it possible to achieve a sustainable reduction in the level of corruption and ensure the economic development of Ukraine.

Key words: economy, economic stability, economic security, financial sustainability, financial flows, financial security, corruption, combating corruption, anti-corruption measures, administrative and legal mechanisms, shadow economy.

УДК 342.352(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.14

К. О. Дубова
orcid.org/0000-0002-1098-9620
кандидатка юридичних наук,доцентка,
завідувачка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

М. О. Філіппських
orcid.org/0009-0000-3967-2822
старша викладачка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

СИСТЕМА ОРГАНІВ І СЛУЖБ, ЩО ПРОТИДІЮТЬ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Корупція є однією з найбільших загроз для демократичного розвитку, верховенства права та економічного зростання будь-якої держави. В Україні це явище набуло системного характеру, що негативно впливає на всі сфери суспільного життя: від функціонування державних інституцій до рівня довіри громадян до влади. У зв'язку з цим боротьба з корупцією стала одним із ключових завдань державної політики, що потребує комплексного підходу, злагодженої роботи спеціалізованих органів та впровадження сучасних правових механізмів.

Упродовж останніх десятиліть Україна здійснила низку важливих кроків у напрямі створення ефективної системи протидії корупції. Це включає як розробку нормативно-правової бази, так і формування спеціалізованих органів, наділених повноваженнями щодо виявлення, розслідування та запобігання корупційним правопорушенням. Зокрема, до таких інституцій належать Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Кожен із цих органів виконує специфічні функції у межах єдиної антикорупційної системи.

Водночас ефективність роботи цих органів часто стає предметом суспільних дискусій та міжнародної оцінки. Не менш важливим є питання координації їхньої діяльності, забезпечення незалежності, а також подолання внутрішніх і зовнішніх викликів, що виникають у процесі їхньої роботи. У цьому контексті дослідження системи органів і служб, що протидіють корупції в Україні, є надзвичайно актуальним як з точки зору теорії права, так і з точки зору практичної реалізації антикорупційної політики.

Стан дослідження проблеми. Значна кількість праць, що присвячена різним аспектам корупції зумовлена надзвичайною гостротою цього питання в Україні. Вагомими для розуміння суті цілісної системи органів і служб, що протидіють корупції в Україні є роботи таких вітчизняних вчених: О. Бандурки, Н. Бортник, В. Гвоздецького, Б. Головкіна, В. Заросила, Т. Коломоєць, Ю. Ломжець, В. Макарчука, Я. Никитюка, Е. Расюка, С. Сороки, І. Шопіної та ін.

Метою цієї статті є аналіз структури, функцій та взаємодії основних антикорупційних органів в Україні, а також оцінка їхньої ролі у забезпеченні прозорості та підзвітності державного управління.

Виклад основного матеріалу. Багато науковців і практиків відзначають, що корупція негативно впливає майже на всі сфери життя українського суспільства. Зокрема, вчені у статті «Прояви корупції як загроза національній безпеці: нові виклики та проблеми протидії в українських реаліях» стверджують, що корупція в сучасній Україні є одним із бар'єрів для ефективного розвитку економіки, політики та соціально-культурної сфери. Вона заважає належному поліпшенню освітніх, наукових, медичних та інших соціально важливих послуг для громадян. Однією з проблем є те, що більшість населення, через досвід життя під авторитарними режимами в минулому, звикла до пронизаності державної системи та суспільства різними формами корупції. Громадяни, неодноразово обмануті неправдивими обіцянками політиків, здебільшого втратили віру в якісні зміни в українському суспільстві [1, с. 166].

Суб'єкти, уповноважені державою на здійснення заходів із запобігання та протидії корупції, поділяються на три категорії: 1) суб'єкти із загальними повноваженнями – це органи, які не створені спеціально для боротьби з корупцією, але мають право здійснювати відповідні заходи в межах своїх конституційних повноважень. До таких суб'єктів належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Генеральний прокурор України;

© К. О. Дубова, М. О. Філіппських, 2025

2) суб'єкти зі спеціальними повноваженнями – це органи, спеціально уповноважені у сфері протидії корупції відповідно до Закону України «Про запобігання корупції». Вони безпосередньо виявляють, припиняють та розслідують корупційні правопорушення. До цієї групи належать органи прокуратури, Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції; 3) суб'єкти з повноваженнями учасників антикорупційних заходів – це органи та особи, які мають право брати участь у заходах із запобігання та протидії корупції. У певних випадках вони можуть сприяти припиненню корупційних правопорушень, відновленню порушених прав чи інтересів держави, фізичних і юридичних осіб, а також брати участь у науково-дослідній та інформаційній діяльності з антикорупційної тематики. До цієї категорії належать державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, їхні посадові та службові особи, а також громадяни та об'єднання громадян за їхньою згодою [2].

Як зазначає В. В. Макарчук, протидія корупції є одним із головних напрямів діяльності державної влади. З цією метою створюються антикорупційні органи, які мають завдання боротися з корупцією, запобігати її проявам і усувати негативні наслідки цієї злочинної діяльності [3, с. 47].

В. В. Павліченко зазначає, що суб'єкти протидії злочинності формують цілісну систему як з функціонального, так і з організаційного погляду, об'єднану спільною метою та управлінням у сфері боротьби зі злочинністю. Складність цієї системи зумовлена, з одного боку, багатогранністю завдань щодо забезпечення безпеки, запобігання, профілактики, припинення, розкриття та розслідування злочинів, а з іншого боку – розподілом завдань між суб'єктами різних рівнів, що обумовлено ієрархічною структурою системи [4, с. 72]. Варто підкреслити, що аналогічний аргумент можна застосувати до системи органів та служб, які займаються боротьбою з корупцією. Проте, висвітлити всю складність суб'єктів протидії корупції в одній статті є досить складним завданням, тому ми зосередимося на окремих суб'єктах із спеціальними повноваженнями.

В. В. Макарчук, якого ми вже згадували, зазначає, що одним з таких органів є Національне антикорупційне бюро України (НАБУ). Детективи НАБУ здійснюють три основні функції: 1) оперативно-розшукова діяльність; 2) досудове розслідування; 3) запобігання злочинам. Ці функції визначають сутність НАБУ як правоохоронного органу [3, с. 47].

Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) було засноване відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. Цей Закон визначає статус НАБУ, правові основи його діяльності, принципи, повноваження, гарантії незалежності, особливості служби в начальницькому складі, обмеження для працівників, їх права та обов'язки, а також використання засобів впливу, спеціальних заходів та вогнепальної зброї. Основні функції НАБУ включають: проведення оперативно-розшукових заходів для попередження та розкриття злочинів у його підслідності; досудове розслідування злочинів; розшук і арешт майна, що підлягає конфіскації; співпрацю з іншими державними органами; інформаційно-аналітичну діяльність для виявлення причин злочинності; забезпечення безпеки працівників та осіб, залучених до кримінального процесу; конфіденційну співпрацю з інформаторами про корупцію; звітування про свою діяльність; міжнародне співробітництво; виявлення необґрунтованих активів та підготовку матеріалів для судових позовів щодо їх стягнення або визнання недійсними угод, а також формування переліку обставин, що свідчать про надання неправомірної вигоди іноземним посадовцям [5].

С. Сорока та А. Генералова зазначають, що система антикорупційної політики не може ефективно функціонувати без усіх елементів інституційного механізму, до яких належать спеціально уповноважені органи для запобігання корупції, встановлення її фактів, розслідування, викриття та, найголовніше, притягнення винних до відповідальності. Одним із таких органів є Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), створена за вимогою ЄС як умова безвізового режиму та Угоди про асоціацію [6, с. 252].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року № 198-VIII, було внесено зміни до ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, додавши пункт 5, який встановлює, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура є частиною системи прокуратури України [7].

Згідно з Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) є юридичною особою публічного права, що володіє відокремленим майном державної власності, рахунками в органах казначейського обслуговування бюджету, а також печаткою з Державним Гербом України та своїм найменуванням. У структурі САП створюються окремі від Офісу

Генерального прокурора підрозділи, такі як канцелярія для документального обігу, режимно-секретна служба, управління персоналом та внутрішній контроль, які підпорядковуються заступнику Генерального прокурора – керівнику САП. Організація роботи САП регулюється наказами, які видаються керівником САП і є обов'язковими для виконання всіма працівниками. Крім того, порядок діяльності підрозділу внутрішнього контролю визначається положенням, затвердженим керівником САП, що включає таємну перевірку доброчесності прокурорів САП у встановленому порядку [8].

Незважаючи на значний прогрес у створенні інституційної основи, існують проблеми, пов'язані з її функціонуванням. Багато вчених і практиків відзначають певні недоліки у взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією, акцентуючи увагу на відсутності чіткої координації між ними та дублюванні окремих функцій, що створює ризики неефективного використання ресурсів. Наприклад, недостатня співпраця між НАБУ та САП у розслідуванні корупційних злочинів призводить до затягування процесуальних дій та зниження довіри суспільства до антикорупційної системи. На це, зокрема, звертає увагу Е. В. Расюк, зазначаючи, що традиційно серед правоохоронних органів нашої держави, а також між ними та суспільством або окремими громадянами бракує систематичної, організованої та своєчасної комунікації і взаємодії. Особливо гостро постає питання комунікації серед антикорупційних правоохоронних органів, оскільки в умовах викликів, що стоять перед українською державою, ця проблема не дозволяє вирішити низку ключових питань, зокрема щодо створення ефективної системи протидії корупційній злочинності [9, с. 441].

У контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на ще одну важливу інституцію у системі протидії корупції, якою є Вищий антикорупційний суд. Так, Я. І. Никитюк зазначає, що Вищий антикорупційний суд займає особливе місце в антикорупційній системі та національній судовій структурі. Це зумовлено характером його функцій, специфікою покладених на нього повноважень, що суттєво вплинуло на формування його організаційної структури. На відміну від традиційних судів, які мають чітку ієрархію, орієнтовану на деталізацію принципів інстанційності та територіальності, Вищий антикорупційний суд є унікальною судовою установою з антикорупційною спеціалізацією. При розробці структури цього суду законодавці стикнулися з проблемою створення такої організаційної моделі, яка б з одного боку, дозволяла чітко визначити компетенцію суду для розгляду корупційних справ на всіх рівнях судочинства, а з іншого – забезпечувала автономність та організаційну незалежність його інстанцій [10, с. 140].

З огляду на це, у Законі України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 року № 2447-VIII було визначено правовий статус, завдання, повноваження, юрисдикцію та склад ВАКС, а також передбачено додаткові гарантії безпеки суддів, що підкреслює створення умов для їхньої неупередженості та незалежності. Спеціальні вимоги до суддів і моніторинг їхньої доброчесності накладають на них велику відповідальність за дотримання високих професійних стандартів. Судді ВАКС зобов'язані підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, для чого їм створюються умови для професійного зростання, підвищення компетентності у сфері протидії корупції та ознайомлення з міжнародними стандартами [11]. Однак, практика вказує на необхідність подальшого вдосконалення процедур добору суддів та забезпечення їхньої незалежності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження системи органів та служб, що протидіють корупції в Україні, можна зробити низку висновків, які стосуються і нормативно-правової бази, і практичної діяльності відповідних інституцій.

Передусім варто зазначити, система антикорупційних органів в Україні є результатом реформаторських змін, спрямованих на адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів. Зокрема, створення таких органів, як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та Вищий антикорупційний суд України (ВАКС), свідчить про прагнення держави забезпечити ефективну протидію корупції на всіх рівнях. Однак, попри значний прогрес у формуванні інституційної бази, існують проблеми, пов'язані з її функціонуванням.

Водночас, аналіз функцій і повноважень зазначених органів виявив певні недоліки в їхній взаємодії. Відсутність чіткої координації між ними та дублювання окремих функцій створює ризики неефективного використання ресурсів. Наприклад, недостатня синергія між НАБУ та САП у розслідуванні корупційних злочинів може призводити до затягування процесуальних дій та зниження довіри суспільства до антикорупційної системи.

Окрім того, важливим елементом антикорупційної політики є запобігання корупції через прозорість діяльності державних органів і службових осіб. У цьому контексті НАЗК відіграє ключову роль у забезпеченні контролю за деклараціями про доходи та майно посадовців. Однак

ефективність цієї роботи залежить від технічного забезпечення, кадрового потенціалу та незалежності агентства від політичного впливу.

Безперечно, Вищий антикорупційний суд України є важливим інструментом для забезпечення справедливого розгляду справ, пов'язаних із корупцією. Його створення стало вирішальним кроком у підвищенні довіри до судової системи. Проте практика свідчить про необхідність подальшого вдосконалення процедур добору суддів та забезпечення їхньої незалежності.

Вочевидь, міжнародний досвід показує, що ефективність антикорупційних органів значною мірою залежить від політичної волі керівництва держави. В Україні цей аспект залишається викликом, оскільки політична нестабільність і вплив окремих груп інтересів можуть ускладнювати реалізацію антикорупційної стратегії. Отож, для підвищення ефективності системи органів і служб, що протидіють корупції в Україні, необхідно здійснити комплекс заходів. Серед них: вдосконалення нормативно-правової бази з метою усунення правових колізій; посилення координації між антикорупційними органами; забезпечення їхньої фінансової та кадрової незалежності; впровадження сучасних технологій у процес розслідування і моніторингу; а також активізація міжнародного співробітництва у сфері боротьби з корупцією.

Відтак, створення дієвої системи протидії корупції є не лише правовим завданням, а й питанням стратегічного розвитку України як демократичної правової держави. Ефективна боротьба з корупцією сприятиме зміцненню верховенства права, економічному зростанню та підвищенню довіри громадян до державних інституцій.

Література

1. Nadiia Bortnyk, Anush Balian, Liliya Mykolayivna Popova, Serafyma Henadiivna Hasparian. Corruption manifestations as a threat to national security: new challenges and problems of counteraction in the Ukrainian realities. *Revista San Gregorio*. 2021. № 46. P. 164–175. URL: http://scielo.senescyt.gob.ec/pdf/rsan/v1n46/2528-7907-rsan-1-46-00158.pdf (дата звернення: 23.04.2025 р.).

2. Суб'єкти у сфері запобігання та протидії корупції. URL: https://www.pfu.gov.ua/lg/873-sub-yekty-u-sferi-zapobigannya-ta-protydiyi-koruptsiyi/ (дата звернення: 23.04.2025 р.).

3. Макарчук В. В. Основні функції Національного антикорупційного бюро України, як суб'єкта формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки і оборони держави. *Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів*: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Львів, 28 травня 2021 року) / упорядник Ю. А. Хатнюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 47–51.

4. Павліченко В. В. Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України, як суб'єкт протидії привласненню, розтраті майна або заволодінню ним шляхом зловживання службовим становищем. *Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів*: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Львів, 28 травня 2021 року) / упорядник Ю. А. Хатнюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 72–74.

5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

6. Сорока С., Генералова А. Антикорупційні органи як основні засоби протидії корупції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 2 (38). С. 249–255.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 17. Ст. 118.

8. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

9. Расюк Е. В. Проблемні питання взаємодії спеціальних суб'єктів запобігання корупції під час здійснення заходів з протидії корупційній злочинності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 70. С. 435–443.

10. Никитюк Я. І. Структурно-організаційні засади діяльності Вищого антикорупційного суду. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 140–147.

11. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. Ст. 212.

Анотація

Дубова К.О., Філіппських М.О. **Система органів і служб, що протидіють корупції в Україні.** – Стаття.

У статті розглянуто ключові аспекти діяльності інституцій, які протидіють корупції в Україні, їхній вплив на формування правової культури в суспільстві та перспективи розвитку антикорупційної системи в умовах сучасних викликів. Вказано, що корупція є однією з найбільших загроз для демократичного розвитку, верховенства права та економічного зростання будь-якої держави. Підкреслено, що в Україні боротьба з корупцією стала одним із ключових завдань державної політики, що потребує комплексного підходу, злагодженої роботи спеціалізованих органів та впровадження сучасних правових механізмів. З цією метою, упродовж останніх десятиліть Україна здійснила низку важливих кроків у напрямі створення ефективної системи протидії корупції. Це включає як розробку нормативно-правової бази, так і формування спеціалізованих органів, наділених повноваженнями щодо виявлення, розслідування та запобігання корупційним правопорушенням.

Зроблено висновок, що система антикорупційних органів в Україні є результатом реформаторських змін, спрямованих на адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів. Зокрема,

створення таких органів, як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та Вищий антикорупційний суд України (ВАКС), свідчить про прагнення держави забезпечити ефективну протидію корупції на всіх рівнях. Натомість, наголошено, що для підвищення ефективності системи органів і служб, що протидіють корупції в Україні, необхідно здійснити комплекс заходів. Серед них: вдосконалення нормативно-правової бази з метою усунення правових колізій; посилення координації між антикорупційними органами; забезпечення їхньої фінансової та кадрової незалежності; впровадження сучасних технологій у процес розслідування і моніторингу; а також активізація міжнародного співробітництва у сфері боротьби з корупцією.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, система органів і служб, діяльність з протидії корупції, правовий статус суб'єктів протидії корупції, антикорупційна політика, взаємодія, правове регулювання.

Summary

Dubova K. O., Filippskikh M. O. **The system of bodies and services that counter corruption in Ukraine.** – Article.

The article examines key aspects of the activities of institutions that combat corruption in Ukraine, their impact on the formation of a legal culture in society, and the prospects for the development of the anti-corruption system in the face of modern challenges. It is indicated that corruption is one of the greatest threats to democratic development, the rule of law, and economic growth of any state. It is emphasized that in Ukraine, the fight against corruption has become one of the key tasks of state policy, requiring a comprehensive approach, coordinated work of specialized bodies, and the implementation of modern legal mechanisms. To this end, over the past decades, Ukraine has taken a number of important steps towards creating an effective system for combating corruption. This includes both the development of a regulatory framework and the formation of specialized bodies empowered to detect, investigate, and prevent corruption offenses. It is concluded that the system of anti-corruption bodies in Ukraine is the result of reform changes aimed at adapting national legislation to international standards. In particular, the creation of such bodies as the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP), the National Agency for Corruption Prevention (NACP) and the High Anti-Corruption Court of Ukraine (HACC) testifies to the state's desire to ensure effective counteraction to corruption at all levels. Instead, it was emphasized that in order to increase the efficiency of the system of bodies and services that counter corruption in Ukraine, it is necessary to implement a set of measures. Among them: improving the regulatory framework in order to eliminate legal conflicts; strengthening coordination between anti-corruption bodies; ensuring their financial and personnel independence; introducing modern technologies into the investigation and monitoring process; as well as intensifying international cooperation in the fight against corruption.

Ke ywords: corruption, counteraction to corruption, system of bodies and services, anti-corruption activities, legal status of subjects of counteraction to corruption, anti-corruption policy, interaction, legal regulation.

УДК 342.951:37.014.5
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.15

І. В. Магдаліна
orcid.org/0000-0002-1550-9083
кандидат технічних наук,доцент,
перший проректор
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ГЕНЕЗА ТА СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Дослідження освітньої функції держави здійснювалось у межах багатьох галузей та підгалузей сучасної науки, зокрема – педагогіки, соціології, державного управління та публічного адміністрування, адміністративного права. Нижче на виконання задач дослідження в межах даного підрозділу роботи ми проаналізуємо найбільш суттєві та актуальні теорії формування, функціонування та розвитку освіти з огляду на людиноцентиську модель побудови державної влади, яка активно впроваджується в Україні і є типовою для більшості прогресивних країн світу і Європи зокрема, формулу якої з огляду на освіту можна сформулювати так – «забезепечення доступу до якісної освіти в державі є обов'язком держави та відповідної системи органів публічної влади, а громадяни мають мати доступ до якісної освіти і здобувши її реалізовувати свої конституційні права на якісні умови життя та спрямовувати свою діяльність на розвиток держави».

За останнє десятиріччя в Україні було значно оновлено законодавство у сфері освіти, прийнято нові закони, зокрема Закон «Про фахову передвищу освіту» 6 червня 2019 року № 2745-VIII [1], Закон «Про повну загальну середню освіту» 16 січня 2020 року № 463-IX [2], який відмінив Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 року), Закон «Про дошкільну освіту» від 6 червня 2024 року № 3788-IX [3], який відмінив Закон «Про дошкільну освіту» (2001 року), Закон «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 6 листопада 2015 року № 848-VIII [4], який відмінив Закон «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1992 року); оновлено діючі закони, зокрема Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [5], Закон «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII [6] та ін. Оновлення освітнього законодавства суттєво розширило перелік форм здобуття освіти, а тому розробка теоретико-правових засад регулювання очної, заочної, дистанційної, мережевої, екстернатної, сімейної та дуальної форм здобуття освіти також буде, безумовно, актуальною. Перспективними напрямками дослідження в межах адміністративно-правової науки є питання нормативно-правового забезпечення якості освіти, прав, обов'язків та державних гарантій учасників освітнього процесу, громадського самоврядування, оптимізації діяльності державних та комунальних закладів освіти, розвитку приватних закладів освіти, державно-приватного партнерства у сфері приватної освіти, управління та громадського контролю в сфері освіти, обрання та призначення на посади керівництва, менеджменту та викладацького складу закладів освіти, міжнародного освітнього співробітництва, тощо.

Актуальною є необхідність комплексного узагальнюючого адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави, що і зумовило вибір тематики нашої роботи.

Стан дослідження тематики статті. Порівняльний аналіз наукових досліджень освітянських проблем виявив, що найбільш актуальні суспільні відносини в галузі освіти, як правило, стають предметом дослідження у різних науках майже одночасно. Зокрема, фундаментальні дослідження щодо місця освіти в системі людських цінностей, цілей та мети освіти були здійсненні такими поважними науковцями як В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнка [7; 8; 9]. Найбільш тісно співвідносяться з проблематикою нашого дослідження роботи науковців у галузі державного управління, зокрема це роботи В. Д. Шинкарука, Л. А. Гаєвської, Т. О. Лукіної, Легенького М. І. Системними дослідженнями адміністративно-правових засад функціонування системи освіти в Україні є роботи М.Н. Курко, Шаповала Р.В., Губерської Н.Л., Савіщенко В.М., Щокіна Р. Г. та інших авторів.

При цьому кожен науковець досліджує проблему з позицій відповідної науки, що здатне забезпечити всеохоплюваність вивчення того, чи іншого суспільного явища. Водночас дослідження стану та генези адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави не може бути повним без концептуального осмислення розвитку розуміння адміністративно-правовою наукою змісту освітньої функції держави.

Предметом дослідження є генеза та стан адміністративно-правового дослідження освіт-

ньої функції держави. Дослідницькими **завданнями** в межах предмету дослідження є: визначення основних напрямків адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави; з'ясування основних предметних областей дослідження різних авторів, які досліджували дотичні до предмету дослідження правові відносини, визначення прогресивних ідей авторів у цій сфері, виокремлення питань, що не були досліджені та систематизації перспективних напрямків дослідження даної тематики.

Виклад основних положень статті. Адміністративно-правові дослідження освітньої функції держави охоплюють широке поле, включаючи аналіз правових норм, які регулюють організацію, фінансування та здійснення освітніх процесів, а також дослідження відповідальності суб'єктів освітньої сфери. Предметом таких досліджень також є аналіз ролі держави як регулятора та гаранта прав громадян в освіті.

Серед основних напрямків адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави можна виокремити наступні:

1. Правове регулювання освіти: Аналіз законів, підзаконних актів та інших нормативно-правових актів, які регулюють освітню діяльність на різних рівнях (від загальної до вищої освіти).

2. Організація та фінансування освітньої сфери: Дослідження структури органів адміністрування освітою, їх повноважень, а також джерел фінансування та механізмів контролю за використанням коштів.

3. Права та обов'язки суб'єктів освітнього процесу: Вивчення прав та обов'язків студентів, вчителів, викладачів, адміністрації освітніх закладів та батьків.

4. Відповідальність за порушення в освітній сфері: Аналіз видів відповідальності за порушення законів та нормативно-правових актів, що регулюють освіту (дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна, кримінальна).

5. Контроль та нагляд за освітньою діяльністю: Вивчення органів, які здійснюють контроль за дотриманням освітніх стандартів, та механізмів їхньої роботи.

6. Роль держави в забезпеченні доступу до освіти: Дослідження політик та механізмів, які забезпечують доступ до освіти для різних категорій населення, включаючи дітей з особливими потребами, мігрантів та інших груп.

7. Роль держави у регулюванні якості освіти: Аналіз механізмів акредитації, ліцензування, та моніторингу якості освітніх послуг. Адміністративні процедури та послуги у сфері освіти. Надання адміністративних послуг: видача свідоцтв, сертифікатів, акредитація тощо. Електронізація адміністративних процесів (наприклад, «Єдина державна електронна база з питань освіти» – ЄДЕБО).

8. Європейський і міжнародний досвід. Порівняльний аналіз моделей адміністративного управління освітою в ЄС. Використання міжнародних стандартів (ЮНЕСКО, ООН, Ради Європи) у національному праві.

9. Адміністративно-правова відповідальність за порушення у сфері освіти: Дослідження відповідальності за порушення законодавства про освіту, включаючи порушення прав учнів та студентів, а також відповідальність керівників освітніх закладів.

Нижче на виконання задач дослідження у межах цієї статті доцільно здійснити аналіз окремих напрямків адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави, які здійснені та теренах сучасної України та визначити положення, які авторами обґрунтовані як проблемні в належній реалізації освітньої функції держави, і на основі їх систематизації висловити авторське бачення даних проблем та шляхів їх вирішення.

Системними дослідженнями адміністративно-правових засад функціонування системи освіти в Україні є роботи М.Н. Курко, Р.В. Шаповала, Н.Л. Губерської, В.М.Савіщенко, Р. Г. Щокіна та інших авторів. Зокрема М.Н. Курко у докторській дисертації «Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні» (2010) звертає увагу на те, що досконаліть і повнота законодавчої бази у сфері освіти є першою необхідною умовою як формування та реалізації самої державної освітньої політики, так і забезпечення можливості ефективного функціонування системи вищої освіти. Здійснений ним аналіз нормативно-правових актів про вищу освіту свідчить, що за всієї прогресивності нормативно-правових документів, прийнятих останніми роками й спрямованих на розвиток вищої школи, для них усе ще характерна суперечливість, неоднозначність тлумачення, неконтрольованість виконання низки положень. Окремий акцент ним зроблено на необхідності удосконалення державної політики у сфері вищої освіти України, яке він вбачає в розвиток нормативного й організаційно-структурного складника (удосконалення законодавчої та відомчої нормативно-правової бази, підвищення ефективності організаційно-управлінської діяльності, удосконалення структури й управління в межах конкретного вищого закладу освіти тощо); підвищенні ефективності навчального процесу (покращення якості викладання, розроблення й упровадження нових методик навчання, удосконалення методичної роботи, поліпшення якості педагогічного процесу, застосування нових методів організації навчального процесу, широке залучення новітніх технологій, передусім інформаційних тощо); удосконалені соціальної, психологічної, виховної роботи (під-

вищення ефективності професійної орієнтації та професійного відбору, психологічного супроводження навчального процесу, соціальної роботи й соціальних досліджень) [10, с.36].

Робота Р.В. Шаповала «Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні» (2011 рік) присв'ячена теоретичному узагальненню та новому вирішенню наукової проблеми – визначення сутності, специфіки правового регулювання і практичної діяльності щодо управління у сфері освітньої діяльності в Україні. В ній здійснено аналіз теоретичних засад, специфіки правового регулювання і практичної діяльності державних органів управління та освітянських установ, що дало авторові змогу сформулювати низку положень і висновків щодо фінансування освіти й модернізації системи управління освітою. Автор указує на необхідність уточнення поділу функцій між різними рівнями державної влади у сфері освіти, зокрема в частині фінансування освіти й координування роботи щодо фінансового забезпечення освітнього простору в Україні. На думку автора, є необхідність у розробленні програми реформування фінансування освіти з бюджетів усіх рівнів. У стратегічному плані для реального оцінювання ситуації з фінансуванням освіти необхідним убачається визначення обсягів не тільки мінімальних, а й таких нормативів, які б забезпечували рівень фінансування, зумовлений об'єктивними потребами її функціонування й розвитку [11, с. 372]. Поряд із цим у роботі не розкрито компетенцію суб'єктів публічної адміністрації у сфері освіти, а саме на всіх освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнях, не висвітлено проблеми й перспективи вдосконалення не тільки правового регулювання, а і їхньої діяльності в контексті тих реформ, які відбуваються в державі.

На окрему увагу заслуговує робота Н.Л. Губерської «Адміністративні процедури у сфері вищої освіти» (2015 року) в якій авторка виокремлює відносини публічного адміністрування у сфері вищої освіти, вказує на їх особливості, розкриває зміст управлінських рішень у сфері вищої освіти й компетенцію суб'єктів управління в цій сфері через розкриття сутності окремо взятих адміністративних процедур у системі вищої освіти – акредитації, атестації кадрів, сертифікації та ін. В результаті дослідження авторка визначає, що до найважливіших аспектів удосконалення системи адміністративних процедур у сфері вищої освіти віднесено необхідність модернізації ліцензування та акредитації. Нею встановлено, що, відповідно до загальних принципів трансформації системи ліцензування і акредитації у вищій освіті, основним завданням має бути оптимізація даних процедур шляхом їх спрощення, забезпечення об'єктивності та прозорості [12, с. 471].

В свою чергу В.М. Савіщенко в дисертації зосереджує увагу на організаційному та правовому забезпеченні освіти в Україні, визначає ознаки науково-методичного забезпечення освіти, висвітлює порядок утворення, акредитації та ліцензування навчальних закладів в Україні, окреслює пріоритети реформування організаційно-правового забезпечення освіти [13, с. 520].

Щокін Р. Г. в дисертації «Публічне адміністрування у галузі освіти України» (2019 рік) основну увагу приділяє адміністративно-правовим засадам формування державної політики у галузі освіти, що дало автору змогу запропонувати шляхи покращення діяльності публічної адміністрації щодо її розроблення та затвердження. Автором здійснено системнофункціональний аналіз органів публічного адміністрування у галузі освіти в Україні, що дозволило зробити висновок про формування в Україні державногромадської моделі адміністрування освітою; висвітлено зміст адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади у галузі освіти та встановлено, що він визначає їх правове положення в системі суспільно-правових відносин галузі освіти і його особливості залежать від мети, завдань, функцій та повноважень; запропоновано напрями удосконалення публічного адміністрування у галузі освіти в Україні. [14, с. 472].

Окремим напрямком дослідження є адміністративно-правове регулювання надання послуг у сфері освіти. Так, Деревянко Б. В. на монографічному рівні досліджує адміністративно-правове регулювання надання послуг у сфері освіти. В результаті дослідження автором запропоновано шляхи удосконалення законодавства, що визначає майнову основу діяльності суб'єктів у сфері освіти, зокрема аргументовано необхідність посилення ЗВО, які діють на основі майна державної форми власності шляхом прямого закріплення у законодавстві про освіту положень, які встановлять максимальний відсоток місць у недержавних ЗВО кожного виду у межах кожного населеного пункту України [15, с. 528].

Більш сучасною є робота Литвиненко Є. В. «Адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг в Україні» (2023 року) в якій автором запропоновано напрями подальшого вдосконалення у сфері надання освітніх послуг, зокрема такі: оновлення нормативно-правового забезпечення; забезпечення високого рівня викладання та забезпечення доступу до навчання в умовах військового стану; збільшення фінансового забезпечення закладів освіти всіх типів; розроблення інструментів для покращання управлінських функцій на всіх рівнях управління у сфері освіти; покращання матеріально-технічного забезпечення; розв'язання

проблем з інфраструктурним забезпеченням; на законодавчому рівні вирішення усіх спірних питань щодо навчання українських дітей за кордоном під час воєнного часу [16, с. 275].

Ногас Н. І. досліджує адміністративно-правові засади забезпечення якості вищої освіти. Автором аргументовано необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні, зокрема щодо: 1) усунення і подальшого унеможливлення монополізму в системі акредитації освітньо-професійних програм за рахунок змін принципів і порядку формування складу центрального органу виконавчої влади у даній сфері суспільних відносин; 2) впровадження і розширення практики участі зарубіжних акредитаційних суб'єктів, забезпечення функціонування механізму 3 зовнішньої оцінки якості вищої освіти; 3) організаційно-правових засад зменшення корупційних ризиків при проведення акредитацій; 4) систематизації і оптимізації механізмів оцінювання компетентності професорсько-викладацького складу; 5) адміністративно-правового механізму забезпечення «сліпого» анонімного анкетування з метою моніторингу якості освітніх компонентів та інших складових. Запропоновано шляхи удосконалення чинного українського законодавства у сфері забезпечення якості вищої освіти з урахуванням зарубіжних практик адміністративно-правового регулювання якості надання освітніх послуг [17, с. 203].

Клубань М.В. досліджуючи адміністративно-правові засади впровадження електронної освіти в Україні приходить до висновку, що впровадження новітніх технологій в освітній процес спрямоване на глибше розуміння навчального матеріалу; формування таких компетенцій, як: комунікативні (безпосереднє спілкування за допомогою засобів мережі), інформаційні (пошук інформації з різних джерел та можливість її критичного осмислення), самоосвіти (вміння навчатись самостійно). Автором визначено місце електронної освіти в структурі освіти України та запропоновано впроваджувати електронну освіту як різновид індивідуальної форми здобуття освіти у закладах професійної (професійно-технічної) та вищої освіти. Для реалізації зазначеної мети пропонується прийняти Концепцію впровадження електронної освіти в Україні та Положення про електронну освіту при індивідуальній формі навчання у закладах професійної (професійно-технічної) та вищої освіти. Належне впровадження електронної освіти в України можливе при внесенні змін до Законів України «Про освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту» [18, с. 20].

В період розвитку інформаційних технологій та впровадження їх в різні сфери суспільного життя окремим важливим напрямком дослідження є адміністративно-правове регулювання інформатизації у сфері освіти. Зокрема, Капуш І. І. досліджуючи адміністративно-правове регулювання інформатизації у сфері освіти, приходить до висновків, що «використання лише засобів інформатизації освіти недостатньо для повноцінного застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. На практиці такі засоби обов'язково повинні бути доповнені ідеологічною базою інформатизації освіти, а також діяльністю фахівців в різних сферах знань, чия участь необхідно для досягнення цілей інформатизації» [19, с. 20].

Актуальними є дослідження адміністративно-правового регулювання інклюзивної освіти у закладах освіти в Україні. Зокрема в роботі Лис О.Г. «Адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти у закладах дошкільної освіти в Україні» розглянуто вітчизняний і зарубіжний досвід успішної організації освіти осіб з особливими освітніми потребами та констатовано, що основою розвитку інклюзивної освіти є гуманістична педагогіка, яка вважає головною метою розкриття гуманних творчих можливостей кожної дитини [20, с. 224]. В свою чергу Хомишин І.Ю. досліджуючи адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні приходить до висновку, що «особливе значення для розвитку такого рівня освіти має приведення вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, зокрема у відповідність до Концепції про права інвалідів, яка затверджена у 2006 році на основі якої було прийнято Концепцію розвитку інклюзивної освіти 2010 року і Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах 2011 року, які регулюють особливості організації інклюзивної освіти в Україні» [21, с. 53–55]. І.Булик вказала, що основними проблемами вітчизняної системи освіти, що «заважають інтеграції інвалідів у загальний освітній процес є: недосконаліть законодавчої бази у сфері освіти, що є результатом відсутності належних механізмів розвитку та фінансування інклюзивного навчання; недостатнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів (відсутність спеціального допоміжного навчального обладнання, спеціально розроблених навчальних методик та програм інклюзивного навчання, недостатня чисельність спеціально підготовлених фахівців для роботи з інвалідами); приміщення загальноосвітніх навчальних закладів не пристосовані для безперешкодного доступу до них осіб з вадами зору, слуху та порушеннями опорно-рухового апарату» [22, с. 23].

Окремим предметом дослідження в працях науковців є суспільні відносини у сфері функ-

ціонування та діяльності закладах освіти зі специфічними умовами навчання. Зокрема, Андреєв А.В. в дисертації «Адміністративно-правове регулювання підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання» (2018 рік) визначив місце вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції в системі освіти України. Автором досліджено правову регламентацію підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; встановлено суб'єктів владних повноважень у сфері підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; визначені поняття та особливості підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; розкрито поняття і зміст етапів підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; проведено характеристику основних форм підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; окреслено світовий досвід підготовки професійних кадрів для потреб поліції у спеціалізованих закладах; обґрунтовано перспективні напрямки удосконалення підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання [23, с. 227]. В той же час автором не звернуто увагу та не досліджено таку основну складову специфічних умов навчання у вищих навчальних закладах як специфіка освітніх програм та їх навчальних компонентів, спрямованих на здобуття теоретичних знань та набуття практичних навичок поліцейського. В свою чергу Диська О.Г. в дисертації «Адміністративно-правові засади здійснення освітнього процесу у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання» (2020 рік) визначає критерії, які дозволяють встановити відмінні риси спеціальних законодавчих положень, що регламентують організацію освітнього процесу у ЗВО зі специфічними умовами навчання та інших ЗВО, а саме залежно від сфери підготовки кадрів, суб'єкта нормотворення, текстуального змісту норм та сфери розповсюдження. В роботі наведено характеристику складових освітнього процесу у ЗВО такої категорії через їх класифікацію за роллю в освітньому процесі, участю в освітньому процесі, характером задіяності та строковістю застосування; надано авторське визначення поняттю «ЗВО зі специфічними умовами навчання» під яким автор розуміє юридичну особу публічного права, у якій здійснюється юридично-практична та фізична підготовка, що має обмеження та привілеї для здобувачів вищої освіти, з метою задоволення потреб держави у правоохоронній та військовій сфері [24, с. 240]. При цьому автором мало уваги приділено саме особливостям освітнього процесу в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які зумовлені значною складовою частки освітніх програм державного замовлення на формування індивідуальних знань та вмінь здобувача вищої освіти та значною часткою практичної складової навчального процесу.

Висновки. Порівняльний аналіз наукових досліджень адміністративно-правового забезпечення освітньої функції держави виявив те, що на теренах незалежної України дана проблематика зазнала широкого дослідження за такими напрямками: публічно адміністрування (управління) у сфері освіти України; адміністративно-правового регулювання у сфері освіти; адміністративно-правового статусу закладів освіти в Україні; адміністративно-правового забезпечення реалізації права на освіту; адміністративно-правового забезпечення діяльності окремих закладів освіти (від закладів дошкільної та загальної освіти до вищих закладів освіти); адміністративних процедур в системі освіти (від акредитації, сертифікації, атестації кадрів до контролю за фінансово-господарською діяльністю закладів освіти); адміністративно-правового забезпечення якості освітнього процесу; адміністративно-правової відповідальність за порушення у сфері освіти; організаційно-правове забезпечення імплементації зарубіжного досвіду в систему освіти України.

З'ясовано основні складові дослідження авторів, які вплинули на розвиток освіти в Україні та визначено порядок та стан реалізації їх ідей та наукових позицій. Разом з тим визначено прогалини адміністративно-правового дослідження системи освіти України та виокремлено напрямки дослідження на які має бути зосереджена наукова думка в межах перспективних напрямків дослідження цієї тематики.

Перспективними напрямками дослідження в межах адміністративно-правової науки є питання: 1) адміністративно-правового забезпечення якості освіти, з урахуванням стандартів освіти, які мають значення для вибору майбутньої професії здобувача освіти; 2) адміністративно-правового забезпечення реалізації прав, обов'язків та державних гарантій учасників освітнього процесу; 3) організаційно-правового забезпечення оптимізації діяльності державних та комунальних закладів освіти, з урахуванням потреб держави на підготовку працівників у даній сфері; 4) адміністративно-правового забезпечення розвитку конкурентно спроможних приватних закладів освіти з урахуванням залу-

чення в цей сектор провідних освітніх закладів світу та передової методики їх діяльності; 5) удосконалення механізмів державно-приватного партнерства у сфері приватної освіти з метою створення замовлення на навчання тих фахівців, які потребує приватний сектор з можливістю підвищення рівня оплати за навчання майбутнього працівника його потенційним роботодавцем; 6) адміністративно-правового забезпечення ефективного управління (адміністрування) закладами освіти; 7) вироблення ефективних та дієвих форм та процедур контролю за якістю надання освіти в закладах освіти з мінімальним впливом державного адміністративного ресурсу; 8) адміністративно-правове забезпечення внутрішньо-державного та міжнародного співробітництва закладів освіти; 9) особливостей адаптації освітньої діяльності та освітнього процесу до умов воєнного стану та діяльності в післявоєнний період.

Література

1. Про фахову передвищу освіту: Закон України від 6 червня 2019 року № 2745-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 30. Ст. 119.

2. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2020. № 31. Ст. 226.

3. Про дошкільну освіту: Закон України від 6 червня 2024 року № 3788-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2024. № 42. Ст. 258.

4. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 6 листопада 2015 року № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 3. Ст. 25.

5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

7. Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного: *монографія*. К.: Леся, 2010. 368 с.

8. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору: *монографія*. Київ: Педагогічна думка, 2009. 520 с.

9. Ніколаєнко С.М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України: *монографія*. К. 2008. 503 с.

10. Курко М.Н. Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в України: *автореф. дис. ... докт. юрид. наук*: спец 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. 36 с.

11. Шаповал Р.В. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні: *дис. ... докт. юрид. наук:* спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 372 с.

12. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: *дис. ... докт. юрид. наук: спец.* 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2015. 471 с.

13. Савіщенко В.М. Організаційне та правове забезпечення освіти і науки в Україні: *дис. ... докт. юрид. наук: спец*. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2016. 520 с.

14. Щокін Р. Г. Публічне адміністрування у галузі освіти України. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук* за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2019. 472 с.

15. Деревянко Б. В. Адміністративно-правове регулювання надання послуг у сфері освіти : *монографія*. МВС України, Донецький юридичний інститут. Донецьк: ПП «Видавничий дім «Кальміус», 2012. 528 с.

16. Литвиненко Є. В. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії* за спеціальністю 081 – Право. Сумський державний університет, Суми, 2023. 275 с.

17. Ногас Н. І. Адміністративно-правові засади забезпечення якості вищої освіти. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії* за спеціальністю 081 – Право. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2022. 203 с.

18. Клубань М. В. Адміністративно-правові засади впровадження електронної освіти в Україні. Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних* наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Київ, 2019. 226 с.

19. Капуш І. І. Адміністративно-правове регулювання інформатизації у сфері освіти. На правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук* за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерство освіти і науки України, Львів, 2021. 232 с.

20. Лис О.Г. Адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти у закладах дошкільної освіти в Україні. Рукопис. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук* за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 224 с.

21. Хомишин І.Ю. Адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 28. С. 53–55.

22. Булик І.Л.Адміністративно-правове забезпечення права на освіту на фахову підготовку інвалідів. *Автореф. на здобут. канд. юр.наук*. 12.00.07. Київ. 2014. 23 с.

23. Андреєв А.В. Адміністративно-правове регулювання підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. На правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук* за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне

право і процес; фінансове право; інформаційне право. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна, Дніпро, 2018. 227 с.

24. Диська О.Г. Адміністративно-правові засади здійснення освітнього процесу у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук* за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2020. 240 с.

Анотація

Магдаліна І. В. **Генеза та стан адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави.** – Стаття.

В статті розкрито генезу та стан адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави. Визначено основні напрямки адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави; з'ясувано основні предметні області дослідження різних авторів, які досліджували дотичні до предмету дослідження правові відносини, визначено прогресивні ідеї авторів у цій сфері, виокремлено питання, що не були досліджені та систематизовано перспективні напрямки дослідження даної тематики.

В результаті дослідження визначено перспективні напрямки дослідження в межах адміністративно-правової науки до яких віднесено: 1) адміністративно-правове забезпечення якості освіти, з урахуванням стандартів освіти, які мають значення для вибору майбутньої професії здобувача освіти; 2) адміністративно-правове забезпечення реалізації прав, обов'язків та державних гарантій учасників освітнього процесу; 3) організаційно-правове забезпечення оптимізації діяльності державних та комунальних закладів освіти, з урахуванням потреб держави на підготовку працівників у окремо взятій сфері; 4) адміністративно-правове забезпечення розвитку конкурентно спроможних приватних закладів освіти з урахуванням залучення в цей сектор провідних освітніх закладів світу та передової методики їх діяльності; 5) удосконалення механізмів державно-приватного партнерства у сфері приватної освіти з метою створення замовлення на навчання тих фахівців, які потребує приватний сектор з можливістю підвищення рівня оплати за навчання майбутнього працівника його потенційним роботодавцем; 6) адміністративно-правове забезпечення ефективного управління (адміністрування) закладами освіти; 7) вироблення ефективних та дієвих форм та процедур контролю за якістю надання освіти в закладах освіти з мінімальним впливом державного адміністративного ресурсу; 8) адміністративно-правове забезпечення внутрішньо-державного та міжнародного співробітництва закладів освіти; 9) особливості адаптації освітньої діяльності та освітнього процесу до умов воєнного стану та діяльності в післявоєнний період.

Ключові слова: освітня функція держави, адміністративно-правове дослідження освітньої функції держави, генезис та стан дослідження, перспективи дослідження.

Summary

Mahdalina I. V. **Genesis and the state of administrative-legal research on the educational function of the state.** – Article.

The article reveals the genesis and the state of administrative-legal research on the educational function of the state. The main directions of administrative-legal research on the educational function of the state are determined; the main subject areas of research by various authors who studied legal relations related to the subject of research are clarified, the progressive ideas of authors in this area are identified, issues that have not been studied are highlighted and promising areas of research on this topic are systematized.

As a result of the study, promising areas of research within administrative-legal science are identified, which include: 1) administrative-legal provision of the quality of education, taking into account educational standards that are important for the choice of the future profession of the education seeker; 2) administrative-legal provision of the implementation of the rights, obligations and state guarantees of participants in the educational process; 3) organizational and legal support for optimizing the activities of state and municipal educational institutions, taking into account the needs of the state for training employees in this area; 4) administrative and legal support for the development of competitive private educational institutions, taking into account the involvement of leading educational institutions in this sector and advanced methods of their activities; 5) improvement of mechanisms of public-private partnership in the field of private education in order to create an order for training those specialists that the private sector needs with the possibility of increasing the level of payment for the training of a future employee of his prospective employer; 6) administrative and legal support for effective management (administration) of educational institutions; 7) development of effective and efficient forms and procedures for monitoring the quality of education in educational institutions with minimal impact on state administrative resources; 8) administrative and legal support for intra-state and international cooperation of educational institutions; 9) features of adapting educational activities and the educational process to the conditions of martial law and activities in the post-war period.

Key words: educational function of the state, administrative and legal research of the educational function of the state, genesis and state of research, research prospects.

УДК 342.9:346.92(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.16

К. О. Мудрицька
orcid.org/0000-0003-3759-8897
доктор філософії з права,доцент,
доцент кафедри адміністративного права,інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права

СИНЕРГІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Вступ. Сучасна Україна перебуває в періоді активних змін, коли процеси євроінтеграції поєднуються із внутрішніми політичними та економічними викликами. Господарське право та господарський процес є ключовими інструментами забезпечення ефективності економічних відносин і захисту прав суб'єктів господарювання. Масштабні законодавчі зміни, внесені на початку 2020-х років, спрямовані на наближення правової системи України до європейських стандартів, але їх практична реалізація стикається з низкою труднощів.

Зокрема, на тлі політичної, економічної та безпекової нестабільності гостро проявились проблеми, пов'язані з практичною реалізацією норм матеріального права, які регулюють господарські відносини, і процесуальними механізмами, що забезпечують їх ефективне застосування. Наслідком чого є затримка у вирішенні господарських спорів, зниження прозорості судочинства та обмеження захисту прав суб'єктів господарювання.

У 2025 році питання синергії між господарським правом і господарським процесом набуває ще більшої актуальності, оскільки саме від їх ефективної взаємодії залежатиме стабільність господарського обігу, а також захист прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз синергії господарського права та господарського процесуального права в Україні з метою виявлення основних проблем їх взаємодії та розробки рекомендацій щодо вдосконалення законодавчої та судової практики. Основними завданнями дослідження є:

– визначення теоретичних основ синергії між матеріальними нормами та процесуальними механізмами;

– аналіз змін у Господарському процесуальному кодексі України та їх вплив на ефективність розгляду господарських спорів;

– виявлення проблем, пов'язаних з виконанням судових рішень у господарських спорах;

– розробка рекомендацій, спрямованих на адаптацію закордонного досвіду в контексті українських реалій.

Огляд останніх наукових досліджень. У науковому просторі активно проводяться дослідження з проблем реформування господарського права та процесу. Такі автори, як Р.П. Бойчук, О.В. Винник, Д. В. Задихайло, О. Р. Зельдіна, В.К. Мамутов, О. П. Підцерковний, В.В. Резнікова, В.А. Устименко, В.С. Щербина, та інші відзначають необхідність інтеграції матеріальних норм з ефективними процесуальними механізмами для забезпечення якісного правосуддя в господарських справах. Вдосконалення судової практики та процесу на основі сучасних методів доказування та використання електронних документів має вирішальне значення для досягнення прозорості та передбачуваності.

В.Б. Марченко, Є.В. Петров інші досліджували актуальне питання про те, чи варто скасовувати Господарський кодекс України та проблеми відновлення законодавства в сфері економіки відповідно до міжнародних стандартів, зокрема Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Водночас сьогодні ні законодавства, ні науково-теоретичного рівня недостатньо для розуміння основних підходів до переформатування господарського законодавства, враховуючи нові виклики та загрози для економіки безпеки нашої держави. В зв'язку з чим набирають обертів такі інноваційні підходи, як оцифрування судової системи та впровадження альтернативних методів вирішення спорів, але їх адаптація до української системи залишається фрагментарною, що потребує подальших досліджень та методичних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні основи господарського права та процесу визначає відносини у сфері підприємництва та регулює діяльність суб'єктів господарської діяльності, встановлюючи права та обов'язки учасників господарських відносин. Господарський процес являє собою процедуру вирішення спорів, що виникають у зв'язку із господарською діяльністю суб'єктів господарювання та правовідносин які виникають між їх учасниками.

© К. О. Мудрицька, 2025

Синергія між матеріальними нормами та процесуальними механізмами забезпечує ефективне функціонування судової системи, підвищуючи рівень правового захисту. У доктрині права поняття «синергія» передбачає взаємне посилення ефекту: чим краще гармонізовані та узгоджені між собою норми господарського права і процедури їх застосування, тим ефективніше стає судова система, що підкреслює важливість інтеграції цих двох компонентів.

Таким чином, синергія цих двох складників полягає у гармонійному поєднанні матеріальних норм (регламентація прав і обов'язків учасників) та процесуальних механізмів (забезпечення ефективного захисту і виконання судових рішень).

З 2017 року Україна запровадила в Господарському процесуальному кодексі низку важливих законодавчих змін, спрямованих на спрощення та прискорення судового розгляду господарських спорів. З 2022 року у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ процесуальні зміни отримали подальший розвиток.

Диджиталізація судової системи. Впровадження обов'язкової електронної документації та онлайн-розгляд справ щодо окремих категорій спорів сприяє скороченню часу, витраченого на їх розгляд, і підвищенню прозорості процесу.

Процесуальні фільтри. Уточнення критеріїв прийманні касаційних скарг допомагає зменшити перевантаження Верховного Суду та підвищити ефективність правосуддя.

Організаційні зміни. Впорядкування судової системи та розширення компетенції спеціалізованих палат забезпечують більш рівномірний розподіл справ та покращують доступ до правосуддя.

Попри позитивні тенденції, виникають складнощі у застосуванні нових правил через відсутність гармонізації законодавства та методичного забезпечення технологічних інновацій[6].

Поряд із впровадженням реформ і висхідними економічними викликами Україна через повномасштабне вторгнення стикається з такими проблемами.

Територіальна юрисдикція та оптимізація судів. Реорганізація судових установ відповідно до ч. 7 статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» внаслідок військових дій та економічної кризи призводить до нерівномірного розподілу судового навантаження та ускладнює доступ до правосуддя в певних регіонах, через зміну територіальної підсудності судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду [2].

Тривалість розгляду справ. Всупереч спрямованості нововведень щодо прискорення судового процесу, складність окремих господарських спорів продовжує бути обумовлена перевантаженістю судової системи і необхідністю проведення експертиз.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється [3].

Учасники судового процесу на підставі судового рішення забезпечуються можливістю брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому законом [1]. Проте, через перебої з електропостачанням у судових установах внаслідок «повітряних атак», а також непоодинокі «повітряні тривоги» зумовлюють збільшення строків розгляду справи та можливості учасників справи бути присутніми у судовому засіданні.До цього в процесуальному аспекті ключовими актуальними питаннями при вирішенні господарських спорів є докази. Необхідність чітких правил щодо допустимості електронних доказів, забезпечення їх достовірності та відповідності сучасним технологічним стандартам. Слід зазначити, що перевірка електронних доказів на автентичність – суб'єктивне рішення суду на підставі внутрішнього переконання судді, при цьому є ймовірність, що висновок по справі може бути упередженим та необ'єктивними. Цей принцип наочно відображено в ст. 86 Господарського процесуального кодексу України, свідченням чого є те, що критерій достовірності електронних доказів- внутрішнє переконання судді, засноване на всебічному, повному і об'єктивному дослідження доказів у справі [1].

Для об'єктивної картини варто визначити способи ідентифікації, особи яка створила електронний доказ [4]. Тому для використання електронних доказів в повному обсязі в законодавстві має бути чітке розмежування стандартів ідентифікації електронних та письмових доказів, розроблення спеціальних правил електронного подання та дослідження таких доказів, а формальні критерії допустимості електронних доказів повинні бути закріплені законом, як і правила їх збирання.

Забезпечення позову. Застосування заходів арешту активів, особливо в міжнародних спорах, вимагає ефективної координації між судовою та виконавчою системами.

Альтернативне вирішення спорів. Медіація, арбітраж та інші методи позасудового вирішення поступово набирають популярності, але їх використання обмежується фрагментований законодавчим регулюванням, яке вимагає подальшого реформування. Концептуальна ідея альтернативного підходу до врегулювання та вирішення

спорів полягає у необхідності розвантаження судів, підвищення ефективності роботи судової системи, зменшуючи фінансові та організаційні витрати, орієнтування на підвищення культури ділових відносин.

Запровадження недержавних способів врегулювання та вирішення правових конфліктів вимагає глибокого переосмислення не тільки юристами, але і суспільством в цілому [5].

Проблеми виконання судових рішень. Щодо процесу виконання судових рішень, слід зазначити, що на практиці існує ряд рішень, які фактично є невиконуваними. Зокрема, це стосується рішень, пов'язаних з об'єктами спорів, а також рішень немайнового характеру, які передбачають:

– передачу стягувачу предметів, зазначених у виконавчих документах;

– реалізацію майна, на яке накладено стягнення (зокрема, майна, що перебуває на тимчасово окупованих територіях);

– виконання рішення про конфіскацію майна;

– рішення, за якими боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення;

– виконання рішення про відібрання дитини;

– встановлення порядку проведення побачень з дитиною або усунення перешкод для їх проведення;

– поновлення на роботі;

– виселення боржника;

– вселення стягувача.

Невиконання вказаних рішень обумовлено рядом факторів, зокрема, відсутністю майна через його знищення, втрату або викрадення; переселенням осіб до інших міст або країн, а також смертю; а також фактичною відсутністю підприємств, установ чи організацій, що становлять об'єкт стягнення.

Додатково, у процесуальному аспекті виникають труднощі із виконанням рішень, спрямованих на утримання доходів боржника (відрахування із заробітної плати та інших джерел доходу), стягнення аліментів та інших періодичних платежів. Це обумовлено тим, що значна частина боржників втрачає свої джерела доходу або перебуває за межами країни (країни ЄС, Грузія, Туреччина, Велика Британія та інші), що суттєво ускладнює можливості як державних, так і приватних виконавців здійснювати ефективне примусове виконання судових рішень.

Колізії та прогалини в законодавстві. Неможливість норм господарського права «йти в ногу» з глобалізацією економіки, що призводить до глобалізації права. Коли «обличчя світу» змінилося, необхідно, щоб право змінилось. Сучасна юридична карта світу – це різнокольорова ковдра з національного права та порядку – тріщить по швах відповідно до того, як державні межі знецінюються та стають формальними лініями на політичних картах через трансформацію статусу держав. Юридична надбудова більше не може мати попереднього характеру автономних юридичних масивів, вона вимагає переосмислення з погляду глобальної економічної та соціальної основи [7].

Висновки. Синергія господарського права та процесу в Україні є фундаментальною умовою ефективного функціонування економіки та захисту прав суб'єктів господарювання.

У 2025 році, з огляду на внутрішні та зовнішні виклики, особливо актуальним стає подальше вдосконалення законодавства, диджиталізація судочинства, оптимізація територіальної мережі судів і розвиток альтернативних способів вирішення спорів. Лише комплексний підхід, що враховує і міжнародний досвід, і національні реалії, дасть змогу досягти прозорого, справедливого та швидкого судового захисту в господарських правовідносинах, що, своєю чергою, сприятиме економічній стабільності й інвестиційній привабливості України.

Для ефективного поєднання норм регламентації прав і обов'язків із відповідними процесуальними механізмами в господарському праві та господарському процесі необхідно:

1. Удосконалити законодавчу базу. Мають бути прийняті спеціальні правила щодо регулювання нових видів економічних правовідносин (цифрові активи, смартконтракти тощо), а також посилення відповідальності за невиконання судових рішень.

2. Посилити інституційну спроможність судів. Доцільно продовжити реформу судової системи з акцентом на матеріально-технічне забезпечення, підготовку суддів та оптимізацію територіальної мережі.

3. Розвивати альтернативне вирішення спорів. Законодавчі стимули для медіації, арбітражу та інших методів для полегшення роботи суду та прискорення вирішення конфліктів.

4. Цифровізація судового процесу. Продовження впровадження електронних судів, вдосконалення механізмів електронних доказів та розширення використання онлайн-зустрічей.

5. Узгодження із законодавством ЄС. Систематично впроваджувати стандарти та практики Європейського Союзу, зокрема щодо захисту інвестицій та конкуренції, а також гармонізації процесуальних правил.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798 (дата звернення: 10.04.2025).

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон від 02.06.2016, № 1402-VIII.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 10.04.2025).

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон від 12.05.2015, № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 10.04.2025).

4. Сергієнко М. П. Ефективність господарського судочинства в умовах диджиталізації. Український юридичний часопис. 2024. вип. 2. С. 17–25.

5. Яковенко І. М. Сучасні тенденції розвитку альтернативних способів вирішення господарських спорів в Україні. Юридична наука і практика. 2023. вип. 4. С. 62–69.

6. Smith, J. E-Justice Reforms in Post-Soviet States: The Case of Ukraine. International Journal of Law and Technology. 2023. Vol. 11, No. 3. P. 88–102.

7. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities : URL: https://rm.coe.int/ (дата звернення: 10.04.2025).

Анотація

Мудрицька К. О. **Синергія господарського права та процесу в Україні: виклики судового захисту прав учасників господарських правовідносин.** – Стаття.

В умовах трансформації правової системи України синергія матеріального господарського права та господарського процесуального права набуває особливого значення. Ефективний судовий захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання неможливий без їхньої узгодженої взаємодії. Сучасні виклики, включно з реформуванням судоустрою, нестабільністю правового регулювання та розвитком цифрової економіки, потребують нового осмислення механізмів правозастосування у сфері господарського права.

Попри зусилля з трансформації судової системи, її удосконалення стикається з низкою проблем. Яскравим прикладом є ситуація з Вищим судом з питань інтелектуальної власності: хоча ще у 2017 році було оголошено конкурс на заміщення вакантних посад суддів цього суду, фактично він так і не почав роботу. На сьогодні, у 2025 році, суд, який існує лише «на папері», вже перебуває на етапі ліквідації.

Тобто, господарські суди не були розвантажені, а ситуація ускладнюється ще й війною: змінюються межі підсудності, змінюються самі суди, які мають розглядати справи. У цих умовах синергія між матеріальними та процесуальними нормами господарського права стає ще більш актуальною, ніж будь-коли раніше.

У статті розкрито концептуальний взаємозв'язок між нормами господарського права, що регулюють зміст правовідносин між суб'єктами підприємницької діяльності та учасниками господарських правовідносин, і нормами господарського процесуального права, що забезпечують процедурну форму їх реалізації та захисту.

Проаналізувавши практику господарських судів, виявлено типові проблеми, з якими стикаються учасники спорів – затягування строків розгляду справ, неоднозначність застосування судової практики, складнощі доказування та виконання судових рішень.

Особливу увагу приділено інституційним і нормативним викликам: недостатній адаптованості процесуального законодавства до сучасних економічних реалій, фрагментарності правового регулювання, а також необхідності посилення процесуальних гарантій для малого та середнього бізнесу.

Пропонуються напрями посилення синергії між матеріалом і процесом – від уніфікації підходів до тлумачення норм до більшої посилення ролі електронного судочинства та формування стабільної правової позиції Верховного Суду.

Стаття підкреслює, що сталий розвиток господарського обороту потребує не лише вдосконалення норм, а й формування єдиної правової культури, що ґрунтується на передбачуваності, рівності сторін та ефективності судового захисту.

Ключові слова: господарське право, господарське процесуальне право, актуальні проблеми, судовий захист, учасники, суб'єкти господарювання.

Summary

Mudrytska K. O. **Synergy of commercial law and process in Ukraine: challenges of judicial protection of the rights of participants in commercial legal relations. – Article.**

In the context of the transformation of Ukraine's legal system, the synergy between substantive commercial law and commercial procedural law acquires particular significance. Effective judicial protection of the rights and legitimate interests of business entities is impossible without their coordinated interaction. Contemporary challenges – including judicial system reform, legal regulation instability, and the development of the digital economy – require a renewed understanding of law enforcement mechanisms in the field of commercial law.

Despite efforts to transform the judicial system, its improvement faces a number of issues. A notable example is the situation regarding the Higher Court for Intellectual Property matters: although a competition for filling the vacant judicial positions of this court was announced as early as 2017, it never effectively commenced its operation. As of today in 2025, the court, existing merely "on paper," is already undergoing liquidation.

In other words, commercial courts have not been sufficiently decongested, and the situation is further complicated by the ongoing conflict: jurisdictions are changing, and the courts responsible for hearing cases are also undergoing transformations. Under such conditions, the synergy between the substantive and procedural norms of commercial law becomes more relevant than ever.

This article elucidates the conceptual interrelation between the norms of commercial law which regulate the content of legal relations among participants of entrepreneurial activities and the norms of commercial procedural law, which provide the procedural framework for their implementation and protection. An analysis of the practice in commercial courts reveals typical issues encountered by litigants, such as prolonged case processing times, ambiguities in the application of judicial practice, and difficulties in proving and executing judicial decisions.

Special attention is devoted to the institutional and normative challenges: the insufficient adaptation of procedural legislation to modern economic realities, the fragmented nature of legal regulation, and the

need to strengthen procedural guarantees for small and medium-sized enterprises. Proposed measures to enhance the synergy between the substantive and procedural aspects of commercial law range from unifying the approaches to interpreting legal provisions to increasing the role of electronic judicial processes and establishing a stable legal position of the Supreme Court.

The article underlines that the sustainable development of commercial transactions requires not only the refinement of legal norms but also the cultivation of a unified legal culture grounded in predictability, equality of the parties, and effective judicial protection.

Key words: economic law, economic procedural law, actual problems, judicial protection, participants, economic entities.

УДК 347.73:336.22(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.17

В. В. Мушенок
orcid.org/0000-0003-0411-7567
доктор юридичних наук,професор,
завідувач кафедри теорії права,міжнародного права та приватного права
Київського міжнародного університету

О. М. Ситніченко
orcid.org/0000-0002-9740-0216
кандидат юридичних наук,доцент,
доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного університету

ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ ПРОЦЕСУ ОПОДАТКУВАННЯ У ПОЛІТИЦІ СПРИЯННЯ БЕЗПЕЦІ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Вступ. Протягом кількох останніх десятиліть світова прогресивна спільнота декларує позицію про те, що надмірне споживання цукру завдає шкоди здоров'ю та, як наслідок, життю людини. Фактичним проявом такої шкоди для людини є: поява зайвої ваги та ожиріння, розвиток діабету, розвиток серцево-судинних хвороб, утворення карієсу тощо. З метою скорочення споживання вільних цукрів власним населенням, ряд держав активно удосконалюють свою нормативно-правову базу в частині запровадження фіскальних методів регулювання зазначених вище суспільних, а відповідно, і економічних відносин як запоруку забезпечення належного стану здоров'я та безпеки життя людей. Тобто, прагматизм обкладання додатковими податками цукровмістких продуктів полягає в тому, що в результаті застосування процесу оподаткування, шкідливі для людини продукти стають істотно дорожчим за аналогічні нешкідливі продукти, що, в свою чергу, зменшує до них споживчий інтерес. Застосування зазначеної схеми правового регулювання суспільно-економічних відносин стає пріоритетним напрямом реалізації державної податкової політики ряду країн.

Постановка завдання. Аналіз статистичної та аналітичної інформації про стан споживання вільних цукрів у різних країнах світу дає підстави зазначити, що, наприклад, напої з цукром активно рекламуються та продаються в країнах із низьким та середнім рівнем доходу. У міру економічного розвитку країн та зростання доходів їх населення, солодкі напої стають доступнішими та більш бажаними для споживачів. Незважаючи на те, що населення ряду таких країн споживають шкідливі продукти у великій кількості, самі країни не формують необхідної профілактичної стратегії та не створюють належної діагностичної бази для своєчасного виявлення загроз стану здоров'я людей та мінімізації ризиків для їх життя.

Виходячи з викладеного вище, трансформація нормативно-правових засад зниження населенням споживання цукру у системі державної політики є обов'язковою умовою виконання європейських зобов'язань та важливим завданням для України щодо комплексного регулювання зменшення захворювань та формування фізично здорового населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відзначити, що окремі питання розбудови податкової стратегій протидії надмірному споживанню цукрів висвітлені у наукових та соціально-аналітичних дослідженнях таких вітчизняних науковців та дослідників як Н. І. Атаманчук та А. О. Монаєнко [1–2], М. В. Голютяк-Пенкальска [3], І. С. Кравченко [4]. Зазначну проблематику аналізували й зарубіжні дослідники такі як К. Кирц та А. Кьоніг [5], Д. Мозаффарян, Дж. Рафферті, Л. Лара-Кастор [6].

Зокрема, Н. І. Атаманчук та А. О. Монаєнко здійснили комплексне дослідження відносин правового регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави [1], а також зазначили важливість акцизного оподаткування підсолоджених цукром напоїв через здатність підвищити податкові надходження, одночасно зменшуючи обсяг споживання таких напоїв, чим змінити поведінку споживачів та стимулювати виробництво більш корисної продукції [2]. Л. Лара-Кастор, дослідниця Вашингтонського університету, зазначає, що наявні фактичні дані спонукають до термінового втручання органів публічного управління ряду країн світу в процес обмеження споживання підсолоджених напоїв з метою термінового забезпечення протидії скорочення чисельності населення планети за рахунок захворювань діабетом та серцевими недугами. Дослідниця вважає за необхідне запровадження податків на підсолоджені напої як ефективного

© В. В. Мушенок, О. М. Ситніченко, 2025

способу зниження їх споживання, особливо серед людей з низькими доходами [6].

Водночас поза увагою наукової спільноти наразі залишається правозастосовна (практична) частина дослідженої загальної теоретико-правової проблематики – формування конкретної законодавчої бази оподаткування продукції, яка містить шкідливий для здоров'я людини вміст цурку, зокрема, – підсолоджених напоїв в Україні.

Мета. Метою статті є здійснення аналізу окремих прикладів міжнародного досвіду нормативно-правового регулювання відносин оподаткування підсолоджених напоїв та впливу наслідків застосування такого фіскального методу на стан життя і здоров'я населення, а також зростання економіки країни. Виходячи з цього, обґрунтувати необхідність трансформації вітчизняного податкового законодавства у частині оподаткування шкідливих для здоров'я людини напоїв з вмістом цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин з метою наближення такого законодавства до європейської законодавчої моделі забезпечення безпеки життя і здоров'я населення в Україні.

Результати дослідження. Досвід міжнародного регулювання відносин зменшення споживання мінеральних та газованих вод з доданням цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин дає підстави зазначити про те, що у 1989 році вперше на офіційному рівні були надані Дослідницькою групою Всесвітньої організації охорони здоров'я (надалі – ВООЗ) рекомендації щодо обмеження споживання цукровмістких продуктів. У 2002 році на спільній консультації експертів ВООЗ та Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (надалі – ФАО) було розроблено додаткові пропозиції по просуванню стратегії здорового харчування. У 2014 році на Другій міжнародній конференції з питань харчування, скликаної спільно ВООЗ та ФАО, понад 170 країн прийняли Римську декларацію про Харчування та Рамкову програму дій, які визначили необхідність запровадження глобальних заходів щодо протидії ожирінню населення. Також рекомендації ВООЗ щодо зниження рівня споживання цукрів стали частиною міжнародної стратегії щодо зупинення в світі зростання діабету та ожиріння серед населення нашої планети до 2025 року [7].

Наразі одним із основних способів протидії споживанню цукру у ряді країн, поряд з маркуванням поживної цінності харчових продуктів, обмеженням продажу дітям продуктів харчування та безалкогольних напоїв з високим вмістом вільного цукру, перемовин держави із виробниками харчових продуктів щодо зменшення вмісту вільного цукру в оброблених харчових продуктах тощо, є застосування методів фіскальної політики. Сутність такого методу полягає у обкладанні додатковим податком продуктів харчування та напоїв з високим вмістом цукру.

Сформовану таким чином світову суспільно-економічну тенденцію схвально відзначає Світовий Банк, зазначаючи у своїх висновках, що «додаткове оподаткування підсолоджених напоїв є ефективним політичним важелем, який уряди можуть використовувати для стримування надмірно високого споживання цукру та покращення суспільного добробуту» [8].

Пропонуючи результати порівняльного аналізу окремих статистичних даних про стан здоров'я населення та впровадження податків «на цукор» у зарубіжних країнах, зазначимо наступне. За інформацією Європейського офісу ВООЗ, результати якого опублікував Хорватський інститут громадського здоров'я, в Республіці Хорватія (надалі – Хорватія) 35% дітей віком від 8 до 8,9 років мали надлишкову вагу. Таким чином, країна входила до першої п'ятірки країн Європи з проблемою дитячої надлишкової ваги [9]. Виконання рекомендованих ВООЗ заходів щодо зменшення надмірного споживання цукру населенням у Хорватії було здійснено у фіскальний спосіб, тобто шляхом застосування методу оподаткування – прийняття Закону про спеціальний податок на каву та безалкогольні напої (в останній редакції Закон № 22/20 набрав чинності з 29.02.2020 року) [10].

Здійснимо більш детальний аналіз сутності зазначеного вище механізму податкового адміністрування щодо цукровмістких безалкогольних напоїв. Отже, на початку застосування спеціального податку використовувалася лінійна система оподаткування. Оскільки така система не забезпечила скорочення споживання цукру населенням, то її було замінено системою оподаткування, що базується на об'ємі та вмісті цукру безалкогольному напої. Наразі об'єктом оподаткування спеціальним податком в Хорватії є «виражений в гектолітрах об'єм безалкогольних напоїв з відповідним вмістом цукру, метилксантину та таурину, а також фруктові нектари і напої, які містять доданий цукор, а сума спеціального податку, визначена на основі вмісту цукру, зменшується на відсоток кількості фруктів, що міститься у фруктовому нектарі чи напої» [10].

Аналіз регуляторного впливу від запровадження змін до Закону про спеціальний податок на каву та безалкогольні напої засвідчив, що велика кількість виробників змінили рецептуру, щоб зменшити частку доданих цукрів у продукті, а також частково чи повністю замінила цукри підсолоджувачами. Можливість вибору населенням більш здорових варіантів напоїв вплинула на підвищення обізнаності про

здоровий спосіб життя та зміну харчових звичок населення [11].

Здійснений аналіз нормативно-правового регулювання відносин щодо реалізації державної політики зниження використання продуктів з високим (56 г/100 мл) вмістом цукру в Хорватії дає підстави визначити як позитивний момент – зниження споживання солодких безалкогольних напоїв молоддю, яка є найбільш активним споживачем такого виду продукції. Проте негативним прикладом хорватського досвіду оподаткування підсолоджених безалкогольних напоїв нами визначається перепрофілювання виробництва таких напоїв на експорт по причині втрати конкурентоспроможності на хорватському ринку.

У процесі дослідження європейського досвіду фіскальної протидії надлишковому споживанню населенням цукру, на нашу думку, доцільно звернути увагу на досвід Ірландії, де спеціальний податок на напої із надмірним вмістом цукру (SSDT) було запроваджено у 2018 році. Запровадження зазначеного податку було здійснено, у першу чергу, з метою мотивації виробників напоїв до змінити рецептури своїх продуктів шляхом зниження вмісту цукру до обсягів, які не підлягали оподаткуванню (менше 5 грам цукру на 100 мл води чи соку) [12].

На нашу думку, ірландський податок на солодкі напої є прикладом того, як фіскальні заходи можуть бути використані для вирішення ряду соціально-економічних проблем в країні, а саме:

– стримування нездорової поведінки (зниження рівня ожиріння), оскільки впровадження такого податку призведе до скорочення споживання за рахунок заохочення людей вибирати більш здорові напої;

– мотивація виробників безалкогольних напоїв переглянути рецептурні характеристики своїх продуктів;

– наповнення коштами загального фонду державного бюджету країни та мотивація податкової системи Ірландії в подальшому до використання коштів від сплати такого податку на конкретну соціальну мету витрат.

Окремі країни світу стягують податок на солодкі напої у значно більших розмірах, ніж рекомендує ВООЗ. Встановлення високих ставок додаткового оподаткування підсолоджених напоїв мають як соціальний, так і економічний ефект. Відповідно до угоди Ради співробітництва країн Перської затоки (далі – Рада) низка країн регіону (наприклад, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати (надалі – ОАЕ)) з 2019 року одночасно запровадили акциз у вигляді стягнення з виробників 50% податку від вартості підсолоджених напоїв та 100% – за енергетичні напої [13]. У результаті закріплення такого механізму оподаткування, продажі нездорових і шкідливих товарів зменшилися з 5,4% до 1,3% у Саудівській Аравії та з 7,4% до 5,9% в ОАЕ [14].

Як показують результати дослідження, метою стягнення акцизного податку Саудівська Аравія та ОАЕ визначили зменшення споживання нездорових і шкідливих продуктів, а також збільшення доходів держави, які можна витратити на корисні та необхідні для населення державні послуги. Крім того, ці країни зобов'язали виробників вказувати вміст цукру в своїх продуктах, щоб споживачі були поінформовані та могли робити вибір між споживанням шкідливих та нешкідливих продуктів харчування.

Ще одним прикладом є досвід вирішення досліджуваної нами проблеми у Катарі, де середній рівень споживання підсолоджених напоїв серед підлітків перевищував показники 53 держав. Катар ввів положення про оподаткування підсолоджених напоїв окремим Законом № 25 від 2018 року, реалізація якого спрямована на комплексне вирішення як соціальних так і економічних питань. Країна передбачає отримання додаткових надходжень до державного бюджету, зокрема у період 2025-2029 років, від податків на тютюн та підсолоджені напої у сумі 10,7 млрд катарських ріалів (близько 2,82 млрд євро) [15].

Однак, незважаючи на наявні високі ставки податків на підсолоджені напої, їх споживання, особливо серед підлітків, порівняно з іншими країнами регіону залишається високим. Пріоритетним вектором реалізації фіскальної політики як засобу впливу на стан збереження здоров'я населення від негативного впливу споживання цукру є подальше підвищення акцизу та податку на додану вартість на споживання підсолоджених напоїв.

Отже, здійснюючи у межах даного дослідження проміжне узагальнення світового стану споживання вільного цукру зазначимо, стан такого споживання залежить від ряду факторів: 1) віку споживачів та їх суспільного оточення; 2) економічного становища країни; 3) стану та рівня законодавчого регулювання проблематики.

Звернувши увагу на окремі елементи світового досвіду нормативно-правового регулювання відносин споживання цукровмістких та інших не корисних напоїв, здійснимо аналіз стану нормативно-правового регулювання означеної вище проблематики у нашій державі.

Отже, Податковий кодекс України (надалі – ПК України) як основний нормативно-правовий акт вітчизняної системи оподаткування наразі не містить норм щодо оподаткування акцизним податком цукровмістких напоїв. Відповідно до ст. 9 ПК України акцизний податок віднесено до складу загальнодержавних податків.

Відповідно до пп. 14.1.4 ПКУ, акцизний податок – це непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених цим Кодексом як підакцизні, який включається до ціни таких товарів (продукції). До підакцизних товарів (продукції) віднесено: 1) спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво; 2) тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну; 3) нафтопродукти, скраплений газ; 4) автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли [16].

У Верховній Раді України (надалі – ВР України) було зареєстровано кілька законопроектів щодо оподаткування акцизним податком напоїв, включаючи мінеральні та газовані води, з доданням цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин:

– реєстр. № 9032 від 17.02.2023 року [17];

– реєстр. № 9032-1 від 06.03.2023 року [18];

– реєстр. № 9033-1 від 06.03.2023 року (пов'язаний із законопроектом реєстр. № 9032-1), яким запропоновано 50 % коштів, виручених від додаткового оподаткування таких напоїв, спрямовувати на реалізацію програм профілактики та лікування захворювань, які виникають від регулярного вживання солодких газованих напоїв [19];

– реєстр. № 11416 від 18.07.2024 року (законопроект Кабінету Міністрів України) [20].

Оскільки доцільність прийняття законодавчих ініціатив підтверджується світовою практикою оподаткування підсолоджених напоїв як можливістю скорочення їх споживання, а основною метою усіх вище вказаних законопроектів визначено скорочення негативного впливу підсолоджених напоїв на здоров'я населення шляхом зменшення їх економічної доступності через механізм оподаткування, то Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики було підтримано проект Закону України реєстр. № 9032-1 від 06.03.2023 р., яким пропонується встановити акцизний податок в розмірі 0,1 євро за 1 літр напою незалежно від вмісту цукру шляхом внесення доповнення до підпункті 212.1.11 пункту 212.1 статті 212 ПК України «вод, включаючи мінеральні та газовані, з доданням цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин (код товару (продукції) згідно з УКТ ЗЕД 2202 10 00 00) [18].

На нашу думку, встановлення зазначеного вище акцизного податку може стимулювати споживачів переходити на більш здорові продукти та замінники (із меншим вмістом цукру). Адже, найбільший вплив на споживача матимуть високі ставки податків, які суттєво впливають на ціну шкідливого продукту. Однак, враховуючи наявний зарубіжний досвід, пропонується конкретизувати запропоноване до підп. 212.1.11 п. 212.1 ст. 212 ПК України доповнення про оподаткування вод, включити напої на основі кави та її замінників, а також фруктові напої та нектари, які містять доданий цукор, а суму спеціального податку, визначеного на основі вмісту цукру, зменшувати на відсоток кількості фруктів, що міститься у фруктовому нектарі чи напої.

Висновки. Аналіз застосування додаткового податку на підсолоджені напої різними країнами показав, що для України такий акцизний податок є ефективним засобом впливу на зменшення споживання цукру і зниження ризиків для здоров'я людини, пов'язаних із цим. Запропонований акцизний податок може сприяти змінам у споживацькій і купівельній поведінці населення нашої держави, а також стимулювати виробників змінювати рецептуру продукції. В Україні такий податок може бути введений як на виробництво підсолоджених цукром напоїв, так і у вигляді акцизу на реалізацію вже готової продукції. Однак, на нашу думку, зменшення споживання підсолоджених напоїв у результаті застосування акцизного податку можливе при застосуванні вищих ставок податку (25% і більше) та розширення бази оподаткування на інші продукти, що мають шкідливий вплив на здоров'я, включаючи напої та безалкогольні напої, що містять каву, екстракти, есенції та концентрати з кави; сиропи та концентрати; порошки та гранули; газовані напої, які, крім цукру з фруктів, також містять додатковий цукор або підсоложувачі, напої, підсолоджені синтетичними підсолоджувачами тощо.

Поряд із соціальною, економічна доцільність застосування такого податку в Україні є раціональним кроком держави, адже в результаті такої податкової трансформації забезпечуються додаткові надходження до бюджетів. Ці надходження коштів від сплати акцизного податку на цукровмісткі шкідливі продукти доцільно спрямовувати на підвищення позитивного ефекту на здоров'я населення країни шляхом їх спрямування на фінансування системи охорони здоров'я.

Література

1. Атаманчук Н. І., Монаєнко А. О. Правове регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 276 с.

2. Атаманчук Н.І., Монаєнко А. О., Оподаткування підсолоджених цукром напоїв: досвід Європейського Союзу та можливості для України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6, Том 1. С. 23–29.

3. Голютяк-Пенкальска М.В. Цукровий податок в Європі. Крок до здорового способу життя чи новий податковий тягар. *Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 14–15 вересня 2018 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. С. 42–26.

4. Кравченко І.С. Акцизний податок на солодкі безалкогольні напої. *Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України: збірник матеріалів ІІІ науково-практичного круглого столу*, 15 травня 2020 р. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2020. С. 175–178.

5. Kurz C.F., Kцnig A.N. The causal impact of sugar taxes on soft drink sales: evidence from France and Hungary. Eur J Health Econ. 2021. P. 905–915.

6. Rafferty Julie. New Study Links Millions of Diabetes and Heart Disease Cases Globally to Sugary Drinks 6 January 2025. URL: https://now.tufts.edu/2025/01/06/new-study-links-millions-diabetes-and-heart-disease-cases-globally-sugary-drinks.

7. WHO calls on countries to reduce sugars intake among adults and children. World Health Organization 4 March 2015. URL: https://www.who.int/news/item/04-03-2015-who-calls-on-countries-to-reduce-sugars-intake-among-adults-and-children

8. Tax instruments and designs: Taxes on Sugar-Sweetened Beverages: Summary of International Evidence and Experiences: World Bank. URL: https://hdl.handle.net/10986/33969

9. Savjetovanje sa zainteresiranom javnošću-Obrazac naknadne procjene učinaka propisa za Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o posebnom porezu na kavui bezalkoholna pića. URL: https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/ MainScreen?entityId=19498

10. Zakon o posebnom porezu na kavu I bezalkoholna pica № 72/13, 121/19, 22/20 na cnazi 29.02.2020. URL: https://www.zakon.hr/z/2493/Zakon-o-posebnom-porezu-kavu-i-bezalkoholna-pica %C4%87a-2020-2020

11. Savjetovanje sa zainteresiranom javnošću. Obrazac naknadne procjene učinaka propisa za Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o posebnom porezu na kavui bezalkoholna pića. URL: https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/ MainScreen?entityId=19498

12. McAvoy Helen. An Chain Deochanna Milsithe le Siucra in Eirinn. *Health Inedualities portal.* URL: https://health-inequalities.eu/ga/financing-e-guide/the-sugar-sweetened-drinks-tax-ssdt/

13. Excise tax. URL: https://u.ae/en/information-and-services/finance-and-investment/taxation/excise-tax

14. Al-Zalabani A.H. Prevalence and Predictors of Soft Drink Consumption among Adolescents in the Gulf Countries: Findings from National Surveys. Nutrients 2024. № 2637. URL: https://doi.org/10.3390/nu16162637

15. Health taxation in Qatar. United Nations Development Programme and the World Health Organization. 2024. URL: https://www.undp.org/sites/ g/files/zskgke326/files/2024-09/qatar_health_tax_brief_2023_v09_140424.pdf

16. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

17. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження податку на води, включаючи мінеральні та газовані, з доданням цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин: проект Закону України від 17.02.2023 р. реєстр. № 9032. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41369.

18. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження акцизного податку на води, включаючи мінеральні та газовані, з доданням цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин: проект Закону України від 06.03.2023 реєстр. № 9032-1. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41478.

19. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України у зв'язку із запровадженням акцизного податку на води, включаючи мінеральні та газовані, з доданням цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин: проект Закону України від 06.03.2023 реєстр. № 9033-1. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41479.

20. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: проект Закону України від 18.07.2024 реєстр. № 11416. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44605

Анотація

Мушенок В. В., Ситніченко О. М. **Застосування державою процесу оподаткування у політиці сприяння безпеці життя та здоров'я людини.** – Стаття.

У статті досліджено питання нормативно-правового регулювання відносин скорочення споживання цукру населенням шляхом запровадження його оподаткування. Деталізовано, що наслідком застосування податкового впливу є зростання ціни на шкідливі цукромісткі продукти, що зменшує до них споживчий інтерес та, у свою чергу, сприяє забезпеченню належного стану здоров'я та безпеки життя людей в Україні. Встановлено, що застосування зазначеного механізму правового регулювання суспільно-економічних відносин стає пріоритетним напрямом реалізації державної податкової політики ряду країн ЄС та світу. Проаналізовано рекомендації міжнародних організацій щодо зниження рівня споживання цукрів як елемент міжнародної стратегії зупинення захворюваності населення планети. Досліджено особливості правового регулювання відносин зменшення надмірного споживання цукру населенням у Республіці Хорватія шляхом прийняття Закону про спеціальний податок на каву та безалкогольні напої. Встановлено, що результатом регуляторного впливу від запровадження зазначеного закону стало зміна виробниками рецептури та харчових звичок населення, вподобань та рівня обізнаності про здоровий спосіб життя тощо. Проаналізований досвід Ірландії, Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Катару показав, що оподаткування солодких напоїв є прикладом того, як фіскальні заходи можуть бути використані для вирішення ряду соціально-економічних проблем: стримування нездорової харчової поведінки населення, мотивації виробників до зміни рецептури, наповнення коштами бюджету країни та використання таких коштів на соціальні витрати. На підставі аналізу зареєстрованих у Верховній Раді України кількох законопроектів щодо оподаткування акцизним податком вод, включаючи мінеральні та газовані, з доданням цукру чи інших підсолоджувальних або ароматичних речовин, визначено соціально-економічну доцільність встановлення такого податку. Враховуючи наявний зарубіжний досвід, пропонується внести доповнення до Податкового кодексу України в частині додавання до оподаткування вод також напоїв на основі кави та її замінників, а також фруктових напоїв та нектарів, які містять доданий цукор. Отримані кошти від сплати податку пропонується спрямовувати на заходи для забезпечення безпеки життя і здоров'я населення країни шляхом фінансування системи охорони здоров'я.

Ключові слова: акцизний податок, безпека, Європейський Союз, життя та здоров'я людини, зарубіжний досвід, надмірне споживання цукру, оподаткування підсолоджених напоїв, податкове законодавство, правове регулювання.

Summary

Mushenok V. V., Sytnichenko O. M. **Application by the state of the taxation process in the policy of promoting security of human life and health.** – Article.

The article examines the issue of regulatory and legal regulation of relations to reduce sugar consumption by the population through the introduction of a taxation process. It is detailed that the consequence of the application of tax influence is an increase in the price of harmful sugar-containing products, which reduces consumer interest in them and, in turn, contributes to ensuring the proper state of health and safety of people in Ukraine. It is established that the application of the specified mechanism of legal regulation of socio-economic relations is becoming a priority direction for the implementation of state tax policy in a number of EU countries and the world. The recommendations of international organizations on reducing the level of sugar consumption as an element of the international strategy to stop the morbidity of the planet's population are analyzed. The features of the legal regulation of relations to reduce excessive sugar consumption by the population in the Republic of Croatia through the adoption of the Law on a Special Tax on Coffee and Soft Drinks are investigated. It is established that the result of the regulatory influence from the introduction of the specified law was a change in the recipes and eating habits of the population, preferences and level of awareness of a healthy lifestyle, etc. by manufacturers. The analyzed experience of Ireland, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Qatar showed that taxation of sweetened beverages is an example of how fiscal measures can be used to solve a number of socio-economic problems: curbing unhealthy eating behavior of the population, motivating manufacturers to change the recipe, replenishing the country's budget with funds and using such funds for social spending. Based on the analysis of several draft laws registered in the Verkhovna Rada of Ukraine on the taxation of excise tax on waters, including mineral and carbonated, with added sugar or other sweeteners or flavorings, the socio-economic feasibility of establishing such a tax has been determined. Taking into account the existing foreign experience, it is proposed to make amendments to the Tax Code of Ukraine in terms of adding coffee-based beverages and their substitutes, as well as fruit drinks and nectars containing added sugar, to the taxation of waters. It is proposed to direct the funds received from the tax payment to measures to ensure the safety of life and health of the country's population by financing the healthcare system.

Key words: excise tax, security, European Union, human life and health, foreign experience, excessive sugar consumption, taxation of sweetened beverages, tax legislation, legal regulation.

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.18

Т. О. Рекуненко
orcid.org/0000-0001-7668-0581
кандидат юридичних наук,доцент,
начальник відділу забезпечення якості освіти
Харківського національного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільної фінансово-економічної ситуації, викликаної як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, питання забезпечення фінансової безпеки держави набуває особливої актуальності. Зростання кількості правопорушень у галузі фінансів негативно впливає на ефективність функціонування державних інституцій, підриває довіру до фінансової системи та ускладнює процеси соціально-економічного розвитку. Відтак, виникає потреба у вдосконаленні механізмів превентивного впливу, зокрема шляхом ефективного застосування адміністративно-попереджувальних заходів, як одного з ключових елементів запобігання правопорушенням. Незважаючи на їхню значущість, теоретичні та практичні аспекти таких заходів у галузі фінансів залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює необхідність комплексного наукового дослідження цієї проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематику запобігання правопорушенням у галузі фінансів досліджували такі вітчизняні науковці, як О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. К. Колпаков, Н. Р. Нижник, А. П. Олійник, І. П. Голосніченко, а також інші дослідники, які розглядали загальні питання адміністративного примусу, правового регулювання фінансової діяльності держави, функціонування органів публічної влади. У роботах цих авторів визначено сутність адміністративно-правових заходів, їх роль у забезпеченні публічного порядку та безпеки. Проте саме питання ефективності адміністративно-попереджувальних заходів як окремої підсистеми в контексті запобігання правопорушенням у галузі фінансів досліджено фрагментарно. Це свідчить про наявність наукової прогалини, що потребує поглибленого аналізу.

Метою статті є дослідження адміністративно-попереджувальних заходів як інструменту запобігання правопорушенням у галузі фінансів, а також формулювання пропозицій щодо підвищення ефективності їх застосування в умовах сучасних викликів, зокрема в період воєнного стану та економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. Правова природа адміністративно-правових заходів є об'єктом активного наукового інтересу вітчизняних учених-адміністративістів. У науковій літературі це поняття досліджується з різних методологічних підходів, із наголосом як на теоретичних засадах і класифікації таких заходів, так і з урахуванням особливостей їх функціонального призначення в системі публічного управління. Наприклад, О. В. Ткаля адміністративно-правові заходи визначає як систему державно-владних прийомів та способів здійснення адміністративно-правового впливу, що здійснюється в односторонньому порядку лише у передбачених правовими нормами випадках, спеціально уповноваженими на те суб'єктами, з метою запобігання, виявлення та припинення протиправної поведінки, відвернення можливих шкідливих наслідків, відновлення правового становища та в разі необхідності притягнення винних до відповідальності [7, с. 188].

Виходячи з теорії адміністративного права, адміністративно-правові заходи поділяються на декілька видів, зокрема, заходи адміністративного припинення та адміністративно-попереджувальні заходи. Кожен з цих заходів має своє призначення, специфіку та спільні риси, що витікають з характеру управлінських функцій та є обов'язковим для виконання. Проте, нині, в науковій літературі питання адміністративно-попереджувальних заходів запобігання правопорушенням у галузі фінансів розглядається з різних аспектів. Зокрема, Г. С. Буга, акцентує увагу на необхідності нормативно-правового контролю, пруденційного нагляду, інспектування та інших заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки та профілактику правопорушень [1]. Водночас, І. І. Комарницька пропонує авторський підхід до визначення профілактики адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері як багаторівневої системи заходів соціального, спеціального, індивідуального характеру. Вона підкреслює важливість виявлення причин та умов вчинення адміністративних проступків, що посягають на порядок регулювання фінансових відносин [4]. В такий

© Т. О. Рекуненко, 2025

спосіб, науковці підкреслюють важливість комплексного підходу до застосування адміністративно-попереджувальних заходів у галузі фінансів, що включає нормативно-правове забезпечення, організаційні заходи та підготовку кваліфікованих кадрів для ефективної реалізації профілактичних заходів.

В цілому ж законодавець розцінює адміністративно-попереджувальну роботу як один із ключових елементів механізму забезпечення законності, правопорядку та дисципліни у державі. Така робота не лише спрямована на недопущення правопорушень, а й має превентивну функцію, оскільки дозволяє своєчасно виявляти передумови, ризики й фактори, що можуть призвести до порушення правових норм. У зв'язку з чим, в КУпАП міститься норма (ст. 6 «Запобігання адміністративним правопорушенням») [3], згідно з якою органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України. Відповідно до ч. 2 цієї статті, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, забезпечуючи відповідно до Конституції України додержання законів, охорону державного і громадського порядку, прав громадян, координують на своїй території роботу всіх державних і громадських органів по запобіганню адміністративним правопорушенням, керують діяльністю адміністративних комісій та інших підзвітних їм органів, покликаних вести боротьбу з правопорушеннями [3].

Наявна система адміністративно-попереджувальних заходів запобігання правопорушенням у галузі фінансів покликана забезпечити високий рівень правосвідомості суб'єктів фінансово-економічних правовідносин, підвищити рівень прозорості фінансових процесів й сприяти зменшенню кількості таких правопорушень [8–11]. Втім, як і будь-яка превентивна діяльність, вона ґрунтується на певних принципах, з-поміж яких слід назвати такі:

1) законності – передбачає неухильне дотримання вимог Конституції України та чинних законів України всіма без винятку суб'єктами, що здійснюють діяльність щодо запобігання правопорушенням. Це означає, що усі заходи, ініційовані в межах кримінологічної політики, повинні базуватися виключно на положеннях законів або підзаконних нормативно-правових актів, без виходу за межі наданих повноважень. Недопустимим є застосування будь-яких дій або рішень, що не передбачені законодавством. Дотримання принципу законності забезпечує легітимність та обґрунтованість усіх заходів запобігання, сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню довіри суспільства до державних інституцій та мінімізує ризики зловживання владними повноваженнями.

2) гуманізму – уся превентивна діяльність має здійснюватися з повагою до гідності особи, з урахуванням її законних інтересів та без порушення гарантованих прав та свобод людини. При розробці та реалізації заходів запобігання правопорушенням у галузі фінансів пріоритет надається не лише досягненню ефективності, але й забезпеченню того, щоб будь-які дії не призводили до дискримінації, неправомірного обмеження свобод або надмірного втручання у життя громадян. Тобто, дотримання принципу гуманізму сприяє збереженню балансу між суспільною необхідністю боротьби з протиправністю та обов'язком держави гарантувати права і свободи кожної людини навіть у складних умовах, включаючи періоди надзвичайного чи воєнного стану.

3) гласності – передбачає відкритість і прозорість заходів профілактичного характеру. Йдеться, зокрема, про регулярне інформування суспільства через офіційні статистичні джерела та медіа щодо стану правопорушень у галузі фінансів, ужитих запобіжних заходів, а також про результати їхнього впровадження. Такий підхід сприяє підвищенню довіри громадськості до органів державної влади, формуванню правової культури та залученню громадян до участі в профілактичній роботі;

4) демократизму – означає широку участь у запобіганні правопорушенням у галузі фінансів не лише спеціалізованих органів державного контролю, а й інших суб'єктів – органів державної влади й місцевого самоврядування, підприємств, установ, громадських об'єднань і, що особливо важливо, окремих громадян. Таким чином, створюється багаторівнева система профілактики, в якій кожен суб'єкт може відігравати важливу роль у запобіганні таким правопорушенням;

5) науковості – передбачає застосування у сфері профілактики науково обґрунтованих підходів, методик і засобів, які пройшли апробацію та довели свою ефективність у практичній діяльності. Наукові досягнення повинні бути інтегровані у розроблення механізмів раннього виявлення та нейтралізації потенційних загроз у галузі фінансів.

6) диференційованого підходу – передбачає необхідність урахування специфіки окремих категорій правопорушників (їх соціального статусу, мотивів поведінки, рівня правосвідомості) та видів правопорушень. Такий підхід дозволяє забезпечити адекватну правову реакцію, інди-

відуалізувати запобіжні заходи та уникнути формалізму в застосуванні адміністративного впливу.

7) плановості та прогнозування – вимагає системного та аналітичного підходу до профілактичної роботи, що включає попереднє дослідження причин і умов вчинення правопорушень, визначення зон ризику, а також розробку і реалізацію цільових програм запобігання правопорушенням у галузі фінансів. Профілактика повинна ґрунтуватися на об'єктивних даних, статистичних висновках і довгостроковому прогнозуванні.

8) взаємодії та координації – передбачає тісну співпрацю між усіма суб'єктами, уповноваженими на здійснення заходів щодо запобігання правопорушенням. Координація дій, обмін інформацією та взаємне узгодження рішень дозволяють уникнути дублювання функцій, підвищити ефективність заходів та забезпечити цілісність профілактичної системи.

9) пріоритету переконання – використання ненасильницьких, роз'яснювальних та мотиваційних заходів перед примусовими. Адміністративний примус застосовується лише в тому разі, якщо інші способи впливу – такі як профілактичні бесіди, попередження, соціальна робота – не дали результату. Такий підхід відповідає гуманістичному спрямуванню державної політики у сфері запобігання правопорушенням [2; 6, с. 8–12].

Відповідно до вище принципів, адміністративно-попереджувальні заходи запобігання правопорушенням у галузі фінансів реалізуються органами виконавчої влади, зокрема, Національним банком України, Державною аудиторською службою тощо – у межах їх адміністративних повноважень і правозастосовної практики. Важливо підкреслити, що хоча за своєю сутністю такі заходи мають попереджувальний характер і спрямовані на запобігання адміністративним та іншим правопорушенням у галузі фінансів до їх фактичного вчинення, вони все ж носять владно-розпорядчий характер. Тобто, поєднують у собі профілактичну функцію з елементами державного примусу, що дозволяє забезпечити належний рівень фінансової дисципліни та запобігти порушенням, які можуть завдати шкоди фінансовим інтересам держави, суб'єктів господарювання або громадян [5, с. 85].

Серед основних видів адміністративно-попереджувальних заходів у галузі фінансів необхідно виокремити наступні:

1. *Контрольно-наглядові заходи* (спрямовані на виявлення правопорушень до їх фактичного вчинення шляхом перевірки дотримання фінансового та іншого законодавства).

Основні форми:

– Планові/позапланові перевірки податкових декларацій, фінансової звітності, банківських операцій.

– Моніторинг використання державних та місцевих коштів, проведення державного фінансового аудиту.

– Перевірки діяльності суб'єктів фінансового ринку (банки, страховики, фінансові компанії).

2. *Реєстраційно-дозвільні заходи* (спрямовані на легалізацію фінансової діяльності суб'єктів та недопущення до ринку недобросовісних або непрозорих учасників).

Основні форми:

– Ліцензування окремих видів фінансової діяльності.

– Реєстрація платників податків та фінансових послуг.

– Контроль при акредитації та верифікації суб'єктів.

3. *Інформаційно-просвітницькі заходи* (мають на меті формування правової обізнаності та фінансової грамотності).

Основні форми:

– Проведення роз'яснювальної роботи, тренінгів, семінарів.

– Публікація методичних матеріалів.

– Розвиток сервісів для громадян (електронні кабінети, онлайн-довідники).

4. *Застереження та офіційні попередження* (застосовуються у разі виявлення ознак правопорушень без притягнення до відповідальності).

Основні форми:

– Оголошення письмових попереджень.

– Винесення приписів або вимог про усунення порушень.

На нашу думку, нагальним кроком для покращення адміністративно-попереджувальних заходів запобігання правопорушенням у галузі фінансів є підбір та підготовка кваліфікованих кадрів, особливо для органів, які здійснюють контроль та нагляд за діяльністю учасників фінансового ринку, зокрема, фінансових установ. Це питання набуває особливої актуальності в умовах постійних змін у фінансовій сфері, які диктуються як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, такими як глобалізація фінансових ринків, розвиток нових фінансових інструментів і послуг, а також швидкий прогрес у технологіях, зокрема, у сфері цифрових фінансів.

Професіоналізм кадрів є одним із основних чинників, що безпосередньо впливає на якість та результативність адміністративно-правових заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. Якщо органи контролю та нагляду не будуть достатньо кваліфікованими, вони можуть не лише не виявити правопорушення на ранніх етапах, але й створити сприятливі умови для

шахрайства, відмивання коштів або інших фінансових зловживань. Тому необхідно запровадити систему постійного підвищення кваліфікації та навчання працівників органів контролю, де особлива увага має бути приділена сучасним методам виявлення правопорушень, знанню новітніх фінансових інструментів та технологій, а також розвитку навичок взаємодії з іншими суб'єктами правозастосування. Крім того, важливим є не тільки підбір кадрів, але й їх спеціалізація, зокрема, в залежності від того, які аспекти фінансового ринку контролюються. Наприклад, для органів, що здійснюють нагляд за кредитними установами, повинні бути фахівці, які мають глибокі знання у галузі банківської діяльності та кредитування, а для контролю за страховими компаніями – спеціалісти з питань страхування та ризик-менеджменту. В цьому контексті необхідно створити структури, які б дозволяли працівникам органів контролю зосереджуватись на специфічних сферах фінансової діяльності, що дозволить забезпечити більш високий рівень професіоналізму і глибше розуміння всіх аспектів роботи суб'єктів фінансового ринку.

Не менш важливим є також забезпечення комплексного підходу до підготовки кадрів, що включає як теоретичні знання, так і практичні навички. Оскільки фінансовий ринок швидко змінюється і виникають нові виклики, навчальні програми мають бути адаптовані до цих змін. Наприклад, зростаюча роль цифрових фінансів (як криптовалюти, так і різних інструментів фінансових технологій) потребує включення до навчальних курсів аспектів, пов'язаних з блокчейн-технологіями, кібербезпекою та цифровими активами. Також важливим є розвиток навичок аналітичного мислення, яке дозволяє не лише оцінити ситуацію на фінансовому ринку, але й передбачити потенційні ризики та розробляти стратегії для їх усунення. Одним із аспектів, який також не можна ігнорувати, є мотивація кадрів, особливо в умовах високих вимог до їхньої професійної діяльності. Кваліфіковані кадри повинні бути мотивовані до постійного професійного росту, досягнення високих результатів у боротьбі з правопорушеннями у галузі фінансів. Важливим інструментом для мотивації є належні умови праці, гідна заробітна плата та соціальні гарантії, а також системи стимулювання за досягнення високих результатів у роботі.

Зважаючи на наведені обставини, нами вважається доцільним розробити та запровадити *Концепцію запобігання правопорушенням у галузі фінансів на 2025–2030 рр.* Такий нормативно-правовий акт мав би слугувати стратегічним документом, який визначає основні цілі, засади та напрямки державної політики у сфері адміністративно-правового попередження правопорушенням.

На нашу думку, проєктована Концепція повинна включати такі основоположні структурні елементи:

1. Мета та завдання Концепції, орієнтовані на формування ефективної системи запобігання правопорушенням галузі фінансів.

2. Визначення основних проблем, які наявні в чинному нормативно-правовому забезпеченні та практиці діяльності суб'єктів, що реалізують адміністративно-попереджувальні заходи запобігання правопорушенням.

3. Напрями удосконалення механізмів діяльності суб'єктів адміністративного впливу та органів державного нагляду (контролю), включаючи оновлення відповідного законодавства, впровадження єдиних стандартів реагування та моніторингу.

4. Визначення відповідального суб'єкта, уповноваженого на координацію реалізації положень Концепції, а також контроль за її виконанням.

5. Очікувані результати реалізації Концепції, включаючи механізми моніторингу та оцінювання ефективності застосування адміністративно-правових заходів.

Система оцінювання результатів реалізації адміністративно-правових заходів має включати щорічне збирання та аналіз звітів правоохоронних, наглядових, контрольно-ревізійних органів, розгляд скарг громадян, а також моніторинг судової практики у відповідній сфері. На основі зібраної інформації повинні формуватися аналітичні звіти, які міститимуть рекомендації щодо вдосконалення системи заходів запобігання правопорушенням та регулярно доводитимуться до відома громадськості через офіційні джерела.

Окремої уваги заслуговує питання інвестиційного клімату у галузі фінансів. Формування сприятливих умов для залучення інвестицій, як внутрішніх, так і іноземних, прямо пов'язане з рівнем правової визначеності, ефективністю захисту прав інвесторів і гарантіями дотримання законності. У зв'язку з цим, пропонується розробити та ухвалити *Програму захисту прав і законних інтересів учасників фінансового ринку* до 2030 року, яка стане логічним продовженням реалізації Концепції та забезпечить нормативне підґрунтя для створення стабільного інвестиційного середовища в Україні.

Висновки. Забезпечення фінансової безпеки держави, стабільності ринку, захисту фінансово-економічних інтересів громадян та державних інституцій вимагає не тільки оперативних і каральних дій, але й системної, превентивної політики. Серед всього спектру адміністративно-правових заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки України, особливу

значущість набувають адміністративно-попереджувальні заходи, оскільки, вони виступають не лише інструментом реагування на потенційні загрози, а й важливою профілактичною складовою загальної системи державного управління. Реалізація таких заходів уповноваженими органами влади дозволяє своєчасно виявляти та нейтралізувати передумови правопорушень, що є критично важливим в умовах підвищеного ризику, особливо в період воєнного стану. Саме тому їх інтеграція у правові та управлінські механізми має стати стратегічним пріоритетом.

Література

1. Буга Г. С. Заходи адміністративного примусу у сфері діяльності небанківських фінансових установ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 131–136. URL http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/258564/255342

2. Кантор Н. Ю. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням у сфері економіки як основа забезпечення економічної стабільності держави. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2093/vnulpurn20158249.pdf

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

4. Комарницька І. І. Запобігання правопорушенням засобами адміністративного права у фінансово-економічній сфері. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». С. 135–147. URL: https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-9-number-335-2022/prevention-offenses-means-administrative-law

5. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2002. 408 с.

6. Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду. *Економіка України*. 1999. № 5. С. 8–12.

7. Ткаля О. В. Проблеми поняття адміністративно-правових заходів. *Приватне право в умовах глобалізації*: ключові проблеми модернізації сучасного права: збірник наукових праць / за ред. П. М. Шапірка, І. Г. Оборотова. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 187–192.

8. Коваленко О. В. Адміністративно-правові засади відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності: дис. … докт. філософ. Суми. 2023. 231 с.

9. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: монографія. Х., 2002. 336 с.

10. Коломоєць Т. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу. *Право України*. 2003. № 2. С. 20–32.

11. Тенкач Л. А. Теоретико-практичні аспекти створення класифікації заходів адміністративного примусу у сфері обігу засобів захисту рослин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 230–233.

Анотація

Рекуненко Т. О. **Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання правопорушенням у галузі фінансів.** – Стаття.

У статті наголошено, що в сучасних умовах фінансово-економічної нестабільності, спричиненої як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, питання забезпечення фінансової безпеки держави набуває особливої значущості. Зростання кількості правопорушень у сфері фінансів не лише негативно впливає на ефективність функціонування державних інституцій, але й підриває довіру до фінансової системи, ускладнюючи реалізацію стратегічних завдань соціально-економічного розвитку. У цьому контексті особливої актуальності набуває вдосконалення механізмів превентивного впливу, зокрема через ефективне застосування адміністративно-попереджувальних заходів як одного з ключових інструментів запобігання фінансовим правопорушенням.

Автором здійснено дослідження адміністративно-попереджувальних заходів як важливого інструменту у системі забезпечення фінансової безпеки України. Зазначено, що з огляду на сучасні загрози фінансово-економічній безпеці держави, серед яких важливе місце займає зростання кількості правопорушень у галузі фінансів превентивні адміністративні заходи набувають особливої актуальності. Визначено правову природу та призначення адміністративно-попереджувальних заходів, а також розглянуто їх місце в системі адміністративно-правового впливу.

Особливу увагу приділено аналізу принципів реалізації таких заходів уповноваженими суб'єктами, зокрема органами фінансового контролю, податковими, митними органами й іншими інституціями. Розкрито потенціал зазначених заходів у запобіганні правопорушенням, що можуть завдати шкоди державному бюджету, інтересам громадян і фінансовій стабільності. Окремо підкреслено важливість адаптації адміністративно-попереджувальних заходів до умов воєнного стану, коли ризики зловживань у галузі фінансів значно зростають.

На основі аналізу законодавства, наукової літератури та практики запропоновано напрями удосконалення механізмів адміністративної превенції у галузі фінансів. Зокрема, обґрунтовано необхідність прийняття Концепції запобігання правопорушенням у галузі фінансів, Програму захисту прав і законних інтересів учасників фінансового ринку, у тому числі й необхідність розширення повноважень контролюючих органів, підвищення рівня професійної підготовки кадрів, а також запровадження цифрових технологій у сфері фінансового моніторингу.

Ключові слова: попередження, заходи, контроль, принципи, запобігання, правопорушення, галузь, фінанси, безпека.

Summary

Rekunenko T. O. **Administrative preventive measures for the prevention of offenses in the financial sector.** – Article.

The article emphasizes that in the current conditions of financial and economic instability caused by both internal and external factors, the

issue of ensuring the financial security of the state is gaining particular importance. The increase in the number of offenses in the financial sector not only negatively affects the effectiveness of the functioning of state institutions, but also undermines trust in the financial system, complicating the implementation of strategic tasks of socio-economic development. In this context, improving the mechanisms of preventive influence is of particular relevance, in particular through the effective use of administrative preventive measures as one of the key tools for preventing financial offenses. The author conducted a study of administrative preventive measures as an important tool in the system of ensuring the financial security of Ukraine. It is noted that given the current threats to the financial and economic security of the state, among which the increase in the number of offenses in the field of finance occupies an important place, preventive administrative measures are gaining particular relevance. The legal nature and purpose of administrative preventive measures are determined, and their place in the system of administrative legal influence is also considered.

Particular attention is paid to the analysis of the principles of implementation of such measures by authorized entities, in particular financial control bodies, tax, customs authorities and other institutions. The potential of these measures in preventing offenses that may harm the state budget, the interests of citizens and financial stability is revealed. The importance of adapting administrative preventive measures to the conditions of martial law, when the risks of abuse in the financial sector increase significantly, is particularly emphasized.

Based on the analysis of legislation, scientific literature and practice, directions for improving administrative prevention mechanisms in the financial sector are proposed. In particular, the need to adopt the Concept for Preventing Offenses in the Financial Sector, the Program for Protecting the Rights and Legitimate Interests of Financial Market Participants, including the need to expand the powers of regulatory authorities, increase the level of professional training of personnel, and introduce digital technologies in the field of financial monitoring, is substantiated.

Key words: prevention, measures, control, principles, prevention, offenses, sector, finance, security.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.19

І. Ю. Сороколат
orcid.org/0009-0001-5652-7851
аспірант кафедри фінансового права,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОПОДАТКУВАННЯ

Постановка проблеми. Оподаткування є одним із ключових інструментів реалізації державної політики у сфері економіки, соціального захисту, розвитку підприємництва та забезпечення фінансової стабільності. У цьому контексті особливого значення набуває правовий режим оподаткування, який визначає сукупність правових норм, що регулюють встановлення, зміну та стягнення податків і зборів. Ефективне функціонування податкової системи неможливе без чіткого розуміння завдань та функцій, які виконує правовий режим оподаткування як системне правове явище.

Сучасні виклики, пов'язані з реформуванням податкового законодавства, цифровізацією фінансових процесів, інтеграцією України до міжнародного податкового простору (зокрема, у контексті імплементації стандартів BEPS, DAC та інших міжнародних ініціатив), вимагають переосмислення ролі податкового права. Це зумовлює необхідність глибокого аналізу змісту, функціонального навантаження та завдань правового режиму оподаткування як правової конструкції, що забезпечує баланс між фіскальними інтересами держави та правами платників податків. Таким чином, дослідження завдань та функцій правового режиму оподаткування є актуальним не лише з теоретико-правової точки зору, але й з прикладної, оскільки воно дозволяє виявити напрями вдосконалення податкової політики та правового регулювання у цій сфері.

Підкреслимо, що у сучасній правовій науці дослідженню питання стосовно функцій правового режиму оподаткування є недостатньо дослідженими. З огляду на це, **мета статті** полягає у проведенні аналізу функцій правового режиму оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим оподаткування є фундаментальним елементом фінансової системи будь-якої держави. Він визначає порядок встановлення, справляння та контролю за сплатою податків. Завдяки чіткому правовому регулюванню система оподаткування виконує ключову роль у забезпеченні сталого розвитку економіки, соціального захисту громадян та стабільного функціонування державного апарату.

Підкреслимо, що незважаючи на дискусійність та різноманітність підходів до визначення категорії «правовий режим оподаткування», є потреба у виявленні основних його функцій та завдань. Термін «функція» має декілька значень і може тлумачитися як: (1) явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; (2) робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; (3) призначення, роль чого-небудь та ін. [1] З огляду на наведене, що термін «функція» використовується для того, щоб позначити певну діяльність, роль або роботу. При цьому таке позначення може стосуватися як безпосередніх суб'єктів, так і певних соціальних інститутів (наприклад, держави).

На нашу думку, найбільш оптимальним підходом до розгляду функцій правового режиму оподаткування є їх окреслення у взаємозв'язку з функціями права, зокрема, податкового. У цьому контексті зазначимо, що функціональне навантаження права в суспільстві пов'язане не стільки із реалізацією влади, скільки з досягненням рівноваги в суперечливих відносинах суб'єктів, тобто право є чинником самоорганізації і самозбереження суспільства, а не інструментом політичного управління [2, с. 825]. Підкреслимо, що наразі відсутній одностайний підхід до визначення функцій права та функцій податкового права. Мабуть, це пов'язано із тим, що ці категорії хоча й мають важливе значення, але при цьому є теоретичними.

На думку Ю. І. Аністратенко, функції права становлять собою напрями його впливу на поведінку людей за допомогою нормативного закріплення та охорони передумов соціально значимої діяльності суб'єктів. Собою вони відображають постійний і стабільний вплив на певні суспільні відносини. Незважаючи на природний процес розвитку права, його зміни, в ньому зберігається певна спадкоємність. Із сутності права, з його соціального призначення випливає функція права. Право повинне регулювати лише ті суспільні відносини, які цього потребують, проте без відповідного правового впливу будь-які суспільні відносини не можуть повноцінно функціонувати. Отже, вплив на них права і є відображенням її функції [3, с. 82].

Дещо на інших аспектах зупиняється Д. А. Кобильнік при характеристиці функцій

© І. Ю. Сороколат, 2025

податкового права. Зокрема, науковець вказує: функції податкового права визначають його здатність як соціального явища відповідно до поставленої мети виконувати певну роль у системі суспільних відносин та впливати на відносини оподаткування й інші соціальні процеси, сприяти їх динаміці чи, навпаки, зумовлювати їх статику, сприяти розвитку виробництва та загалом економіки або гальмувати цей процес. Саме через своє функціонування податкове право визначається в дії, дає змогу відстежити залежності, які спостерігаються між різними інститутами його як складного й системного угруповання податково-правових норм, а також установити, якою мірою зміни однієї частини його системи впливають або є залежними (похідними) від змін в іншій частині [4]. У цьому контексті дослідник звертає увагу на статику та динаміку податкового права, взаємозв'язки між його інститутами та широту впливу податкового права на певні суспільні відносини за допомогою відповідних функцій, що є конструктивним.

Синтезуючи наведені міркування, можемо зробити висновок про те, що у загальному вигляді функції правового режиму оподаткування доцільно охарактеризувати як напрямок його впливу на суспільні відносини, пов'язані зі справлянням податків і зборів, з метою оптимального їх регулювання, а також для задоволення інтересів та реалізації прав і обов'язків учасників таких відносин (платників податків та контролюючих органів) й перспективного розвитку таких відносин.

Як ми вже зазначали, функції правового режиму оподаткування тісно пов'язані з функціями податкового права. Тож, перш ніж аналізувати функції правового режиму оподаткування, слід розглянути, які функції притаманні податковому праву. Показово, що більшість науковців приходить до висновку про необхідність виокремлення охоронної та регулятивної функцій податкового права. На переконання Д. А. Кобильніка, говорячи про вищевказані функції податкового права, слід відносити їх до групи загальногалузевих функцій [4, с. 142]. Такий підхід має певний сенс, оскільки регулятивна та охоронна функції походять із загальної теорії права і можуть бути виокремлені у регулюванні будь-яких правовідносин.

При дослідженні охоронної функції податкового права Ю. І. Аністратенко та Мартинюк А. Р. зазначають, що для досягнення публічних інтересів, захисту прав і законних інтересів держави та територіальних громад як суб'єктів, які отримують кошти від сплати податків і зборів, вона має власні інструментальні складові, а також власні конкретні завдання і напрями її реалізації. За своєю сутністю охоронна функція передбачає матеріальні та процесуальні складові. Наприклад, у Податковому кодексі України зазначено види порушень, за які передбачено фінансову відповідальність, а також вказана процедура, за якою це має бути здійснено.

Наступна риса охоронної функції податкового права, на думку дослідниць, це цілеспрямована діяльність спеціальних суб'єктів, якими виступають контролюючі органи (відповідно до ст. 41 Податкового кодексу України) [3, с. 83]. Ми вважаємо, що у цьому контексті в першу чергу, слід виходити з того, що охоронна функція податкового права спрямована на захист суспільних відносин у сфері оподаткування від протиправних посягань. При цьому слід обовязково звернути увагу на те, що контролюючі органи, як спеціально уповноважені державою субєкти, застосовують примусові заходи для боротьби з правопорушеннями, охороною та дотриманням правопорядку.

Через реалізацію охоронної функції відбувається: забезпечення дотримання тієї моделі поведінки суб'єктів податкових правовідносин, що встановлена нормами податкового права; стимулювання суб'єктів податкового права до виконання його норм; забезпечення виконання покладених обов'язків; гарантування можливості відновлення порушених прав та законних інтересів владних і зобов'язаних сторін відносин. Цим фактично забезпечується поєднання фактичного і юридичного змісту податкових правовідносин, гарантується добросовісність виконання обов'язків, передбачених нормами податкового права. Через реалізацію охоронної функції податкового права розкриваються такі його характеристики, як загальнообов'язковість, гарантованість, забезпеченість і примусовість. охоронна функція податкового права реалізується через застосування до платника податків заходів податкового примусу та заходів податкового контролю [5, с. 444–445].

Розглядаючи охоронну функцію, як функцію правового режиму оподаткування, зазначимо, що вона є однією з основних функцій і полягає у забезпеченні захисту як публічних (державних), так і приватних (платників податків) інтересів у сфері податкових правовідносин. Її зміст можна розкрити через різні аспекти. По-перше, захист фіскальних інтересів держави, охоронна функція покликана забезпечити гарантоване, своєчасне та повне надходження податків і зборів до бюджету. Вона передбачає: встановлення юридичної відповідальності за ухилення від сплати податків (ст. 212 Кримінального кодексу України); контрольні повноваження податкових органів (ст. 20 Податкового кодексу України); процедури податкових перевірок, донарахування зобов'язань тощо.

По-друге, гарантування прав та законних інтересів платників податків. Охоронна функція не є односторонньою, вона також забезпечує захист платника податків від свавілля держави. Це виявляється у: закріпленні принципу верховенства права та правової визначеності у податкових відносинах; праві на адміністративне та судове оскарження рішень податкових органів (ст. 56 Податкового кодексу України); забороні зворотної дії податкового закону, якщо це погіршує становище платника (ст. 58 Податкового кодексу України); механізмах правового захисту в разі порушення процедур перевірок або неправомірного донарахування податкових зобов'язань. У цьому контексті мета охоронної функції правового режиму оподаткування полягає в тому, щоб убезпечити добросовісних платників податків від неправомірних втручань у їхню господарську діяльність.

По-третє, охоронна функція сприяє досягненню правового балансу між фіскальною ефективністю та правами людини, що особливо важливо у демократичній правовій державі. На нашу думку, податкове право має діяти не як репресивний інструмент, а як регулятор із чіткими межами державного втручання. У цьому контексті метою охоронної функції буде гарантування стабільності податкової системи та довіри до неї з боку суспільства, зокрема, платників податків.

По-четверте, як окремий аспект прояву охоронної функції правового режиму оподаткування є запобігання правопорушенням у сфері оподаткування. Превентивна роль відповідного правового режиму оподаткування полягає в тому, що держава, встановлюючи санкції за податкові порушення, спонукає платників податків до правомірної поведінки. Йдеться як про фінансові штрафи, так і про репутаційні наслідки для суб'єктів господарювання.

Наступною функцією податкового права, яка притаманна правовому режиму оподаткування, є регулююча функція. Д. А. Кобильнік слушно акцентує увагу на тому, що говорячи про специфіку регулятивної функції податкового права необхідно звернути увагу, що її зміст права має визначатися з урахуванням ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій проголошено: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше ніж в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає доцільними, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів». Вчений підкреслює, оскільки податкове право пов'язане з обмеженням права власності платників податків і зборів, то в разі реалізації регулятивної функції обов'язковим вбачається забезпечення їхніх прав та законних інтересів [4, с. 168]. З огляду на викладене, можемо зробити висновок про те, що регулююча функція правового режиму оподаткування полягає у впливі на економічну, соціальну та інституційну поведінку суб'єктів господарювання і громадян через правове регулювання податків і зборів. Йдеться не лише про стягнення податків, а насамперед про формування стимулів або обмежень, що змінюють економічну мотивацію суб'єктів. Наприклад, в межах загального правового режиму оподаткування законодавець впроваджує диференційовану систему ставок за певними податками, встановлює пільги та звільнення від оподаткування.

В межах спеціального податкового режиму Дія Сіті для підтримки IT сектору передбачено зниження ставки податку на доходи фізичних осіб, єдиного соціального внеску, податку на прибуток. Окремо зазначимо, що регулююча функція правового режиму оподаткування тісно переплітається із фіскальною, стимулюючою, стабілізаційною, контрольною та іншими функціями, що зумовлює її мультифункціональний характер правового режиму оподаткування.

Зазначимо, що регулююча функція правового режиму оподаткування має на меті досягнення балансу публічних і приватних інтересів. З моменту виникнення і подальших трансформацій податкових правовідносин реалізація цієї мети залишається одним із найскладніших викликів, які постають перед законодавцем. При цьому, як ми вже зазначили вище, регулююча функція правового режиму оподаткування реалізується за рахунок встановлення певних стимулів або обмежень для суб'єктів правовідносин. В цій важливого значення для забезпечення балансу публічних і приватних інтересів набуває гнучкість та мобільність учасників податкових правовідносин. Приміром, з моменту введення правового режиму воєнного стану через збройну агресію росії проти України, законодавець впровадив чимало податково-правових новацій, які звільняли платника від виконання податкового обов'язку або передбачали відповідні пільги. Так, у 69.9 п. 69 підр. 10 розд. XX Податкового кодексу України встановлено, що тимчасово, до 1 серпня 2023 року, для платників податків та контролюючих органів зупиняється перебіг строків, визначених податковим законодавством та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, крім:

– дотримання строків реєстрації податкових накладних, розрахунків коригування до них в Єдиному реєстрі податкових накладних, подання звітності та/або документів (повідомлень), у тому числі передбачених ст. 39 та 39^{-2}, п. 46.2 ст. 46 цього Кодексу, сплати податків та зборів платниками податків;

– строків проведення камеральних перевірок, оформлення їх результатів у порядку, визначеному ст. 86 цього Кодексу, подання скарги на податкове повідомлення-рішення за результатами камеральної перевірки, прийняття рішення за результатом її розгляду, нарахування пені [6], а також цим пунктом передбачені інші положення. Цей приклад є одним із багатьох, які показують, що держава у вкрай складних умовах намагалася підтримати платників податків. Тож, відповідні режими оподаткування у періоди економічних коливань можуть бути засобом стабілізації. Зменшення податкового тиску під час кризи або, навпаки, підвищення податків у періоди економічного підйому допомагають стабілізувати економічну ситуацію.

Фіскальна функція також має місце виступає однією з найбільш при характеристиці правового режиму оподаткування. Вона напряму пов'язана із сутністю податку як обов'язкового платежу, встановленого державою. О. О. Головашевич зазначає, що найбільш яскраво фіскальна функція податкового права проявляється при наповнюваності бюджету переважно за рахунок використання фіскальних методів. Фіскальна функція при цьому, майже повністю гальмує стимулювальну функцію [7, с. 93–94]. Як вбачається, фіскальна функція правового режиму оподаткування полягає у забезпеченні наповнення бюджету грошовими коштами. Передусім зазначимо конституційний обов'язок кожного сплачувати податки і збори. Далі цей обов'язок віднайшов закріплення і подальшу деталізацію у Податковому кодексі України, зокрема, через визначення правового елементів правового механізму податку. Також підкреслимо, що значення фіскальної функції відповідного режиму оподаткування полягає у тому, що норми, передбачені в межах такого режиму впливають на відносини у суспільстві для забезпечення фіскальних інтересів держави або місцевого самоврядування.

Наступною функцією податкового права, яка притаманна правовому режиму оподаткування, є контрольна функція. Податкове законодавство встановлює механізми обліку, звітності та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Слушними вбачаються міркування А. Марущак: значення податкового контролю розкривається через призму декількох аспектів: по-перше, податковий контроль сприяє справлянню податків та формуванню дохідної частини бюджету; по-друге, податковий контроль має важливу роль у боротьбі з корупцією та незаконною діяльністю у цій сфері; по-третє, податковий контроль сприяє створенню рівного конкурентного середовища для бізнесу [8, с. 27].

Дещо інакше розглядає податковий контроль Л. М. Касьяненко – як процедури, що пов'язані з перевіркою контролюючими органами належності обчислення платниками податків належних їм податкових зобов'язань, повноти та своєчасності сплати податків та інших загальнообов'язкових платежів податкового характеру, встановлення та аналізі порушень допущених платниками податків [9]. Дійсно, в сучасних умовах контрольна функція реалізується за допомогою використання різноманітних методів. Зокрема, до них можна віднести: перевірки (камеральні – на основі податкової звітності; документальні – планові та позапланові, виїзні та невиїзні; фактичні – на місці здійснення діяльності; зустрічні звірки (з третіми особами); моніторинг податкових ризиків; електронне адміністрування (системи ПДВ, акцизу тощо).

Підкреслимо, що велике значення для реалізації контрольної функції правового режиму оподаткування мають процеси цифровізації. Так, з 2022 року в Україні почав активно функціонувати автоматизований обмін податковою інформацією з банківськими установами, що значно знизило ризики ухилення від оподаткування. Податкові органи можуть верифікувати фінансові операції, доходи та витрати платників податків у реальному часі, не порушуючи банківської таємниці, але дотримуючись міжнародних стандартів, приміром, CRS. Такий підхід забезпечив посилення контролю за трансакціями; ефективніший аудит; зниження обсягів тіньової економіки.

Висновки. На підставі проведеного аналізу констатуємо, що функції правового режиму оподаткування доцільно розглядати у взаємозв'язку із функціями податкового права. На наше переконання, до функцій правового режиму оподаткування слід відносити такі, як: охоронна, регулююча, фіскальна, контрольна. Вказані функції правового режиму оподаткування є взаємопов'язаними, і лише їх комплексне та збалансоване застосування дозволяє забезпечити як фінансову стабільність держави, так і соціально-економічний розвиток суспільства в цілому.

Література

1. Академічний тлумачний словник. URL: https://sum.in.ua/s/funkcija

2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Том 3: Загальна теорія права. Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 952 с.

3. Аністратенко Ю.І., Мартинюк А. Р. Функції податкового права, особливості та способи їх реалізації в умовах сьогодення. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2022. Вип. 1 (8). С. 80–87.

4. Кобильнік Д.А. Особливості реалізації функцій податкового права (методологічний аспект). дис. ... д-ра юрид. наук : Запоріжжя, 2021. 443 с.

5. Кобильнік Д. А. Охоронна функція податкового права: сутність і форми реалізації. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). С. 439–446.

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n8035

7. Головашевич О.О. Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб в Україні: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого.2008. 188 с.

8. Марущак А. В. Податковий контроль: сутність, особливості та призначення. Правова позиція. № 2 (39), 2023. С. 26–29.

9. Касьяненко Л. М. Правові основи здійснення фінансового контролю органами державної податкової служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 232 с.

Анотація

Сороколат І. Ю. **До питання про функції правового режиму оподаткування.** – Стаття.

У статті розглядаються основні функції правового режиму оподаткування. Автором запропоновано до кола функцій правового режиму оподаткування відносити такі, як: охоронна, регулююча, фіскальна, контрольна. Фіскальна функція розкривається як основна і традиційна, адже саме вона забезпечує формування дохідної частини бюджету, яка є підґрунтям для фінансування всіх державних потреб. Регулююча функція спрямована на коригування економічних процесів шляхом податкових важелів, що дозволяє стимулювати або обмежувати розвиток окремих галузей. Контрольна функція покликана забезпечити податкову дисципліну, охоронна функція реалізується через гарантування законності у сфері оподаткування, запобігання порушенням і притягнення до відповідальності винних осіб. Підкреслено, що велике значення для реалізації контрольної функції правового режиму оподаткування мають процеси цифровізації.

Автором наголошено на тому, що охоронну функція, як функцію правового режиму оподаткування, є однією з основних функцій і полягає у забезпеченні захисту як публічних (державних), так і приватних (платників податків) інтересів у сфері податкових правовідносин. Її зміст можна розкрити через різні аспекти: захист фіскальних інтересів держави, гарантування прав та законних інтересів платників податків, досягнення правового балансу між фіскальною ефективністю та правами людини; запобігання правопорушенням у сфері оподаткування.

У результаті дослідження зроблено висновок, що ефективна реалізація усіх зазначених функцій у сукупності дозволяє не лише наповнювати державний бюджет, але й формувати стабільне податкове середовище, що сприяє економічному зростанню, соціальній справедливості та правовій визначеності у сфері податків.

Ключові слова: правовий режим оподаткування, спеціальний податковий режим, Дія Сіті, функції правового режиму оподаткування, охоронна функція, регулююча функція, фіскальна функція, контрольна функція.

Summary

Sorokolat I. Yu. **On the Issue of Functions of the Legal Regime of Taxation.** – Article.

The article examines the main functions of the legal regime of taxation. The author proposes that the functions of the taxation regime should include the following: protective, regulatory, fiscal, and control functions. The fiscal function is described as the main and traditional one, since it ensures the formation of the revenue part of the budget, which serves as the basis for financing all state needs. The regulatory function is aimed at adjusting economic processes through tax instruments, allowing for the stimulation or restriction of the development of certain sectors. The control function is intended to ensure tax discipline, while the protective function is implemented by guaranteeing legality in the field of taxation, preventing violations, and bringing offenders to justice. It is emphasized that digitalization processes play a significant role in the implementation of the control function of the taxation regime.

The author emphasizes that the protective function, as one of the core functions of the taxation regime, ensures the protection of both public (state) and private (taxpayers') interests within tax legal relations. Its content can be revealed through various aspects: protection of the state's fiscal interests, guaranteeing the rights and legitimate interests of taxpayers, achieving a legal balance between fiscal efficiency and human rights, and preventing tax violations.

As a result of the research, it is concluded that the effective implementation of all these functions in their entirety allows not only for the filling of the state budget, but also for the formation of a stable tax environment that promotes economic growth, social justice, and legal certainty in the field of taxation.

Key words: legal regime of taxation, special tax regime, Diia City, functions of the taxation regime, protective function, regulatory function, fiscal function, control function.

УДК:342.9:351.87(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.20

С. В. Сухінін
orcid.org/0009-0008-3568-535X
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧЛЕНА ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ

Постанова проблеми: Питання дисциплінарної відповідальності членів Вищої кваліфікаційної комісії України недостатньо розкрите у наукових працях правників. Хоча в юридичній літературі розглядаються загальні аспекти дисциплінарної відповідальності державних службовців, саме члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, як представники колегіального органу суддівського врядування, залишаються поза увагою більшості дослідників. Однак, динамічний розвиток чинного законодавства України у галузі правосуддя та активне реформування державних інституцій, що входять до складу судової системи зумовлюють необхідність дослідження цієї проблематики з урахуванням законодавчих та правових новацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження дисциплінарної відповідальності державних службовців у різні часи займались такі науковці як: В.Б. Авер'янов, Т.О. Коломоєць Л. М. Корнута, С. Г. Стеценко, І. О. Картузова та інші. Проте незважаючи на значний науковий вклад у дослідженні вказаної тематики сучасний стан дослідження саме питання дисциплінарної відповідальності члена Вищої кваліфікаційної комісії України не має достатнього рівня вивчення, а тому є актуальним і потребує правового аналізу.

Метою статті є аналіз нормативно-правового регулювання діючого в Україні інституту дисциплінарної відповідальності члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та останніх тенденцій дисциплінарної практики у відповідній галузі, висвітлення проблемних питань та пропозиції їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Вища кваліфікаційна комісія суддів України, надалі – Комісія, є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Цей орган суддівського врядування складається з шістнадцяти членів, вісім з яких призначаються з числа суддів або суддів у відставці (чч. 1, 3 ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [1].

Для того, щоб детально проаналізувати питання дисциплінарної відповідальності членів Комісії, необхідно спочатку торкнутися сутності дефініції «дисциплінарна відповідальність» та проаналізувати наукові праці щодо розуміння правової сутності дисциплінарної відповідальності.

Поняття «дисциплінарна відповідальність» складається з двох категорій: «дисципліна», що вказує на особливості цього виду відповідальності та «відповідальність».

Юридична енциклопедія визначає дисципліну (лат. discipline – навчання, виховання, порядок) як точне, своєчасне і неухильне дотримання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державному і суспільному житті. Визначено, що дисципліна спрямована на впорядкованість і узгодженість суспільних відносин та є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства і держави, досягнення поставленої мети у діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, підприємств, установ і організацій, а також громадян [2].

В юридичній літературі відзначають декілька видів дисципліни, зокрема і службову. В рамках дослідження дисциплінарної відповідальності членів Комісії, нас цікавить саме службова дисципліна, бо саме вона є проявом на публічній службі.

Також юридична енциклопедія визначає поняття «відповідальність» як закріплений у законодавстві й забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що належали йому [3, с. 689].

Таким чином, з вище наведених дефініцій можна зробити висновок, що дисциплінарна відповідальність – це позбавлення певних цінностей за порушення службової дисципліни.

Однак, науковці висловлюють різні позиції щодо розуміння правової сутності дисциплінарної відповідальності.

В.Б. Авер'янов визначив дисциплінарну відповідальність державних службовців як сукупність адміністративно-правових відносин, що виникають у зв'язку з накладенням на державних службовців передбачених законодавством дисциплінарних стягнень за порушення ними службової дисципліни [4, с. 222].

© С. В. Сухінін, 2025

Т.О. Коломоєць розуміє дисциплінарну відповідальність як «врегульовані нормами права відносини між державою, в особі її компетентних органів і посадових осіб, та державними службовцями, що виникають на підставі вчинення ними службових правопорушень і виражені в застосуванні до винних осіб заходів державного примусу, а також характеризуються засудженням правопорушника та протиправного діяння з боку держави та суспільства з метою попередження та недопущення в майбутньому інших правопорушень» [5, с. 142].

Як застосування до особи, яка здійснила порушення службової дисципліни, певних дисциплінарних стягнень, визначає дисциплінарну відповідальність державного службовця С. Г. Стеценко [6, с. 161].

Л. М. Корнута розглядає дисциплінарну відповідальність державних службовців як міру покарання, що застосовується до державного службовця за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних з проходженням державної служби і регулюється нормами трудового та адміністративного права [7, с. 88].

І. О. Картузова в своєму дисертаційному дослідженні, яке присвячено дисциплінарній відповідальності державних службовців визначає поняття дисциплінарної відповідальності державних службовців, як зазнавання державним службовцем позбавлень і обмежень особистого чи майнового характеру за здійснення дисциплінарного проступку або іншого порушення, за яке, згідно з законом, передбачається застосування заходів дисциплінарної відповідальності уповноваженими на те суб'єктами [8, с. 9].

Отже, науковці мають різні думки щодо визначення поняття дисциплінарної відповідальності.

Однак, слід пам'ятати, що державна служба є ключовим елементом системи державного управління, від ефективного функціонування якого залежать додержання конституційних прав і свобод громадян, послідовний і сталий розвиток країни. Інститут державної служби є комплексним правовим інститутом, державно-службові відносини якого регулюються нормами різних галузей права [9, с. 3].

Виходячи з викладеного можна зробити висновок, що питання притягнення посадових осіб публічної служби, якими також і є члени Комісії до дисциплінарної відповідальності має важливе значення в розвитку інститутів судової влади в Україні. А якість роботи усіх органів влади, залежить від того, наскільки ефективною є система дисциплінарної відповідальності в Україні.

Досліджуючи питання дисциплінарної відповідальності члена Комісії, необхідно зауважити, що на законодавчому рівні це поняття не визначено.

На сьогодні правовідносини щодо притягнення членів Комісії до дисциплінарної відповідальності врегульовані ст. 96 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка визначає тільки один вид дисциплінарного стягнення за здійснення дисциплінарного проступку у виді звільнення з посади члена Комісії. Так, пп. 3-6 ч. 1 ст. 96 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» унормовано, що підставами для звільнення члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з посади є: виявлення обставин щодо його невідповідності вимогам, установленим цим Законом; порушення вимог, установлених законодавством у сфері запобігання корупції; неучасть у роботі Комісії протягом одного календарного місяця поспіль без поважних причин або неодноразова (тричі і більше) відмова без поважних причин від голосування з питань, що розглядаються; грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним із статусом члена Комісії або виявило його невідповідність займаній посаді, допущення іншої поведінки, що підриває авторитет та суспільну довіру до правосуддя і судової влади, у тому числі недотримання етичних стандартів судді як складової професійної етики члена Комісії [1].

У випадку встановлення зазначених вище підстав для звільнення члена Комісії з посади, Комісія відповідно до вимог ч. 5 ст. 96 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» може своїм рішенням внести до Вищої ради правосуддя подання про звільнення з посади відповідного члена Комісії. З дня ухвалення рішення Комісії про внесення зазначеного подання такий член Комісії відсторонюється від посади, а його повноваження зупиняються до прийняття рішення Вищою радою правосуддя [1].

Процедурно зазначене питання щодо ініціювання подання про звільнення члена ВККС України врегульовано нормами Регламенту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, в редакції, що затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 19 жовтня 2023 року № 119/зп-23, надалі – Регламент Комісії.

Згідно п. 17 Регламенту Комісії встановлено, що у разі надходження до Комісії звернення про виявлення обставин щодо невідповідності члена Комісії вимогам, установленим Законом; порушення ним вимог, установлених законодавством у сфері запобігання корупції, а також про неучасть члена Комісії у роботі Комісії протягом одного календарного місяця поспіль без поважних причин або неодноразової відмови без поваж-

них причин від голосування з питань, що розглядаються; наявність обставин, які свідчать про грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним із статусом члена Комісії або виявило його невідповідність займаній посаді; допущення іншої поведінки, що підриває авторитет та суспільну довіру до правосуддя і судової влади, у тому числі недотримання етичних стандартів судді як складової професійної етики члена Комісії, не пізніше сьомого робочого дня з дня отримання такого звернення Комісія у пленарному складі ухвалює рішення про внесення Вищій раді правосуддя подання про звільнення члена Комісії в порядку, визначеному Комісією. Член Комісії, щодо якого розглядається питання про внесення Вищій раді правосуддя подання про його звільнення, має право надати пояснення щодо обставин, які стали підставою для відповідного звернення, а у разі неможливості безпосередньої участі в засіданні Комісії надати такі пояснення письмово чи взявши участь у засіданні в режимі відеоконференції. З дня ухвалення Комісією рішення про внесення зазначеного подання такий член Комісії відсторонюється від посади, а його повноваження зупиняються до ухвалення рішення Вищою радою правосуддя. В рішенні Комісії про внесення подання зазначається про відсторонення такого члена Комісії від посади [10].

При цьому, згідно вимог ч. 1 ст. 101 Закону України Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та п. 101 Регламенту Комісії в імперативному порядку встановлено, що рішення Комісії у пленарному складі ухвалюється більшістю від установленого цим Законом складу Комісії [1], [10].

Процедура розгляду та ухвалення рішення про звільнення члена Комісії за поданням Комісії здійснюється відповідно до положень Регламенту Вищої ради правосуддя.

Згідно п. 10.2 Регламенту Вищої ради правосуддя в редакції, що затверджений рішенням Вищої ради правосуддя від 07 березня 2024 року № 699/0/15-24, надалі – Регламент ВРП встановлено, що рішення ухвалюється більшістю членів Ради, які беруть участь у засіданні Ради у пленарному складі чи її органу, якщо інше не визначено Законом [11].

Відповідно до вимог чч. 1, 2 ст. 26 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» законодавцем визначено, що Вища рада правосуддя діє у пленарному складі, якщо інше не встановлено цим Законом, а для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів Вища рада правосуддя утворює Дисциплінарні палати з числа членів Вищої ради правосуддя [12].

Таким чином, з правового аналізу вищезазначеного нормативно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності члена Комісії вбачається, що до зазначеного суб'єкта публічної служби за наслідком вчинення порушень передбачених пп. 3-6 ч. 1 ст. 96 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можна застосувати тільки один вид дисциплінарного стягнення, а саме звільнення з посади члена Комісії. При цьому, зазначене стягнення може бути накладене за наявності відповідного подання Комісії, за наслідком розгляду якого Вищою радою правосуддя буде ухвалено відповідне рішення у пленарному складі більшістю членів Вищої ради правосуддя, які беруть участь у засіданні.

Разом з тим, таке правозастосування, з урахуванням проведеного дослідження в площині застосування існуючих норм інституту дисциплінарної відповідальності члена Комісії на практиці має виключення та не розповсюджується щодо проявів неетичної поведінки судді, що здійснені ним під час виконання обов'язків члена Комісії.

Як вже було зазначено відповідно до вимог ч. 3 ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Комісія складається з шістнадцяти членів, вісім з яких призначаються з числа суддів або суддів у відставці [1].

Аналіз таких законодавчих вимог дає підстави стверджувати, що до складу членів Комісії входять й діючі судді, що відряджені зі своїх судів, де вони обіймають штатну посаду судді та відправляють правосуддя, для роботи у складі Комісії строком на 4 роки. При цьому, такі судді у період зайняття посади члена Комісії не втрачають статусу судді, а від так на них розповсюджуються обов'язки, що встановлює законодавець для діючих суддів згідно вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Відповідно до пункту 2 частини сьомої статті 56 вказаного Закону суддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів [1].

У Кодексі суддівської етики, затвердженому XX чергового з'їзду суддів України від 18 вересня 2024 року, встановлено, що судді зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці. Суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення

довіри до судової влади та утвердження авторитету правосуддя [13].

У п.22 Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів зазначено, що суспільна довіра та повага до судової влади є гарантіями ефективності системи правосуддя: поведінка суддів у їхній професійній діяльності, зрозуміло, розглядається громадськістю як необхідна складова довіри до судів [14].

Бангалорськими принципами поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схваленими Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року № 2006/23, передбачено, що довіра суспільства до судової системи, а також, до авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності та непідкупності судових органів посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві. Дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм є невід'ємною частиною діяльності суддів [15].

Керуючись зазначеними вище нормами Третя Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя за результатами попередньої перевірки скарги працівника секретаріату Комісії щодо проявів неетичної поведінки судді місцевого спеціалізованого суду, під час зайняття ним посади члена Комісії, стосовно працівника секретаріату Комісії, ухвалою від 11.09.2024 року № 2644/3дп/15-24 відкрила дисциплінарну справу стосовно такого судді. Третя Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя відкриваючи уперше в історії України з урахуванням такого змісту і такого суб'єктного складу спірних правовідносин дисциплінарне провадження, дійшла висновку, що суддя дотримується етичних норм, не допускаючи прояву некоректної поведінки при здійсненні будь-якої діяльності, що пов'язана з його посадою [16]. Зазначена дисциплінарна справа була розглянута по суті і за наслідком її розгляду дисциплінарним органом ухвалене рішення від 22.01.2025 року №102/3дп/15-25 про відмову у притягненні судді, під час зайняття ним посади члена Комісії до дисциплінарної відповідальності, у зв'язку з відсутністю в його діях складу дисциплінарного проступку, а дисциплінарне провадження було припинено [17].

Таким чином, з урахуванням наведеного вище практичного досвіду застосування норм інституту дисциплінарної відповідальності члена Комісії вбачається, що дисциплінарне провадження може бути відкрите щодо члена Комісії, який має статус судді у зв'язку з не дотриманням ним правил суддівської етики. Крім того, таке дисциплінарне провадження може бути відкрите дисциплінарним органом як за скаргою фізичної так і юридичної особи, оминаючи при цьому процедурний фільтр, що передбачений законодавцем згідно вимог ч. 5 ст. 96 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Отже, діюче нормативно-правове регулювання інституту дисциплінарної відповідальності члена Комісії не є достатньо врегульованим.

Окрім того, на відміну від видів дисциплінарних стягнень для суддів судів загальної юрисдикції, що включає відповідно до вимог ч. 1 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 6 видів дисциплінарних стягнень (від попередження до самого суворого -подання про звільнення з посади), законодавець для застосування дисциплінарної відповідальності члена Комісії України, який не має статусу судді передбачив тільки один вид дисциплінарного стягнення – звільнення з посади члена Комісії. При такому законодавчому підході до застосування інституту дисциплінарної відповідальності, а саме для такого спеціального суб'єкта, як члена Комісії, фактично відсутня можливість у реалізації в цих правовідносинах такого принципу як пропорційність [1].

Фактична відсутність у реалізації зазначеного принципи при застосуванні дисциплінарної відповідальності не впливає на характер дисциплінарного проступку, його наслідки, особу, що його вчинила, ступінь його вини, інші обставини, що впливають на можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності, оскільки наявність факту підтвердження одного з правопорушень передбачених пп. 3-6 ч. 1 ст. 96 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вже є достатньою самостійною підставою для застосування такого суворого стягнення як звільнення з посади члена Комісії, що також свідчить про невідповідність вказаного Закону критерію якості.

Такі недоліки законодавчого регулювання можливо усунити шляхом запровадження законодавчих змін до вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та розширення видів дисциплінарних стягнень щодо зазначеного вище спеціального суб'єкта з урахуванням наступної диференціації: попередження, догана, подання про звільнення. При цьому, такі види дисциплінарних стягнень, також мають застосуватись й до членів Комісії, що мають статус суддів, з метою подолання правової невизначеності щодо видів дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані саме для такої категорії членів Комісії.

Також наявні й інші недоліки законодавчого регулювання питання дисциплінарної відповідальності члена Комісії, зокрема законодавчо відсутні строки притягнення до дисциплінарної відповідальності та строки погашення дисциплінарного стягнення члена Комісії, що породжує правову невизначеність й у цьому питанні.

М. Вебер зазначав, що державні службовці перш за все мають розплачуватися за наслідки своїх дій, незалежно від своїх мотивів та намірів, які вже мають похідне значення та характер. [18].

Можливість розгляду Вищою радою правосуддя питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності члена Комісії, який немає статусу судді та якщо його дії не стосуються питання дотримання правил суддівської етики на посаді члена Комісії, ставиться у пряму залежність від поданого до Вищої ради правосуддя відповідного подання Комісії. У такому правовому механізмі ініціювання дисциплінарного провадження існують ризики фактичної неможливості застосування у цих правовідносинах принципу невідворотності настання дисциплінарної відповідальності, зокрема у випадку здійснення дисциплінарного проступку всіма членами Комісії або його більшістю, наприклад під час ухвалення Комісією рішення пленарним складом. Такі ризики можливо уникнути шляхом запровадження законодавчих змін до вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та закріплення вимог про можливість ініціювання дисциплінарного провадження щодо члена Комісії у порядку передбаченому для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Тобто, дисциплінарне провадження щодо члена Комісії повинно розпочинатись після отримання Вищою радою правосуддя скарги від фізичної або юридичної особи щодо дисциплінарного проступку члена Комісії, з повідомленням про вчинення дисциплінарного проступку, поданої відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», або за ініціативою Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя чи за зверненням самої Комісії у випадках, визначених законом.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що дисциплінарна відповідальність члена Комісії – це обов'язок члена Комісії відповідати перед суспільством та державою за скоєний дисциплінарний проступок та понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Дисциплінарна відповідальність члена Комісії безумовно, можна визначити як особливі правовідносини, об'єктом яких є санкції, що накладаються Конституційним органом – Вищою радою правосуддя.

Питання удосконалення нормативно-правового регулювання інституту дисциплінарної відповідальності члена Комісії має велике значення для розвитку і розбудови органів судової системи України.

Діюче нормативно-правове регулювання інституту дисциплінарної відповідальності члена Комісії не є достатньо врегулюваним та потребує додаткового врегулювання законодавцем, як в частині удосконалення порядку ініціювання дисциплінарного провадження щодо члена Комісії, а саме розширення переліку суб'єктів за зверненням яких можливо бути відкрити дисциплінарне провадження, так і розширення переліку дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані до члена Комісії. Крім того, необхідно на законодавчому рівні встановити строки для притягнення до дисциплінарної відповідальності члена Комісії, а також встановити строк для погашення дисциплінарного стягнення.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: http://leksika.com.ua/16360117/legal/distsiplina

3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: «А–Г», Т. 2: «Д–Й». 696 с.

4. Авер'янов В.Б. Державна служба: організаційно-правові основи і шляхи розвитку /за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Вид. дім «Ін-Юре», 1999. 272 с.

5. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

6. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посібн. К.: Атіка, 2007. 624 с.

7. Корнута Л.М. Дисциплінарна відповідальність державного службовця в Україні: теоретичний та практичний аспекти. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 62. 2011. С. 84–90.

8. Картузова І.О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; банківське право»; Одеська державна юридична академія. Одеса, 1999. 20 с.

9. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: метод. Рекомендації. Головне територіальне управління юстиції у Полтавській області, Гребінківське районне управління юстиції (м. Гребінка). – 2015. – 19 с.

10. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 13 жовтня 2016 року № 81/зп-16 (в редакції рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 19 жовтня 2023 року № 119/зп-23). URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/reglament_komisiyi_kontrolnyy_stan_zi_zminamy_stanom_na_13.01.2025.pdf.

11. Регламент Вищої ради правосуддя: рішення Вищої ради правосуддя від 24.01.2017 року № 52/0/15-17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17#Text.

12. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text.

13. Кодекс суддівської етики. Рішення XX чергового з'їзду суддів України від 18 вересня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text.

14. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_3_2002_2002_11_19.pdf.

15. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 N 2006/23 від 19 травня 2006 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_j67#Text.

16. Ухвала Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 11.09.2024 року № 2644/3дп/15-24 про відкриття дисциплінарної справи. URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/47263.

17. Рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 22.01.2025 року № 102/3дп/15-25 про відмову у притягненні судді до дисциплінарної відповідальності та припинення дисциплінарного провадження.URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/49720.

18. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Переклад з німецької, післямова та коментарі О. Погорілого. Київ, 1998. URL: http://litopys.org.ua/weber/wbs.htm.

Анотація

Сухінін С. В. **Адміністративно-правове регулювання дисциплінарної відповідальності члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.** – Стаття.

У статті розглядаються актуальні та важливі проблеми, які стосуються дисциплінарної відповідальності членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. У ній розкрито поняття дисциплінарної відповідальності члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. У статті досліджуються ключові аспекти цього питання, зокрема визначаються основні труднощі та прогалини, що виникають у процесі притягнення членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України до дисциплінарної відповідальності за порушення, допущені ними під час виконання своїх професійних обов'язків. Звертається увага на недостатнє правове регулювання питання дисциплінарної відповідальності членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що, у свою чергу, може призводити до зловживань або недоброчесної поведінки.

Окреслюються можливі шляхи вирішення вказаних проблем, які базуються на загальновизнаних принципах пропорційності та невідворотності покарання. Особлива увага приділяється необхідності вдосконалення наявного правового механізму притягнення до дисциплінарної відповідальності членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України задля забезпечення принципу рівності для всіх членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України під час провадження дисциплінарних процедур.

Обговорюється можливість здійснення удосконалення правового регулювання інституту дисциплінарної відповідальності членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з метою забезпечення високих стандартів професійної компетентності, етики і прозорості в діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та підвищення довіри суспільства до процедур проведених цим державним колегіальним органом суддівського врядування.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, член Вищої кваліфікаційної комісії України, правове регулювання дисциплінарної відповідальність члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Summary

Sukhinin S. V. **Administrative and legal regulation of disciplinary liability of a member of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine.** – Article.

The article deals with topical and important issues related to disciplinary liability of members of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine. The author explains the concept of disciplinary liability of a member of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine. The article examines the key aspects of this issue, in particular, identifies the main difficulties and gaps arising in the process of bringing members of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine to disciplinary liability for violations committed by them in the course of performing their professional duties. Attention is drawn to the insufficient legal regulation of the issue of disciplinary liability of members of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine, which in turn may lead to abuse or misconduct.

The author outlines possible solutions to these problems based on the generally accepted principles of proportionality and inevitability of punishment. Particular attention is paid to the need to improve the existing legal mechanism for bringing members of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine to disciplinary responsibility in order to ensure the principle of equality for all members of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine during disciplinary procedures.

The author discusses the possibility of improving the legal regulation of the institute of disciplinary liability of members of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine with a view to ensuring high standards of professional competence, ethics and transparency in the activities of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine and increase public confidence in the procedures of this state collegial body of judicial governance.

Key words: disciplinary liability, member of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine, legal regulation of disciplinary liability of a member of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.21

Ю. В. Циганок
orcid.org/0000-0002-2308-8848
доктор філософії з права,
доцент кафедри аудиту
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЯК КВАЗІ-ДЖЕРЕЛА ПОДАТКОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Одним із основоположних понять податкового права, як підгалузі фінансового права є податковий обов'язок, визначений у статті 36 Податкового кодексу України (далі – ПКУ). Так відповідно до пункту 36.1 статті 36 ПКУ, податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені цим Кодексом, законами з питань митної справи [1].

Тобто поняття «податковий обов'язок» є складним, комплексним поняттям, що включає в себе три елементи, кожен з яких є окремим юридичним обов'язком платника податків вчинити певну дію або послідовність дій, а саме:

1) обчислити суму податкового зобов'язання податку (збору), платником якого він є;

2) скласти податкову декларацію з цього податку (збору) за затвердженою формою і подати її контролюючому органу у встановленому порядку;

3) сплатити задекларовану суму податкового зобов'язання до відповідного бюджету.

На відміну від фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, і оподаткування доходів яких відбувається в більшості випадків за участі податкових агентів, податковий обов'язок юридичних осіб (так само як і фізичних осіб – підприємців) включає всі три елементи: обов'язок обчислити, задекларувати, сплатити суму податку (збору).

Саме ця особливість структури податкового обов'язку платників податків – юридичних осіб приводить до необхідності ведення такою особою обліку доходів і витрат.

Щодо обов'язку вести облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів зазначимо наступне. Більш детально цей обов'язок визначений пунктами 1, 2 статті 44 ПКУ.

Виконання зазначеного обов'язку забезпечується шляхом ведення бухгалтерського обліку, який відповідно до Закону України від 16.07.1999 р. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (далі – Закон про бухоблік) є обов'язковим для всіх юридичних осіб в Україні, і на даних якого ґрунтується фінансова і податкова звітність [2].

Безпосередньо порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності юридичними особами визначається міжнародними стандартами фінансової звітності (далі – МСФЗ) або національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку (далі – НП(С)БО), а також іншими підзаконними нормативно-правовими актами Міністерства фінансів України. Цьому обов'язку кореспондує право податкових органів проводити перевірку правильності та повноти визначення фінансового результату до оподаткування згідно з бухгалтерським обліком відповідно до НП(С)БО або МСФЗ.

При цьому пунктом 134.1 статті 134 ПКУ встановлено, що об'єктом оподаткування податком на прибуток підприємств є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до НП(С)БО або МСФЗ, на різниці, які визначені відповідними положеннями цього Кодексу.

У зв'язку з цим на окрему увагу заслуговує проблема із застосуванням МСФЗ, яка, на наш погляд, недостатньо досліджена науковцями-юристами і досі не вирішена на законодавчому рівні. Зазвичай питання, пов'язані із застосуванням МСФЗ, є предметом досліджень в галузі економіки, однак саме з точку зору правового регулювання податкових правовідносин ці питання заслуговують також на окреме дослідження в галузі права.

Проблема пов'язана з тим, що місце МСФЗ недостатньо чітко визначено в системі джерел права України, при тому що положення цих стандартів безпосередньо впливають на обсяги податкових зобов'язань платників податків. Насправді МСФЗ не мають статусу міждержавного договору чи нормативного документу, затвердженого певною міжнародною міждержавною організацією, зобов'язання щодо виконання якого взяла б на себе держава Україна. МСФЗ розроблені та затверджені Радою з міжнародних стандартів

© Ю. В. Циганок, 2025

бухгалтерського обліку (International Accounting Standards Board, IASB) – незалежним органом Фундації з міжнародних стандартів фінансової звітності (International Financial Reporting Standards Foundation, IFRS Foundation), яка є неприбутковою корпорацією відповідно до Загального корпоративного закону Штату Делавер (США) і провадить діяльність в Англії та Вельсі як іноземна компанія з головним офісом у Лондоні.

При цьому кожна країна світу на рівні свого національного законодавства самостійно вирішує, чи є доцільним застосування МСФЗ при складанні фінансової звітності платників податків – юридичних осіб. Зокрема в Україні обов'язок підприємств суспільного інтересу застосовувати МСФЗ встановлений статтею 12-1 Закону про бухоблік [2].

Отже, не будучі нормативно-правовим актом, МСФЗ не є в прямому сенсі джерелом податкового права в Україні. Але при цьому їх застосування є обов'язковим для певної категорії юридичних осіб і на підставі їх положень визначається обсяг оподатковуваного прибутку підприємств. Тобто доречно буде назвати МСФЗ «квазі-джерелом права».

Це породжує дві проблеми, які призводять до значної кількості податкових спорів та збільшення навантаження на адміністративні суди, а саме:

– існування правових колізій між приписами МСФЗ та спеціальними приписами національного законодавства щодо порядку бухгалтерського обліку окремих господарських операцій. На думку Р.Б. Хорольського, такі колізії мають вирішуватися на користь МСФЗ саме в силу спеціального припису статті 12-1 Закону про бухоблік [3]. Але не завжди такої позиції дотримуються контролюючі органи;

– існування можливості множинного тлумачення приписів самих МСФЗ, які передбачають застосування професійного судження щодо певних питань особою, яка відповідає за складання фінансової звітності, за відсутності у Міністерства фінансів України повноважень здійснювати їх нормативне тлумачення. Проте посадові особи органів ДПС зобов'язані здійснювати казуальне тлумачення МСФЗ з метою правозастосування, за результатами податкових перевірок.

Обидві проблеми призводять до існування правової невизначеності щодо податкових наслідків застосування платниками податків тих чи інших приписів МСФЗ.

Тут варто згадати про те, що відповідно до пункту 3.4 Каталогу юридичних позицій Конституційного Суду України (далі – КСУ), принцип правової визначеності полягає в тому, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто, обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [4].

Отже саме можливість множинного тлумачення приписів МСФЗ, на яких ґрунтується визначення податкових зобов'язань відповідно до ПКУ, і призводить до недостатньої правової визначеності податкових правовідносин в Україні.

Вирішенням цієї проблеми, на наш погляд, могло б бути наділення Мінфіну повноваженням розробляти методичні рекомендації щодо застосування МСФЗ, які мали б нормативний характер для органів ДПС, але рекомендаційний – для платників податків-юридичних осіб. Для цього автором запропоновано доповнити статтю 12-1 Закону про бухоблік, яка визначає правові підстави і порядок застосування МСФЗ в Україні, новим пунктом 12-1.7 наступного змісту:

«12-1.7. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку та аудиту, має право розробляти та затверджувати методичні рекомендації щодо застосування міжнародних стандартів фінансової звітності, які можуть застосовуватися підприємствами, що відповідно до цієї статті складають фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності.

Методичні рекомендації, затверджені відповідно до частини першої цієї статті, є обов'язковими для застосування контролюючими органами, визначеними Податковим кодексом України, при проведенні перевірок правильності та повноти визначення фінансового результату до оподаткування згідно з бухгалтерським обліком відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності» [5].

Безумовно, таке нове повноваження має активно застосовуватись Міністерством фінансів України, і лише в цьому випадку буде досягнута поставлена ціль правового регулювання – сприяння правовій визначеності у податкових правовідносинах.

Крім того, значними джерелами правової невизначеності щодо податкового обов'язку платника податків – юридичної особи, пов'язаними із застосуванням при визначенні фінансового результату до оподаткування, при чому не тільки за МСФЗ, а й за і НП(С)БО, які є поширеною причиною податкових спорів, варто визначити ще й такі:

1) вимогу відображати у фінансовій звітності фінансові активи (зокрема, довгострокову дебі-

торську заборгованість) та фінансові зобов'язання (зокрема, довгострокові зобов'язання) по амортизованій вартості, тобто з урахуванням впливу дисконтування, що призводить до необхідності відображення відповідно: витрат та доходу в сумі дисконту на дату первісного визнання таких фінансових інструментів; і навпаки – доходів та витрат від амортизації дисконту на кожну наступну звітну дату протягом існування таких фінансових інструментів. Ця податкова різниця є тимчасовою, тобто в підсумку за весь строк існування фінансового інструменту не впливає на розмір податкового зобов'язання з податку на прибуток, проте розмір доходів і витрат в кожному з періодів залежить від професійного судження щодо вибору ставки дисконтування;

2) вимогу визнавати за певних умов у складі доходів і витрат додатні й від'ємні курсові різниці, що виникають у зв'язку із вимогою бухгалтерських стандартів відображати вплив зміни валютних курсів. Розміри цих доходів і витрат не залежать від рішень господарюючого суб'єкта, є непрогнозованими і визначаються виключно коливаннями обмінних курсів на валютному ринку.

Для вирішення цієї проблеми автором запропоновано доповнити статтю 140 ПКУ нормами щодо податкових різниць, які компенсують вплив дисконтування та курсових різниць на об'єкт оподаткування податком на прибуток. Зокрема, пункт 140.4 ПКУ щодо зменшення фінансового результату до оподаткування пропонуємо доповнити підпунктами 140.4.9 та 140.4.10 такого змісту:

«140.4.9. на суму нарахованих доходів, визнаних у фінансовій звітності у зв'язку з оцінкою фінансових активів та/або фінансових зобов'язань за амортизованою вартістю відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності;

140.4.10. на суму курсових різниць, що визнані у складі доходів відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності» [5].

Своєю чергою, пункт 140.5 ПКУ щодо збільшення фінансового результату до оподаткування запропоновано доповнити підпунктами 140.5.18 та 140.5.19 такого змісту:

«140.5.18. на суму нарахованих витрат, визнаних у фінансовій звітності у зв'язку з оцінкою фінансових активів та або фінансових зобов'язань за амортизованою вартістю відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності;

140.5.19. на суму курсових різниць, що визнані у складі витрат відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності» [5].

Таким чином, за рахунок цих компенсуючих податкових коригувань буде нівельований вплив будь-яких множинних тлумачень бухгалтерських стандартів на об'єкт оподаткування з податку на прибуток.

Підсумовуючи вищевикладене, ще раз підкреслимо, що на сьогодні проблема недостатньої правової визначеності у податкових правовідносинах є причиною виникнення численних конфліктних ситуацій у відносинах між платниками податків і контролюючими органами і призводить до значного навантаження на адміністративні суди, податкові спори в яких є найбільш численною категорією судових справ.

Запропоновані у цій статті зміни до Закону про бухоблік і ПКУ хоча і не вирішують повністю цієї проблеми, однак здатні зменшити кількість податкових спорів з податку на прибуток, які пов'язані з можливістю множинного тлумачення МСФЗ, за умови, що Міністерство фінансів України буде належним чином користуватися запропонованими повноваженнями.

Література

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 27.04.2025).

2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#n77 (дата звернення: 27.04.2025).

3. Хорольський Р.Б. Закон суперечить МСФЗ: як вибратися з нормативної пастки? *Практика МСФЗ.* 2020. № 7. С. 22–25.

4. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava (дата звернення: 27.04.2025).

5. Циганок Ю. В. Правовий статус платника податків – юридичної особи (за законодавством України та Польщі) : дис. … д-ра філос. : 081 / Циганок Юрій Володимирович ; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – Київ, 2024. – 239 с.

Анотація

Циганок Ю. В. **Правові проблеми застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності як квазі-джерела фінансового права в Україні.** – Стаття.

У статті розглянуто проблеми правової невизначеності, які виникають щодо податкового обов'язку платників податків юридичних осіб, які застосовують для фінансового звітування Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ). Ці проблеми пов'язані з тим, що всі юридичні особи зобов'язані вести бухгалтерський облік і складати фінансову звітність, яка

є основою для розрахунку податкових зобов'язань з податку на прибуток. При цьому МСФЗ не є міждержавним договором, вони розроблені неприбутковою організацією, зареєстрованою у штаті Делавер (США). Кожна країна на рівні національного законодавства самостійно вирішує питання доцільності застосування МСФЗ при складанні фінансової звітності юридичними особами. Так, в України застосування МСФЗ є обов'язковим для підприємств, що становлять суспільний інтерес. Особливістю МСФЗ є те, що в певних питаннях визначення фінансового результату вони допускають можливість множинного тлумачення, саме унаслідок чого і виникає правова невизначеність щодо податкового обов'язку в частині податку на прибуток.

Міністерство фінансів України наразі не уповноважене надавати нормативне тлумачення МСФЗ, в той час як органи Державної податкової служби України, наділені повноваженнями перевіряти бухгалтерський облік платників податків – юридичних осіб, здійснюють казуальне тлумачення МСФЗ, на підставі якого нерідко приймають рішення про донарахування податків та застосування штрафних санкцій. Зазначене призводить до численних конфліктних ситуацій у відносинах з платниками податків на збільшення навантаження на судову систему.

Для вирішення цієї проблеми автором запропоновано внести зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» в частині повноважень Міністерства фінансів України щодо надання роз'яснень про застосування МСФЗ та обов'язковості цих тлумачень для контролюючих органів. Крім того, запропоновано також додаткові зміни до розділу III Податкового кодексу України в частині окремих податкових коригувань, що сприяють правової визначеності у правовідносинах щодо виконання платниками податків їх податкового обов'язку.

Ключові слова: податкове право, правовий статус, платник податків – юридична особа, податковий обов'язок, фінансова звітність, МСФЗ.

Summary

Tsyhanok Yu. V. **Legal Issues of Using International Financial Reporting Standards as a Quasi-Source of Financial Law in Ukraine.** – Article.

The article explores issues of legal uncertainty arising in relation to the tax obligations of legal entities that apply International Financial Reporting Standards (IFRS) for financial reporting purposes. These issues stem from the fact that all legal entities in Ukraine are required to maintain accounting records and prepare financial statements that serve as the basis for calculating corporate income tax liabilities. However, IFRS is not an international treaty; it is developed by a non-profit organization registered in the state of Delaware, USA. Each country independently decides, at the national legislative level, whether and how to implement IFRS for corporate reporting. In Ukraine, the use of IFRS is mandatory for public interest entities. A key feature of IFRS is that, in certain aspects of determining financial results, they allow for multiple interpretations, which gives rise to legal uncertainty concerning tax obligations related to income tax.

The Ministry of Finance of Ukraine is currently not authorized to issue binding interpretations of IFRS, while the State Tax Service, which is empowered to audit accounting records of legal entities, frequently provides case-by-case interpretations. These interpretations often form the basis for tax reassessments and the imposition of penalties. This practice results in numerous legal disputes and increases the burden on the judicial system.

To address this issue, the author proposes amendments to the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" to grant the Ministry of Finance the authority to provide official IFRS interpretations that would be binding for supervisory authorities. Additional amendments to Chapter III of the Tax Code of Ukraine are also proposed, aimed at introducing specific tax adjustments to enhance legal certainty in tax relations.

Key words: tax law, legal status, corporate taxpayer, tax obligation, financial reporting, IFRS.

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.22

Т. Б. Шаповал
orcid.org/0000-0001-5493-1917
кандидат історичних наук,доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Податкова система у всьому світі є однією із найвпливовіших економічних чинників на ринкові відносини. Від того, наскільки економічно правильно побудована система оподаткування тієї чи іншої країни, залежить дієве функціонування всієї господарської діяльності. На сьогодні, розвинуті країни світу прагнуть свої внутрішні системи оподаткування оптимізувати. Система адміністрування податків і зборів в Україні витратна для держави та бізнесу, внаслідок чого вона не здатна знизити частку тіньової економіки. Відтак, для нашої країни використання зарубіжного досвіду оподаткування є позитивним досвідом для покращення власної податкової системи.

Так, в умовах розвитку України до 24 лютого 2022 року як правової, демократичної держави, інститут оподаткування фізичних осіб, в тому числі і державних службовців забезпечував виконання основної функції держави, а саме поповнення дохідної частини бюджету для задоволення потреб суспільства. З часу повномасштабного вторгнення росії в Україну питання оподаткування набуло надзвичайної актуальності, оскільки важливе фінансування Сил оборони та забезпечення фінансової стабільності. Державні службовці, як представники органів влади та носії публічного інтересу, повинні бути прикладом сумлінного виконання обов'язків, у тому числі – в частині сплати податків. Саме тому міжнародний досвід демонструє різні підходи до цього питання, які залежать від правової системи, рівня прозорості, соціально-економічного розвитку та традицій державного управління.

Теоретико-практичні аспекти реформування системи оподаткування тривалий час досліджуються вітчизняними науковцями в царині державного управління, економіки, права. Особливу зацікавленість становлять наукові роботи В. Білоуса, Р. Вебер, Д. Вілсон, Л. Воронової, О. Данілова, А. Ковальчука, Н. Ткаченко та інших. Тому порівняння закордонного та вітчизняного досвіду оподаткування державних службовців не було ґрунтовно досліджено, що підкреслює актуальність цього вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні закордонного досвіду оподаткування і розробці порад щодо впровадження його певних аспектів у вітчизняну практику. Вивчення підходів до оподаткування зарубіжних країн в нинішніх соціально-економічних умовах. Завданням дослідження є забезпечення податкової справедливості, збільшення прозорості та доброчесності.

При дослідженні міжнародного досвіду податкового адміністрування та оцінці можливості його впровадження у вітчизняній практиці чималий інтерес становлять системи податкового адміністрування США і Канади. Такий інтерес зумовлений тим, що США і Канада є федеративними країнами, в яких місцеві органи влади мають традиційно високий рівень автономії в керуванні місцевими справами. Україна, як відомо, хоча і є унітарною державою, але проголосила курс на децентралізацію та спрощення державного управління, розширення прав та повноважень регіональних органів у реалізації регіональної соціально-економічної політики, ширшому представленні місцевих громад в керуванні державними справами на певній території. Вказане виявлятиметься і у сфері податкового адміністрування [1, с. 30].

Фундаментом американського податкового законодавства є Кодекс внутрішніх доходів 1954 року, який є описом всіх законів, ухвалених з часу введення податку на прибуток у 1913 році. Закони про зміни та доповнення до кодексу, що приймалися після 1954 року, оформлюються як його окремі розділи.

Кодекс надає Казначейству США повноваження приймати регуляторні документи, які покликані посилити положення кодексу. Періодично Казначейство видає рішення, що відображають зміни, запроваджені регуляторними документами. Казначейство разом зі Службою внутрішніх доходів США випускає правила, інструкції, роз'яснення та інші документи, які не є законами і називаються постановами про доходи [3, с. 11].

У США три щаблі податкової системи: федеральна, штатна та місцева. Сукупна сума податкових надходжень у всі ланки бюджетної системи США майже порівну поділена між федеральним бюджетом та штатним місцевим бюджетом. Це свідчить про відносну децентралізацію, що від-

© Т. Б. Шаповал, 2025

повідає сучасним тенденціям розвитку державних фінансів [2, с. 109].

Підґрунтям податкової системи США є прогресивне оподаткування прибутків, що свідчить, що ставка податку зростає зі збільшенням прибутку. Це стосується всього працюючого населення країни. Проте наявні деякі аспекти державної служби дозволяють застосування податкових пільг або відрахувань.

Як приклад можемо розглянути федеральний податок на прибутки: усі громадяни, сплачують цей податок, що містить різні ставки залежно від рівня прибутку. Ставки варіюються від 10% до 37% на найбільші прибутки.

Не менш важливими є податки на соціальне страхування та Medicare: працівники, зокрема державні службовці, повинні сплачувати податки на соціальне страхування (Social Security) та медичне страхування (Medicare). Податкова ставка складає 7,65% від заробітної плати (6,2% на соціальне страхування та 1,45% на Medicare), причому ставка на соціальне страхування має обмеження на максимальний прибуток, з котрого цей податок стягується.

До головних федеральних податків США відносять: федеральний прибутковий податок з населення; федеральний податок на прибуток корпорацій; податкові відрахування до фондів соціального страхування (сплачують як роботодавці, так і наймані робітники); федеральний податок на спадок та дарування; федеральні акцизи; мито [4, с. 190].

З характерних особливостей оподаткування в США можна виділити наступне:

1) законодавство США чітко не ділить податки на федеральні, податки штатів і місцеві. Кожен штат має право затверджувати свої податки, необхідно лише дотримуватись законодавчих вимог;

2) можливе одночасне оподаткування податками федерального уряду, владою штатів та місцевими органами управління;

3) податкова система США в основному спрямована на прямі податки. Так, майже в кожному штаті обов'язковий до сплати податок з продажів, натомість такого податку як ПДВ не існує.

Таким чином, в якості основних податків, які сплачують резиденти США є:

– федеральний податок на доходи – прогресивний, залежно від розміру доходу;

– податки на соціальне забезпечення та Medicare (FICA) – для фінансування системи соціального забезпечення;

– штатні та місцеві податки – варіюються в залежності від штату та місця проживання;

– податки на заробітну плату – деякі місцеві органи влади стягують додаткові податки на доходи;

– податки на вигоди – пільги, отримані від уряду, можуть бути оподатковані;

– податки на приріст капіталу – для доходу від інвестицій [5, с. 86].

Має свої особливості податкова система Канади. Подібно до системи США, вона має три рівні: федеральний, провінційний (включаючи територіальні утворення) та муніципальний. Як і в Сполучених Штатах, основна частина податкових надходжень (приблизно 60-65%) спрямовується до федерального бюджету. У структурі податків переважають прямі податки. Водночас із непрямими податками у Канаді склалася доволі специфічна ситуація: окрім федерального податку на додану вартість (ПДВ), багато провінцій додатково запроваджують власні податки з продажів. Також Канада є однією з провідних країн за рівнем акцизних ставок. Це не дивно, зважаючи на серйозну проблему контрабанди тютюнових виробів, якими буквально перенасичена територія країни.

У Канаді налічується приблизно 172 тисячі федеральних державних службовців, не включаючи працівників державних підприємств. На федеральному рівні функціонують 20 міністерств і понад 70 різноманітних установ, зокрема агентства, комітети, служби, секретаріати тощо. Відтак, у Канаді для державних службовців діє низка основних податків, серед яких: податок на особисті доходи; акцизні збори; податок на додану вартість (ПДВ); податок з продажів; податок на нерухомість для фізичних і юридичних осіб [6, с. 172].

Податок на доходи громадян має прогресивну шкалу і сплачується раз на рік за підсумками календарного року. Він стягується як на федеральному, так і на провінційному рівнях. Така ж система застосовується і до корпоративного податку.

Подання податкової декларації в Канаді – досить складний процес для звичайної фізичної особи. У ньому беруть участь усі організації, пов'язані з джерелами доходу платника. Роботодавці щороку надають працівникам довідки про доходи, оформлені за стандартною формою. Фінансові установи, зокрема банки, надсилають клієнтам інформацію про отримані відсотки. Найбільшу складність для платників становить необхідність зібрати всі ці документи докупи. У країні активно працює багато податкових консультантів – здебільшого з економічною освітою – які за оплату допомагають легально зменшити податкове навантаження.

Канадська торгівельна система має одну особливість, яка часто дивує туристів. Ціни на товари в магазинах і в меню ресторанів зазвичай не включають податок з продажів. У підсумковому рахунку він додається окремо, тому

загальна сума оплати виявляється на 11–13% більшою, ніж очікувалось. Для місцевих мешканців це звична практика, і вони зазвичай без проблем орієнтуються у фінальній сумі до сплати [7, с. 116].

Цікавою для аналізу є французька система оподаткування вирізняється суворим контролем за дотриманням податкової дисципліни. У разі несвоєчасного подання податкової декларації податок стягується в повному обсязі, а додатково нараховується штраф у розмірі 0,75% за кожен місяць прострочення (що становить 9% річних). Якщо ж буде виявлено умисне приховування доходів з метою ухилення від сплати податків, передбачено значно жорсткіші санкції – штраф у розмірі від 40% до 80% від суми нарахованого податку.

Податкові надходження у Франції становлять близько 90% державного бюджету. Всі збори адмініструються єдиною податковою службою. Основними видами податків є непрямі, прямі та гербові збори, причому непрямі податки займають провідне місце. Зокрема, податок на додану вартість (ПДВ) становить 50% від усіх непрямих податків. Податкове законодавство чітко розмежовує місцеві податки та податки, що йдуть до центрального бюджету.

Основні федеральні податки включають: ПДВ, податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, мита на нафтопродукти, акцизні збори (зокрема на сірники, мінеральну воду, авіаперевезення), податок на нерухомість, мита та податки на прибуток від цінних паперів тощо.

Основні місцеві податки охоплюють туристичний збір, податок на родину (що складається з трьох частин: податку на житло, земельного податку на будинки та будівлі, а також податку на землю), податок на професію, податки на збір території, на використання комунікацій та на продаж нерухомості. Загалом місцеві податки складають 30% від загального податкового навантаження і фінансують 40% місцевих бюджетів.

Найбільш важлива дохідна стаття державного бюджету Франції – податок на додану вартість (ПДВ), який запроваджений у 1954 році на операції виробничого та комерційного характеру [8, с. 409].

Прибутковий податок з фізичних осіб становить близько 1/5 від доходів державного бюджету Франції. Він поширюється на всі доходи, отримані фізичною особою протягом року як у Франції, так і за її межами. Це включає заробітну плату, пенсії, ренту, доходи від комерційної та некомерційної діяльності, а також різні винагороди. Платником цього податку є так звана фіскальна одиниця, що включає сім'ю (подружжя та осіб, які перебувають на утриманні). Для осіб, що не перебувають у шлюбі, фіскальною одиницею є сама людина [9, с. 16].

Порівнюючи податкову систему Франції з українською, можна відзначити вищу ефективність французької моделі. Багато її переваг чітко контрастують з проблемами, характерними для української податкової системи: слабкий територіальний аспект, низька ефективність збирання податків, недостатньо виражена соціальна функція та суперечливість багатьох податків. Однак важливо враховувати різницю у часі, протягом якого ці системи розвивалися. Українська податкова система ще перебуває на етапі становлення, і її перевагою є те, що вона має можливість використовувати досвід інших країн для вдосконалення.

Для порівняння американської, європейської податкових систем варто зупинитися і на характеристиці японської системи. Сучасна податкова система Японії включає такі основні податки: податок на доходи фізичних осіб (прибутковий податок), податок на прибуток корпорацій, податок на майно фізичних і юридичних осіб, податок на спадщину та дарування, акцизи, податок на додану вартість, мита та податок на проживання.

Податок на прибуток корпорацій має комбіновану систему розподілу між різними рівнями бюджету: національна ставка складає 33,48%, префектурний податок становить 5% від національної ставки (або 1,67% від прибутку), а муніципальна ставка – 12,3% від національної ставки (або 4,12% від прибутку). Таким чином, загальна ставка оподаткування прибутку юридичних осіб складає близько 40%.

Податок на майно фізичних і юридичних осіб стягується за єдиною ставкою 1,4% від вартості оподатковуваного майна, яке переоцінюється кожні три роки. До оподаткування підлягають нерухомість, цінні папери та депозити. Одним з найстаріших видів майнового оподаткування є земельний податок, який нині стягується на основі кадастрової оцінки землі.

У 1989 році в Японії був введений 3%-й податок на споживання (податок з продажу), який пізніше був трансформований у податок на додану вартість європейського зразка, що нині має ставку 5%. Система акцизів включає податки на алкоголь, тютюнові вироби, нафтопродукти, електроенергію, автомобілі та побутові послуги [10, с. 136].

Варто відзначити, що аналіз податкової системи Японії є важливим, оскільки ця система, як і сама економіка країни, демонструє високий рівень гнучкості та здатність адаптуватися, чутливо реагуючи на зміни в економічній і соціальній сферах. Унікальність податкової політики Японії забезпечується поєднанням високих тем-

пів економічного зростання і помірного рівня державних витрат порівняно з іншими країнами.

Отже, міжнародний досвід оподаткування демонструє, що ефективні податкові системи поєднують справедливість, стимулювання економічного зростання та забезпечення фінансової стабільності. Розвинуті країни використовують різні стратегії і підходи, вивчаючи і адаптуючи один до одного найкращі практики для вирішення своїх економічних і соціальних проблем. Цей досвід може бути корисним для України, яка може використати міжнародний досвід для вдосконалення своєї податкової системи.

Література

1. Проскура К.П. Зарубіжний досвід організації податкового адміністрування. Економічний часопис – XXI. 2012. № 7–8. С. 30–34.

2. Податкові системи зарубіжних країн: навчальний посібник / В. Л. Андрущенко, Т. В. Тучак. Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. 210 с.

3. Карлін М. І. Податкові системи країн Америки: навч. посіб. / М. І. Карлін, Н. І. Ліповська-Маковецька. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 232 с.

4. Карлін М. І. Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб. Київ : Кондор, 2004. 384 с.

5. Вінниченко О.Л. Аналіз закордонного досвіду використання спрощеної системи оподаткування. Вісник ХНЕУ ім. С. Кузнеця. 2013. №4. С. 85–90.

6. Лапшин С.А. Політологія Навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей Ред. Струкевич О.К., Конотопенко О.П., Лапшин С.А. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016 р. 403 с.

7. Ломака Є. А. Дослідження існуючих систем оподаткування в країнах з розвиненою економікою. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм». Вип. 9, 2019. С. 115–120.

8. Податкові системи країн світу та України. Облік і звітність: навчально-метод. посібнник для студ. вищих навч. закл. Н. М. Ткаченко. К.: Алерта, 2004. 554 с.

9. Нідзельська О. Система оподаткування у Франції. Вісник податкової служби України. 1999. 33 с.

10. Кашуба Я. М. Система оподаткування як чинник активізації підприємницької діяльності в Японії та Україні. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 3 (7). С. 134–138.

Анотація

Шаповал Т. Б. **Міжнародний досвід податкової політики: виклики та можливості для України.** – Стаття.

В статті розглянуто характерні особливості функціонування податкових систем провідних країн світу. Зокрема, урахування специфіки та основних тенденцій розвитку податкових систем провідних держав в національному законодавстві є важливим чинником, що може як сприяти, так і ускладнювати економічну взаємодію країни з міжнародними партнерами. Такий підхід має істотне значення для підвищення ефективності зовнішньоекономічних відносин.

У сучасних умовах глобалізації та зростаючої конкуренції між країнами за інвестиційні ресурси вивчення міжнародного досвіду оподаткування набуває особливої актуальності. Податкова політика відіграє ключову роль у формуванні сприятливого економічного середовища, стимулюванні підприємницької активності та забезпеченні стабільного надходження коштів до державного бюджету. У роботі розглядаються особливості функціонування податкових систем у таких країнах як США, Канада, Франція та Японія з акцентом на структуру податкових надходжень, рівень податкового навантаження, адміністрування податків.

З огляду на це, вивчення особливостей функціонування податкових систем провідних країн світу є актуальним завданням, оскільки воно дає змогу раціонально вдосконалювати окремі аспекти міжнародного співробітництва, зокрема в податковій сфері, та мінімізувати вплив негативних чинників і специфічних рис оподаткування в окремих державах.

Здійснено порівняльний аналіз підходів до прямого та непрямого оподаткування, а також податків на доходи фізичних і юридичних осіб, споживання, майно та екологічних податків. Зроблено висновки щодо можливостей адаптації найкращих практик до українських реалій, з урахуванням національних особливостей, потреб державного бюджету та вимог бізнес-середовища.

Для України вивчення світового досвіду оподаткування є особливо актуальним у контексті необхідності глибокого реформування національної податкової системи. Серед ключових пріоритетів податкової політики мають бути впровадження сучасних цифрових технологій, ефективна протидія тіньовій економіці, а також забезпечення стабільності та передбачуваності податкового законодавства. Адаптація найкращих міжнародних практик повинна здійснюватися з урахуванням українських економічних умов, соціальних потреб та правових особливостей, що забезпечить підвищення прозорості, фіскальної ефективності й довіри з боку платників податків.

Ключові слова: оподаткування, міжнародний досвід, податкова система, бюджет, податок.

Summary

Shapoval T. B. **International Experience in Tax Policy: Challenges and Opportunities for Ukraine.** – Article.

The article discusses the key features of the tax systems in leading countries worldwide. Specifically, the consideration of the specifics and main trends in the development of tax systems in advanced nations within national legislation is an important factor that can both facilitate and complicate a country's economic interaction with international partners. This approach is crucial for enhancing the effectiveness of foreign economic relations.

In the context of globalization and increasing competition between countries for investment resources, studying international taxation experience has gained particular relevance. Tax policy plays a key role in creating a favorable economic environment, stimulating entrepreneurial activity, and ensuring stable revenue flows into the state budget. The paper examines the features of tax systems in countries such as the USA, Canada, France, and Japan, with a focus on the structure of tax revenues, the level of tax burden, and tax administration.

In this regard, studying the characteristics of the tax systems of leading countries is an important task, as it enables the rational improvement of certain

aspects of international cooperation, particularly in the tax sphere, and minimizes the impact of negative factors and specific features of taxation in individual countries.

A comparative analysis of approaches to direct and indirect taxation, as well as taxes on the income of individuals and legal entities, consumption, property, and environmental taxes, was conducted. Conclusions were made regarding the potential adaptation of best practices to the realities of Ukraine, taking into account national peculiarities, the needs of the state budget, and the requirements of the business environment.

For Ukraine, studying global taxation experience is especially important in the context of the need for profound reform of the national tax system. Key priorities of tax policy should include the implementation of modern digital technologies, effective counteraction to the shadow economy, as well as ensuring stability and predictability of tax legislation. The adaptation of best international practices should be carried out considering Ukraine's economic conditions, social needs, and legal specifics, which will ensure increased transparency, fiscal efficiency, and trust from taxpayers.

Key words: taxation, international experience, tax system, budget, tax.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.21:343.1
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.23

П. А. Воробей,
orcid.org/0000-0003-2470-1920
доктор юридичних наук,професор,
професор кафедри кримінального права процесу і криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права

М. Й. Вільгушинський
orcid.org/0000-0002-0630-9055
доктор юридичних наук,професор,Заслужений юрист України,
перший проректор,професор кафедри кримінального права процесу і криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права

О. В. Воробей
orcid.org/0000-0002-7106-148X
кандидат юридичних наук,доцент

ОБ'ЄКТ ПРАВОПОРУШЕННЯ І ЙОГО ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Вступ. Особа, яка є учасником суспільних відносин, підлягає різноманітній полісоціальності протиправного впливу. Вона може бути учасником суспільних відносин, які виникають у різноманітних сферах суспільного життя. Ці відносини учасниками яких є окремі громадяни і всі види неправомірної дії на них за своїми специфічними особливостями поділяються на фізичну та психічну групу. Фізична група характеризується впливом на тіло людини, на його біологічну сутність, заподіяння шкоди здоров'ю, фізичним насильством тощо. Психічна група характеризується впливом на психіку людини погрозою, образою, обманом, підкупом тощо. Неправомірний вплив на суб'єкта суспільних відносин може характеризуватися одночасно і фізичними і психічними ознаками. Посягаючи на конкретну особу, один і той же вид неправомірної дії часто змінює різні суспільні відносини. Різноманітні способи, застосування знаряддя, форма вини, мета винної особи та наслідки дають можливість визначити ті суспільні відносини, які були змінені внаслідок неправомірного посягання. Поняття «людина» і «особа» діалектично виражає різноманіття їх ознак, а тому життя і здоров'я, як об'єкти правоохорони можуть бути тільки при аналізі всіх сторін. Ці поняття характеризуються величезною кількістю властивостей і ознак людини, які відображають дві її основні складові. Це біофізична – жива біологічна і суспільна – суспільні якості. Вони органічно поєднані між собою і являють собою єдине ціле. Спроба виділити окремо одну з них, призведе до розриву діалектичного зв'язку між ними. Самі по собі не можуть існувати суспільні відносини без людини, як біологічної істоти. Суспільні відносини носять як постійний так і тимчасовий характер в залежності від їх специфіки і задач, які стоять перед ними. Однак правова охорона цих відносин носить загальний або постійний характер, оскільки вони можуть змінюватися або взагалі зникати, а сама їх охорона існує постійно. Різноманіття суспільних відносин є складовою частиною життя та діяльності певної особи, а тому посягання на таку особу в залежності від її діяльності підлягає різній кваліфікації, утворюючи при цьому самостійне правопорушення Особа яка знаходиться у сфері правової охорони є відповідальним суб'єктом суспільних відносин. Посягання на таку особу є автоматично посяганням на певну зміну суспільних відносин. Розриваючи суспільні відносини винна особа породжує негативні або конфліктні відносини, які протирічать основоположним правам і свободам людини і громадянина. Разом з перебігом часу, діалектикою життя та його генезисом, відбувається постійна зміна суспільних відносин. Їх виникнення, зміна і зникання обумовленні різноманітними діями і поступками та іншими подіями. Одні з них мають довгостроковий характер, інші підлягають зміні і це завжди характеризується довготривалістю. Виникнення, зміна або припинення суспільних відносин характеризується переважно суспільно – необхідною, суспільно – корисною та правомірною складовою всіх суспільних відносин.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що способи зміни об'єкта правопорунення

© П. А. Воробей, М. Й. Вільгушинський, О. В. Воробей, 2025

мають важливе значення не тільки в науково – дослідницькій діяльності, але й в правотворчій, правозастосовній та судовій практиці. Об'єкт правопорушення це завжди суспільні відносини, які характеризуються своїми змінами, появою або взагалі зникненням зі всієї системи суспільних відносин. Вони охоплюють всі сфери не тільки громадянського суспільства але й державного устрою та конституційного ладу. Різноманіття суспільних відносин показує, що всі види протиправної дії на будь – якого члена суспільства характеризуються своїми специфічними особливостями фізичного і психічного впливу. Заподіюючи певну шкоду особі, фізичний або психічний вплив полягає в тілесних пошкодженнях окремих органів, порушенні їх функцій, або в залякуванні обмані, шантажуванні, образі тощо. Різноманітні способи, застосовані знаряддя, форма вини, а також мета винної особи та наслідки, дають можливість визначити ті суспільні відносини, які були змінені внаслідок протиправного посягання. На перший погляд це визначити не важко, однак таке завдання іноді ускладняється деякими обставинами, що може бути практичною помилкою при кваліфікації вчиненого діяння і призначенні покарання. Суспільні відносини носять як постійний так і тимчасовий характер в залежності від їх специфіки і задач, які стоять перед ними. Однак правова охорона цих відносин носить загальний або постійний характер, оскільки суспільні відносини змінюються або взагалі зникають, а сама їх охорона існує постійно. Різноманіття суспільних відносин є складовою частиною життя та діяльності певної особи, а тому посягання на таку особу в залежності від її діяльності підлягає різній кваліфікації, утворюючи при цьому самостійне правопорушення. Особа, яка знаходиться у сфері правової охорони є суб'єктом суспільних відносин, а тому посягання на таку особу є автоматично посяганням на певну зміну суспільних відносин. Зникання або ускладнення реалізації суспільних можливостей є порушенням або розривом конкретних суспільних відносин. У цьому якраз полягає заподіювана шкода об'єкту правопорушення. Розриваючи суспільні відносини винна особа породжує негативні або конфліктні відносини, які протирічать основоположним правам і свободам людини і громадянина. Такі негативні відносини є результатом вчинення злочину, які не підлягають кримінально – правовій охороні і не можуть бути об'єктом кримінально – правової охорони. Завданням законодавства полягає в регулюванні суспільних відносин методами правового впливу, витісненні і ліквідації шкідливих суспільних відносин. Закон про кримінальну відповідальність може змінити або припинити суспільні відносини, якщо вони передбачені цим законом. Разом з тим, не всі суспільні відносини припиняють своє існування згідно закону. Вони можуть бути змінені або припущенні за різних об'єктивних причин або обставин.

Огляд останніх досліджень. Встановлення зміни об'єкта правопорушення характеризуються наявністю різноманітних суспільних відносин, які перебувають у постійному генезисі. Охоплюючи всі сфери суспільного життя, вказані відносини перебувають у постійних змінах, які впливають на розвиток і поступальний рух всього суспільства. Вони (відносини) характеризуються специфічними особливостями і включають в себе фізичну і психічну групу. Злочинний вплив на суб'єкта суспільних відносин характеризуються одночасно психічним і фізичним впливом і здатністю змінити ці відносини. Посягаючи на певну особу, один і той же вид злочинної дії часто змінює різні суспільні відносини. Різноманітні способи, застосовані знаряддя, форма вини, а також мета винної особи та наслідки, дають можливість визначити ті суспільні відносини які були змінені внаслідок злочинного посягання. Суспільні відносини носять як постійний (довготривалий) так і тимчасовий характер в залежності від специфіки і задач, які стоять перед ними. Різноманіття суспільних відносин свідчить про багатогранність діяльності людини (особи) , а тому посягання на неї утворює самостійний злочин. Проблема зміни об'єкту правопорушення свідчить про її важливість та актуальність. Однак ґрунтовних досліджень з цього питання на теренах нашої держави майже не було за винятком проф. М. Коржанського Його наукові дослідження з цієї проблематики свідчать про глибокий та систематичний аналіз об'єкта злочину взагалі та способів зміни об'єкта злочину зокрема.

Метою і завданням дослідження є спроба зазначити і підкреслити важливість дослідження в частині способу зміни об'єкту правопорушення. Вказана зміна тягне за собою вплив на регулювання суспільних відносин, як складових громадянського суспільства в цілому. Різновид суспільних відносин свідчить, що одна особа може бути їх учасником у багатьох сферах суспільного життя. При цьому слід акцентувати увагу і показати роль і значення кожного громадянина у формуванні суспільної правосвідомості. Суспільні відносини охоплюють всі сфери життя людини, яка є невід'ємною частиною суспільства. Важливим у цьому контексті є можливість продемонструвати специфіку фізичного та психічного впливу на особу. Значне місце у вирішенні вказаного питання посідає поняття «людина» і «особа», які діалектично відображають різноманіття їх ознак. Ці поняття характеризуються величезною кількістю властивостей

і ознак людини, які відображають дві її основні складові. Це біофізична – жива біологічна і суспільна – суспільні якості. Вони органічно поєднанні між собою і являють собою єдине ціле. Спроба виділити одну з них, призведе до розриву діалектичного зв'язку між ними. Кримінально – правова охорона суспільних відносин носить загальний або постійний характер, оскільки суспільні відносини можуть змінюватися або взагалі зникати, а сама їх охорона існує постійно, якщо вони існують. Слід зазначити , що особа, яка знаходиться у сфері правової охорони є відповідним суб'єктом суспільних відносин. Посягання на таку особу є автоматичним посяганням на певну зміну суспільних відносин. Розриваючи суспільні відносини винна особа породжує негативні або конфліктні відносини, які протирічать основоположним правам і свободам людини і громадянина. Такі негативні відносини є результатом вчинення правопорушення, які не підлягають правовій охороні і не можуть бути об'єктом такої охорони.

Виклад основного матеріалу. Суспільні відносини, суб'єктом яких є особа характеризуються різноманітною полісоціальністю протиправного впливу. Різновид таких відносин свідчить про те, що одна і та ж особа може бути учасником суспільних відносин, які виникають у різноманітних сферах суспільного життя. Суспільні відносини охоплюють всі сфери життя громадян, які є частиною суспільства. Різноманіття суспільних відносин, учасником яких є окремий член суспільства, всі види протиправної дії на нього за своїми специфічними особливостями можна об'єднати на дві групи, а саме: Фізична, яка характеризується впливом на тіло людини, на його біологічну сутність, заподіяння шкоди здоров'ю, фізичним насильством тощо. Психічна, яка характеризується впливом на психіку людини, погрозою, образою, обманом, підкупом тощо.

Посягаючи на суб'єкта суспільних відносин, протиправний вплив може характеризуватися одночасно фізичними і психічними ознаками, оскільки важко відмежовувати (розділити) такі ознаки, наприклад, як при заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв, мордування, катування тощо. Велика кількість злочинів вчиняється шляхом певної дії (дій) або впливу на суб'єкта суспільних відносин. Посягаючи на певну особу, один і той же вид протиправної дії дуже часто змінює різні суспільні відносини, оскільки це можуть бути основи державної влади (ст. 112, 113 КК), життя (ст. 115 КК), здоров'я (ст. 121–125 КК), громадянська безпека (ст. 255-263 КК). Заподіюючи певну шкоду особі, фізичний вплив полягає в тілесних пошкодженнях окремих органів або в порушенні їх функцій. Різноманітні способи, застосовані знаряддя, форма вини, а також мета винної особи та наслідки, дають можливість визначити ті суспільні відносини, які були змінені внаслідок протиправного посягання. На перший погляд це визначити не важко, однак таке завдання іноді ускладнюється деякими обставинами, що може бути практичною помилкою при кваліфікації вчиненого діяння і призначенні покарання. Обмеженість права проявляється навіть в регулюванні суспільних відносин [1, с. 142].

При вчиненні протиправного діяння (злочинного впливу) на тіло людини, об'єктом такого посягання не може бути визнано лише тіло людини або її життя в біологічному значенні, або здоров'я у значенні певного фізичного стану організму. Виходячи з того, що поняття «людина» включає і суспільну, і біологічну сторони, а «особа» є поняттям тільки суспільним, треба визначати, що кримінальне законодавство всебічно охороняє людину і як суспільну істоту і з точки зору її фізичної цілісності [2, с. 84]. Тіло людини є предметом злочину, хоча таке визначення дає деякі етичні незрозумілості, заперечності. Але при цьому слід не упускати із виду, що головне в людині – це її суспільна сутність , в якій вона визнається носієм суспільних відносин, діючи суб'єктом. Те, чим людина є у суспільстві – це повністю суспільна сторона її сутності [2, с. 83].

Поняття «людина» і «особа» діалектично відображує різноманіття їх ознак, а тому життя і здоров'я, як об'єкти правової охорони можуть бути тільки при аналізі всіх її сторін. Ці поняття характеризуються величезною кількістю властивостей і ознак людини, які відображають дві її основні складові. Це біофізична – жива біологічна і суспільна – суспільні якості. Вони органічно поєднані між собою і являють собою єдине ціле. Спроба виділити окремо одну з них, призведе до розриву діалектичного зв'язку між ними. А тому законодавство в рівній мірі охороняє життя та здоров'я, як у фізичному, біологічному значенні так і сукупність суспільних відносин, з приводу яких вони існують. Самі по собі не можуть існувати суспільні відносини без людини, як біологічної істоти. Проте є випадки, коли суспільні відносини можуть бути анульовані. Це, наприклад, період війни, необхідна оборона, затримання злочинця тощо. За відсутності таких суспільних відносин життя в біологічному значенні і життя як об'єкт злочину не співпадають і не відповідають один одному. Життя, як об'єкт правопорушення обов'язково включає в себе істотні відносини, існуючі з приводу охорони цього питання в біологічному значенні. Саме тому, що об'єкт посягання при вбивстві не тільки біологічна істота, але, головним чином,

суспільні якості цієї особи – сукупність суспільних відносин, спрямованих на охорону життя цієї особи [2, с. 85].

Суспільні відносини носять як на постійний так і тимчасовий характер в залежності від їх специфіки і задач, які стоять перед ними. Однак правова охорона цих відносин носить загальний або постійний характер, оскільки суспільні відносини можуть змінюватися або взагалі зникати, а сама їх охорона існує постійно.

Рівнозначно й законодавство набуває соціальної цілісності лише за умови, що воно використовується, застосовується, діє [3, с. 6]. Якщо при вбивстві визнавати об'єктом злочину не суспільні якості особи, а життя в біологічному значенні, тоді як пояснити правомірність позбавлення життя при хірургічній операції, (ст. 140 КК) при терористичному акті (ст. 258 КК), при бандитизмі (ст. 257 КК), при порушенні правил охорони праці (ст. ст. 271 – 275 КК), при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК), при порушенні правил безпеки руху та експлуатації транспорту (ст. 286 КК) Різноманіття суспільних відносин є складовою частиною життя та діяльності певної особи, а тому посягання на таку особу в залежності від її діяльності підлягає різній кваліфікації, утворюючи при цьому самостійний злочин. Фесенко Є.В. вважає, що життя і здоров'я людини виступає в кримінальному праві як самостійні об'єкти незалежно від того, носієм яких суспільних відносин вона є. [4, с. 53–54]. Важко погодитись з такою точкою зору, оскільки позбавлення життя однієї і тієї ж людини може бути пов'язане з посяганням на різні об'єкти кримінально – правової охорони, або взагалі не бути злочинним (ст. 36 КК) якраз в залежності від того, на які суспільні відносини, носієм яких є потерпілий, спрямоване посягання. Проф. Коржанський М.Й. вважає, що не можна визнавати за правильне протиставлення людини особі і на цій основі виникаюче твердження, що кримінальний закон охороняє людину з точки зору її фізичної цілісності. Сама по собі фізична цілісність кримінальним законом не охороняється. Без урахування суспільних відносин, існуючих з приводу фізичної цілісності людини, не можливо обґрунтувати кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю, звільнення від відповідальності за ці наслідки, визначити її правову кваліфікацію [2, с. 86]. Така точка зору не є достатньо переконливою, оскільки, як було зазначено вище, біофізична і суспільна якості людини не можуть розглядатися окремо, а значить не можуть існувати ізольовано одна від одної. В цьому і полягає їх органічний взаємозв'язок. Якби не було людини, як біофізичної істоти, тоді взагалі не існувало б суспільних відносин, рівним чином як не існувало б і людства на землі. Далі проф. Коржанський М.Й. дещо протирічить своїм твердженням. Насправді кримінальний закон охороняє не тільки людину, як живу, біологічну істоту, але, головним чином, особу в її суспільному значенні, як сукупність суспільних відносин [2, с. 86]. Людина, як біологічна істота не може відповідати юридичному поняттю «об'єкт злочину», оскільки однієї цієї ознаки недостатньо для використання її в законодавстві про кримінальну відповідальність. Така ознака вказує на біологічну природу людини, яка органічно пов'язана з соціальною ознакою «особа». Це витікає з розділу ІІ Конституції України, де закріплені права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Це, власне, «громадянин», «особа» і «людина» і застосовуються вони в залежності від специфіки регулювання суспільних відносин методами правового впливу. Будь – який вплив на особу «людину» вважається злочином лише в тому випадку, якщо він порушує існуючі суспільні відносини з приводу охорони її конституційних прав і свобод. В усіх інших випадках такий вплив не буде вважатися правопорушення. Як бачимо, людина, в її біологічному і соціальному стані не завжди охороняється законодавством про кримінальну відповідальність, якщо не існує суспільних відносин з приводу її охорони. В зв'язку з цим, можна говорити про правомірність і допустимість, наприклад, позбавлення життя особи, заподіяння шкоди при крайній необхідності, необхідній обороні або у разі перевищення заходів, необхідних для її затримання, яка вчинила злочин. Особа, яка знаходиться у сфері правової охорони є відповідним суб'єктом суспільних відносин. Посягання на таку особу є автоматично посяганням на певну зміну суспільних відносин. Але існують випадки, коли відповідний вплив на людину (особу) не знаходиться у сфері правової охорони. Безпосереднє психічне насильство є характерною особливістю протиправної дії на психіку суб'єкта суспільних відносин. Таке насильство може характеризуватися різноманітними формами (жести, міміка, усно або письмово) і завжди спрямоване на конкретних суб'єктів (суб'єкта) суспільних відносин. Психічне насильство до певної особи застосовується з метою досягли конкретної злочинної мети. В такому випадку суб'єкт суспільних відносин діє всупереч своїм особистим і суспільним інтересам і при цьому шкода об'єкту посягання заподіюється зміною поведінки самого суб'єкта суспільних відносин. Вищевказані інтереси покладені в основу можливості належної поведінки, що утворює суспільну сутність цих відносин. Винна особа якраз і посягає на реалізацію цих можливостей. При погрозі, як особливому виду злочинної дії на суб'єкта суспільних відносин, зникає

реалізація вказаних можливостей, або вона просто ускладняється. Зникнення або ускладнення реалізації суспільних можливостей є порушенням або розривом конкретних суспільних відносин. У цьому якраз полягає заподіювана шкода об'єкту правопорушення. Розриваючи суспільні відносини винна особа породжує негативні або конфліктні відносини, які протирічать основоположним правам і свободам людини і громадянина. Такі негативні відносини є результатом вчинення злочину, які не підлягають правовій охороні і не можуть бути об'єктом такої охорони. Завдання законодавства полягає в регулюванні суспільних відносин методами правового впливу, витісненні і ліквідації шкідливих суспільних відносин. Посягання на суб'єкта суспільних відносин може бути вчинене шляхом психічного впливу (обман, шантаж, агітація, підбурювання, розголошення таємниці тощо) або його ще можна назвати інформаційним. Його спрямовують безпосередньо на конкретну особу (хуліганство, агітація тощо). Мета винної особи полягає у зміні відповідних суспільних відносин для досягнення бажаного результату. Однак така мета може мати не конкретизований характер. Наприклад при помилковому підбурюванні тощо. Суспільні відносини можуть змінюватися за допомогою способу психічної інформаційної дії на суб'єкта цих відносин. Внаслідок цього, може бути заподіяна шкода відносинам власності, правосуддю, особі тощо.

У результаті злочинного впливу на психіку суб'єкта, суспільні відносини змінюються подальшими діями самого суб'єкта відносин (наприклад, передачею майна при шахрайстві), самим фактом доведення до відома суб'єкта відносин певних висловів (образи, погрози, агітації тощо), або іншими діями спрямованими на свідомість суб'єкта відносин [2, с. 89]. Протиправні дії винної особи можуть заподіяти суспільно – небезпечну шкоду не лише тілесній цілісності суб'єкту суспільних відносин, але й психіці. В залежності від злочинних наслідків, видно спрямованість вказаного діяння на заподіяння шкоди у сфері певних суспільних відносин. Посягання на такі відносини можуть бути різноманітними в залежності від способів, знарядь і мети, до якої прагне винна особа. У зміні фактичної відносини власності з приводу конкретних речей і предметів полягає суспільна сутність названих способів впливу. Така відносина розривається (або перестає існувати) і власником цієї речі стає винна особа, або така річ була передана третій особі, якій ця річ передана для володіння або користування. Не передача належного майна або неправомірне володіння ним, розриває соціальний зв'язок між суб'єктами суспільних відносин. Як правило, такі речі не піддаються фізичній зміні за виключенням споживаних речей. У даному випадку піддається лише суспільний стан вказаної речі, де нею неправомірно користується інша особа. Якщо вказана річ перебуває у незаконного власника і немає законного повернення цієї речі, її власник не втрачає на неї права. Якраз в цьому полягає суспільна сутність шкоди, заподіюваної зміною відносин власності.

Щодо зазначеного нами висновку буде доцільним звернутися до судової практики якою визначаються підстави набуття власності на певне майно внаслідок його придбання в якості добросовісного набувача.

Статтею 328 ЦК України встановлено, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема з правочинів. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом.

Пунктом 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» установлено, що державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є офіційним визнанням і підтвердженням державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Сукупний правовий аналіз наведених норм свідчить про те, що реєстрація права власності на нерухоме майно є офіційним визнанням права власності з боку держави. Сама собою державна реєстрація права власності за певною особою не є безспірним (тобто може бути оспорена в судовому порядку) підтвердженням наявності в цієї особи права власності, але створює спростовувану презумпцію права власності такої особи.

Отже, за наявності державної реєстрації права власності за певною особою державна реєстрація права власності на це ж майно за іншою особою може бути здійснена за згодою первинної особи або за судовим рішенням, що набрало законної сили, щодо права власності на нерухоме майно.

Зазначеним законом передбачено, що загальними засадами державної реєстрації прав, з-поміж іншого, є гарантування державою об`єктивності, достовірності та повноти відомостей про зареєстровані права на нерухоме майно та їх обтяження.

Тобто будь-які дії особи, спрямовані на набуття, зміну або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, підлягають державній реєстрації відповідно до цього Закону.

Відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов`язані

діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Отже, з огляду на вищенаведені норми чинного законодавства України, суд у межах кримінального провадження не має процесуального права на визнання і підтвердження фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, а лише з урахуванням положень, передбачених ст. 94 КПК України, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, має оцінити кожний, наявний у матеріалах справи доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв`язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Деяка категорія правопорушення здатна змінити фізичні властивості предмета або речі (знищити, пошкодити). Разом з тим, слід зазначити, що в результаті знищення або пошкодження певної речі або предмета, вони не можуть бути використані за своїм призначенням або для її відновлення чи ремонту необхідний певний час і значні матеріальні витрати.

Знищуючи або пошкоджуючи певну річ або предмет, може бути заподіяна шкода суспільним відносинам в будь – які сфері суспільного життя. При кваліфікації злочинів шляхом знищення або пошкодження майна, якраз важливе значення має його спосіб, оскільки він є результатом впливу на різноманітні суспільні відносини (ч. 2 ст. 194 КК, ст. 196 КК, ст. 248 КК). Але є випадки, коли спосіб знищення або пошкодження майна чи конкретної речі істотного значення не має (ст. ст. 113, 258, 294 КК). Наявність складу злочину буде мати місце, коли протиправний вплив на предмет посягання призвів до його пошкодження або знищення.

Самостійну групу утворюють злочини, при вчиненні яких протиправний вплив на предмет посягання полягає у зміні його виду і змісту (ст. ст. 199, 367, 358 КК). Названі предмети є сукупністю сторін властивостей суспільних відносин, існуючих з їх приводу, а тому зміна виду або властивостей цих предметів веде до неправомірної зміни відносин, що охороняється кримінальним законом, або виникненню відносин негативних, антигромадських. Останні мають місце, наприклад, при випуску в обіг фальшивих грошових знаків, використанні підроблених документів і. т. ін., що веде до витіснення або зміни існуючих суспільних відносин [2, с. 91]. Такий вплив або зміна предмета правопорушення вимагає самостійної кваліфікації з іншими злочинами адже він утворює окремий злочин. Наприклад, особа при викраденні складає фіктивні документи і тим самим приховує вказаний злочин. Це може бути при шахрайстві, контрабанді, заподіяння майнової шкоди тощо. Якщо відповідні речі піддались певній змінні то вони не можуть бути властивістю об'єкта посягань, а значить, не можуть бути предметами злочину. Це ж саме стосується і документів. В таких випадках вказані речі є знаряддями вчинення злочину. Предметом посягання при шахрайстві є майно, а підроблений документ на його отримання є лише засобом для введення в оману власника майна.

Спосіб виготовлення або підробки грошей, документів, печаток, штампів та бланків не має значення для кримінальної відповідальності і кваліфікації вчиненого діяння. Склад злочину утворює будь – який вплив на предмет з метою його збуту чи використання за призначенням, порушуючи при цьому відповідні суспільні відносини. Протиправний вплив на ці відносини може полягати у виготовленні або збуті певних виробів, предметів або речей, які заборонені законом, може призвести до заподіяння шкоди важливим суспільним відносинам (здоров'я населення, громадська безпека, громадський порядок тощо).

Основу злочинного діяння характеризує вплив на предмет злочину і виражається в його визначенні (підробка, знищення, викрадення і. т. ін.). Спосіб вчинення злочину конкретизує діяння і його особливості. Але разом з тим, спосіб впливу на предмет посягання обґрунтовується властивостями самого предмета. Один і той же спосіб вчинення злочину не може бути характерним для вчинення різноманітних посягань на різні об'єкти правової охорони. Ознаки предмета злочину, його особливості і способи впливу на нього впливають на кваліфікацію. Вони дають можливість встановити безпосередній об'єкт посягання, визначити злочинні наслідки і відмежувати від суміжних діянь. Розриваючи соціальний зв'язок між суб'єктами суспільних відносин пошкоджується їх значна частина. Ці відносини можуть бути значно змінені, анульовані або взагалі ліквідовані. Головне в суспільних відносинах, що вони ніколи не перебувають в статичному, незмінному стані. Разом з перебігом часу, діалектикою життя та його генезисом, відбувається постійна зміна суспільних відносин. Їх виникнення, зміна і зникнення обумовленні різноманітними діями, поступками людей та іншими подіями. Деякі суспільні відносини змінюється або взагалі припиняються об'єктивними обставинами чи подіями в державі і суспільстві. Одні з них мають довгостроковий характер (національна безпека, обороноздатність, матеріальність цілісність, конституційний лад та інш.), інші підлягають зміні і не завжди характеризуються довготривалістю

(навчання, шлюбні відносини, право власності, відносини господарювання, військовий обов'язок та ін.). Це залежить від різних обставин, людей і держави. Виникнення, зміна або припинення суспільних відносин характеризуються переважно суспільно – необхідною, суспільно – корисною та правомірною складовою всіх суспільних відносин. Якщо змінюються або припиняються суспільні відносини всупереч суспільним вимогам то виникає порушення соціальних норм. Суспільні відносини, які охороняються законом можуть бути змінені або припинені лише у випадках передбаченим цим законом. Слід зазначити, що не всі суспільні відносини припиняють своє існування лише згідно закону, але й за об'єктивних обстави. Наприклад, бізнес – партнери можуть підтримувати свої відносини, але вони можуть припинятися, змінюватися і доповнюватися в залежності від різноманітних ситуацій і обставин. Соціальний зв'язок цих відносин має свої особливості, оскільки винна особа не впливає на суб'єкта відносин і на його предмет. Однак такий суб'єкт може заподіювати собі шкоду, фізично впливаючи на своє тіло, тим самим ухиляючись від призову на строкову військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК), ухиляючись від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК). Характерною особливістю є те, що об'єктом посягання є не здоров'я особи, а інший об'єкт, а саме, обороноздатність. Заподіяння собі тілесних ушкоджень не є об'єктом посягання проти здоров'я особи, а тому не переслідується законом. Таким чином, особа може змінювати суспільні відносини в сфері правосуддя, трудових та інших відносинах. Така зміна суспільних відносин може бути результатом невиконання юридичного обов'язку, зміна суспільного статусу суб'єкта відносин, видання будь – якого акту (вирок, наказ, ухвала, та інші). Змістом суспільних відносин є обов'язок особи вчинити якісь певні дії для забезпечення реалізації суспільних інтересів. Суспільство зацікавлене в закріпленні важливих сторін суспільного життя виконанням особою своїх обов'язків. Якщо особа не виконує або не належним чином їх виконує, вона таким чином негативно впливає на ці відносини, заподіюючи при цьому суспільно небезпечну шкоду. В таких випадках заподіяна шкода не має матеріального виміру (самоправство – ст. 356 КК, приховування злочину – ст. 396 КК, дезертирство – ст. 408 КК). В деяких випадках невиконання суспільних обов'язків призводить до матеріальної або істотної шкоди (злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту). При цьому наслідки лежать у сфері суміжних суспільних відносин, оскільки при протиправній бездіяльності вони є додатковим об'єктом. Суспільні відносини, які є основним об'єктом посягання можуть бути розірвані без матеріальних збитків. Але додаткові об'єкти не можуть існувати без основних суспільних відносин. Такі умови існування вказаних відносин забезпечуються обов'язком спеціальних службових осіб. Заподіяна шкода у сфері суспільних інтересів є результатом невиконання або не належного виконання такими особами покладених на них обов'язків. Суспільний зв'язок розривається і втрачає свій сенс, якщо винна особа не діє належним чином. У багатьох випадках суспільні відносини змінюються, або перестають існувати через бездіяльність суб'єктів цих відносин, оскільки існування їх значної частини залежить від вчинення певних дій вказаних учасників. Як дія так і бездіяльність можуть негативно впливати на суспільні відносини. У даному випадку бездіяльність також є своєрідною суспільною поведінкою, яка може призвести до негативних наслідків. Це витікає із громадського обов'язку діяти (наприклад, ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані – ст. 136 КК). В даному випадку розривається суспільний зв'язок суб'єкта з певної системи суспільних відносин. Такі дії спрямовані на зміну суспільного статусу і звільнення від якого – небудь обов'язку. Досягнута мета розриває зв'язок між винною особою та іншими особами або державою (наприклад, ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом ст. 409 КК). Внаслідок чого, частина відносин втрачає своє існування, оскільки вона не може бути односторонньою. Соціальний зв'язок може бути розірваний між учасниками відносин, якщо один із них виключає себе із цього зв'язку внаслідок різних обставин (перехід на бік ворога, дезертирство військовослужбовця та інші). Такими діями заподіюється шкода об'єкту посягання, а саме суспільним відносинам між особою і державними органами (державою). У багатьох випадках зміна суспільних відносин не відновлюється. Розрив суспільних відносин може бути результатом якогось рішення службової особи, що призвело до закінчення або зміни трудових та інших відносин, позбавляє особу вільно пересуватися, або обмежує суспільну поведінку (ст. 271, 182, 322–324, 371–374, ККУ). Розрив суспільних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність є кримінально караним діянням. Тут має місце лише протизаконний розрив суспільних відносин, однак ліквідація цих відносин у передбачений законом спосіб не утворює правопорушення. В багатьох випадках правомірна ліквідація таких відносин є не тільки необхідною, але й суспільно – корисною. Розрив суспільного зв'язку показує, що об'єктом посягання є не речі матеріального світу, предмети або

окремі громадяни, а суспільні відносини. Заподіювана шкода при вчиненні правопорушення може бути матеріальною (майновою) або моральною. Матеріальна шкода може бути визначена відповідними експертними критеріями (тяжкість шкоди здоров'ю, інші тяжкі наслідки тощо). На наш погляд , моральна шкода може бути визначена лише умовно, адже сприйняття суспільно – небезпечних наслідків у кожної потерпілої особи різне.

Оскільки питання пов'язані із стягненням моральної шкоди в кримінальному процесі є непоодинокими, вважаємо можливим більш детально зупинитися на їхньому дослідженні.

Задля об'єктивності дослідження нашої теми та проведення порівняльного аналізу позицій висловлених в судових рішеннях при розгляді кримінальних проваджень звернемось до наступного.

Відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред`явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, котра вчинила суспільно небезпечне діяння.

Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається за правилами кримінального процесуального кодексу України та в окремих випадках за правилами цивільного процесуального кодексу України.

Частина 1 ст. 1167 ЦК України визначає загальні підстави відшкодування моральної шкоди: моральна шкода, завдана фізичній особі неправомірними діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, котра її завдала, за наявності її вини у заподіянні такої шкоди.

Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Така шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв`язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров`я, у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв`язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім`ї чи близьких родичів.

Так, ст. 23 Цивільного кодексу передбачено, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її права. Моральна шкода полягає також у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв`язку із знищенням чи пошкодженням її майна. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб.

Висновки. Отже, розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров`я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості. Визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди, суд має навести у рішенні відповідні мотиви.

Крім того, Верховний Суд вважає, що розмір морального відшкодування, визначеного судом, повинен відповідати принципам розумності і справедливості. Аналогічні позиції судової практики висловлені в наступних судових рішеннях Верховного Суду: [5–10]. Підсумовуючи, слід зазначити, що правопорушень , які не заподіюють суспільно – небезпечної шкоди немає. Вчинене правопорушення (готування або замах) заподіює або створює загрозу заподіяння суспільно – небезпечної шкоди у сфері суспільних відносин. Без цієї обставини не можна обґрунтовувати кримінальну відповідальність, оскільки вона буде протиріччити принципу персоніфікації відповідальності та покарання.

Література

1. Воробей П.А. Суспільні можливості вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність. Scientific trends: modern challenges. Volume 1. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2021. p. 142. DOI: 10.51587/9781-7364-13302-2021-003,

2. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину. Монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. Справ; *Ліра ЛТД*, 2005. 442 с.

3. Воробей П.А. Кримінально – правове ставлення в вину. Монографія. Київ. *Атіка*, 2009, 242 с.

4. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони. Київ, *Атіка*, 2004, С. 49–57.

5. Постанова від 3 жовтня 2019 року у справі № 709/1173/17 (провадження № 51-875км19). Касаційний кримінальний суду у складі Верховного Суду. 2019. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84814495,

6. Постанова від 07 квітня 2020 року у справі № 572/3209/17 (провадження № 6448км19). Касаційний кримінальний суду у складі Верховного Суду. 2020. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88749718,

7. Постанова від 07 квітня 2020 року у справі № 572/3209/17 (провадження № 6448км19). Касаційний кримінальний суду у складі Верховного

Суду. 2020. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88749718

8. Постанова від 16 лютого 2021 року у справі № 607/17230/19 (провадження № 51-2940км20). Касаційний кримінальний суду у складі Верховноо Суду. 2021. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067269,

9. Постанова від 06 грудня 2022 року у справі № 155/98/19 (провадження № 51-572км22). Касаційний кримінальний суду у складі Верховного Суду. 2022. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107904807,

10. Постанова від 27 жовтня 2022 року у справі № 693/799/20 (провадження № 51-811км22). Касаційний кримінальний суду у складі Верховного Суду. 2022. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107064707.

Анотація

Воробей П. А., Вільгушинський М. Й., Воробей О. В. **Об'єкт правопорушення і його зміни в контексті судової практики.** – Стаття.

У вказаній праці аналізуються зміни об'єкта правопорушення і його зміни в контексті судової практики та кримінального процесуального законодавства. Приділяється увага змінам постійних і тимчасових суспільних відносин і їх взаємозв'язок. Вказується на їх специфіку через призму соціального зв'язку і охоронюваних законом суспільних інтересів. Різновид таких відносин свідчить про те, що одна і та ж особа може бути учасником у різноманітних сферах суспільних відносин. Наголошується на тому, що така велика кількість суспільних відносин через їх різноманіття об'єднує дві групи, які поділяються на фізичну і психічну. Підкреслюється те, що суспільні відносини не можуть існувати без людини, як біологічної істоти, а тому, законодавство в рівній мірі охороняє життя і здоров'я, як у фізичному, біологічному значенні так і сукупність суспільних відносин, з приводу яких вони існують. Такі суспільні відносини самі по собі не можуть існувати без людини. В силу різних обставин суспільні відносини можуть змінюватися або взагалі анулюватися. Будь-який сторонній вплив на особу «людину» вважається злочинним лише в тому випадку, якщо він порушує існуючі суспільні відносини, з приводу охорони їх конституційних прав і свобод. Зважаючи на те, що особа, яка знаходиться у сфері правової охорони є відповідним суб'єктом суспільних відносин, а тому будь – яке посягання на неї є автоматично посяганням на певну зміну суспільних відносин. Разом з тим, не кожний вплив на людину (особу) знаходиться у сфері правової охорони. Особливо акцентується увага на реалізації суспільних можливостей кожного з учасників відносин. Зникнення або ускладнення реалізації таких можливостей є порушенням або розривом конкретних суспільних відносин. Розриваючи ці відносини, винна особа породжує негативні або конфліктні відносини, які протирічать основоположним правам і свободам людини і громадянина. Акцентується увага на способи зміни об'єкта правопорушення. Спосіб вчинення правопорушення конкретизує діяння і його особливості. Його вплив на предмет правопорушення обумовлюється властивостями самого предмету. Один і той же спосіб вчинення правопорушення не може бути характерним для вчинення різноманітних посягань на різні об'єкти правової охорони. Ознаки предмета правопорушення, його властивості і способи впливу на нього дають можливість правильно визначати кваліфікацію вчиненого діяння.

Ключові слова: об'єкт правопорушення, суб'єкти суспільних відносин, злочини, кримінальний процес, судовий розгляд, адміністративні правопорушення, цивільно – правові делікти, суб'єкти правопорушення, кримінально – правова характеристика, правоохорона, кримінально – правова охорона, правовідносини, правові засади, протидія правопорушенням.

Summary

Vorobei P. A., Vilhushinsky M. Y., Vorobei O. V. **The object of the offense and its changes in the context of judicial practice.** – Article.

In this study, the changes in the object of an offense and its transformation within the context of judicial practice and criminal procedural legislation are analyzed. Attention is paid to the evolution of both permanent and temporary social relations and their interconnection. Their specificity is examined through the lens of social bonds and legally protected public interests. The diversity of such relations demonstrates that the same individual may participate in various spheres of social interaction. It is emphasized that the extensive and varied nature of these relations allows for their classification into two main groups: physical and psychological. The study underscores that social relations cannot exist without humans as biological entities, and thus, legislation equally protects life and health in both their physical and biological dimensions, as well as the aggregate of social relations surrounding them. Such social relations, by their nature, cannot exist independently of human beings. Due to various circumstances, social relations may undergo changes or be entirely nullified. Any external interference with an individual is deemed criminal only if it disrupts existing social relations related to the protection of their constitutional rights and freedoms. Given that an individual within the sphere of legal protection is a corresponding subject of social relations, any encroachment upon them automatically constitutes an interference with the transformation of those social relations. However, not every impact on an individual falls within the scope of legal protection. Particular emphasis is placed on the realization of societal opportunities for each participant in these relations. The loss or obstruction of such opportunities constitutes a violation or severance of specific social relations. By disrupting these relations, the offender generates negative or conflicting relations that contradict fundamental human and civil rights and freedoms. The study highlights methods of altering the object of an offense. The manner of committing an offense specifies the act and its characteristics. Its impact on the object of the offense is determined by the properties of the object itself. The same method of committing an offense cannot be characteristic of different encroachments on various objects of legal protection. The attributes of the object of the offense, its properties, and the methods of impact on it enable accurate qualification of the committed act.

Key words: Object of offense, subjects of social relations, crimes, criminal procedure, judicial proceedings, administrative offenses, civil law torts, subjects of offense, criminal law characteristics, legal protection, criminal law protection, legal relations, legal framework, counteraction to offenses.

УДК 343.1(477)-044.332
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.24

Д. О. Колодін
orcid.org/0000-0001-6368-0849
доктор юридичних наук,доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕТОДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У кримінальному законодавстві деяких країн пострадянського простору індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання розглядається як принцип кримінального кодексу то його застосування. Чинний Кримінальний кодекс (далі КК) України положень щодо його принципів не містить. Однак, проєкт нового КК, де відповідний розділ вже передбачається, серед інших принципів кримінального кодексу та його застосування, встановлює принцип пропорційності. При цьому, про диференціацію та індивідуалізацію, як принципи кримінального закону, не згадується. Таке рішення цілком заслуговує на підтримку, оскільки зазначені поняття, як уявляється, мають дещо іншу кримінально-правову природу.

Огляд останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що у вітчизняній кримінально-правовій доктрині диференціація та індивідуалізація, як і раніше, вважаються принципами кримінального закону, кримінального права чи кримінальної відповідальності, що не зовсім узгоджується з перспективами розвитку національного кримінального законодавства.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою статті є доведення тези про те, що диференціація та індивідуалізація є методами здійснення кримінально-правової політики держави. Для досягнення цієї мети необхідно: 1) визначити кримінально-правову природу диференціації та індивідуалізації; 2) сформулювати поняття диференціації та індивідуалізації; 3) охарактеризувати сучасну кримінально-правову політику України у напрямку встановлення оптимальному балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду при вирішенні питань щодо кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Вітчизна кримінально-правова доктрина 60-х років минулого століття термін «диференціація» майже не використовувала, розрізняючи: а) індивідуалізацію покарання у законі, тобто вираження у нормах кримінального права загальних положень, які в абстрактній формі зобов'язують суд враховувати їх в рамках санкції статті закону при призначенні покарання особі, що вчинила злочин; б) індивідуалізацію покарання у суді, що означає застосування положень Загальної та Особливої частин кримінального закону при призначенні покарання конкретній особі із врахуванням особливостей особи винного та обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність. При цьому підкреслювалося, що хоча поняття «індивідуалізація» етимологічно походить від слова «індивідуум», воно не може зводитися тільки до врахування особи винного, а має включати до себе і властивості діяння, бо саме в ньому знаходять свій прояв особистісні якості діяча. Саме тому, сучасне кримінальне законодавство деяких пострадянських республік, як принцип застосування кримінального кодексу закріплює принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання, зокрема ст. 7 КК Республіки Молдова, ст. 7 КК Киргизької Республіки тощо.

У вітчизняних джерелах перших років незалежності як окремий принцип кримінального права позиціонувався принцип справедливості (індивідуалізації) відповідальності, згідно з яким покарання має застосовуватися судом із врахуванням встановленої законом тяжкості вчиненого злочину (ст. 7 КК УРСР 1960 р. містила перелік тяжких злочинів) та індивідуальних особливостей як злочинця (фізичний стан, характер, виховання, професія, спосіб життя, а також середовище, в якому він перебував тощо), так і скоєного ним діяння (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, наслідки, що настали тощо) [1, с. 21–22]. Аналогічна думка висловлюється і в сучасній українській кримінально-правовій літературі [2, с. 23].

Із остаточним конституюванням у КК УРСР 1960 р. такого поняття, як кримінальна відповідальність, у теорії кримінального права почав використовуватися й інший термін – диференціація. Причому сфера його застосування обмежувалася саме відповідальністю. Що ж стосується покарання, то тут йшлося про його індивідуалізацію.

© Д. О. Колодін, 2025

Диференціація взагалі означає поділ, розчленування цілого або комплексу на окремі (складові) частини, форми, елементи. Виходячи з цього, диференціація кримінальної відповідальності переважно визначається як градація, розчленування, розмежування, дроблення останньої. Питання щодо того, хто саме здійснює зазначену градацію, залишається спірним. На думку одних вчених, вона може здійснюватися як законодавцем, так і правозастосувачем. Інші ж вважають, що це виключна прерогатива законодавця. Але не менш цікавим є інше питання – що саме підлягає градації чи розчленуванню?

Як відомо, вітчизняна кримінально-правова наука так і не дійшла згоди щодо поняття кримінальної відповідальності.

В одних випадках вона, як і раніше, ототожнюється з покаранням, в інших – пов'язується із засудженням, осудом особи за вчинене діяння. Були запропоновані і концепції, які виходили з розуміння цього явища, як обов'язку особи, що вчинила злочин, піддатися несприятливим для неї наслідкам чи як фактичного перетерпіння винним застосованих до нього примусових заходів. Кримінальна відповідальність позиціонувалася також як правовідносини чи сукупність (кримінальних, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих) правовідносин, або ототожнювалася з їх об'єктом. Була висловлена і точка зору, відповідно до якої кримінальна відповідальність розглядалася як синонім санкції відповідної кримінально-правової норми. Не додав ясності у зазначену проблему і КСУ, який у своєму Рішенні від 27 жовтня 1999 р. (Справа про депутатську недоторканність) підкреслив, що кримінальна відповідальність починається з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду, явно акцентуючи увагу на її реалізації і залишаючи, при цьому, відкритим питання щодо її сутності. Хоча саме ця позиція КСУ надала деяким дослідникам підстав для висновку щодо розуміння кримінальної відповідальності як комплексного явища, що включає до себе як санкцію відповідної кримінально-правової норми (потенційна кримінальна відповідальність), так і фактичне застосування державного примусу до особи, яка вчинила злочин (реальна кримінальна відповідальність) [3, с. 634–636].

Виходячи з наведених концепції кримінальної відповідальності зазначеній градації має підлягати або осуд особи, або обов'язок винного піддатися несприятливим для нього наслідкам. або фактичне перетерпіння особою застосованих до неї примусових заходів, або правовідносини чи їх об'єкт.

Проте, цілком зрозуміло, що усі ці категорії не можуть мати зрівняльного характеру. Так, наприклад, осуд не може бути жорстким чи м'яким, умовним чи безумовним, містити більшу чи меншу негативну оцінку поведінки особи тощо. Усвідомлюючи цю обставину, при визначенні диференціації кримінальної відповідальності автори у якості предмета градації розглядають не саму відповідальність як таку, а її підставу (диференціація пов'язується із визначенням законодавцем певних меж відповідальності залежно від найбільш типових властивостей, що характеризують в узагальненому вигляді різні групи злочинів), форми реалізації (диференціація пов'язується із визначенням законодавцем виду та обсягу обмеження прав, свобод та інтересів особи) або перше та друге разом.

Так, наприклад, на думку Ю. Б. Курилюка, диференціацією кримінальної відповідальності слід вважати розчленування, розмежування, дроблення останньої законодавцем залежно від характеру, типового ступеня суспільної небезпечності злочинного діяння, типової суспільної небезпечності особи винного, в результаті чого настають кримінально-правові наслідки, пов'язані з осудом особи, застосуванням до неї різних видів і розмірів покарань, а також інших форм відповідальності [4, с. 116].

Н.О. Антонюк вважає, що диференціація кримінальної відповідальності – це здійснювана законодавцем із метою реалізації принципу справедливості варіативна оцінка груп однорідних чи різнорідних злочинних посягань та (або) осіб, що їх вчиняють, результатом якої є закріплення у КК України типових ознак складів злочинів та (або) різних типових форм потенційного обмежувального впливу на особу, що відповідатимуть характеру й ступеню суспільної небезпеки вчиненого та (або) суспільній небезпеці особи, яка вчинить такий злочин [5, с. 213].

З точки зору Ю.В. Бауліна, який сутність кримінальної відповідальності вбачає в обмеженні прав і свобод злочинця, диференціація, як вид певної діяльності законодавця, знаходить свій прояв у класифікації злочинів (ст. 12 КК), розташуванні розділів Особливої частини КК у певному порядку, виходячи з характеру та ступеня тяжкості передбачених ними злочинів, виділенні основних, привілейованих та кваліфікованих складів, встановленні системи покарань (ст. 51 КК), встановлені низки обмежень прав і свобод злочинця, що передбачені деякими інститутами кримінального права, зокрема інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК), встановленні строків погашення судимості залежно від виду покарання, строку покарання, яке відбуто винним та тяжкості злочину (ст. 89).

Діяльність суду із застосування санкції кримінально-правової норми до конкретного (індивідуального) злочинця автор йменує індивіду-

алізацією кримінальної відповідальності, яка здійснюється у межах, визначених парламентом у законі [3, с. 844–845].

Індивідуалізація (здійснення чого – небудь по-різному стосовно неоднакових предметів, різних осіб та ін.) у сучасних вітчизняних джерелах найчастіше пов'язується з покаранням і визначається як конкретизація судом виду і розміру міри державного примусу, який призначається особі, яка вчинила кримінальне правопорушення в залежності від особливостей даного правопорушення і його суб'єкта [6, с. 373].

Доволі неоднозначно у національній теорії кримінального права вирішується і питання щодо кримінально-правової природи таких понять, як диференціація та індивідуалізація.

Одні вчені, як вже зазначалося, позиціонують їх як принцип кримінального права чи кримінального закону, інші – вважають принципом кримінальної відповідальності, а думку третіх вони є принципом кримінально-правової політики. При цьому акцентується увага на необхідності розроблення й застосування суворих заходів кримінально-правового впливу до осіб, що вчиняють тяжкі злочини, до небезпечних і злісних злочинців і порівняно м'яких – до осіб, що скоюють нетяжкий злочин, до ситуативних і випадкових злочинців.

У літературі існує й позиція, відповідно до якої диференціація та індивідуалізація відповідальності (покарання) розуміються як принциповий (генеральний) напрямок здійснення кримінально-правові політики. На противагу їй, інші автори, при характеристиці напрямків здійснення кримінально-правової політики про диференціацію та індивідуалізацію не згадують взагалі. Так, наприклад, Ю.А. Пономаренко, серед зазначених напрямків виокремлює лише визначення злочинності суспільно небезпечних діянь, встановлення кримінальної відповідальності. шо підлягає застосуванню до особи за вчинення злочину та встановлення можливості звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину [7, с. 197]. Митрофанов основними напрямками кримінально-правової політики в Україні вважає криміналізацію суспільно небезпечних діянь, декриміналізацію злочинів, пеналізацію і депеналізацію злочинів та забезпечення національними кримінально-правовими засобами міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності [8, с. 60]. На думку О.В. Степаненко, криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація виступають не напрямками, а методами кримінально-правової політики [9, с. 320].

Автори проєкту нового КК України, поняття диференціації та індивідуалізації не використовують і як принцип кримінального кодексу та його застосування впроваджують пропорційність, відповідно до якої кримінально-правові засоби встановлюються пропорційно до ступеня тяжкості кримінального правопорушення, а застосовуються з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особи винного (ч. 3 ст. 1.2.4), що у цілому заслуговує на підтримку.

У сучасній теорії кримінального права принципи пропорційності та індивідуалізації покарання подекуди розмежовуються. Так, наприклад, на думку А.С. Хильченко (Макаренко), на відміну від принципу пропорційності, який означає призначення такого покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, принцип індивідуалізації покарання є засадою побудови кримінально-правових санкцій, відповідно до якої встановлюється діапазон покарання з тим, щоб суд у цих межах обрав пропорційне покарання у кожному конкретному випадку [6, с. 373]. Втім, цілком очевидно, що за такого підходу індивідуалізація фактично ототожнюється з диференціацією, оскільки розглядається виключно як критерій (орієнтир) для законодавця при конструюванні ним кримінально-правових санкцій, а сфера судової дискреції обмежується реалізацією принципу пропорційності у площині інституту покарань.

З приводу викладеного хотілося б зазначити наступне.

По-перше, поняття диференціації не може пов'язуватися виключно з кримінальною відповідальністю, оскільки сама по собі вона означає лише поділ чогось на певні елементи. Такому поділу можуть піддаватися не тільки кримінальні правопорушення (ст. 12), а й заходи кримінально-правового характеру, які за чинним КК поділяються на покарання (ст.50) та інші заходи кримінально-правового характеру, зокрема обмежувальні заходи (розділ XIII[1] Загальної частини), заходи кримінально-правового характеру, передбачені розділом XIV Загальної частини та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV[1] Загальної частини КК). Диференціації підлягає і система покарань (ст. 51), яка складається з тринадцяти самостійних елементів, кожен з яких містить певний об'єм обмежень прав і свобод засудженого. Не випадково, у сучасних джерелах поняття диференціації використовується і при характеристиці покарання (тут під нею розуміють градацію покарання в нормах як Загальної, так і Особливої частини КК шляхом визначення його видів, строків, обмеження в застосуванні тих чи інших видів покарання до певних категорій осіб, які вчинили злочин, допущення можливості пом'якшення. покарання, призначеного судом, залежно від характеру й типового сту-

пеня суспільної небезпеки злочину, у тому числі й кваліфікуючих обставин, а також типових властивостей особистості винного (засудженого), у тому числі характеру його поведінки після вчинення злочину й у процесі відбування покарання [10, с. 155–158]. Однак, і індивідуалізація не може пов'язуватися виключно з покаранням. оскільки сама по собі означає лише одне – необхідність врахування конкретних особливостей вчиненого діяння та особи винного. Отже, на підставі індивідуалізації не тільки визначається конкретний вид та міра покарання винному, а й вирішується питання щодо можливості його звільнення, як від покарання (ч. 4 ст. 74), так і від його відбування (ст. 75).

Виходячи з того, що чинний КК поняття кримінальної відповідальності та покарання розмежовує, саме через індивідуалізацію має вирішуватися і питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених ст. ст. 47, 48 КК України.

По-друге, індивідуалізація як відповідальності, так і форм її реалізації, яка засновується виключно на врахуванні конкретних особливостей вчиненого діяння та особистісних якостей винного, неможлива без певного простору для суддівського розсуду. Саме наявність цього простору і є необхідною передумовою зазначеної індивідуалізації, без якої, у свою чергу, неможливе кримінальне правозастосування, як таке, оскільки закон завжди має загальний характер, а діяння та особа правопорушника завжди становлять собою одиничний випадок. Тому основне завдання держави у кримінально-правовій сфері полягає у встановленні оптимального балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду при вирішенні питань кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків.

Забезпечення зазначеного балансу цілком може розглядатися як окремий напрямок кримінально-правової політики держави, яка, перетерпіла доволі тривалу еволюцію від надмірно широких меж судової дискреції за першими вітчизняними КК (глава 3 Загальної частини КК УРСР 1927р. «Загальні засади кримінальної політики УРСР» містила положення щодо суто матеріального визначення поняття злочину, заходів соціального захисту, соціалістичної правосвідомості, як керівної засади призначення заходів соціального захисту та аналогії) до їх суттєвого звуження за чинним КК України.

По-третє, диференціація та індивідуалізація не є ані принципом кримінального права чи кримінального закону, ані принципом кримінальної відповідальності. Вони мають розглядатися як методи (у тлумачних словниках під методом розуміють спосіб теоретичного дослідження чи практичного здійснення чого-небудь) здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та судовою дискрецією. При цьому слід підкреслити, що зазначені методи не можуть ототожнюватися, оскільки диференціація належить до сфери правотворчості, а індивідуалізація – до сфери правозастосування.

Таким чином, диференціацію та індивідуалізацію можна визначити як самостійні методи здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду при вирішенні питань щодо кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення.

Аналіз сучасної кримінально-правової політики України у зазначеному напрямку свідчить, що вона є доволі суперечливою. З одного боку, чинна редакція ч. 1 ст. 129 Конституції України закріплює положення, відповідно до якого суддя, здійснюючи правосуддя є незалежним та керується верховенством права (згідно з попередньою редакцією «судді при здійснений правосуддя незалежні і підкоряються лише закону»).

Такий підхід, по суті, створює підґрунтя для позитивного вирішення питання щодо можливості визнання діяння кримінально-протиправним та караним у межах судової дискреції, тобто поза кримінальним законом.

Засновуючись на ньому, деякі дослідники стверджують, що доктрина верховенства права подекуди допускає відхід від принципу nullum crimen sine lege, у зв'язку з чим, суд може відійти від «букви» закону і визнати діяння злочином навіть тоді, коли це прямо ним не передбачено, чи навпаки, спростувати злочинний характер поведінки особи, яка передбачена законом як злочин (зокрема, у випадку «кричущої» несумісності всезагальної справедливості із змістом закону»), хоча й має це робити «надзвичайно обережно, наводячи належну і грунтовну мотивацію» [11, с. 135].

Однак, з іншого боку, сучасна кримінально-правова політика демонструє стійку тенденцію до суттєвого звуження меж судової дискреції. Це, насамперед, знаходить свій прояв у скороченні кількості оцінних понять і заміні їх поняттями нормативними. Так, до кола таких понять традиційно належало поняття істотної шкоди у контексті ч. 2 ст. 11 КК, яке визначалося правозастосувачем із врахуванням всіх конкретних обставин справи. Але, розмежовуючи адміністративну та кримінальну відповідаль-

ність, наприклад, за непрямий підкуп виборців чи учасників референдуму, законодавець встановив нормативно визначену межу останньої – зазначене діяння визнається кримінально-протиправним, якщо вартість неправомірної вигоди перевищує 0,06 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян. Виходячи з цього, проблема має вирішуватися неступним чином: якщо вартість неправомірної вигоди при прямому підкупі не перевищує 0,06 неоподатковуваного мінімуму – відповідальність виключається. В аналогічній ситуації при непрямому підкупі настає адміністративна відповідальність (ч. 2 ст. 212 10 КУпПА). Проте, у будь-якому разі, якщо вартість неправомірної вигоди перевищує 90 грн 84 коп (станом на 2025 р.), має наставати кримінальна відповідальність за відповідною частиною ст. 160 КК. При цьому, положення ч. 2 ст. 11 КК застосовуватися не можуть. Саме таку позицію займає Верховний Суд, Судова палата у кримінальних справах якого у своїй постанові від 24 грудня 2015 р. підкреслює, що якщо істотність шкоди знаходить своє чітке відображення у визначенні об'єктивних ознак того чи іншого складу злочину, тобто характер шкоди є фіксованим, то він не може оцінюватися на розсуд правозастосувача, а застосування кримінально-правової норми про малозначність виключається [12].

Слід звернути увагу й на те, що сфера застосування ч. 2 ст. 11 КК може суттєво звужуватися і за рахунок законодавчої вказівки на предмет тих чи інших кримінальних правопорушень. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 158^1 мова йде про викрадення, пошкодження, приховування або знищення бюлетеня, який постає у запропонованій законодавцем конструкції своєрідним «святим граалем», відривання шматочка від якого карається, у тому числі, і позбавленням волі на строк до двох років. До того ж, не зовсім зрозуміло, як знищення одного бюлетеня може призвести до визнання голосування на дільниці недійсним (ч. 3 ст. 158^1 КК). До такого наслідку може призвести знищення чи викрадення лише такої кількості бюлетенів, яка унеможливлює участь у голосуванні переважної кількості виборців, що прийшли до дільниці. Проте, на думку законодавця, викрадення чи знищення навіть одного бюлетеня свідчить про наявність істотної шкоди, що, у свою чергу, унеможливлює застосування ч. 2 ст. 11 КК.

Тенденція до суттєвого звуження меж судової дискреції знаходить свій прояв також і у таких законодавчих кроках, як встановлення абсолютно визначених строків позбавлення волі у санкціях статей Особливої частини (наприклад, ч. 2 ст. 111, ч. 8 ст. 111^1, ч. 2 ст. 113, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153. До речі, аналогічні процеси притаманні і законодавству України про адміністративні правопорушення, де встановлюються абсолютно визначені розміри адміністративних стягань у виді штрафу, зокрема ст. ст. 128^1 129, 130 тощо КУпАП), встановлення обов'язкових видів звільнення від кримінальної відповідальності, причому як у межах Загальної (ст. 45, ст. 46), так і у межах Особливої (наприклад, ч. 5 ст. 158 і ч. 5 ст. 160 КК) частини, встановлення додаткових обмежень застосування тих видів звільнення від кримінальної відповідальності, де це залежить від суддівського розсуду (відповідно до чинних редакцій ст. ст. 47, 48 КК звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки чи у зв'язку із зміною обстановки виключається, якщо особа вчинила корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, а також порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керувала транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебувала під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції), встановлення аналогічних обмежень при вирішенні питання щодо звільнення особи від покарання (ч. 4 ст. 74) чи його відбування з випробуванням (ст. ст. 75, 79 КК), встановлення обмежень при вирішенні судом питання щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ч. 1 ст. 69), встановлення обов'язку суду призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті Особливої частини КК як обов'язкове, у випадку призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 69), встановлення верхньої межі покарання при призначенні його за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69^1), встановлення верхньої межі покарання, за готування до злочину чи замах на кримінальне правопорушення (ч. 2, ч. 3 ст. 68), встановлення заборони застосування довічного позбавлення волі за вчинення готування та вчинення замаху на злочин та встановлення виключень з цього правила (ч. 4 ст. 68), встановлення положень щодо обов'язкового врахування судами обставин, передбачених у пунктах 2, 6, 6^1, 7, 9, 10 та 12, як таких, що обтяжують покарання (ч. 2 ст. 67), встановлення обов'язку суду призначити покарання, узгоджене сторонами угоди, у разі затвердження вироком угоди про примирення або про визнання винуватості (ч. 5 ст. 65) тощо.

Зазначена тенденція в літературі оцінюється неоднозначно. В одних випадках, ставлення до неї є схвальним, в інших – вона підтримки не

знаходить. Так, на думку Ю.А. Пономаренка, тенденція до максимально точного описання ознак складу злочину в нормі кримінального права, замість оцінних понять, заслуговує на підтримку, оскільки обмежує суд у можливості прийняття «політичних» рішень [7, с. 203]. Точку зору про те, що в законі мають бути чітко визначені межі складів кримінального правопорушення і вони не мають залежати від дискреції суду, поділяють і М.І. Хавронюк [12, с. 96–97] та Д.С. Азаров [13, с. 3–18]. Т.І. Нікіфорова вважає, що невичерпний перелік обставин, які пом'якшують покарання, надає судам необмежений простір для врахування не зазначених у ст. 66 КК обставин при призначенні покарання, що призводить до порушення принципів рівності усіх осіб перед законом, єдності судової практики, гуманізму та справедливості і пропонує зробити цей перелік вичерпним [15, с. 178–179].

Фахівці з інших галузей, навпаки, виступають за розширення сфери дискреційних повноважень. Так, наприклад, на думку С.В. Ківалова, створення ефективної системи запобігання корупції зумовлює необхідність розширення сфери дискреції суб'єкта владних повноважень, що забезпечить гнучкість у прийнятті рішень, яка є основною засадою задоволення інтересів споживача послуги [16, с. 7].

Саме за судовою практикою вбачають майбутнє як правової системи взагалі, так і кримінально-правової системи, зокрема, і представники загальної теорії права.

Тут, у якості одного з шляхів розвитку правової системи, називається необхідність подолання традиційної недовіри з боку влади до професійного юридичного середовища, невизнання за юристами права на використання своєї професійної правової культури, системи правових цінностей при вирішенні питань правового регулювання. Так, наприклад, на думку Р. Майданика, позитивізька модель забезпечення дії закону і правозастосування неефективна, призводить до деструкції у правовому регулюванні та підриву авторитету права. На відміну від «застиглого» закону, право явище динамічне, яке повинно змінюватися відповідно до перетворень, які відбуваються в реальному житті. Вирішальна роль у забезпеченні такої відповідності належить суду, який спирається у таких випадках не так на конкретні положення закону, як на принципи права, як вищий рівень абстракцій. Їхня вища «еластичність» забезпечує їхній динамізм, дає їм можливість краще правових норм реагувати на зміни в суспільному житті. Силу і життя принципам права дає суддя. З точки зору вченого, переважати повинні аргументи, які базуються на прецеденті, що дасть змогу враховувати можливі наслідки судового рішення для подальшого розвитку права. «Чим більше судова система певної країни має способів офіційного тлумачення правових норм, інших механізмів формування єдності судової практики, тим менша необхідність у внесенні змін та прийнятті норм права», – констатує Р. Майданик [17, с. 8–9].

Безумовно, встановлений у кримінально-правовій сфері баланс між повноваженнями законодавця і дискреційними повноваженнями суду навряд чи може бути визнаний оптимальним (зазначена проблематика здатна виступити предметом дослідження навіть для окремого наукового напрямку). Цілком очевидно, що визначення кримінальної протиправності діяння та його караності є прерогативою законодавця, що повністю погоджується із Конституцією України (п. 22 ч. 1 ст. 92). Але й повсюдна відмова від оцінних понять теж не може претендувати на роль магістрального напрямку розвитку вітчизняногокримінального права, оскільки майже неможливо пояснити, чому, наприклад, пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди, виборцю, учаснику референдуму чи члену виборчої комісії або комісії з референдуму вартістю 85 грн не здатні заподіяти істотної шкоди відповідному об'єкту кримінально-правової охорони, а вигода вартістю 91 грн – таку здатність набуває.

У літературі подекуди стверджується, що правозастосовний рівень визначення злочинності діяння фактично полягає у кваліфікації злочину [7, с. 202]. З цією думкою можна погодитися лише частково. Якщо у процесі кваліфікації правозастосувач не використовує наданих йому дискреційних повноважень, а лише встановлює повну відповідність (чи її відсутність) між вчиненим особою діянням та законодавчими уявленнями щодо його ознак, описаними кримінальним законом, вести мову про визначення кримінальної протиправності правозастосувачем не доводиться, оскільки вона у повному обсязі визначена законодавцем. І лише у тих випадках, коли відповідні норми містять оцінні поняття, кваліфікація може розглядатися як правозастосовний рівень визначення кримінальної протиправності того чи іншого діяння.

Висновки. Диференціація та індивідуалізація не є ані принципом кримінального права чи кримінального закону, ані принципом кримінальної відповідальності. За своєю кримінально-правовою природою вони є методами здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та судовою дискрецією при вирішенні питань кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення. Ототожнення згада-

них методів є неприпустимим, оскільки диференціація належить до сфери правотворчості, а індивідуалізація – до сфери правозастосування. Сучасна кримінально-правова політика України у зазначеному вище напрямку характеризується тенденцією до суттєвого звуження меж судової дискреції, у зв'язку з чим, існуючий баланс між повноваженнями законодавця та повноваженнями судів навряд чи може бути визнаний оптимальним.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. П. С. Матишевського. К.: Юрінком Інтер, 1997. 408 с.

2. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник. К.: Алерта, 2016. 364 с.

3. Баулін Ю.В. Вибрані праці. Х.: Право, 2013. 928 с.

4. Курилюк Ю.Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 2. С. 111–119.

5. Антонюк Н.О. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. Право України. 2019. № 9. С. 211–215.

6. Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. С. 370–374.

7. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія. За заг. ред. Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. 688с.

8. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одеськ. юрид. ін-ту НУВС, 2004. 186 с.

9. Степаненко О.В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства: дис. …д-ра юрид. наук. Нау. Ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 420 с.

10. Конопельський В.Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання: кримінальні та кримінально-виконавчі аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 1. С. 155–158.

11. Дудоров О.О., Мазур М.В. Реалізація принципу верховенства права у випадках застосування закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 130–141

12. Постанова Судової Палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. №5-221-ке 15.UR4! http:/wwwiscourt.gov.ua/clientsivsuivsu.ns I (documents) 16

13. Проект нового кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. За ред. Ю.В.Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.

14. Азаров Д.С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2019. Т. 3. С. 3–18.

15. Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України. Х.: Харків юридичний, 2009. 208 с.

16. Ківалов С.В. Варіативність рішень при реалізації владних повноважень як підстава для компромісного врегулювання публічно-правового спору. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 Від. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 848 с.

17. Майданик Р. Основи юридичної аргументації: особливості судової аргументації у процесі судової правотворчості. Вісник Верховного Суду України. 2017. № 1 (197). С. 8–9.

Анотація

Колодін Д. О. **Диференціація та індивідуалізація як метод здійснення кримінально-правової політики України.** – Стаття.

У статті, у кримінально-правовій площині, аналізуються такі поняття, як диференціація та індивідуалізація. Робиться висновок, що за своєю кримінально-правовою природою вони не є ані принципом кримінального права чи кримінального закону, ані принципом кримінальної відповідальності. Доводиться, що диференціація та індивідуалізація мають розглядатися як самостійні методи здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду при вирішенні питань кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення. Наголошується на неприпустимості ототожнення згаданих методів, бо диференціація належить до правотворчої сфери, а індивідуалізація – до сфери правозастосування. Аналізується сучасна кримінально-правова політика України у зазначеному вище напрямку та констатується, що вона є доволі суперечливою, оскільки, з одного боку, чинна редакція ч. 1 ст. 129 Конституції України закріплює положення, відповідно до якого суддя, здійснюючи правосуддя є незалежним та керується верховенством права, що створює підґрунтя для позитивного вирішення питання щодо можливості визнання діяння кримінально-протиправним та караним поза кримінальним законом або спростування кримінально-протиправного характеру поведінки особи, яка передбачена законом як кримінальне правопорушення, у межах судової дискреції, що знаходить свій прояв у скороченні кількості оціночних понять та заміні їх поняттями нормативними, встановленні абсолютно визначених строків позбавлення волі у санкціях статей Особливої частини, обов'язкових видів звільнення від кримінальної відповідальності, додаткових обмежень при застосуванні тих видів звільнення від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування, де це залежить від суддівського розсуду тощо. Наголошується на тому, що повсюдна відмова від оціночних понять не може претендувати на роль магістрального напрямку розвитку вітчизняного кримінального права, у зв'язку з чим робиться висновок, що існуючий у вітчизняній кримінально-правовій сфері баланс між повноваженнями законодавця і дискреційними повноваженнями суду не є оптимальним.

Ключові слова: диференціація, індивідуалізація, принципи, кримінально-правова політика, методи, повноваження законодавця, судова дискреція.

Summary

Kolodin D. O. **Differentiation and individualization as methods of implementing criminal law policy of Ukraine.** – Article.

The article analyzes such concepts as differentiation and individualization within the framework of criminal law. It concludes that, by their legal nature, these concepts do not constitute principles of criminal law or criminal liability. It is argued that differentiation and individualization should be regarded as independent methods of implementing the state's criminal law policy aimed at establishing an optimal balance between the legislator's authority and the court's discretionary powers in resolving issues related to the criminal wrongfulness of an act, its punishability, and other criminal law consequences of the committed offense. The inadmissibility of equating these methods is emphasized, as differentiation belongs to the sphere of law-making, while individualization pertains to the sphere of law enforcement. The current criminal law policy of Ukraine in this area is examined, and it is noted that this policy is rather contradictory. On the one hand, the current version of Part 1 of Article 129 of the Constitution of Ukraine affirms that a judge, while administering justice, is independent and guided by the rule of law. This creates a basis for positively resolving the issue of recognizing an act as criminally wrongful and punishable outside the scope of the criminal law, or for refuting the criminal nature of conduct that is defined by law as a criminal offense, within the limits of judicial discretion. This is reflected in the reduction of evaluative concepts and their replacement with normative ones, the establishment of absolutely defined prison terms in the sanctions of the Special Part of the Criminal Code, mandatory types of exemption from criminal liability, additional restrictions on the application of certain types of exemption from criminal liability, punishment or its execution, where judicial discretion is involved, and so on. It is emphasized that the widespread abandonment of evaluative concepts cannot be regarded as the main direction for the development of national criminal law. Therefore, it is concluded that the existing balance in the Ukrainian criminal law sphere between the legislator's authority and the court's discretionary powers is not optimal.

Key words: differentiation, individualization, principles, criminal law policy, methods, legislative authority, judicial discretion.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.25

Д. В. Федюнін
orcid.org/0009-0004-2718-2083
аспірант
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ДО ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ШАХРАЙСТВА (СТАТТЯ 190 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Шахрайство є одним із кримінальних правопорушень проти власності, відповідальність за який передбачається у ст. 190 Кримінального кодексу України (далі – КК). Під шахрайством розуміється заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Вказане кримінальне правопорушення є одним із найбільш поширених на території України. Більше того, як буде показано далі, кількість облікованих шахрайств на території України з початком повномасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію України стрімко зросла, що вказує на чіткий взаємозв'язок війни зі збільшенням питомої ваги в цей період корисливої злочинності, до якої належить і шахрайство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні проблема шахрайства є доволі розробленою. Так, до її дослідження долучалися такі науковці, як С. І. Афанасенко, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, М. В. Ємельянов, А. П. Закалюк, Р. А. Запорожець, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, О. Є. Користін, О. Г. Кулик, О. В. Лисодєд, А. В. Микитчик, В. О. Навроцький, Г. В. Недзельська, К. Л. Попов, О. П. Рябчинська, Т. Г. Таран, М. І. Хавронюк, І. М. Чайка, С. С. Чернявський, В. І. Шакун, Ю. Л. Шуляк та ін. Водночас у працях цих науковців не повною мірою розкрито питання про кримінологічний аналіз шахрайства в Україні.

Основна частина. В. І. Шакун, визначаючи поняття аналізу злочинності, робить висновок, що кримінологічний аналіз злочинності є частиною аналізу злочинності та вказує, що «аналіз – це не лише метод дослідження, а й прийом мислення, який передбачає роз'єднання цілісного предмета на складові (сторони, ознаки, властивості або відносини) з метою їхнього всебічного вивчення. У кожній галузі знань зміст аналізу різний» [1, с. 160]. Відповідно науковці, які висвітлюють у своїх працях питання кримінологічного аналізу злочинності певного виду, акцентують свою увагу на стані відповідного виду злочинності з'ясовуючи такі показники, як рівень, динаміку та структуру злочинів відповідної категорії в Україні протягом вибраного періоду часу. Вказані питання доцільно дослідити і нам, визначаючи динаміку шахрайств після оголошення в Україні воєнного стану.

Для кримінологічної характеристики обрано період з 2013 року до 2024 року. Таке рішення обумовлено тим, що саме з 2013 року розпочалося публічне та системне ведення статистичної інформації стосовно всіх облікованих злочинів в Україні Генеральною прокуратурою України (Офісом Генерального прокурора), що надає можливість оперувати об'єктивними даними стосовно тих чи інших кримінологічних параметрів шахрайств в Україні [2–13]. Водночас слід пам'ятати, що статистичні дані стосовно шахрайств, облікованих на терені України у 2024 році, є неповними, оскільки включають відповідні дані, отримані протягом січня–листопада 2024 року.

Характеризуючи стан виду корисливої злочинності, яка об'єднує шахрайства (ст. 190 КК), слід звернути увагу на абсолютних значеннях облікованих шахрайств та кількості осіб, яким вручено повідомлення про підозру у вчиненні цього кримінального правопорушення, а також на розраховані відносні показники динаміки (базисний та ланцюговий темпи зростання / спадання).

Як вбачається з таблиці 1 та з рисунку 1, на якому відображено співвідношення питомої ваги шахрайств (облікованих кримінальних правопорушень та кількість осіб, яким повідомлено про підозру у звітний період), що вказує на хвилеподібні зміни як у кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК, так і в кількості осіб, яким повідомлено про підозру. При цьому тенденції стосовно динаміки характеризуються як зростанням, так і спаданням кількості відповідних кримінальних правопорушень. Побудовані нами тренди дозволяють умовно виокремити такі періоди динаміки шахрайств протягом 2013–2024 років. Характеристика динаміки шахрайств у відповідний період дає змогу виокремити такі основні періоди зміни такої динаміки.

1. Перший період 2013–2016 роки характеризується стабільною динамікою незначного зниження абсолютних показників облікованих

© Д. В. Федюнін, 2025

Таблиця 1

Показники динаміки облікованих шахрайств (ст. 190 КК) та повідомлень про підозру у його вчиненні

Роки	Обліковано кримінальних правопорушень	Темпи зростання / зниження до 2013 р.	Темпи зростання / зниження до попереднього року	Повідомлено про підозру	Темпи зростання / зниження до 2013 р.	Темпи зростання / зниження до попереднього року
2013	47 142	100	100	12645	100	100
2014	41 963	89	89	10599	84	84
2015	45 904	97	109	9605	76	91
2016	46 019	98	100	7941	63	83
2017	37 014	79	80	10275	81	129
2018	33 290	71	90	8699	69	85
2019	32 358	69	97	8241	65	95
2020	26 830	57	83	8713	69	106
2021	23 847	51	89	9406	74	108
2022	32 086	68	135	7490	59	80
2023	82 609	175	257	18635	147	249
2024	63 305	134	77	17170	136	92

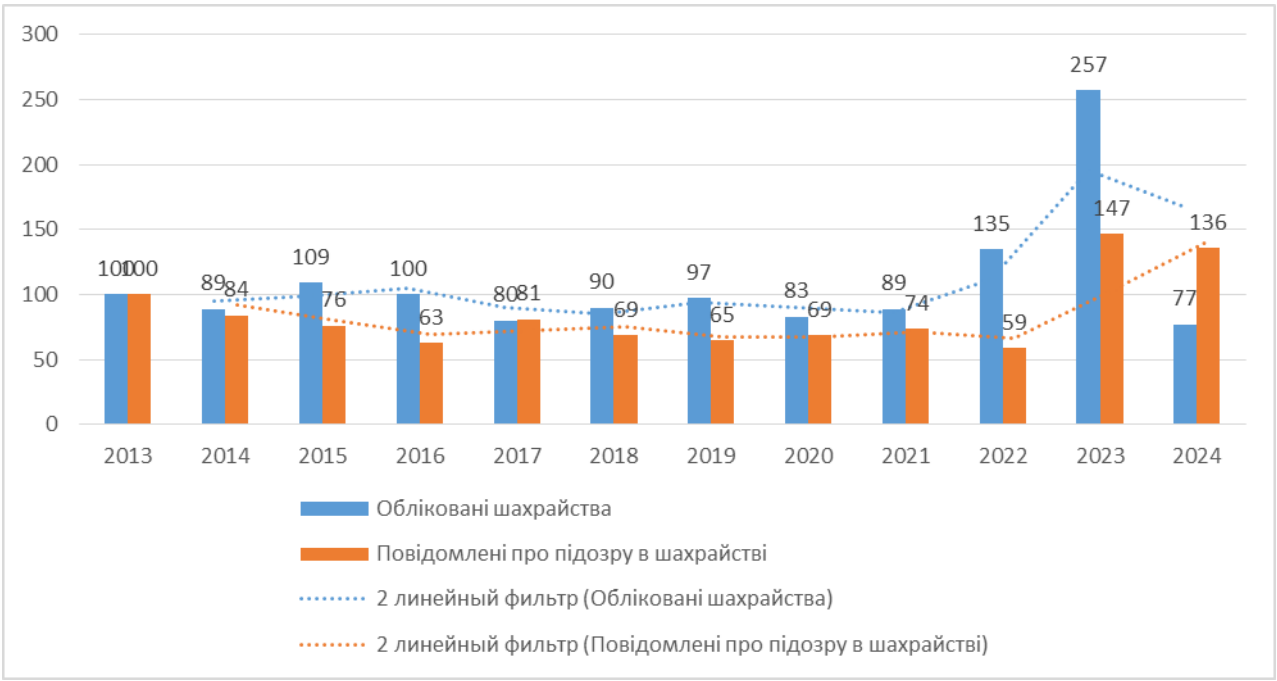

Рис. 1. Динаміка шахрайств протягом 2013–2024 років

шгахрайств та стрімкого зменшення кількості осіб, яким було повідомлено про підозру за вчинення шахрайства. Це може вказувати на те послаблення діяльності правоохоронних органів стосовно розкриття шахрайств та поступове перетворення відповідного кримінального правопорушення у латентне.

У вказаний період спостерігається зворотна тенденція до динаміки шахрайств з нерухомістю. Так, якщо кількість облікованих відповідних кримінальних правопорушень становила у 2013 році 1 353 правопорушень, то у 2016 році – 1 496 правопорушень. При цьому посередині вказаних років мало зменшення їх динаміки (1 042 та 1 142 – відповідно). Водночас кількість осіб, повідомлених в підозрі у вчиненні шахрайств з нерухомістю, зростала від 59 осіб у 2013 році до 66 осіб у 2016 році зі ще суттєвим збільшенням абсолютних показників у 2014 році – 75 осіб, повідомлених про підозру в шахрайстві з нерухомістю [2–13].

Таблиця 2

Показники динаміки облікованих шахрайств у сфері нерухомості та повідомлень про підозру у його вчиненні

Роки	Обліковано кримінальних правопорушень	Темпи зростання / зниження до 2013 р.	Темпи зростання / зниження до попереднього року	Повідомлено про підозру	Темпи зростання / зниження до 2013 р.	Темпи зростання / зниження до попереднього року
2013	1353	100	100	59	100	100
2014	1042	77	77	75	127	127
2015	1142	84	109	52	88	69
2016	1496	110	131	66	112	127
2017	1321	98	88	97	164	147
2018	1464	108	111	120	203	124
2019	1487	110	102	127	215	106
2020	1312	97	88	143	242	113
2021	1356	100	104	122	207	85
2022	798	59	59	118	200	97
2023	1176	87	147	223	378	189
2024	1046	77	89	218	369	98

Рис. 2. Динаміка шахрайств з нерухомістю протягом 2013–2024 років

2. ***Другий період (2016–2021 роки)*** характеризується стрімким зменшенням динаміки облікованих шахрайств та водночас більш стабільною динамікою осіб, яким у відповідному звітному періоді було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК. При цьому якщо у 2016 році кількість осіб, яким було повідомлено про підозру за шахрайства, становила 7941, то у 2017 році – 10275 та вказує на збільшення динаміки таких осіб. Водночас кількість облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК, знизилася порівняно з аналогічним показником у 2017 році та становила 37 014 шахрайств порівняно з 46 019 облікованих кримінальних правопорушень у 2016 році. Водночас у наступні три роки спостерігається зниження абсолютної кількості осіб, яким було повідомлено підозру за ст. 190 КК України з 8 699 правопорушень у 2018 році до 8 241, 8 713, 9 406 кримінальних правопорушень протягом 2019, 2020 та 2021 років (відповідно). Таким чином, протягом аналізованого періоду спостерігалося стрімке зниження динаміки облікованих шахрайтсв у відповідний звітний період та нестабільна динаміка кількості осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні

кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК з тяжінням до зменшення кількості таких осіб порівняно з аналогічною величиною в попередній виокремлений нами період [2–13].

Протягом вказаного періоду кількість облікованих шахрайств з нерухомістю була практично стабільною. Зокрема, у 2017 році такі кількість становила 1 321 правопорушень, а в 2021 році – 1 356 правопорушень. Посередині вказаного періоду кількість облікованих шахрайств з нерухомістю була практично такою ж, вона неістотно відрізнялася в роки у крайніх періодах (1 464 шахрайств з нерухомістю у 2018 році, 1 487 – у 2019 році, 1 312 – у 2020 році). Проте в аналізований період збільшувалася динаміка осіб, яким було повідомлено підозру за шахрайство з нерухомістю – з 97 осіб у 2017 році до 122 осіб у 2021 році [2–13].

3. **Третій період** охоплює воєнні роки, а саме 2022–2024 роки. Вказаний період загалом можна охарактеризувати як такий, що загалом демонструє динаміку стрімкого зростання як кількості облікованих шахрайств, так і кількості осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні вказаного кримінального правопорушення в звітний період. При цьому, якщо у 2022 році було обліковано більше шахрайств порівняно з 2021 роком (32 086 порівняно з 23 847), то кількість осіб, яким було повідомлено про підозру, була нижчою порівняно з 2021 роком (7 490 порівняно з 9406) [2–13].

Тобто, в перший рік війни шашрайств обліковувалося більше, аніж кількість осіб, яким повідомлялося про підозру у вчиненні цього кримінального правопорушення. Таку тенденцію, вочевидь, можна пояснити розгубленістю української правоохоронної системи перед викликом – наявністю міжнародного збройного конфлікту на території нашої держави, що змісив ці органи переформатовуватися на розслідування більш резонансних кримінальних правопорушень, а саме злочинів проти основ національної безпеки, воєнних злочинів тощо.

Водночас у 2023 році стрімко зросла як кількість облікованих шахрайств, так і кількість осіб, яким було повідомлено підозру у вчиненні цього кримінального правопорушення. Так, у 2023 році було обліковано 82 609 шахрайств, тоді як у 2022 році цей показник становив 32 086 кримінальних правопорушень. Те ж саме стосується й кількість повідомлених про підозру у вчиненні вказаного кримінального правопорушення. Так, у 2023 році було повідомлено про підозру 18 635 особам, а у 2022 році – лише 7 490 особам. Тобто у цей воєнний рік бачимо, що правоохоронці звернули увагу на вчиненні ординарних злочинів, від яких страждають пересічні громадяни. Водночас збільшення динаміки відповідного показника вказує на стійкий зв'язок війни, яка неодмінно приносить зубожіння населення, зі збільшенням у країні різноманітних кримінально-протиправних проявів проти власності, зокрема й шахрайств. Тому державі неодмінно слід звернути увагу на таку тенденцію та вжити заходів до протидії шахрайствам в Україні.

Аналогічна динаміка мала місце стосовно абсолютної кількості облікованих шахрайств та повідомлених про підозру осіб. у вчиненні цього кримінального правопорушення. Так, якщо 2022 рік можна назвати роком відносного «затишку» облікованих шахрайств з нерухомістю (обліковано 798 таких кримінальних правопорушень), то вже в 2023 році кількість шахрайств з нерухомістю істотно зросла та становила 1 176 кримінальних правопорушень, що фактично наближено до такого показника у 2015 році. Кількість осіб, повідомлених про підозру у вчиненні шахрайства з нерухомістю, навпаки, у 2022 році була практично такою ж, як у 2021 році (122 та 118 осіб – відповідно). Тоді як у 2023 році спостерігається різке зростання кількості повідомлених про підозру осіб у вчиненні шахрайства з нерухомістю – до 223 осіб) [2–13].

Ще одним важливим показником кримінологічного аналізу будь-яких кримінальних правопорушень є їх питома вага або в загальній структурі злочинності, або в структурі злочинності як сукупності певного виду кримінальних правопорушень. У другому випадку, на наш погляд, забезпечується релевантність та порівнюваність кількох об'єктів, яка надаватиме більшу можливість для порівняння тотожних або однорідних кримінальних правопорушень, що надаватиме можливість встановити закономірності динаміки досліджуваного кримінального правопорушення, а саме шахрайства.

Шахрайство – це кримінальне правопорушення проти власності (розділ VI Особливої частини КК). На думку Б. М. Головкіна, «злочини проти власності, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного чи інших осіб, відносяться до корисливої злочинності й становлять основний масив так званої загально-кримінальної злочинності в Україні. За масштабами і темпами поширення в суспільстві вони традиційно посідають перше місце (понад 60%) у структурі всієї злочинності, а тому значною мірою визначають криміногенну ситуацію в державі в цілому, демонструють стан майнової й особистої безпеки в ній» [14].

Характеризуючи питому вагу шахрайства у загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень проти власності, визначимо в структурі цих кримінальних правопорушень питому вагу шахрайства та порівняємо з пито-

мою вагою таких кримінальних правопорушень проти власності, як крадіжка (ст. 185 КК), грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК) та вимагання (ст. 189 КК). При цьому будемо визначати таку питому вагу з урахуванням середнього значення кількості облікованих кримінальних правопорушень кожного виду за 2013–2024 роки.

Так, правоохоронними органами протягом вказаного періоду було обліковано таку кількість кримінальних правопорушень проти власності: 334 821 – у 2013 році, 311 342 – у 2014 році, 362 213 – у 2015 році, 405 549 – у 2016 році, 335 910 – у 2017 році, 303 850 – у 2018 році, 257 608 – у 2019 році, 190 258 – у 2020 році, 158 729 – у 2021 році, 113 137 – у 2022 році, 178 902 – у 2023 році, 130 200 – у 2024 році. Середнє значення в абсолютних числах облікованих кримінальних правопорушень за вказаний період становило 256 877 [2–13].

Як вбачається з наведеної діаграми, шахрайство – це друге за поширеністю кримінальне правопорушення проти власності після крадіжки в Україні. Така кримінологічна характеристика вказує на те, що одночасно з крадіжкою у нашій державі повинні вживатися активні заходи стосовно запобігання їх вчиненню.

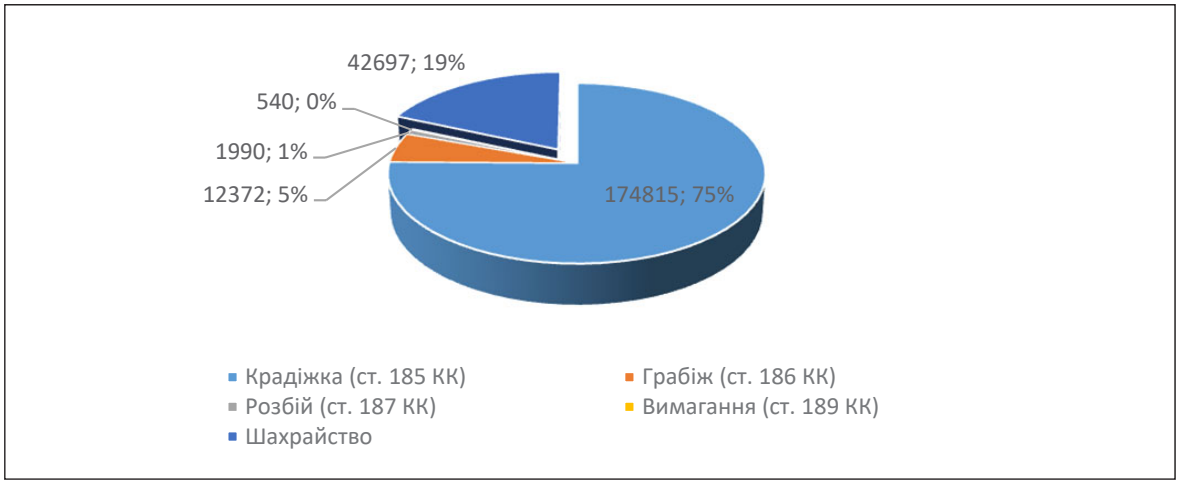

Рис. 3. Структура облікованих кримінальних правопорушень проти власності за період 2013–2024 років

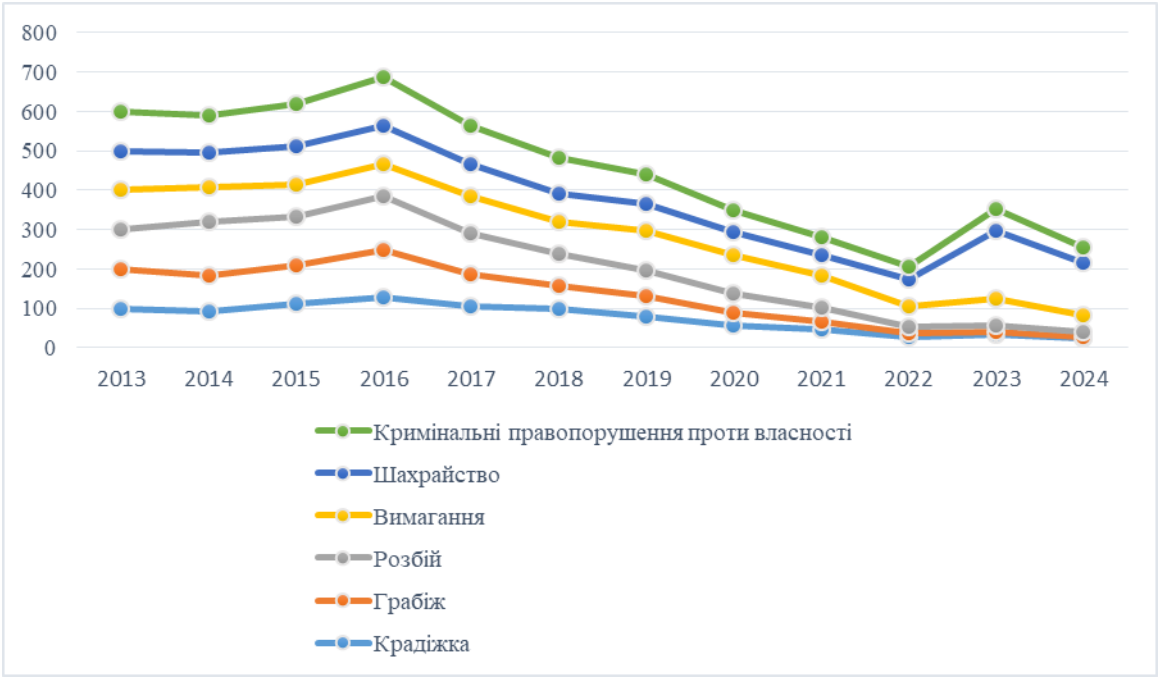

Рис. 4. Динаміка окремих злочинів проти власності протягом 2013–2024 років

Досить цікаві кримінологічні спостереження також мають місце і стосовно динаміки відповідних кримінальних правопорушень проти власності порівняно з шахрайством.

Аналіз діаграми (рис. 4), що побудований з урахуванням відносних показників динаміки (базисного та ланцюгового темпів зростання / спадання) кримінальних правопорушень проти власності загалом та таких окремих кримінальних правопорушень, як крадіжка, грабіж, розбій, вимагання та шахрайство, дають можливість відзначити, що динаміка вказаних кримінальних правопорушень протягом усього проаналізованого періоду не є однаковою.

Як уже зазначалося вище, досліджуваний період було поділено на три, а саме з 2013 року до 2016 року (перший період), з 2014 року до 2021 року (другий період) та з 2022 року до 2024 року (третій період).

Якщо загалом протягом першого періоду (2013–2016 роки) спостерігається незначне збільшення кількості облікованих кримінальних правопорушень проти власності з більш різким зростанням відповідного відносного показника у 2016 році, а також відповідною тенденцією щодо таких кримінальних правопорушень проти власності, як крадіжка, грабіж, розбій, то стосовно вимагання та шахрайства, кримінологічний аналіз якого досліджується в цій праці, має місце стабільна динаміка незначного зниження абсолютних показників облікованих вимагань та шахрайств.

Другий період (2016–2021 роки) стосовно динаміки всіх кримінальних правопорушень, що наводилися вище, а також відповідного виду в цілому характеризується однаковою тенденцією стосовно динаміки. Протягом цього періоду має місце стрімке зменшення динаміки облікованих кожного з видів кримінальних правопорушень проти власності.

Стосовно ж третього періоду (2022–2024 роки), який можна умовно назвати «воєнним», динаміка різних злочинів проти власності у відносних показниках, є доволі неоднорідною. Так, найбільш стрімке зростання динаміки облікованих кримінальних правопорушень у 2023 році продемонструвало власне шахрайство, показники яких є найвищими за всі проаналізовані нами роки. Тоді як кількість облікованих кримінальних правопорушень проти власності загалом у «воєнний» період характеризується незначним зростанням у 2023 році порівняно з 2022 роком та незначним спаданням у 2024 році. При цьому незначне зростання облікованих кримінальних правопорушень проти власності у 2023 році не наблизилося до середини відносних показань облікованих кримінальних правопорушень у 2013 році. Така ж тенденція має місце стосовно динаміки у «воєнний» період таких кримінальних правопорушень, як крадіжка, розбій та вимагання. Динаміка грабежів протягом 2022–2024 років, навпаки, мала місце в бік поступового щорічного зменшення відповідного виду кримінальних правопорушень. Таким чином, лише динаміка шахрайства у «воєнний» період є стрімкою порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями проти власності, що вказує на взаємозв'язок шахрайств з умовами воєнного стану, що вказує на важливість дослідження цього складу кримінального правопорушення саме в такому контексті та вимагає вжиття відповідних заходів запобігання саме у воєнний час.

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження в цій статті надало можливість зробити такі основні висновки:

1) на підставі аналізу статистичних даних Офісу Генерального прокурора виокремлено три періоди динаміки облікованих шахрайств на підставі розрахованих відносних показників динаміки, а саме період з 2013 року до 2016 року (перший період), з 2017 року до 2021 року (другий період) та з 2022 року до 2024 року (третій період), кожен з яких має свої кримінологічні особливості динаміки шахрайств та інших порівнюваних кримінальних правопорушень проти власності;

2) перший період (2013–2016 роки) характеризується стабільною динамікою стрімкого зменшення облікованих кожного з видів кримінальних правопорушень проти власності;

3) другий період (2016–2021 роки) стосовно динаміки всіх кримінальних правопорушень, а також відповідного виду в цілому характеризується однаковою тенденцією стосовно динаміки. Протягом цього періоду має місце стрімке зменшення динаміки облікованих кожного з видів кримінальних правопорушень проти власності;

4) третій «воєнний» період (2022–2024 роки) характеризується неординарною динамікою різних кримінальних правопорушень проти власності. Найбільш стрімке зростання динаміки облікованих кримінальних правопорушень у 2023 році продемонструвало шахрайство, показники яких є найвищими за всі проаналізовані нами роки. Кількість облікованих кримінальних правопорушень проти власності загалом у «воєнний» період характеризується незначним зростанням у 2023 році порівняно з 2022 роком та незначним спаданням у 2024 році. Незначне зростання облікованих кримінальних правопорушень проти власності у 2023 році не наблизилося до середини відносних показань облікованих кримінальних правопорушень у 2013 році. Така ж тенденція має місце стосовно динаміки у «воєнний» період таких кримінальних правопорушень, як крадіжка, розбій та вимагання. Динаміка грабежів

протягом 2022–2024 років, навпаки, мала місце в бік поступового щорічного зменшення відповідного виду кримінальних правопорушень;

5) поширеність шахрайств обумовлене умовами воєнного стану, які сприяють збільшенню динаміки цього кримінального правопорушення в Україні.

Література

1. Шакун В. І. Аналіз злочинності: проблеми термінології. *Нове українське право*. 2023. № 2. С. 154–162.

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2013 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2014 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2015 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2016 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2017 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2018 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2019 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2020 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2021 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2022 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 24.12.2024).

12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 10.11.2024).

13. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за січень–листопад 2024 року. Форма 2. URL: http://surl.li/pafbka (дата звернення: 10.11.2024).

14. Головкін Б. М. Кримінологічний аналіз злочинів проти власності. URL: http://surl.li/ossrvx (дата звернення: 10.11.2024).

Анотація

Федюнін Д. В. **До питання кримінологічного аналізу шахрайства (стаття 190 Кримінального кодексу України).** – Стаття.

У статті надається кримінологічний аналіз шахрайства як кримінального правопорушення проти власності (стаття 190 Кримінального кодексу України). На підставі аналізу статистичних даних Офісу Генерального прокурора виокремлено три періоди динаміки облікованих шахрайств з урахуванням розрахованих відносних показників динаміки, а саме період з 2013 року до 2016 року (перший період), з 2017 року до 2021 року (другий період) та з 2022 року до 2024 року (третій період), кожен з яких має свої кримінологічні особливості динаміки шахрайств та інших порівнюваних кримінальних правопорушень проти власності. Установлено, що перший період (2013–2016 роки) характеризується стабільною динамікою стрімкого зменшення облікованих кожного з видів кримінальних правопорушень проти власності. Другий період (2016–2021 роки) стосовно динаміки всіх кримінальних правопорушень, а також відповідного виду в цілому характеризується однаковою тенденцією стосовно динаміки. Протягом цього періоду має місце стрімке зменшення динаміки облікованих кожного з видів кримінальних правопорушень проти власності. Третій «воєнний» період (2022–2024 роки) характеризується неординарною динамікою різних кримінальних правопорушень проти власності. Найбільш стрімке зростання динаміки облікованих кримінальних правопорушень у 2023 році продемонструвало шахрайство, показники яких є найвищими за всі проаналізовані нами роки. Кількість облікованих кримінальних правопорушень проти власності загалом у «воєнний» період характеризується незначним зростанням у 2023 році порівняно з 2022 роком та незначним спаданням у 2024 році. Незначне зростання облікованих кримінальних правопорушень проти власності у 2023 році не наблизилося до середини відносних показань облікованих кримінальних правопорушень у 2013 році. Така ж тенденція має місце стосовно динаміки у «воєнний» період таких кримінальних правопорушень, як крадіжка, розбій та вимагання. Динаміка грабежів протягом 2022–2024 років, навпаки, мала місце в бік поступового щорічного зменшення відповідного виду кримінальних правопорушень. Доведено, що поширеність шахрайств обумовлене умовами воєнного стану, які сприяють збільшенню динаміки цього кримінального правопорушення в Україні.

Ключові слова: шахрайство, кримінальні правопорушення проти власності, кримінальне правопорушення, кримінологічний аналіз, злочинність.

Summary

Fediunin D. V. **On the issue of criminological analysis of fraud (Article 190 of the Criminal Code of Ukraine).** – Article.

The article provides a criminological analysis of fraud as a criminal offence against property (Article 190 of the Criminal Code of Ukraine). Based on the analysis of the statistical data of the Prosecutor General's Office, the author distinguishes three periods of dynamics of recorded frauds with due regard for the calculated relative dynamics indicators, namely, the period from 2013 to 2016 (the first period), from 2017 to 2021 (the second period) and from 2022 to 2024 (the third period), each of which has its own criminological features of the dynamics of fraud and other comparable criminal offences against property. The author establishes that the first period (2013–2016) is characterized by stable dynamics of a rapid decrease in the number of each type of criminal offences against property recorded. The second period (2016–2021) is characterized by the same trend in the dynamics of all criminal offences, as well as the relevant type in general. During this period, there was a rapid decline in the dynamics of each type of criminal offence against property. The third 'military' period (2022–2024) is characterized by extraordinary dynamics of various criminal offences against property. The most rapid growth in the dynamics of recorded criminal offences in 2023 was demonstrated by fraud, with the highest rates of fraud in all the

years analyses. The number of recorded criminal offences against property in general during the 'war' period is characterized by a slight increase in 2023 compared to 2022 and a slight decrease in 2024. The slight increase in recorded criminal offences against property in 2023 did not come close to the middle of the relative figures for recorded criminal offences in 2013. The same trend is observed with regard to the dynamics of such criminal offences as theft, robbery and extortion during the 'war' period. The dynamics of robberies during 2022–2024, on the contrary, was in the direction of a gradual annual decrease in the relevant type of criminal offence. It is proved that the prevalence of fraud is due to the conditions of martial law, which contribute to the increase in the dynamics of this criminal offence in Ukraine.

Key words: fraud, criminal offences against property, criminal offence, criminological analysis, crime.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.26

В. С. Бондар
orcid.org/0000-0003-1552-4555
кандидат юридичних наук,професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

Д. А. Морозов
orcid.org/0000-0002-1114-9033
кандидат юридичних наук,доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Донецького державного університету внутрішніх справ

КЛАСИФІКАЦІЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Постановка проблеми. Численність фактів кримінально-протиправної поведінки спонукає нас до достатньо банального, але втім беззаперечного твердження, що їх наукові розвідки засобами наук кримінально-правового циклу можливі лише за умови аналізу, класифікації та узагальнення. От чому класифікація та систематизація фактів становлять важливу стадію наукового дослідження.

З іншого боку, сталість наукових теорій в акцентованому зрізі пізнання сучасної практики боротьби зі злочинністю становить реальну загрозу динаміці та глибині розкриття сутності досліджуваних явищ. Зазначене робить вкрай складною проблему загальних структурних елементів теорії й тому приреченим на невдачу пошук уніфікації єдиної для них форми.

Вірним є й те, що суто дескриптивний, описовий підхід не є аналізом.

Вбачаємо, що найбільш перспективним є такий підхід до класифікації, за яким ураховуються певні загальні їх особливості за глибиною проникнення в сутність досліджуваних явищ, їх інформативністю, структурою та функціям у пізнанні. Згадаємо, що класифікація завжди проводиться за певними підставами, якими слугує та або інша притаманна ознака відповідних теорій. Результатом такої класифікації є відображення певних закономірностей: а) кримінально-протиправної діяльності; б) діяльності суб'єктів доказування (доведення) щодо безпосереднього пізнання відповідних фактів.

Засобом, який розширює можливості безпосереднього пізнання проявів кримінально-протиправної діяльності є оперативно-розшукова діяльність. Своєю чергою процес доказування передбачає активну діяльність слідчого (дізнавача) щодо збирання доказів. Зазначена робота обіймає в собі комплекс заходів оціночного та перевірочного характеру. Інформація, яка здобувається в рамках процесуальної процедури НС(Р)Д за допомогою відповідних методів не є виключенням. Вони, як й інші дані, перевіряються та оцінюються з позиції взаємозумовленості та взаємозв'язку з вже зібраними доказами. Питання аналогічного характеру розв'язує й суд, який навіть після перевірки правильності фіксування результатів відповідної НС(Р)Д, у будь-якому випадку зобов'язаний дати оцінку підставам її проведення, умовам проведення, достовірності отриманих результатів, дотриманню гарантій прав і законних інтересів громадян під час проведення процесуальної дії. Таким чином, статус НС(Р)Д-даних не є апріорі доказовим. Він стає таким тільки в процесі доказування (доведення).

Коло вирішуваних завдань є вельми широким та обіймає:

– сприяння слідчим (прокурорам), оперативним працівникам у пізнанні сутності й механізму кримінально-протиправної діяльності, окремих видів кримінальних правопорушень, котрі становлять об'єкти їх професійної діяльності;

– уніфікація застосування під час досудового розслідування конкретних кримінальних правопорушень розроблюваних наукою рекомендацій щодо проведення розслідування різних видів кримінальних правопорушень, окремих негласних слідчих (розшукових) дій, їх комплексів, заходів організаційного порядку;

– сприяння всебічному аналізу складних, таких, що містять суттєву новизну або таких, що зустрічаються лише в окремих випадках об'єктів

© В. С. Бондар, Д. А. Морозов, 2025

та явищ, з якими слідчий може зіткнутися під час досудового розслідування кримінальних правопорушень;

– уніфікація розуміння та застосування в слідчий та судовій практиці понять й термінів;

– сприяння плануванню розслідування конкретного кримінального правопорушення в цілому, окремих тактичних операцій, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;

– забезпечення якісної версійної роботи, грамотного прийняття слідчим процесуальних і тактичних рішень у кримінальному провадженні, запобігання слідчим помилкам.

З урахуванням зазначеного, **метою** роботи є порівняльно-змістовний аналіз класифікацій негласних слідчих (розшукових) дій та формулювання пропозицій щодо їх вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Майже всі науковці, які зверталися до проблем негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) окрему увагу приділяли класифікації даних засобів збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні: Л.І. Аркуша, О.П. Бабіков [1, 2, 3, 4, с. 41-47], М.В. Багрій, Б.І. Бараненко, М.Л. Грібов, О.М. Дроздов, С.В. Єськов, О.В. Ігнатюк [5, с. 243–250], С.О. Ковальчук, В.А. Колесник, С.С. Кудінов, Є.Д. Лук'янчиков, В.В. Луцик, О.П. Метелев [7], О.О. Подобний [10], М.А. Погорецький [8; 9, с. 47–58], Д.Б. Сергєєва, Я.О. Тализіна [12], А.М. Черняк, Р.М. Шехавцов, О.В. Швидкова, М.Є. Шумило та ін. Водночас, у якості гіпотези даного дослідження висунемо наступну тезу: різноманітність закріплених у главах 21, 40 та Розділі ІХ Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) негласних слідчих (розшукових) дій вимагає проведення подальших наукових розвідок, адже в сучасних наукових джерелах розроблювані класифікаційні системи не завжди супроводжуються описом практичних можливостей їх використання. Наскільки обґрунтоване дане твердження? Крім того, самостійним напрямом практичного застосування розроблених наукою систем виступає їх ефективне та якісне використання в освітньому процесі та правотворчій діяльності. Дійсно, відповідно до окремих видів діяльності у кримінальному провадженні: кримінальної процесуальної, оперативно-розшукової, контррозвідувальної, судово-експертної ми маємо відповідні науки чи теорії: кримінальне процесуальне право, теорія оперативно-розшукової діяльності, криміналістика, судова експертологія та інші науки/навчальні дисципліни кримінально-правового циклу. От чому під час підготовки відповідних здобувачів освіти важливим є володіння добре розвиненою потребою в логічно вивіреній пізнавальної діяльності, а системне подання відповідних об'єктів, у даному випадку НС(Р)Д сприяє опануванню відповідних освітніх компетенцій.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням НС(Р)Д є отримання та перевірка доказів з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 91 КПК України). Разом з основним, іншими завданнями НС(Р)Д, спрямованими на отримання та перевірку доказів, що стосуються предмета доказування, КПК України передбачає і додаткові: 1) розшук підозрюваного; 2) пошук майна, що було предметом злочину, об'єктом злочинного посягання, підлягає конфіскації чи спецконфіскації; 3) виявлення інших злочинів, встановлення осіб, які їх вчинили; 4) надання правової допомоги в межах міжнародного співробітництва.

Відомо, що законодавець відмовився від формулювання в главі 21 КПК України окремої норми, яка б передбачала відповідну класифікацію НС(Р)Д. Логіка цілком зрозуміла: принципи законодавчої техніки роблять не потрібною регламентацію відповідної конструкції в окремій процесуальній нормі.

Відповідно до ч. 4 ст. 258 КПК України, НС(Р)Д класифіковано на дві групи залежно від характеру і ступеню обмеження права особи на приватність:

1) НС(Р)Д (§ 2), пов'язані з втручанням у приватне спілкування: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК), накладення арешту на кореспонденцію (ст.ст. 261, 262 КПК), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК) у випадку фіксації інформації про зміст спілкування. Зазначені НС(Р)Д об'єднує те, що вони пов'язані з порушенням таємниці спілкування, передбачають одержання (зняття) інформації про спілкування осіб, її зміст. Здійснюються в режимі реального часу;

2) інші види НС(Р)Д (§ 3): обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК), установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК), спостереження за особою, річчю або місцем в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК), моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (272 КПК), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК).

Крім цього, відповідно до положень ст. 275 КПК, слідчий під час проведення НС(Р)Д має право використовувати конфіденційне співро-

бітництво. Проте слідчому не надано право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, оскільки згідно з вимогами статей 5, 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» таке право надано у структурі Служби безпеки України – оперативним підрозділам Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки. Тобто слідчий не є службовою особою, яка уповноважена на проведення оперативно-розшукової діяльності, а лише уповноважений на використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва зазначених підрозділів СБ України з іншими особами, або на залучення цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених КПК України.

Для кращого розуміння сутності НС(Р)Д, позначених законодавцем у параграфі 3 глави 21 КПК України пропонуємо об'єднати їх за ознакою обмеженням права власності, порушенням недоторканості житла та іншого володіння особи. Безпосереднім об'єктом дій під час їх проведення є матеріальні об'єкти, проникнення до них, під час яких може відбуватися виготовлення копій чи зразків документів, доказів, осіб, які переховуються, встановлення технічних засобів, а також відібрання зразків для порівняльного дослідження. Інформація про спілкування під час проведення зазначених НС(Р)Д може бути похідною, як зміст відкопійованих документів, листування, або забезпечувати проведення у подальшому інших НС(Р)Д, у тому числі пов'язаних з втручанням у приватне спілкування. Відповідна класифікаційна група має охопити НС(Р)Д, що передбачають *порушення (обмеження) недоторканості житла,* інші втручання у приватну власність чи володіння особи, містять: 1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); 2) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК); 3) арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК) у випадках, коли об'єктом спостереження є речі, предмети, що можуть вилучатися, підмінятися, у тому числі з метою одержання зразків тощо.

Безперечний практичний та теоретичний інтерес становить класифікація НС(Р)Д, запропонована О.П. Бабіковим у циклі робіт [1, 2, 3, 4, с. 41-47], спрямованих на апробацію нещодавно захищеної докторської дисертації. Автором, в якості класифікаційних критеріїв, зокрема обрані:

1) суб'єкт прийняття рішення на проведення НС(Р)Д;

2) доцільність проведення НС(Р)Д у невідкладних випадках;

3) доцільність залучення до проведення НС(Р)Д та складання протоколу особи, щодо яких такі дії проводяться;

4) ступінь тяжкості кримінальних правопорушень;

5) суб'єкт проведення;

6) доступність щодо можливості проведення;

7) факт застосування технічних засобів під час фіксації перебігу НС(Р)Д;

8) залежно від обсягу проведення: основні та додаткові (контроль за вчиненням злочину як основний захід, а аудіо-, відеоконтроль, спостереження за особою чи річчю, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, якими фіксуються обставини контролю – додаткові);

9) мета проведення: отримання доказів або перевірка доказів.

Оригінальність та відкритість поданої класифікації дозволяє проводити подальші наукові розвідки, водночас автор не роз'яснив, які саме НС(Р)Д проводяться залежно від критеріїв 5), 7), 9).

О.В. Ігнатюк цілком доречно робить акцент на необхідності розмежування процесуальної та криміналістичної класифікації негласних слідчих (розшукових) дій, наголошуючи на різному читанні встановлених КПК України та Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/939/1687/5, затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України. Відповідно, дослідником НС(Р)Д класифікуються за такими ознаками (станом на 2017 рік):

1) *за організаційно-правовим критерієм:* ті, що проводяться з дозволу слідчого судді; за рішенням слідчого, прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; а також ті, які здійснюються винятково за рішенням прокурора;

2) *за ознакою тяжкості злочину з метою розкриття та розслідування якого проводяться НС(Р)Д:* ті, що проводяться за тяжкими, особливо тяжкими злочинами, а також ті, що проводяться за будь-якими злочинами, незалежно від ступеню тяжкості;

3) *за суб'єктним складом:* у оперативно-розшуковій діяльності проведення оперативно-розшукових заходів може здійснюватися лише уповноваженими оперативними підрозділами, а негласних слідчих (розшукових) дій – слідчим, прокурором, або, за їх дорученням, уповноваженим оперативним підрозділом;

4) *за змістом:* оперативно-розшукові заходи проводяться з метою виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, а негласні слідчі (розшукові) дії направлені на виявлення та перевірку інформації, необхідної для розслідування вже вчиненого злочину [5, с. 243–250].

Крім того, О.В. Ігнатюком слушно артикулюється теоретичне та практичне значення класифікації НС(Р)Д, яка, відповідно:

– слугує відображенню суттєвих ознак НС(Р)Д;

– сприяє пізнанню як внутрішніх кореляційних зв'язків між окремими негласними слідчими (розшуковими) діями, так і взаємозв'язку негласних слідчих (розшукових) дій зі слідчими (розшуковими) діями та іншими процесуальними діями та на основі цього:

– допомагає чітко розмежувати види негласних слідчих (розшукових) дій та визначити їх систему з метою ефективного проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

О.О. Подобний цілком доречно стверджує, що «класифікація НС(Р)Д можлива за багатьма критеріями: 1) процесуальним (дії, пов'язані з втручанням у приватне спілкування, та інші; дії, що здійснюються виключно у кримінальних провадженнях по тяжких і особливо тяжких злочинах та ті, які проводяться незалежно від тяжкості злочину); 2) за посадовою особою, яка надає дозвіл на їх проведення (за дозволом керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді); 3) за методом, як способом організації практичного освоєння дійсності, що покладений в основу дії (особистісні, технічні); 4) за уповноваженим підрозділом (особою) – безпосереднім виконавцем робочого етапу НС(Р)Д [10, с. 123].

Закладені цими та іншими авторами новаторські ідеї класифікації НС(Р)Д підлягають подальшому розвитку.

Зазначимо при тому, що ми орієнтуємося й на систему принципів окремої методики розслідування кримінальних правопорушень, яка має включати важливі положення, котрі мають бути враховані в даному контексті:

– законність (у контексті дотримання прав людини);

– ситуаційна та інформаційна зумовленість;

– зумовленість предметом доказування;

– комплексний підхід до вирішення окремих задач розслідування відповідно до окремих встановлюваних обставин.

Наважимося на декілька тез у цьому контексті.

Зокрема, за критерієм *цільового призначення (цільової спрямованості)* НС(Р)Д можна класифікувати на:

1) негласні слідчі (розшукові) дії, які завжди або в більшості випадків використовуються в якості так званого «троянського коня», тобто є обов'язковою умовою для проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій, серед них: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України), використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України). *Наприклад, у м. Києві злочинна група у складі чотирьох осіб громадян А, В, С, D здійснювала незаконний збут наркотичного засобу «Метадон». А, В, С будучи членами однієї родини, разом мешкали за одним місцем помешкання, де проводили перевірку ваги придбаного наркотичного засобу «Метадон», з метою збільшення ваги змішували його з речовинами не наркотичного походження, після чого фасували його наступним чином: основну частину вміщували у схованку та реалізовувалась В, С власноруч через довірених осіб, які отримували «Метадон» за місцем помешкання фігурантів А, В, С, а частина віддавалась громадянину D для реалізації. Беручи до уваги той факт, що планування збуту наркотичного засобу, «ведення бухгалтерії наркообігу», фасування та збут проводились в одному місці практично без застосування мобільних телефонів (електронних комунікаційних мереж), з метою документування кримінально-протиправної діяльності громадян А, В, С, D виникла необхідність проведення негласної слідчої (розшукової) дії аудіо-, відео контроль особи (ст. 260 КПК). Однак, враховуючи той факт що вказані особи контактували тільки з особливо довіреними «клієнтами», можливість використання конфіденційного співробітництва для проведення негласної слідчої (розшукової) дії аудіо-, відео контроль особи була практично відсутня. З метою реалізації вказаної негласної слідчої (розшукової) дії було прийнято рішення на проведення негласної слідчої (розшукової) дії обстеження публічно недоступних місць житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України).*

Саме проведення негласного проникнення до житла громадян А, В, С стало так би мовити своєрідним «троянським конем», тобто обов'язковою умовою, який надав можливість у повному обсязі проводити аудіо-, відеоконтроль кримінально-протиправної діяльності зазначених фігурантів)[1];

[1] *З особистої практики авторів.*

– негласні слідчі (розшукові) дії, цільовим призначенням яких є одержання інформації, яка має важливе значення для кримінального провадження, тобто можуть суттєво впливати на додаткове планування тактичних комбінацій чи операцій або бути засобом одержання доказів по цьому кримінальному провадженні, серед них: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), моніторинг банківських рахунків (ст. 269[1] КПК України), контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки (ст. 271 КПК України) та інше;

– негласні слідчі (розшукові) дії, цільовим призначенням яких є отримання доказів у кримінальному провадженні, серед них: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), контроль за вчиненням злочину у формі оперативної закупки (ст. 271 КПК України), спеціального слідчого експерименту (ст. 271 КПК України), імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК України), негласне отримання зразків необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України);

Важливо відзначити, що критерій цільового призначення (або цільової спрямованості) найбільш повно обумовлює існування та дію одного із найважливіших принципів кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, а саме: поєднання гласних та негласних оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій з негласними слідчими (розшуковими) діями, але він не є єдиним;

2) залежно від видової класифікації матеріалів, потенційних судових доказів, які отримуються при проведенні негласної слідчої (розшукової) дії та можуть набути статусу таких у результаті судового розгляду. В такому разі, негласні слідчі (розшукові) дії можливо класифікувати на ті:

– результатом проведення яких можливе отримання *прямих судових доказів*, серед них: аудіо-, відео контроль особи (ст. 260 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), контроль за вчиненням злочину у формі оперативної закупки (ст. 271 КПК України) та імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст.274 КПК України);

– результатом проведення яких є отримання *непрямих судових доказів*, серед них: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України);

3) за суб'єктом прийняття рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та суб'єкту проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Серед суб'єктів, які мають права на прийняття рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (частина третя ст. 246 КПК України) в залежності від негласної слідчої (розшукової) дії, є:

– слідчий: зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК); спостереження за річчю або місцем (ч. 1 ст. 269 КПК);

– слідчий, за погодженням з керівником органу досудового розслідування: виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК);

– прокурор: контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК);

– керівник відповідного органу прокуратури: НС(Р)Д у порядку, передбаченому ст. 615 КПК (Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану), якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень з надання дозволу на проведення НС(Р)Д;

– слідчий суддя: аудіо-відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК); спостереження за особою (ч. 2 ст. 260 КПК); моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); контроль за вчиненням злочину (у випадках, передбачених ч. 8 ст. 271 КПК); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК).

Водночас, з метою більш якісного планування комплексного використання можливостей НС(Р)Д вбачається за доцільне передбачити можливість процесуальної ініціативи призначення негласної слідчої (розшукової) дії оперативним співробітникам, включеним до складу слідчої-оперативної групи з достатнім обґрунтуванням проведення тієї чи іншої негласної слідчої (розшукової) дії за умови узгодження цієї ініціативи з процесуальним керівником тобто наявності певного про-

цесуального запобіжника щодо порушення прав і свобод осіб.

Також з метою підвищення оперативного реагування на кримінально-протиправну діяльність окремих осіб та груп й своєчасного і повного отримання доказової бази пропонуємо розглянути можливість додавання до компетенції слідчого судді суду першої інстанції можливості прийняття рішення, що до ухвали на проведення негласної слідчої (розшукової) дії незалежно від територіальної ознаки – що надає можливості додаткового забезпечення принципу конспірації та збереження таємниці слідства.

Своєю чергою, проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи (частина 6 ст. 246 КПК України). Іншими особами, які можуть залучатися до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, як слушно зазначає С.О. Ковальчук, є оперативні працівники, спеціалісти, перекладачі тощо. Необхідною умовою їх залучення до проведення НС(Р)Д є рішення слідчого або прокурора, відсутність якого в практиці Верховного Суду розглядається як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону (постанова від 05.08.2020 у справі № 700/361/17) [6, с. 360–363]. При тому зазначена судова інстанція звертає увагу на відсутність необхідності отримання в осіб, які залучаються до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, заяви про надання згоди на участь у них (постанова від 19.02.2020 у справі № 295/7911/18). При тому особи, які залучаються до проведення негласної слідчої (розшукової) дії (зокрема, поняті, закупники наркотичних засобів, психотропних речовин), не обов'язково повинні мати доступ до державної таємниці. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» такі особи зобов'язані лише не розголошувати таємницю, що стала їм відома у зв'язку з проведенням оперативно-розшукової діяльності [11].

Проте, беручи до уваги практичний досвід та статистичні данні більше 90% проведених негласних слідчих (розшукових) дій, останні проводяться оперативним співробітником або іншою особою, залученою оперативним співробітником для проведення негласної слідчої (розшукової) дії, що обумовлено великою процесуальною завантаженістю слідчого та відсутністю у нього оперативних навичок, можливостей та позицій, необхідних для проведення НС(Р)Д. Також потрібно зазначити, що проведення практично кожної негласної слідчої (розшукової) дії забезпечується співпрацею «класичних» оперативних підрозділів, серед яких: карний розшук, підрозділи стратегічних розслідувань, підрозділи боротьби з наркотиками, контррозвідки, військової контррозвідки, захисту національної державності, так і «сервісних» оперативних підрозділів, серед яких: підрозділи оперативно-технічного забезпечення та підрозділи оперативних служб, що, своєю чергою обумовлюється необхідністю наявності спеціальної (оперативної) техніки та спеціальних оперативних навичок та засобів прикриття.

Далі щодо інших класифікаційних критеріїв.

НС(Р)Д, що передбачають *порушення (обмеження) недоторканості житла,* інші втручання у приватну власність чи володіння особи, містять: 1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); 2) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК); 3) арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК) у випадках, коли об'єктом спостереження є речі, предмети, що можуть вилучатися, підмінятися, у тому числі з метою одержання зразків тощо.

Зазначені НС(Р)Д пов'язані з обмеженням права власності, порушенням недоторканості житла та іншого володіння особи. Безпосереднім об'єктом дій під час їх проведення є матеріальні об'єкти, проникнення до них, під час яких може відбуватися виготовлення копій чи зразків документів, доказів, осіб, які переховуються, встановлення технічних засобів, а також відібрання зразків для порівняльного дослідження. Інформація про спілкування під час проведення зазначених НС(Р)Д може бути похідною, як зміст відкопійованих документів, листування, або забезпечувати проведення у подальшому інших НС(Р)Д, у тому числі пов'язаних з втручанням у приватне спілкування.

До НС(Р)Д, що передбачають здійснення *спостереження* за особою, певним місцем чи об'єктом, належать: 1) установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК); 2) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК); 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК), що не передбачає одержання інформації про зміст спілкування; 5) арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст, 261, 262 КПК)

у випадках, коли здійснюється спостереження за рухом кореспонденції, обладнання її засобами контролю тощо.

Цю групу НС(Р)Д поєднує спосіб одержання інформації – спостереження. Таке спостереження може здійснюватися як щодо конкретної особи (спостереження за особою), якщо така відома, або у випадках відсутності даних про конкретну особу – спостереження за місцем, чи за річчю, у тому числі за рухом кореспонденції, шляхом встановлення радіоелектронного пристрою або одержання іншої інформації з різноманітних інформаційних систем.

НС(Р)Д, що пов'язані з контролем злочинної діяльності та передбачають одержання інформації *під контролем органів правопорядку, містять:* 1) контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК); 2) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК); 3) виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій (ст. 273 КПК); 4) використання конфіденційного співробітництва.

Особливістю цієї групи НС(Р)Д є імітація або моделювання – вчинення певних активних дій з боку сторони обвинувачення з метою створення умов, за яких відбувається вчинення злочину під контролем, розкриття факту існування злочину, з метою фіксації його обставин, припинення та викриття.

Висновки. Питання відкритості запропонованих нами класифікацій для подальших наукових розвідок з метою практичного застосування залишимо на розсуд читача: але згадаємо при тому й основного з них: здобувача вищої освіти, в арсенал якого має бути покладений дієвий інструмент протидії сучасній злочинності, здатний реагувати на будь-які спроби її посягати на права та свободи громадян.

Література

1. Бабіков О. П. Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспективи розвитку: монографія / О. П. Бабіков ; Наук.-дослід. ін-т публічного права. Київ: Норма права, 2024. 446 с.

2. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика; Наук.-дослід. ін-т публічного права; 2-ге вид., випр. та доповн. Київ: Норма права, 2024. 464 с.

3. Бабіков О.П. Теоретико-прикладні основи проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: дис. на здоб. наук. ступ. д.ю.н. спец. 12.00.09. Київ, 2024. 546 с. URL: https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/ogoloshennya-pro-zahist-disertatsij/babikov/

4. Бабіков О. Поняття негласних слідчих (розшукових) дій та їх система за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року. *Юридичний вісник,* 2023. № 5. С. 41–47.

5. Ігнатюк О.В. Класифікація негласних слідчих (розшукових) дій як інструментів доказування у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2017. № 1 (16). С. 243–250.

6. Ковальчук С.О. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій на підставі доручення: загальні положення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 року). Одеса: Гельветика, 2022. Т. 2. С. 360–363.

7. Метелев О. П. Організаційно-правові засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій в системі Служби безпеки України (структурно-логічні схеми) : практ. порадник / О. П. Метелев, О. І. Червяков, М. В. Членов ; СБУ, Ін-т підгот. юрид. кадрів для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: ІПЮК для СБУ, 2023. 36 с.

8. Негласні слідчі (розшукові) дії як спосіб формування доказів : навчальний посібник / М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, В.А. Пентєгов, В.В. Сичевський, М.М. Стецюк, Д.В. Титула, Є.Ф. Тищенко, О.А. Швидкова, Л.І. Щербина: за ред. д.ю.н., проф. М.А. Погорецького. Київ: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2016. 98 с.

9. Погорецький М.А., Іскендеров Е.Ф. Роль прокурора при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3-4. С. 47–58.

10. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика: навч.-метод. посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.

11. Постанова ВС від 26.10.2022 у справі № 202/5035/20 (провадження № 51-1166км22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107078142.

12. Тализіна Я.О. Негласні слідчі (розшукові) дії: науково-практичний коментар глави 21 КПК України з постатейними правовими позиціями Верховного Суду. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 704 с.

Анотація

Бондар В. С., Морозов Д. А. **Класифікація негласних слідчих (розшукових) дій: питання практичного застосування.** – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню доцільності подальших наукових розвідок класифікації негласних слідчих (розшукових) дій. Дослідники визначають два напрями використання таких класифікацій: освітній та практичний.

Аналізуються різні підходи класифікації негласних слідчих (розшукових) дій: нормативні (кримінальні процесуальні) та наукові. Обґрунтовано, що для кращого розуміння сутності НС(Р)Д, позначених законодавцем у параграфі 3 глави 21 КПК України пропонуємо об'єднати їх за ознакою обмеженням права власності, порушенням недоторканості житла та іншого володіння особи. Безпосереднім об'єктом дій під час їх проведення є матеріальні об'єкти, проникнення до них, під час яких може відбуватися виготовлення копій чи зразків документів, доказів, осіб, які переховуються, встановлення технічних засобів, а також відібрання зразків для порівняльного дослідження. Інформація про спілкування під час проведення зазначених НС(Р)Д може бути похідною, як зміст відкопійованих документів, листування, або забезпечувати проведення у подальшому інших НС(Р)Д, у тому числі пов'язаних з втручанням у приватне

спілкування. Рекомендовано, що відповідна класифікаційна група має охопити НС(Р)Д, що передбачають порушення (обмеження) недоторканості житла, інші втручання у приватну власність чи володіння особи, містять: 1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); 2) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК); 3) арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК) у випадках, коли об'єктом спостереження є речі, предмети, що можуть вилучатися, підмінятися, у тому числі з метою одержання зразків тощо.

Доведено, що з метою більш якісного планування комплексного використання можливостей НС(Р)Д вбачається за доцільне передбачити можливість процесуальної ініціативи призначення негласної слідчої (розшукової) дії оперативним співробітникам, включеним до складу слідчої-оперативної групи з достатнім обґрунтуванням проведення тієї чи іншої негласної слідчої (розшукової) дії за умови узгодження цієї ініціативи з процесуальним керівником тобто наявності певного процесуального запобіжника щодо порушення прав і свобод осіб.

Ключові слова: доказування, класифікація, кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, систематизація.

Summary

Bondar V. S., Morozov D. A. **Classification of current investigative (search) actions: questions of practical application.** – Article.

The article is devoted to the study of the feasibility of further scientific research into the classification of covert investigative (detective) actions. Researchers identify two areas of use of such classifications: educational and practical.

Different approaches to the classification of covert investigative (detective) actions are analyzed: normative (criminal procedural) and scientific. It is substantiated that for a better understanding of the essence of the NS(R)D, designated by the legislator in paragraph 3 of Chapter 21 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, we propose to combine them according to the criterion of restriction of property rights, violation of the inviolability of housing and other possessions of a person. The direct object of actions during their conduct are material objects, penetration into them, during which copies or samples of documents, evidence, persons in hiding may be made, installation of technical means, as well as selection of samples for comparative research. Information about communication during the conduct of the specified NS(R)D may be derivative, such as the content of copied documents, correspondence, or provide for the conduct of other NS(R)D in the future, including those related to interference with private communication. It is recommended that the relevant classification group should cover NS(R)D that involve violation (restriction) of the inviolability of housing, other interference with private property or possession of a person, including: 1) inspection of publicly inaccessible places, housing or other possession of a person (Article 267 of the CPC); 2) secret receipt of samples necessary for comparative research (Article 274 of the CPC); 3) arrest, inspection and seizure of correspondence (Articles 261, 262 of the CPC) in cases where the object of surveillance is things, objects that can be seized, exchanged, including for the purpose of obtaining samples, etc.

It has been proven that for the purpose of better planning of the comprehensive use of the capabilities of the National Investigation Service (NIS), it is considered appropriate to provide for the possibility of a procedural initiative to assign a covert investigative (search) action to operational officers included in the investigative-operational group with sufficient justification for conducting a particular covert investigative (search) action, provided that this initiative is coordinated with the procedural manager, that is, there is a certain procedural safeguard against violation of the rights and freedoms of individuals.

Key words: evidence, classification, criminal process, operational-search activity, covert investigative (search) actions, systematization.

УДК 342.9:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.27

А. І. Кисько
orcid.org/0009-0008-0758-1641
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Національна поліція України є ключовим органом із забезпечення правопорядку в Україні. Згідно Закону України «Про Національну поліцію» на неї покладається надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку як суспільного явища, яке необхідне для нормального функціонування суспільства і без якого не можуть бути реалізовані права і свободи людини і громадянина (на нашу думку, серед правоохоронних органів найбільше взаємодіє із населенням саме поліція). Саме тому варто звернути увагу на роль та місце поліції у питанні підтримання публічної безпеки і порядку. Зазначимо, що у науковій літературі існує багато конструкцій визначення ролі Національної поліції України як «суб'єкта забезпечення національної безпеки», як «суб'єкта забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення масових заходів», як «суб'єкта забезпечення прав і свобод людини і громадянина», як «суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави» тощо.

Стан опрацювання. Наукове питання висвітлення Національної поліції України як суб'єкта підтримання публічної безпеки і порядку розглядають наступні дослідники: В. Барба, А. Крищенко, А. Манжула, А. Подоляка та інші.

Метою статті є визначити роль та місце Національної поліції України у питанні підтримання публічної безпеки і порядку.

Виклад основного матеріалу. Згідно Закону України «Про Національну поліцію», а саме у ч. 1 ст. 1 Національна поліція України є центральним орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а п. 1 ч. 1 ст. 2 серед завдань поліції є надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку [7]. Тобто, поліцейські мають служити інтересам суспільства, підтримуючи публічну безпеку і порядок, що є основним завданням, яке законодавчо закріплене у Законі України, який встановлює її адміністративно-правовий статус. В Законі України «Про Національну поліцію», зауважимо, законодавець не навів тлумачення самому поняття публічної безпеки та порядку. Зауважимо, що в інших нормативно-правових актах можуть наводитися терміни громадського порядку.

Деякі дослідники розуміють під громадським порядком суспільні відносини у цивілізованій державі, які регулюються правовими та іншими соціальними нормами [5, с. 54], тобто поліцейські мають слідкувати за дотриманням громадянами правових норм; у вузькому розумінні громадський порядок розглядається як певне розміщення речей та поведінка людей у громадських місцях відповідно до правових норм та визначення їх правового статусу [5, с. 55]. У такому розумінні поліцейські контролюють дотримання «певного розміщення речей» та громадянами певної моделі поведінки, яка не порушує встановлені правові норми. Дослідник А. Манжула під громадським порядком розуміє такий урегульований стан публічних суспільних відносин, за якого забезпечується нормальне функціонування держави, її структур, громадських організацій та громадян [4, с. 12]. Також це поняття може на думку дослідника розглядатися як стан упорядкованості соціальними нормами системи суспільних відносин, їх дотримання, але у вузькому розумінні громадський порядок використовують виключно щодо суспільних відносин у громадських місцях (тобто публічних місцях) [4, с. 11]. У контексті розуміння громадської безпеки в першу чергу тут ставиться елемент загрози, яка посягає на певні цінності (життя та здоров'я, власність), тобто це система відносин, яка складається у процесі запобігання та усунення загроз зазначеним цінностям. А. Манжула пише: «У більш широкому розумінні громадську безпеку можна визначити як стан, в якому громадяни не позначені індивідуально, як й інші державні об'єкти, та їм не загрожує жодна небезпека, а також не існує загрози порушення щоденного життя суспільства і нормального функціонування державних і недержавних організацій. Причинами виникнення небезпеки можуть бути стихійні лиха, епідемії, неправомірні дії, що посягають на такі цінності, як життя, здоров'я, власність, неконтрольоване використання механізмів і машин, що

© А. І. Кисько, 2025

є джерелом підвищеної загрози, а також проведення окремих робіт, пов'язаних з ризиком для населення, тощо» [4, с. 10]. Тобто підтримання громадської (публічної) безпеки передбачає діяльність поліції із недопущення або мінімізації наслідків небезпеки від неправомірних дій громадян, які посягають на зазначені цінності (життя. здоров'я, власність, неконтрольоване використання механізмів і машин тощо). Зауважимо, що О. Шмаков пише про ототожнення охорони правопорядку із охороною громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [9, с. 29].

О. Шмаков зазначає, що поняття правопорядку є вужчим ніж поняття громадського порядку. До речі, слушно дослідник вказує, що у буденній свідомості охорона правопорядку пов'язується з охороною громадського порядку і забезпеченням громадської безпеки. [9, с. 29].

Проблемою розгляду понять публічного та громадського порядку та публічної або громадської безпеки є відсутність у нормативно-правових актах єдиного тлумачення. Наприклад, у Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», а саме у абз. 2–3 ч. 1 ст. 1 наводяться наступні терміни: «громадська безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки; громадський порядок – сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм» [8].

В Законі України «Про національну безпеку України» п. 3 ч. 1 ст. 1 також використовується термін «громадська безпека і порядок – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» [6]. В цьому контексті Національна поліція виступає суб'єктом сектору безпеки і оборони України, який поруч із іншими суб'єктами займається підтриманням громадської безпеки і порядку.

П. 3 ч. 1 Ст. 7 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» до суб'єктів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з проведенням футбольних матчів належать й так звані «спеціальні суб'єкти забезпечення громадського порядку та громадської безпеки», до яких законодавець відносить Національну поліцію та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, в особі їх органів або підрозділів, які у встановленому законодавством порядку та у межах своєї компетенції відповідають за забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольного матчу [8]. Таким чином у питанні підтримання публічної безпеки і порядку законодавець визначає Національну поліцію України спеціальним суб'єктом забезпечення такого порядку і безпеки (на нашу думку, в нормативно-правових актах публічна безпека та порядок і громадська безпека та порядок ототожнюються). Зауважимо, що чинному законодавству задля адекватного визначення ролі та місця Національної поліції України у підтриманні публічної безпеки і порядку необхідно уніфікувати категоріальний апарат й навести законодавчо закріплене визначення такої безпеки та порядку. Погоджуємося із А. Крищенко, який зазначає, що у Законі України «Про Національну поліцію» варто внести тлумачення публічного місця [3, с. 126]. Погоджуємося із думкою дослідника, оскільки задля підтримання публічної безпеки і порядку варто чітко визначати просторові межі, де поліцейські мають виконувати завдання із підтримання публічної безпеки і порядку. В. Барба також зазначає, що одночасне вживання терміносполучень «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок» у нормативно-правових актах, їх ототожнення породжує правову колізію в нормативному регулюванні діяльності Національної поліції України із органами місцевого самоврядування (дослідження присвячено саме контексту такої взаємодії) у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, й також пропонує законодавче визначити поняття «публічна безпека і порядок» [1, с. 36].

Дослідник зауважує, що у науковому світі існує думка, що законодавець застосовує одночасне терміносполучення «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок» в Законі України «Про Національну поліцію» не лише їх ототожнює, але й визначає першу як загальне визначення, оскільки поліція підтримує публічну безпеку і порядок та виконує відповідне завдання, а поняття громадської безпеки

і порядку виступає другорядним і є технічним, оскільки його реалізація відбувається шляхом застосування поліцейськими спеціальних засобів, а термін «публічний» стосується публічних місць, а «громадський» стосується певного явища, що виникає в суспільстві, стосується громади та суспільства [1, с. 34]. Наведена думка також свідчить про необхідність уніфікації використання термінів або законодавчого визначення поняття «публічна безпека і порядок».

В Законі України «Про Національну поліцію України» містяться норми, які стосуються підтримання поліцією публічної безпеки і порядку. Ч. 2 ст. 9 поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку [7], тобто відповідно до покладених завдань у зазначених сферах надання поліцейських послуг. Ст. 23 перелічені повноваження поліції відповідно до покладених на неї завдань, п. 10 ч. 1 зазначеної статті поліція вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях [7]. Тобто перелік публічних місць не є вичерпним, але зазначається законодавчо прив'язка до певного простору, де поліцейські мають підтримувати публічну безпеку і порядок. П. 27 ч. 1 зазначеної статті Національна поліція України вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) [7]. А. Крищенко слушно акцентує увагу й на тому, шо в Законі України «Про Національну поліцію України» застосовуються щодо публічної безпеки та порядку термін «забезпечення» та «підтримання» [3, с. 124].

В Інструкції з організації діяльності с застосовується одночасно терміни публічної безпеки і порядку та громадської безпеки і порядку. П. 11 ІІ розділу серед обов'язків та основних напрямків діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад є вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), а також заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснення приводу у виконавчому провадженні. У контексті взаємодії із населенням в ІІІ розділі Інструкції вказано, що вони мають організовувати роботу задля впровадження принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства за напрямом протидії злочинності, профілактики правопорушень та охорони публічного порядку за участю населення [2]. Водночас, у цьому ж розділі зазначається, що з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням дільничні офіцери поліції та поліцейські офіцери громад проводять відкриті зустрічі та гласні виступи щодо стану дотримання законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результатів своєї діяльності на відповідній поліцейській дільниці [2]. Тут вже використовується термін «громадський порядок». На нашу думку, зазначена Інструкція також потребує уніфікації та використання терміну «публічного порядку». Зауважимо, що у нормативно-правових актах, які визначають діяльність окремих підрозділів поліції або дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад також існує деяка плутанина та різне застосування термінів публічного та громадського порядку, водночас, усе одно ці нормативно-правові акти закріплюють важливі повноваження поліцейських у сфері підтримання публічної безпеки і порядку.

Висновки. Таким чином, під час нашого дослідження ми дійшли наступних висновків:

Національна поліція України є основним суб'єктом підтримання публічної безпеки і порядку в державі, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію України» Національна поліція України є центральним орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом у тому числі підтримання публічної безпеки і порядку, а п. 1 ч. 1 ст. 2 серед завдань поліції є надання поліцейських послуг у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, тобто підтримання публічної безпеки і порядку законодавчо закріплено як основний напрям діяльності конкретного органу виконавчої влади;

Ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію України» серед повноважень поліцейських є вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях а також заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб).

В чинних нормативно-правових актах застосовуються різні терміни, а саме «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок» або «громадський порядок» чи «публічний порядок», «громадський порядок та громадська безпека». Навіть у Законі України «Про Національну поліцію України», у Інструкції з організації діяльності с застосовується одночасно терміни публічної безпеки і порядку та громадської

безпеки і порядку та інших нормативно-правових актах можуть застосовуватися одночасно терміни «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок», що на нашу думку недоречно. Необхідно уніфікувати у нормативно-правових актах, які стосуються діяльності Національної поліції України у підтриманні публічної безпеки і порядку, застосування термінів. Водночас, у Закон України «Про Національну поліцію України» необхідно внести зміни, доповнивши його законодавчо закріпленим визначенням «публічна безпека і порядок» а також поняттям «публічне місце». Водночас, недоречним існує одночасне застосування у Законі України «Про Національну поліцію України» термінів «підтримання» або «забезпечення» у поєднанні із терміном «публічна безпека і порядок».

Література

1. Барба В. Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32–36.

2. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад: затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 року № 650 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України від 18 травня 2022 року № 301). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text

3. Крищенко А. Є. Забезпечення публічної безпеки і порядку як завдання Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 120–129.

4. Манжула А. А. Значення понять «громадський порядок», «правопорядок» та «громадська безпека». *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2014. Вип. 1. С. 8–13.

5. Подоляка А. Громадський порядок: сутність, поняття та форми забезпечення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 2. С. 54–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2009_2_11.

6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

8. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 8 липня 2011 року № 3673-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17#Text

9. Шмаков О. М. Сили охорони правопорядку в службово-бойовій діяльності силових структур. *Честь і закон*. 2013. № 2. С. 27–30.

Анотація

Кисько А. І. **Національна поліція України як суб'єкт підтримання публічної безпеки і порядку в Україні.** – Стаття.

В дослідженні йде мова про чинні нормативно-правові акти, які визначають діяльність Національної поліції України у підтриманні публічної безпеки і порядку. Розглядаються думки дослідників на розуміння поняття громадського порядку та публічного порядку й зазначається, що дослідники можуть їх не ототожнювати, прив'язуючи поняття громадського порядку до просторових рамок громадських місць та поведінки громадян у громадських місцях, інші розглядають публічний порядок як стан, за якого функціонують нормально публічні органи влади та відбуваються публічні відносини, а підтримання безпеки означає охорону від загроз певним суспільним цінностям. Підсумовано, що Національна поліція України є основним суб'єктом підтримання публічної безпеки і порядку в державі, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію України» вона служить суспільству шляхом підтримання публічної безпеки і порядку, а надання поліцейських послуг у сфері підтримання публічної безпеки і порядку є законодавчо закріпленим основним завданням поліцейських. Стаття 23 Закону України «Про Національну поліцію України» визначає повноваження поліцейських щодо вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях а також заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб). Наголошено, що в чинних нормативно-правових актах застосовуються різні терміни, а саме «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок» або «громадський порядок» чи «публічний порядок», «громадський порядок та громадська безпека». Навіть у Законі України «Про Національну поліцію України», у Інструкції з організації діяльності с застосовується одночасно терміни публічної безпеки і порядку та громадської безпеки і порядку та інших нормативно-правових актах можуть застосовуватися одночасно терміни «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок». Вказано на необхідність уніфікувати у нормативно-правових актах, які стосуються діяльності Національної поліції України у підтриманні публічної безпеки і порядку, застосування термінів. Водночас, у Закон України «Про Національну поліцію України» необхідно внести зміни, доповнивши його законодавчо закріпленим визначенням «публічна безпека і порядок» а також поняттям «публічне місце».

Ключові слова: Національна поліція України, підтримання публічної безпеки і порядку, підрозділи поліції, суспільні інтереси, публічне місце.

Summary

Kysko A. I. **National police of Ukraine as a entity of maintaining public security and order in Ukraine.** – Article.

The study discusses the current regulatory legal acts that determine the activities of the National Police of Ukraine in maintaining public security and order. The opinions of researchers on understanding the concepts of civil order and public order are considered and it is noted that researchers may not identify them, tying the concept of civil order to the spatial framework of public places and the behavior of citizens in public places, others consider public order as a state in which public authorities function normally and public relations take place, and maintaining security means protection from threats to certain public values. It is summarized that the National Police of Ukraine is the main subject of maintaining public security and order in the state, in accordance with the Law of Ukraine «On the National

Police of Ukraine» it serves society by maintaining public security and order, and the provision of police services in the field of maintaining public security and order is the main task of police officers enshrined in law. Article 23 of the Law of Ukraine «On the National Police of Ukraine» defines the powers of police officers to take measures to ensure public safety and order on streets, squares, in parks, squares, stadiums, train stations, airports, sea and river ports, other public places, as well as measures to ensure public safety and order during the enforcement of court decisions and decisions of other bodies (officials). It is emphasized that in current regulatory legal acts different terms are used, namely «public safety and order» and «civil safety and order» or «public order» or «civil order», «civil order and public safety». Even in the Law of Ukraine «On the National Police of Ukraine», in the Instructions on the organization of activities, the terms public safety and order and public safety and order are used simultaneously, and in other regulatory legal acts the terms «civil safety and order» and «public safety and order» may be used simultaneously. The need to unify the use of terms in regulatory legal acts relating to the activities of the National Police of Ukraine in maintaining public safety and order is indicated. At the same time, it is necessary to amend the Law of Ukraine «On the National Police of Ukraine» by supplementing it with the legally established definition of «public safety and order» as well as the concept of «public place».

Key words: National Police of Ukraine, maintenance of public safety and order, police units, public interests, public place.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.28

Ю. М. Мирошниченко
orcid.org/0000-0002-9114-1495
доктор юридичних наук,
суддя
Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ОЦІНКИ СУДОМ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вступ. Після закінчення досудового розслідування та звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру розпочинається новий, критично важливий етап кримінального провадження – дослідження, перевірка та оцінка судом наявних у кримінальному провадженні доказів. Суд як незалежний арбітр повинен ретельно вивчити всі подані сторонами обвинувачення та захисту матеріали, щоб ухвалити законне й обґрунтоване рішення.

Актуальність теми дослідження, результати якого подаються у цій статті, визначається винятковою значущістю належної оцінки судом доказів як запоруки справедливого правосуддя, запобіжника помилок та зловживань з боку суб'єктів судового доказування, гарантії захисту прав обвинуваченого, потерпілого та інших учасників судового провадження.

Стан дослідження проблеми. Теорія доказів має тривалу історію, протягом якої у цій царині накопичено величезний масив наукових досліджень. Розробленню фундаментальних проблем, а також вивченню окремих аспектів доказування в кримінальному процесі присвячені роботи Ю.М. Грошевого, В.В. Вапнярчука, Т.М. Мірошниченко, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.В. Рожнової, Д.Б. Сергєєвої, В.М. Тертышника, Л.Д. Удалової, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та багатьох інших процесуалістів. І попри все це тематика доказів і доказування залишається нагальною для теорії та практики кримінального судочинства через невпинний розвиток суспільних відносин, які складаються в процесі збирання, перевірки й оцінки доказів, потребу судово-слідчої практики в наукових рекомендаціях щодо використання нових засобів і способів кримінального процесуального доказування.

Мета дослідження полягала у висвітленні деяких загальних положень щодо оцінки судом доказів у кримінальному процесі з акцентуванням на усвідомленні суддею важливості цього аспекту доказування в кримінальному провадженні та необхідності безперервного професійного самовдосконалення задля його ефективного здійснення.

Виклад основного матеріалу. Оцінка доказів – складний і багатогранний процес, що вимагає від судді високого рівня компетентності, глибокого розуміння закону та критичного мислення. Суд оцінює докази з кількох ключових позицій, з-поміж яких:

Належність (ст. 85 КПК України), що передбачає необхідність з'ясування: чи мають відомості, які містяться у протоколі слідчої дії або іншому джерелі, відношення до предмета доказування у цій справі, тобто чи підтверджують або спростовують вони обставини, що мають значення для кримінального провадження? Доказ, не пов'язаний зі справою, судом до розгляду не приймається.

Допустимість (ст. 86 КПК України). Перевіряючи надані сторонами докази за цим критерієм, суд встановлює: чи були докази отримані законним шляхом та чи не порушувалися права підозрюваного під час проведення слідчої дії? Наприклад, визнання, отримане під тиском, або обшук, проведений без достатніх правових підстав, можуть бути визнані недопустимими та виключені з розгляду.

Достовірність. Оцінка цієї властивості доказу вимагає відповіді на питання: наскільки можна довіряти наданому доказу, чи не містить він протиріч, неточностей або ознак фальшування? Для цього суд оцінює джерело доказу, обставини його отримання та зіставляє його з іншими матеріалами справи.

Достатність наявних доказів суд оцінює з погляду їх взаємозв'язку й достатності для ухвалення відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК України) та розв'язує головне питання кримінального провадження: чи вистачає зібраних доказів для констатації провини обвинуваченого поза розумним сумнівом [1]? Навіть якщо кожен окремий доказ є належним, допустимим і достовірним, їх сукупність може виявитися недостатньою для винесення обвинувального вироку.

Оцінка доказів здійснюється під час судового розгляду. Вирок має ґрунтується лише на доказах, досліджених у судовому засіданні (ст. 23 КПК України). Суд безпосередньо заслуховує

© Ю. М. Мирошниченко, 2025

показання обвинуваченого, потерпілого, свідків, досліджує речові докази, аналізує висновки експертів та інші матеріали справи. При цьому він не пов'язаний наперед встановленою силою доказів (ч. 2 ст. 94 КПК України). Сторони обвинувачення та захисту мають право надавати свої аргументи та заперечувати докази, подані іншою стороною.

У процесі оцінки доказів суд має враховувати презумпцію невинності (ст. 17 КПК України), згідно з якою обвинувачений вважається невинуватим, доки його вина не буде доведена в установленому законом порядку. Тягар доказування провини лежить на стороні обвинувачення. Будь-які сумніви у винуватості обвинуваченого тлумачаться на його користь. Обвинувальний вирок не може гуртуватися на припущеннях (ч. 3 ст. 373 КПК України). Якщо суд дійшов висновку про те, що зібраних доказів недостатньо для встановлення провини обвинуваченого поза розумним сумнівом, він має винести виправдувальний вирок.

Важливо пам'ятати, що суд не є простим «повторювачем» висновків слідства. Він не повинен автоматично погоджуватися з подією, представленою стороною обвинувачення, визнавати особу винною, навіть якщо слідчий вважає, що зібрав для цього достатньо доказів. Навпаки, суд має критично оцінювати роботу слідства, виявляти можливі недоліки та упущення, і, за необхідності, вказувати на них. Це не означає, що треба упереджено ставитися до роботи слідчого, але слід бути безстороннім та об'єктивним у своїй оцінці, приймати рішення на основі внутрішнього переконання, сформованого внаслідок всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин справи.

При цьому суд має зважати не тільки на докази, подані стороною обвинувачення, а й на докази, надані стороною захисту. Обвинувачений має право надавати докази своєї невинності або обставин, які пом'якшують його відповідальність протягом усього судового провадження. Суд зобов'язаний розглянути всі подані докази та надати їм належну оцінку. Він не може залишити без уваги частину доказів та встановлених на їхній підставі обставин лише з тієї причини, що вони суперечать версії обвинувачення. Для дотримання стандарту доведення поза розумним сумнівом недостатньо, аби версія обвинувачення була лише вірогіднішою за версію захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку висунуло обвинувачення, був спростований фактами, встановленими на підставі допустимих доказів, і єдина версія, якою розумна та безсторонння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, – є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням [2].

Суддя має розуміти, що оцінка доказів – це не статичний акт, але динамічний процес, результати якого можуть змінюватись у міру надходження нових відомостей та виявлення нових обставин. У ході судового розгляду можуть виявитися факти, які не були відомі слідству, або можуть бути подані докази, які спростовують раніше встановлені обставини. Суд повинен бути готовий переглянути свою оцінку доказів у світлі нової інформації та, за наявності фактичних і правових підстав, призначити додаткові слідчі дії для встановлення або перевірки обставин, які мають значення для кримінального провадження (ст. 333 КПК України).

Процес оцінки доказів – це не механічне зіставлення фактів. Це активний і творчий процес, у якому суддя має виявити критичне мислення та аналітичні здібності, вміти бачити за формальними документами реальні обставини справи, розуміти мотиви учасників подій і виявляти можливі суперечності та неузгодженості.

Виняткову складність становить оцінка доказів у справах, заснованих на непрямих свідченнях. За певних обставин прямих доказів провини обвинувачуваного може не бути, але сукупність непрямих доказів може вказувати на його причетність до кримінального правопорушення. Суд має ретельно проаналізувати кожен непрямий доказ, встановити його належність і достовірність та переконатись у тому, що сукупність цих доказів утворює несуперечливу та логічну картину, що вказує на провину обвинуваченого.

Водночас суд повинен виключити будь-які інші розумні гіпотези, що могли б пояснити наявність цих непрямих доказів. Це означає, що згідно зі звичайним перебігом людських справ, ступінь імовірності того, що виникнення доведених фактів супроводжуватиметься виникненням факту, який має бути доведений, настільки високий, що протилежне неможливо розумно припустити [3, с. 34].

Особлива увага приділяється доказам, отриманим з використанням спеціальних знань, наприклад, експертних висновків [4, с. 59–65]. Дуже важливо пам'ятати, що фактичні дані, встановлені в результаті експертного дослідження, як і будь-які інші докази, не мають наперед встановленої сили. Суд не просто приймає їх на віру, а ретельно вивчає кваліфікацію експерта, методику дослідження та обґрунтованість висновків. Якщо висновок експерта суперечитиме бездоганним показанням свідків або документальним даним, він не переважатиме прямі докази. У разі виникнення сумніву щодо обґрунтованості чи достовірності експертного висновку, суд

має право призначити повторну експертизу (ч. 2 ст. 332 КПК України).

Не менш важливим є оцінка показань допитаних у судовому засіданні осіб. Суд враховує їхні особисті якості, взаємини з обвинуваченим та потерпілим, а також обставини, за яких вони сприймали певну подію. Суд перевіряє, наскільки послідовні та логічні показання допитаного, чи не суперечать вони іншим доказам у справі. При цьому слід бути особливо обережним при оцінці свідчень осіб, зацікавлених у результаті розгляду справи, наприклад, родичів обвинуваченого або потерпілого.

Також варто зазначити, що оцінка доказів судом не обмежується лише аналізом наданих показань. Вона включає й оцінку поведінки допитуваного, його реакцій, манери триматися і давати показання. Це так звані «докази поведінки». Суд, спостерігаючи за поведінкою допитуваних осіб, може скласти власне враження про їхню щирість та правдивість. Звісно, це не є визначальним фактором, але може бути додатковим аргументом для формування внутрішнього переконання [5, с. 45–47].

В епоху цифрових технологій дедалі більшого значення набуває оцінка електронних доказів. Це можуть бути матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема комп'ютерні дані), що містяться у відкритих (інтернет, різноманітні засоби масової інформації, соціальні мережі) чи закритих (приватні месенджери та телеграм-канали, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки та мобільних телефонів, флеш накопичувачі, карти пам'яті тощо) мережах, у яких зафіксовано фактичні дані щодо протиправної діяльності окремих осіб та груп осіб. Особливого значення електронні (цифрові) докази набули у зв'язку з агресією російської федерації проти України. Зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог процесуального законодавства, вони є ключовими у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України.

Зі збільшенням типів та складності електронних носіїв, з яких можна отримати цифрові докази, цей тип доказів стане невіддільною частиною розслідування та переслідування більшості злочинів [7, с. 24]. Відтак, суддя повинен мати достатні знання в галузі інформаційних технологій, щоб оцінити достовірність і цілісність таких доказів, перевірити їх джерело та переконатися, що вони не були підроблені або спотворені.

Насамкінець слід зауважити, що процес оцінки доказів – це не тільки юридичне, але й етичне завдання. Суд має керуватися не лише законом, а й принципами справедливості, гуманності та поваги до прав людини. Він повинен пам'ятати, що від його рішення залежить доля людини та що його помилка може призвести до трагічних наслідків.

Висновки. Оцінка доказів судом – це складний та вкрай важливий процес, від якого залежить доля людини. Суд повинен підходити до цього завдання з максимальною відповідальністю та неупередженістю, керуючись законом і внутрішнім переконанням. Лише у цьому разі можна забезпечити законне та справедливе правосуддя. Постійна самоосвіта та неухильне дотримання принципів законності та справедливості – це ті якості, які мають відрізняти кожного суддю, котрий здійснює оцінку доказів у кримінальному процесі.

Розуміння суддею сутності цього процесу, його тонкощів та нюансів критично важливе для всіх учасників кримінального провадження, а також для суспільства загалом. І саме тому постійне вдосконалення навичок оцінки доказів, підвищення кваліфікації суддів та забезпечення їх незалежності є ключовими завданнями для побудови справедливої та ефективної системи правосуддя. Тільки так можна гарантувати, що кожна людина, яка обвинувачується у скоєнні злочину, отримає справедливий суд та її права будуть захищені повною мірою. Це складна, але вкрай важлива функція, що визначає долі людей та авторитет судової влади.

Література

1. Постанова Верховного Суду від 4.07.2018 р. у справі № 688/788/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75286445 (дата звернення: 17.04.2025).

2. Постанова Верховного Суду від 21.01.2020 р. у справі № 754/17019/17-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803 (дата звернення: 17.04.2025).

3. Barker, Ian. "Circumstantial Evidence in Criminal Cases" [2011] NSWBarAssocNews 42; (2011 Winter) Bar News: Journal of the NSW Bar Association 32. (2015). Austlii.edu.au. http://www.austlii.edu.au/au/journals/NSWBarAssocNews/2011/42.html

4. Мирошниченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ / за ред. проф. М. Г. Щербаковського. Харків: ХНУВС. 2022. 97 с.

5. Мирошниченко Ю. М. Судовий допит у кримінальному провадженні / за ред. проф. А. Ф. Волобуєва. Кропивницький: ДонДУВС, 2023. 97 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/01394b3e-2eaa-41d1-a1f0-306d39ebd0cb/content (дата звернення: 17.04.2025).

6. Постанова Верховного Суду від 12.06.2024 р. у справі 569/1908/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: ttps://reyestr.court.gov.ua/Review/119741340 (дата звернення: 17.04.2025).

7. Goodison, S., Davis, R., & Jackson, B. (2015). *Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence*. https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf

Анотація

Мирошниченко Ю. М. **Деякі міркування щодо оцінки судом доказів у кримінальному провадженні.** – Стаття.

Актуальність теми дослідження визначається винятковою значущістю належної оцінки судом доказів як запоруки справедливого правосуддя, запобіжника помилок та зловживань з боку суб'єктів судового доказування, гарантії захисту прав обвинуваченого, потерпілого та інших учасників судового провадження.

У статті висвітлюються деякі загальні положення щодо оцінки судом доказів у кримінальному процесі. Зокрема, описуються критерії оцінки доказів, наводяться підходи до оцінки показань, висновків експерта, електронних доказів, а також непрямих свідчень. Акцентується увага на усвідомленні суддею важливості цього аспекту доказування в кримінальному провадженні та необхідності безперервного професійного самовдосконалення.

У підсумку наголошується на складності та винятковій важливості процесу оцінку судом доказів, від якого залежить доля людини. Констатується, що суд повинен підходити до цього завдання з максимальною відповідальністю та неупередженістю, керуючись законом і внутрішнім переконанням. Лише у цьому разі можна забезпечити законне та справедливе правосуддя. Постійна самоосвіта та неухильне дотримання принципів законності та справедливості – це ті якості, які мають відрізняти кожного суддю, котрий здійснює оцінку доказів у кримінальному процесі.

Розуміння суддею сутності цього процесу, його тонкощів та нюансів критично важливе для всіх учасників кримінального провадження, а також для суспільства загалом. І саме тому постійне вдосконалення навичок оцінки доказів, підвищення кваліфікації суддів та забезпечення їх незалежності є ключовими завданнями для побудови справедливої та ефективної системи правосуддя. Тільки так можна гарантувати, що кожна людина, яка обвинувачується у скоєнні злочину, отримає справедливий суд та її права будуть захищені повною мірою. Це складна, але вкрай важлива функція, що визначає долі людей та авторитет судової влади.

Ключові слова: судочинство, кримінальний процес, оцінка доказів.

Summary

Myroshnychenko Yu. M. **Some considerations regarding the court's assessment of evidence in criminal proceedings.** – Article.

The relevance of the research topic is determined by the exceptional significance of the proper assessment of evidence by the court as a guarantee of fair justice, a safeguard against errors and abuses by the subjects of judicial evidence, a guarantee of protection of the rights of the accused, the victim and other participants in the judicial proceedings.

The article highlights some general provisions on the assessment of evidence by the court in criminal proceedings. In particular, it describes the criteria for assessing evidence, provides approaches to assessing testimony, expert opinions, electronic evidence, as well as indirect testimony. In conclusion, the complexity and exceptional importance of the process of assessing evidence by the court, on which the fate of a person depends, is emphasized. It is stated that the court must approach this task with maximum responsibility and impartiality, guided by the law and internal convictions. Only in this case can legal and fair justice be ensured. Constant self-education and strict adherence to the principles of legality and fairness are the qualities that should distinguish every judge who evaluates evidence in criminal proceedings.

A judge's understanding of the essence of this process, its subtleties and nuances, is critically important for all participants in criminal proceedings, as well as for society as a whole. And that is why the constant improvement of evidence assessment skills, improving the qualifications of judges and ensuring their independence are key tasks for building a fair and effective justice system. Only in this way can we guarantee that every person accused of committing a crime will receive a fair trial and their rights will be fully protected. This is a complex but extremely important function that determines the fate of people and the authority of the judiciary.

Key words: judicial proceedings, criminal trial, evidence assessment.

УДК 343.14
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.29

Р. С. Мкртчян
orcid.org/0000-0001-7524-7401
кандидат юридичних наук,доцент,
завідувач кафедри правових дисциплін
Херсонського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

С. Ю. Попов
orcid.org/0009-0004-7581-1024
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правових дисциплін
Херсонського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

О. О. Горішній
orcid.org/0000-0001-9867-7199
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правових дисциплін
Херсонського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ІНСТИТУТ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Вступ. У контексті демократизації та євроінтеграції України, а також з метою створення ефективного механізму захисту прав людини, в кримінальному процесуальному законодавстві України було виокремлено спеціальний розділ, присвячений особливим порядкам кримінального провадження, зокрема – провадженню на підставі угод. Законодавче закріплення інституту угод відбулося з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Наразі цей інститут уже понад одинадцять років використовується на практиці, що дало поштовх до накопичення суттєвої бази теоретичних досліджень щодо його дієвості та ефективності.

Попри позитивні тенденції, пов'язані зі збільшенням кількості укладених угод та покращенням їхнього змісту, стверджувати про повноцінне впровадження цього інституту у правозастосовну діяльність поки що передчасно. На сьогодні ще триває процес формування сталої практики його застосування. До того ж, як свідчать теоретичні дослідження та практика, сторони кримінального провадження та інші його учасники досі припускаються помилок під час ініціювання, укладення та виконання угод, навіть з огляду на тривале функціонування інституту.

Стан наукового опрацювання. Дослідження інституту угод у кримінальному процесі України вже стала предметом дослідження таких науковців, як Ю.В. Баулін, В.О. Гринюк, Ю.М. Дьомін, О.О. Леляк, В.Т. Маляренко, Н.В. Нестор, Р.В. Новак, В.Т. Нор, Є.В. Повзик, Г.Ю. Саєнко, В.Я. Тацій, І.А. Тітко та інші. Водночас питання вироблення єдиного підходу до реалізації положень щодо інституту угод, подолання проблем правозастосування та усунення правових колізій залишаються актуальними й потребують подальшого дослідження як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Мета і завдання статті полягають у дослідженні законодавчих норм, що регулюють інститут угод у кримінальному процесі України; виявленні проблемних моментів, які виникають при застосуванні цих норм.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох інститутів, які з'явились з прийняттям Кримінального процесуального кодексу (далі КПК України) [1] у 2012 році інститут угод безсумнівно посідає одне з найважливіших місць оскільки сприяє наближенню до світових демократичних стандартів кримінального провадження.

Як справедливо зазначає А.Ю. Доценко, впровадження інституту угод у кримінальному провадженні стало наслідком, з одного боку, запозичення прогресивного міжнародного досвіду щодо вирішення проблеми затягування судового розгляду та підвищення загальної ефективності кримінального процесу, а з іншого — необхідністю дотримання міжнародно-правових стандартів. Впровадження цього інституту є вагомим кроком у напрямі розширення процесуальних прав і можливостей сторін у межах кримінального провадження [2, с. 100].

© Р. С. Мкртчян, С. Ю. Попов, О. О. Горішній, 2025

М.Й. Вільгушинський та М.В. Сіроткіна вказують, що законодавче визначення підстав і порядку застосування угоди про примирення між підозрюваним чи обвинуваченим і потерпілим є важливим аспектом реалізації принципу диспозитивності згідно з КПК України. Це сприяє значному підвищенню ефективності кримінального судочинства та вирішенню ключових питань у кримінальному процесі з боку потерпілого [3, с. 98].

Угода про примирення – це домовленість між потерпілим і стороною захисту, у рамках якої сторони погоджують умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого за умови виконання ним дій, що сприяють відшкодуванню шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Особливістю такої угоди є те, що її укладення залежить не лише від вирішення питань щодо відновлення майнових інтересів потерпілого, а й від задоволення його моральних потреб, таких як відчуття безпеки, розкаяння підозрюваного чи обвинуваченого, зникнення міжособистісного конфлікту та інших [4].

Згідно з нормами КПК України, існують два види угод:

1) угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим;

2) угода між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим щодо визнання винуватості.

В частині 3 статті 469 КПК України зазначено, що примирення можливе в трьох випадках: при кримінальних проступках, нетяжких злочинах та в кримінальних провадженнях, що здійснюються у формі приватного обвинувачення [1].

Згідно з Кримінальним кодексом України (ст. 46), особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі примирення, якщо вона вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, за умови, що ці правопорушення не належать до корупційних, не пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, скоєні особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або були під впливом лікарських засобів, що знижують увагу та швидкість реакції. Звільнення від кримінальної відповідальності можливе, якщо особа примирилася з потерпілим і відшкодувала завдані збитки чи усунула заподіяну шкоду [5]. Якщо майнову шкоду завдано юридичній особі, угода укладається з її керівником або іншою уповноваженою особою.

У рамках угоди про примирення сторони повинні визначити: кваліфікацію кримінального правопорушення; розмір шкоди, завданої правопорушенням; строк відшкодування шкоди або перелік інших дій, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний виконати на користь потерпілого, строк їх виконання, узгоджене покарання та згоду сторін на його призначення [1].

Відповідно до частини 1 статті 469 КПК України, ініціювати укладення угоди про примирення можуть чітко визначені особи – потерпілий, підозрюваний або обвинувачений. Однак щодо суб'єктного складу осіб, які можуть укладати угоди про примирення, необхідно зробити деякі уточнення. Так, згідно з частиною 1 статті 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду. Як зазначено в абзаці 2 пункту 3 Постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11.12.2015 № 13 [6], угода про примирення може бути укладена з юридичною особою (потерпілим), незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, за умови, що кримінальне правопорушення спричинило їй майнову шкоду. Представником юридичної особи відповідно до частини 2 статті 58 КПК України може бути керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням керівника на підставі довіреності для представництва, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні відповідно до укладеної з нею угоди про представництво [1].

У випадку угоди про примирення особливого значення набуває питання рівності сторін. З цим погоджується І.В. Діков, який вказує, що при примиренні існує певна рівність між сторонами, які повинні спільно ініціювати процес примирення та спільно вживати заходів для досягнення згоди. Тобто, обидві сторони повинні бути зацікавлені в укладенні угоди та активно сприяти досягненню позитивних результатів. Не лише потерпілий має вибачити підозрюваного чи обвинуваченого й примиритися з ним, але й підозрюваний або обвинувачений має проявити ініціативу в процесі досягнення угоди про примирення, що, в свою чергу, свідчить про його каяття та зниження суспільної небезпеки чи відшкодування збитків [7, с. 96–97].

У цьому контексті недосконалою виглядає законодавча норма, яка стосується прав підозрюваного, оскільки очевидно, що на відміну від потерпілого, який має чітко визначене процесуальне право примиритися з підозрюваним і, як результат, укласти угоду (ч. 4 ст. 56 КПК України), підозрюваний згідно з частиною 3 статті 42 КПК України цього права позбавле-

ний. Частина 1 статті 469 КПК України чітко встановлює, що ініціювати укладення угоди про примирення можуть лише визначені особи – потерпілий, підозрюваний або обвинувачений. Натомість самі домовленості щодо угоди про примирення можуть проводитися потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, їх захисниками та представниками або за допомогою інших осіб, узгоджених сторонами кримінального провадження (за винятком слідчого, прокурора чи судді) [1].

Ця законодавча норма неодноразово ставала предметом наукових досліджень, і в численних роботах підкреслювалося, що лише потерпілий, підозрюваний або обвинувачений мають право ініціювати укладення угоди про примирення. Порушення цього положення часто призводило до відмови в затвердженні угоди.

На нашу думку, основними умовами для укладення таких угод є добровільність, наявність достатньої кількості доказів у справі та співрозмірність умов відшкодування шкоди. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду від 2 липня 2004 року зазначено, що «судам рекомендується широко використовувати інститут примирення у справах цієї категорії». Примирення між винною особою та потерпілим (потерпілими) слід трактувати як акт прощення, що є результатом вільного волевиявлення потерпілого, що виключає будь-який неправомірний вплив. При цьому не має значення, хто був ініціатором цього процесу і з яких мотивів (п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності») [8].

Після того, як потерпілий або підозрюваний (обвинувачений) виявляє бажання примиритися з протилежною стороною, до процесу примирення можуть залучатися інші особи для узгодження конкретних деталей. Однак залучення цих осіб не обмежує можливості ініціаторів примирення вести переговори самостійно. Окрім захисника і представника, інтереси сторін можуть бути представлені іншими особами, яких не заперечують учасники процесу. До таких осіб можна віднести, зокрема, представників медіаційних центрів (медіаторів), а також осіб, які мають авторитет на певній території, наприклад, священиків, лікарів, громадських діячів тощо. Однак важливо, що примирення повинно відбутися саме між потерпілим і винною стороною, а не з іншими учасниками кримінального процесу.

Ключовим моментом є те, що після підписання угоди про примирення потерпілий позбавляється права вимагати притягнення винного до кримінальної відповідальності за скоєне правопорушення чи змінювати вимоги щодо відшкодування шкоди (ч. 2 ст. 473 КПК України) [8].

Після того, як ініційовано укладення угоди про примирення, наступним кроком є складання її змісту. Текст угоди повинен відповідати вимогам чинного законодавства. Одним з обов'язкових елементів угоди є визначення розміру шкоди, завданої потерпілому. Якщо підозрюваний (обвинувачений) відшкодовує шкоду у грошовій формі, розмір шкоди має бути зазначено в грошовому еквіваленті. Крім того, угода може містити умови щодо розбиття суми відшкодування на частини, які повинні здійснюватися у певні періоди (наприклад, щомісяця чи поквартально). У цьому випадку сторони повинні чітко узгодити конкретні дати, до яких повинні бути виконані платежі, аж до повного відшкодування завданих збитків, що може включати, наприклад, період до одужання потерпілого. Важливо, щоб підозрюваний чи обвинувачений виконали всі претензії потерпілого. Задоволення вимог потерпілого може здійснюватися частинами протягом визначеного сторонами періоду.

Ще одним обов'язковим елементом угоди є визначення строку відшкодування шкоди чи переліку дій, що не пов'язані з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язується виконати на користь потерпілого. При цьому строки виконання таких дій також повинні бути чітко визначені.

Науковці мають різні погляди щодо цього питання. Наприклад, Є.В. Повзик пропонує доповнити ст. 471 КПК України положенням, яке зазначало б, що строк відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також виконання дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, не можуть перевищувати строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за скоєне правопорушення [9, с. 15]. Інші вчені стверджують, що відшкодування шкоди можна відстрочити на певний період [10, с. 227; 11, с. 96–98; 12, с. 117], оскільки підозрюваний чи обвинувачений не завжди має можливість повністю відшкодувати шкоду через скрутне фінансове становище. Однак, на нашу думку, шкода має бути повністю відшкодована до того, як вирішується питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки це є гарантією для потерпілого, що збитки будуть відшкодовані. Тобто, на відміну від поглядів тих вчених, які підтримують можливість відстрочення відшкодування шкоди, ми вважаємо, що відсутні гарантії того, що матеріальне становище підозрюваного чи обвинуваченого покращиться, і він зможе здійснити необхідні виплати в майбутньому.

Процес укладення угоди про примирення має чітко визначену процесуальну форму. Коли на стадії досудового розслідування прокурор або

слідчий, за згодою прокурора, отримують інформацію про готовність сторін до укладення такої угоди, вони можуть, з огляду на підстави, визначені у ст. 45 КК України, прийняти рішення щодо направлення кримінального провадження до суду для вирішення питання про можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності (закриття кримінальної справи). Це може статися у випадках дійсного каяття (ст. 45 КК України), примирення з потерпілим (ст. 46 КК України) або передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК України), а також у випадку, якщо йдеться про неповнолітнього і застосовуються примусові заходи виховного характеру, як це передбачено ст. 447 КПК України [1; 5].

У подальшому, прокурор під час підтримання державного обвинувачення в суді може врахувати факт укладення угоди про примирення між підсудним і потерпілим, а також дієве каяття підсудного та відшкодування заподіяної матеріальної чи моральної шкоди. Це може стати підставою для прокурора запропонувати суду такі дії: 1) після закінчення судового слідства подати клопотання про закриття справи за вищезгаданими підставами, 2) у ході судових дебатів, мотивуючи міру покарання, запропонувати врахувати наслідки примирення та відшкодування шкоди як обставини, що пом'якшують покарання, на підставі ст. 66 КК України [5].

Тепер варто звернути увагу на угоду про визнання винуватості, яка є важливою частиною кримінального процесу. Угода про визнання винуватості – це договір між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим), в якому обидві сторони погоджують умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого, залежно від його поведінки після початку кримінального провадження чи після вручення письмового повідомлення про підозру, зокрема щодо його співпраці у викритті інших осіб, причетних до кримінального правопорушення. Такий інститут має на меті заохочення осіб, які вчинили злочини, до співпраці з правоохоронними органами.

Угода про визнання винуватості може бути ініційована як прокурором, так і підозрюваним або обвинуваченим. Згідно з ч. 4 ст. 469 КПК України, угода про визнання винуватості може бути укладена у кримінальних провадженнях щодо:

1. Кримінальних проступків, нетяжких злочинів та тяжких злочинів (окрім кримінальних проваджень щодо корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією);

2. Корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні корупційного кримінального правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, з підтвердженням цієї інформації доказами, а також за умови повного або часткового відшкодування завданого збитку або шкоди;

3. Корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, а також правопорушень, пов'язаних з корупцією, при відсутності співучасті, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, і за умови повного відшкодування завданого збитку чи шкоди;

4. Особливо тяжких злочинів, вчинених групою осіб, організованою групою або злочинною організацією, за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим, який не є організатором, злочинних дій інших учасників групи чи організації, якщо надана інформація підтверджується доказами [1].

Ця угода має суттєве значення для забезпечення ефективності правосуддя, оскільки вона дозволяє не тільки полегшити процес покарання для осіб, що співпрацюють із правоохоронними органами, а й сприяє викриттю інших злочинів.

Наведеним правилам укладення угоди про визнання винуватості можна дати цілком обґрунтоване пояснення, оскільки вони охоплюють ситуації, коли такий механізм є дійсно доцільним і ефективним.

Зокрема, угода про визнання винуватості може бути укладена не лише у випадках, передбачених чинним законодавством для конкретних злочинів, а й у випадках, коли кримінальне правопорушення завдало шкоди лише державним чи суспільним інтересам. Однак укладення такої угоди у провадженнях, пов'язаних з уповноваженими особами юридичних осіб або злочинами, що завдали шкоди державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, допускається тільки за наявності письмової згоди всіх потерпілих [1].

Крім того, угода про визнання винуватості не може бути укладена, якщо підозрюваний чи обвинувачений є організатором злочину в рамках кримінальних проваджень щодо корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією, за винятком випадку укладання угоди на підставі п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України, за умови, що особа викриває іншого організатора такого злочину.

Що стосується змісту угоди про визнання винуватості, то вона зазвичай складається з трьох частин: вступної, описової та заключної.

У вступній частині вказується посадова особа органів прокуратури, яка уклала угоду з боку обвинувачення, а також особисті дані обвинуваченого (підозрюваного), зокрема його прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження.

В описовій частині угоди зазначаються фактичні обставини вчиненого правопорушення, такі як час, місце вчинення та інші обставини, що підлягають доказуванню на момент укладення угоди, а також правова кваліфікація вчиненого діяння. Окремим пунктом в угоді визначається беззаперечне визнання винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, причому це має бути детально описано.

В заключній частині угоди вказується дата та місце її укладення, а також підписи сторін, що підтверджують згоду на умови угоди.

Варто погодитися з Д.І. Минюк, оскільки на його думку, в угоді про визнання винуватості мають бути чітко зазначені важливі аспекти, зокрема кваліфікація злочину, беззаперечне визнання винуватості підозрюваним чи обвинуваченим, обов'язки щодо співпраці з правоохоронними органами, узгоджене покарання та згода на його призначення [13, с. 135]. Це важливо для того, щоб угода мала юридичну силу та сприяла досягненню мети кримінального провадження – ефективному розкриттю злочинів.

Крім того, особа має бути проінформована про кримінальну відповідальність за умисне невиконання умов угоди та можливість скасування вироку, що підтверджує угоду. Це важливо для запобігання ситуаціям, коли укладення угоди може бути сприйняте як лише формальність з боку слідства або прокуратури, без реального співробітництва підозрюваного.

Щодо практичних аспектів укладення угоди, то дійсно, практика показує, що більшість угод укладаються за умови беззаперечного визнання винуватості в суді. Однак, як зазначає Д.І. Минюк, це може створювати певний тиск на підозрюваних чи обвинувачених, оскільки вони можуть бути змушені укласти угоду з метою пом'якшення покарання. У цьому контексті важливо, щоб суд на стадії затвердження угоди ретельно перевірив, чи є ця угода добровільною і чи не була укладена під тиском з боку слідства чи прокуратури.

Таким чином, забезпечення добровільності укладення угоди є важливим аспектом, за який несе відповідальність суд, перевіряючи усі обставини та погоджуючи угоду з підозрюваним чи обвинуваченим.

Згідно з ч. 7 ст. 474 КПК України, суд має право відмовити в затвердженні угоди за таких умов:

1) умови угоди суперечать вимогам закону, зокрема, якщо мала місце неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким, ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним або сторони не досягли примирення;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) відсутність фактичних підстав для визнання винуватості. У такому випадку досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку [1].

Цей механізм є важливим інструментом для суду, який дозволяє унеможливити укладення угод у незаконний спосіб. Після того, як суд переконається в можливості затвердження угоди, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і визначає узгоджену сторонами міру покарання. Укладення угоди можливе після моменту повідомлення особи про підозру і до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення рішення, тобто, угода може бути укладена, наприклад, під час останнього слова обвинуваченого на судовому засіданні. Укладена угода про примирення або угода про визнання винуватості перевіряється під час судового засідання [1].

Згідно з ч. 7 та 8 ст. 474 КПК України, у разі відмови суду в затвердженні угоди, повторне подання угоди в межах одного кримінального провадження є неприпустимим. Положення КПК України не передбачають можливості повторного звернення з угодою навіть стосовно іншого обвинуваченого, якщо, наприклад, у попередньому випадку була допущена неправильна правова кваліфікація чи узгоджене сторонами покарання суперечить вимогам матеріального кримінального закону. О.О. Леляк у цьому контексті пропонує дозволити повторне звернення з угодою про визнання винуватості у тому ж кримінальному провадженні, якщо будуть усунуті або змінені обставини, визначені п. п. 1, 3 та 5 ч. 7 ст. 474 КПК України, які стали підставою для відмови в затвердженні угоди судом. Якщо ж повторно подана угода все ж не відповідатиме вимогам законодавства, суд відмовлятиме в її затвердженні, і досудове розслідування або судове провадження буде продовжене у загальному порядку [14, с. 12].

Сьогодні можна спостерігати різноманітність думок щодо інституту угод. Прихильників цього інституту значно більше, ніж його противників. Опоненти інституту угод стверджують, що він суперечить принципу презумпції невинуватості, оскільки особа фактично визнає свою провину у скоєнні злочину. В ч. 1 ст. 62 Конституції України зазначено, що особа вважається невинуватою до того часу, поки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. Як зауважує М. Хавронюк,

презумпція невинуватості має діяти на всіх етапах кримінального процесу до винесення обвинувального вироку суду [15, с. 6].

Проте більшість вчених, зокрема Ю.М. Дьомін, вважають, що угода про визнання винуватості є позитивним явищем, і принцип презумпції невинуватості не порушується, оскільки ця угода потрапляє до суду, і тільки суд має право її затвердити. До цього моменту вона не має юридичної сили, і відповідно особа залишається невинуватою [16, с. 18].

Загалом більшість вчених вважають запровадження цього виду угод прогресивним, оскільки він вигідний як для підозрюваного чи обвинуваченого, так і для прокурора та суду. Для обвинуваченого перевагами укладення угоди про визнання винуватості є: звільнення від кримінального переслідування, уникнення невизначеності щодо покарання в суді, кримінальна відповідальність за менш тяжкий злочин, а в деяких випадках – застосування альтернативного покарання або його зниження.

Основним недоліком інституту угод є проблема можливості оскарження. Потерпілий та підозрюваний чи обвинувачений обмежені в праві подати апеляційну скаргу відповідно до ст. 394, 424 КПК України. Апеляційне оскарження можливе лише за підставами призначення більш суворого покарання або винесення вироку без згоди підозрюваного чи обвинуваченого на призначення покарання.

Також варто зазначити колізію щодо принципу презумпції невинуватості, який передбачає, що особа вважається невинуватою до того часу, поки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. При укладенні угоди особа фактично позбавляється права на судовий захист своїх інтересів і доведення своєї невинуватості. Розширення дискреційних повноважень судді та прокурора може призвести до зловживань, що, в свою чергу, може сприяти поширенню корупційних схем у судочинстві.

Окрім того, проблемним є питання допустимості укладення угоди про примирення в разі вчинення двооб'єктного або багатооб'єктного кримінального правопорушення [4].

Вирішення цього питання знаходиться в площині конкуренції принципів публічності та диспозитивності, яка визначає пріоритети публічного і приватного інтересів та їх взаємозв'язок. З одного боку, в правозастосовній практиці сформувалася усталена позиція, що хоча положення частини 3 статті 469 КПК України прямо не забороняють укладати угоду про примирення між потерпілим та обвинуваченим у разі вчинення останнім двооб'єктного (або багатооб'єктного) кримінального правопорушення, однак у цьому випадку необхідно керуватися положеннями пункту 2 частини 7 статті 474 КПК України, які зобов'язують суд відмовити в затвердженні угоди, якщо її умови не відповідають інтересам суспільства (оскільки публічний інтерес у конкретному випадку залишатиметься незадоволеним) [4].

Висновки. Інститут угод у кримінальному процесі України, запроваджений у рамках реформування кримінального процесуального законодавства, є важливим кроком на шляху впровадження демократичних стандартів правосуддя та адаптації до європейських вимог щодо захисту прав людини. Зокрема, угоди про примирення та визнання винуватості сприяють оптимізації кримінального процесу, підвищенню його ефективності, гуманізації кримінальної політики та забезпеченню балансу між приватними й публічними інтересами. Огляд законодавчих норм та судової практики свідчить, що укладення угоди про примирення можливе тільки за наявності чітко визначених умов: добровільної згоди всіх сторін, реального відшкодування завданої шкоди або її усунення, а також забезпечення інтересів потерпілого та суспільства в цілому.

При цьому основними ініціаторами угоди є потерпілий, підозрюваний або обвинувачений, а залучення інших осіб до процедури можливе лише за взаємною згодою сторін. Попри безперечні переваги інституту угод – зокрема скорочення строків розгляду справ, розвантаження судової системи та активізацію диспозитивних начал процесу – існують і певні недоліки. Одним із них є ризик тиску на підозрюваного чи обвинуваченого під час укладення угоди про визнання винуватості, що може порушити принцип добровільності.

Також окремі положення законодавства можуть призвести до неоднозначного тлумачення, зокрема у випадку укладення угод за двооб'єктними кримінальними правопорушеннями, коли публічний інтерес може бути порушений. Незважаючи на ці виклики, запровадження інституту угод є важливим етапом розвитку національного кримінального процесуального законодавства. Угоди про примирення та визнання винуватості сприяють розвантаженню судових органів та органів прокуратури, економії часу та бюджетних коштів.

Процес запровадження та поступове збільшення числа таких угод свідчить про успішне перейняття досвіду провідних країн, де цей інститут вже давно діє ефективно.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. (дата звернення: 27.04.2025).

2. Доценко А. Ю. Шляхи вдосконалення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. Вип. 6(1). С. 100–104.

3. Вільгушинський М.Й. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми впровадження та застосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6. С. 97–112.

4. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України.URL:http://shron.chtyvo.org.ua/Nevidomyi_Avtor/Kryminalnyi_protsesualnyi_kodeks_Ukrainy_NPK.pdf. (дата звернення: 27.04.2025).

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 27.04.2025).

6. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/v0013740-15. (дата звернення: 27.04.2025).

7. Діков І.В. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. Випуск 1(3). Ірпінь. 2016. С. 96–100.

8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/v0012700-05. (дата звернення: 27.04.2025).

9. Повзик Є.В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.

10. Нестор Н. Сучасні правові основи застосування примирення. *Юридичний журнал*. 2010. № 4. С. 224–229.

11. Мандриченко Ж.В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : дис. ... канд.. юрид. наук. : 12.00.08. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 194 с.

12. Повзик Є.В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія. Харків : Право, 2014. 224 с.

13. Минюк Л. Д. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки.* 2015. Вип. 1(4). С. 133–137.

14. Леляк О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.

15. Хавронюк М. «Право прокурора», або деякі проблеми угоди про визнання винуватості. *Юридичний вісник України*. 2012. № 28 (16 лип.). С. 6.

16. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 11–19.

Анотація

Мкртчян Р. С., Попов С. Ю., Горішній О. О. **Інститут угод у кримінальному процесі.** – Стаття.

Стаття присвячена аналізу процесуальних положень, що регламентують процедуру ініціювання та укладення угод у межах кримінального процесу України, висвітленню актуальних проблем інституту угод в кримінальному праві. Інститут угод у цій сфері функціонує вже понад тринадцять років, однак наразі зарано стверджувати про його повноцінне впровадження та ефективну реалізацію в практичній діяльності. Впровадження угод у кримінальний процес було, зокрема, спрямоване на пошук ефективних процесуальних механізмів, що дозволяють раціонально використовувати бюджетні кошти, виділені на правосуддя, та зменшити навантаження на правоохоронні органи й суди. У статті основну увагу приділено нормативним положенням, які, незважаючи на тривалу чинність, викликають питання при практичному застосуванні або супроводжуються порушеннями. Встановлено, що інститут угод у кримінальному процесі України, запроваджений у рамках реформування кримінального процесуального законодавства, є важливим кроком до впровадження демократичних стандартів правосуддя та адаптації до європейських вимог щодо захисту прав людини. Зокрема, угода про примирення та угода про визнання винуватості спрямовані на оптимізацію кримінального процесу, підвищення його ефективності, гуманізацію кримінальної політики та забезпечення балансу між приватними й публічними інтересами. Зроблено аналіз законодавчих норм та судової практики чим, засвідчено, що укладення угоди про примирення можливе лише за наявності низки чітко визначених умов: добровільної згоди сторін, реального відшкодування завданої шкоди або її усунення, дотримання інтересів потерпілого і суспільства в цілому.

Встановлено, що саме потерпілий, підозрюваний або обвинувачений є належними суб'єктами ініціації примирення, а залучення інших осіб до процедури можливе тільки за погодженням сторін. Інститут угод, попри свої переваги – зменшення строків розгляду справ, розвантаження судової системи, активізація диспозитивних начал процесу – має і певні недоліки. Зокрема, існують ризики тиску на підозрюваного або обвинуваченого під час укладення угоди про визнання винуватості, що може порушувати принцип добровільності.

Зроблено висновок, що певні положення законодавства залишають простір для неоднозначного тлумачення, зокрема у випадку укладення угод за двооб'єктними кримінальними правопорушеннями, де публічний інтерес може бути порушений. Незважаючи на проблемні моменти, які поки що існують на практиці, впровадження даних угод є кроком вперед у розвитку національного кримінального процесуального законодавства. Угоди про примирення та визнання винуватості сприяють розвантаженню судових органів та органів прокуратури, економії процесуального часу та бюджетних коштів.

Підсумовано, що запровадження цього інституту та поступове нарощення масиву цих угод свідчить про перейняття позитивного досвіду передових країн світу, де такі угоди укладаються давно.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, угоди, угода про примирення, угода про визнання винуватості, ініціювання, укладення та виконання угоди про примирення, ініціювання, укладення та виконання угоди про визнання винуватості.

Summary

Mkrtchian R. S., Popov S. Yu., Horishnii O. O. **The institute of agreements in criminal proceedings.** – Article.

The article is dedicated to the analysis of procedural provisions governing the initiation and conclusion of agreements within the criminal proceedings of Ukraine, as well as highlighting current issues concerning the institution of plea agreements in criminal law.

The institution of agreements in this area has been functioning for over thirteen years; however, it is still too early to claim its full implementation and effective practical application. The introduction of plea agreements into the criminal process was aimed, in part, at finding effective procedural mechanisms that allow for the rational use of budgetary funds allocated to the judiciary and reducing the workload of law enforcement agencies and courts.

The article focuses primarily on regulatory provisions which, despite their long-standing validity, raise questions in practical application or are accompanied by violations. It has been established that the institution of plea agreements in the criminal procedure of Ukraine – introduced as part of the reform of criminal procedural legislation – is a significant step toward implementing democratic standards of justice and adapting to European human rights protection requirements. In particular, reconciliation agreements and guilty plea agreements are aimed at optimizing the criminal process, enhancing its efficiency, humanizing criminal policy, and ensuring a balance between private and public interests.

The article provides an analysis of legal norms and judicial practice, demonstrating that the conclusion of a reconciliation agreement is possible only under a set of clearly defined conditions: voluntary consent of the parties, actual compensation for or elimination of the damage caused, and respect for the interests of the victim and society as a whole.

It is established that the victim, the suspect, or the accused are the proper subjects to initiate reconciliation, and the involvement of other persons in the procedure is possible only with the consent of the parties. Despite its advantages – such as reducing the duration of case consideration, alleviating the burden on the judicial system, and reinforcing the dispositive principles of the process – the institution of plea agreements has certain drawbacks. In particular, there are risks of pressure on the suspect or accused during the conclusion of a guilty plea agreement, which may violate the principle of voluntariness.

The conclusion is drawn that certain legislative provisions leave room for ambiguous interpretation, especially in cases involving dual-object criminal offenses, where the public interest may be compromised. Despite existing practical issues, the implementation of these agreements is a step forward in the development of national criminal procedural legislation. Reconciliation and guilty plea agreements contribute to easing the workload of courts and prosecutorial bodies, saving procedural time and budgetary resources.

In summary, the introduction of this institution and the gradual increase in the number of such agreements indicate the adoption of positive international practices from leading countries where these agreements have long been established.

Key words: criminal process, criminal proceedings, agreements, settlement agreement, plea agreement, initiation, conclusion and execution of a settlement agreement, initiation, conclusion and execution of a plea agreement.

УДК 343.135(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.30

О. Є. Соловйова
orcid.org/0000-0002-5625-2122
кандидат юридичних наук,доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,криміналістики та експертології
Навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ

РОЛЬ ТА НАСЛІДКИ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ СТОРІН У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Прагнення України до інтеграції в Європейське співтовариство, зближення з Європейським Союзом (ЄС) як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві з метою вступу до ЄС, та реалізація засад демократичної, соціальної й правової держави зумовлюють необхідність адаптації кримінального та кримінального процесуального законодавства до міжнародних стандартів для належного захисту прав людини на етапі досудового розслідування та судового розгляду, адже саме тут забезпечується дотримання ключових конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян під час здійснення кримінального провадження.

Сучасна міжнародна концепція захисту прав людини свідчить про тенденції відмови держави від виключно каральної реакції на злочин, коли права не тільки обвинувачених, а і потерпілих, не завжди забезпечуються належним чином. На даний час кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України, яке хоч і враховує низку положень міжнародно-правових актів з питань укладення угоди про примирення сторін (медіації та відновного правосуддя), потребує вдосконалення.

Зазначимо, що інститут кримінальних проваджень на підставі угод запроваджено Кримінальним процесуальним кодексом (далі КПК) України у 2012 році. Норми цього кримінального процесуального інституту зосереджено у розділі 35 КПК України (ст.ст. 468–476) [1].

Відповідно до ст. 468 КПК України серед угод, які можуть бути укладені у кримінальному провадженні є угода про примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим. Запровадження даного інституту є надзвичайно важливим кроком на шляху розширення процесуальних можливостей сторін у рамках здійснення кримінального судочинства.

Стан дослідження проблеми. Загальні проблеми та особливості інституту кримінального провадження на підставі угод у своїх роботах розглядали Ю.П. Аленін, Ю.В. Баулін, А.В. Біцай, О.А. Губська, О.В. Капліна, В.Т. Маляренко, В.В. Навроцька, Р.В. Новак, О.В. Перепадя, В.І. Потяк, В.М. Трубников, А.Р. Туманянц, Г.О. Усатий, Т.Г. Фоміна, Д.В. Філін та інші, які зробили значний внесок у розвиток науки кримінального процесуального права але залишається ще багато питань не вирішених до цього часу, стосовно особливостей процесуального порядку кримінального провадження на підставі угоди про примирення сторін, що свідчить про актуальність даної теми дослідження.

Метою даної статті є визначення особливостей здійснення та шляхів вдосконалення кримінального провадження на підставі угоди про примирення сторін у кримінальному процесі України, шліхом здійснення аналізу теорії кримінального процесу, національного та зарубіжного законодавства і практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Конституція України у ст. 3 визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність – найвищою соціальної цінністю [2]. Відповідно до цього положення держава бере на себе захист прав та законних інтересів кожної особи. Особливо це стосується сфери кримінального судочинства, де знаходить свій прояв охорона найбільш важливих прав та інтересів громадян, що пов'язано з таким діянням як кримінальне правопорушення. Сучасна концепція контролю за злочинністю визначається двома основними напрямками, які певною мірою є протилежними за своєю спрямованістю. Перший – посилення суворості заходів щодо тяжких злочинних проявів, а другий – посилення захисту прав людини. Їх реалізація спонукає державу до відходу від суто каральної парадигми реакції на кримінальне правопорушення, коли права як правопорушників, так і потерпілих, не завжди забезпечуються належним чином. Наслідком цього є пошук нових засобів реакції держави на правопорушення, а також форм розв'язання кримінально-правових конфліктів, що не може не втілюватися у зміни в політиці щодо застосування кримінальної відповідальності та покарання. Метою цього є підвищення ступеня забезпечення та захисту прав і законних інтересів будь-якої особи, яка залучена до сфери кримінального провадження (ст. 2 КПК Украї-

© О. Є. Соловйова, 2025

їни). З появою різноманітних засобів розв'язання кримінально-правових конфліктів у сучасному праві виникають виключення із засади матеріального права -невідворотності покарання, згідно з яким жоден правопорушник не повинен залишатися без покарання, і процесуальної засади публічності, котра, зазвичай, потребує кримінального переслідування особи для притягнення її до відповідальності за кожне правопорушення. Відповідно, наслідком кримінального переслідування може бути, як притягнення особи до кримінальної відповідальності і призначення їй покарання, так і звільнення від неї. Зауважимо, що на стадіях досудового розслідування та судового розгляду примирення підозрюваного та обвинуваченого з потерпілим і як результат укладання угоди про примирення сторін (ст. 471 КПК України) є заміною основних, традиційних заходів механізму процесуальної діяльності (кримінального переслідування), щодо реакції держави на правопорушення, а, відповідно, це є проявом диференціації кримінально-процесуальної форми.

Оскільки примирення сторін виступає заміною (альтернативою) кримінальному переслідуванню, як звичайній реакції держави на кримінальне правопорушення і утворює особливий процесуальний механізм розв'язання кримінально-правових конфліктів та подолання шкідливих наслідків правопорушення, застосування якого залежить від певних домовленостей між підозрюваним або обвинуваченим та потерпілим, що роблять можливим наявність відповідної процесуальної діяльності. У свою чергу, альтернатива кримінальному переслідуванню – це процесуальний механізм розв'язання кримінально-правових конфліктів та подолання шкідливих наслідків кримінального правопорушення, минаючи традиційні репресивні засоби (покарання). Його застосування залежить від сукупності умов, що роблять можливим наявність процесу (дій підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, слідчого, прокурора, судді) і досягнення ними певного становища (примирення, звільнення від кримінальної відповідальності). Це обумовлює необхідність належної регламентації в КПК кожної складової цього механізму, у тому числі й ключового його моменту – примирення, а також прийняттю обґрунтованих рішень у кримінальних провадженнях і забезпечує потерпілому відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди у повному обсязі. Все це є свідченням закладеного законодавцем у інститут кримінальних проваджень на підставі угод диспозитивного права потерпілого вирішити питання про невелику суспільну небезпеку вчиненого кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Так, відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК України угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення [1].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства у сфері правового регулювання відносин між громадянами значна увага приділяється пошуку нових форм і можливостей, що стимулюють позитивну діяльність суб'єктів кримінального процесу, обираючи компромісні шляхи вирішення конфліктів. Передбачені у КК України підстави, а у КПК України порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням підозрюваного (обвинуваченого) з потерпілим – є проявом засади справедливості та гуманізму права, що втілюється у кримінальному судочинстві та реалізується в діяльності слідчого, прокурора, суду, про що свідчать умови і сам механізм кримінальної процесуальної практики в цьому випадку, що відповідає побудові кримінального процесу України у відповідності до ст.ст. 3, 6, 19, 55 Конституції України.

Водночас, незважаючи на позитивні сторони, практика укладення угод про примирення стикається з низкою проблем:

– недосконаліть законодавства, тобто відсутність чітких процедур укладення та виконання угоди про примирення сторін створює правову невизначеність цього інституту;

– суб'єктивний підхід, тобто різне тлумачення норм КПК України стосовно процесуального порядку кримінального провадження на підставі угоди про примирення сторін слідчими, суддями та прокурорами може призводити до нерозміреного застосування цього інституту на практиці;

– відсутність контролю за виконанням угоди про примирення сторін, тобто недостатній механізм контролю за дотриманням умов угоди може знижувати ефективність цього інституту взагалі.

Зазначимо, що примирення – це вигідний процес не тільки потерпілій і обвинуваченій стороні, але і суспільству в цілому, так як воно веде до встановлення добрих відношень між людьми, запобіганню насилля та жорстокості, зменшенню витрат правосуддя, збільшенню ролі суспільства в профілактиці правопорушень. Важливим є запропонування до законотворчого процесу чіткого закріплення поняття примирення у ст. 3 КПК України як добровільного волевиявлення потерпілого на прощення особи, яка вчинила злочин (підозрюваного (обвинуваченого)), та досягнення з нею згоди відносно порядку, розміру, засобів та умов усунення шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і здобуття між ними миру. Звісно, в основі концепції при-

мирення, як альтернативного засобу розв'язання кримінально-правового конфлікту між підозрюваним (обвинуваченим) та потерпілим і суспільством покладено стратегію реагування на злочинну поведінку, шляхом примирення сторін. В Україні процес примирення нагадує європейський варіант медіації, який вже запроваджується у реальну дійсність, але ще потребує детальної розробки самої форми та процедури застосування з урахуванням світового та національного правового досвіду.

Результатом примирення є прийняття обопільного рішення про позитивні наслідки подолання кримінально-правового конфлікту, що мають прояв у зміні внутрішнього ставлення до кримінального правопорушення як підозрюваним (обвинуваченим), так і самим потерпілим [3, с. 62]. Тобто, примирення – це процедура, спрямована на вирішення кримінально-правового конфлікту, усунення його причин і наслідків, яка завершується укладенням угоди про примирення сторін, а також залагодженням заподіяної шкоди. Змістом процедури примирення є взаємна двостороння дія підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого, яка здійснюється в певній формі – угоді про примирення сторін, в результаті чого сторони кримінально-правового конфлікту змінюють своє внутрішнє ставлення один до одного. Мотиви досягнення угоди про примирення можуть бути різноманітними і не впливають на його правові наслідки, що має свій прояв у звільненні обвинуваченого від кримінальної відповідальності шляхом примирення сторін. Якщо суд переконається, що угода про примирення може бути укладена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання відповідно до ч. 1 ст. 475 КПК України [1]. Слід зазначити, що інститут кримінальних проваджень на підставі угод відомий уже давно законодавству різних країн світу, але враховуючи різні правові системи, вони відрізняються за формою, процедурою укладання, однак ідентичні по своїй суті. Подібні угоди вже давно застосовуються у таких країнах як Польща, Англія, Франція, Німеччина, Нідерланди, США, Молдова, Україна та інших.

Конкретно на прикладі примирення вбачається, що його застосування можливе лише у конкретному випадку, коли наявні всі матеріальні і процесуальні умови для звичайної реакції держави на кримінальне правопорушення у формі кримінального переслідування та покарання особи, але держава надає компетентним органам юридичну можливість вибрати інший засіб – примирення сторін, який не пов'язаний з механізмом кримінальної репресії. В даному випадку примирення сторін можна розглядати як правомірний вибір між основними традиційними елементами реакції держави на злочин, що підлягають застосуванню у загальному порядку і правовими заходами, не пов'язаними з кримінальною відповідальністю і покаранням, а сам факт примирення сторін фіксується у відповідному документі – угоді. В свою чергу, угода про примирення сторін – це добровільна угода між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), де узгоджуються умови відповідальності підозрюваного (обвинуваченого) для досягнення певних домовленостей, які цілеспрямовані на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, і ті, які не пов'язані з відшкодуванням шкоди, що підозрюваний (обвинувачений) зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, тому вважаємо за доцільне законодавчо закріпити таке визначення у нормах КПК України.

Згідно з главою 35 КПК України, порядок кримінального провадження на підставі угоди про примирення сторін включає такі етапи:

1. Роз'яснення права на укладення угоди про примирення сторін. Відповідно до ч. 7 ст. 469 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. Тобто, особам, які є сторонами певного кримінального провадження (підозрюваному, обвинуваченому і потерпілому), що мають право на укладання угоди про примирення, повинні бути роз'яснені сутність реалізації права на примирення та наслідки укладання угоди про примирення сторін, а у необхідних випадках у кримінальне провадження слідчий, прокурор або суддя має право залучити нейтрального посередника (перекладача, захисника чи медіатора). На нашу думку, з приводу залучення до кримінального провадження такого нейтрального посередника як медіатор, необхідно керуватися сферою дії ч. 1 ст. 3 Закону України «Про медіацію», де зазначається, що дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) тощо [4].

2. Ініціювання угоди про примирення сторін. Відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами криміналь-

ного провадження (крім слідчого, прокурора або судді). Угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника.

3. Укладення угоди про примирення сторін. У разі досягнення домовленостей щодо умов угоди про примирення сторін, потерпілій, підозрюваний (обвинувачений) складають письмову угоду самостійно (потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником), або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) – медіатора у кримінальному провадженні та засвідчують її своїми підписами.

4. Зміст угоди про примирення сторін. Відповідно до ст. 471 КПК України в угоді про примирення сторін зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 КПК України та наслідки невиконання угоди про примирення сторін [1]. Так, відповідно до змісту угоди вбачається, що сторони самостійно визначають строк і розмір відшкодування шкоди, тобто законодавець дав сторонам вільний вибір щодо умов відшкодування, але з огляду на це виникають деякі непорозуміння, наприклад, в таких випадках коли підозрюваний або обвинувачений є неспроможним у необхідний для потерпілого строк, який зазначено в угоді, компенсувати всі заподіяні кримінальним правопорушенням збитки. В такому випадку суд повинен переконатися в його здатності компенсувати заподіяне потерпілому і це буде гарантією на забезпечення приватного інтересу потерпілого. Нормами КПК України не регламентовано процедуру перевірки таких обставин і конкретний строк відшкодування, тому вважаємо, що запорукою цього необхідно передбачити і запропонувати законодавцю встановити у ст. 471 КПК України певний строк на відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди і можливості перевірки судом зазначені в угоді умови щодо розміру та строку відшкодування, який не повинен перевищувати строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. У протилежному випадку, суд має право скасувати таку угоду.

5. Розгляд угоди про примирення судом. Проведення судового засідання за участі сторін угоди з метою прийняття рішення за результатами судового провадження на підставі угод відповідно до ст. 474 КПК України.

6. Прийняття судом рішення за результатами розгляду угоди про примирення сторін. За результатами судового провадження суд ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання або відмовляє в її затвердженні на підставі ст. 475 КПК України.

7. Оскарження вироку на підставі угоди про примирення сторін. Відповідно до ч. 3 ст. 394 КПК України, вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) може бути оскаржений в апеляційному порядку.

8. Скасування вироку, яким затверджена угода про примирення сторін. У разі невиконання угоди про примирення сторін, суд своєю ухвалою, постановленою за клопотанням потерпілого чи прокурора, може скасувати вирок, яким затверджена угода [5, с. 33–39].

Відповідно до ч. 3 ст. 476 КПК України, суд має право своєю ухвалою скасувати вирок, яким затверджена угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування тощо.

Зазначимо, що деякі фахівці в галузі кримінальної юстиції побоюються, що укладення угоди про примирення сторін надасть труднощів для здійснення правосуддя та викличе розгул злочинності, оскільки підозрюваний психологічно чинитиме тиск на потерпілу особу, щоб вона погоджувалася на примирення, постраждалі, в свою чергу, будуть на все згодні і тим самим злочинці уникнуть відповідальності. Однак, коли вплив на потерпілих виникає в тих чи інших випадках, наприклад, він справді супроводжується погрозами, в такому випадку правоохоронним органам треба контролювати нормальне проведення процесу примирення, створювати умови для добровільної згоди на примирення сторін, а в окремих випадках застосовувати положення щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримі-

нальному провадженні. Завданням законодавця має бути вироблення оптимальних заходів щодо реагування та вирішення подібних конфліктів з використанням як найменшого примусу та часу провадження за такими процедурами, одночасно з введенням низки відповідних гарантій дотримання прав та законних інтересів сторін цього конфлікту, не виключаючи і державу [6, с. 38–39].

Запровадження інституту кримінального провадження на підставі угоди про примирення сторін у кримінальному процесі України є надзвичайно важливим кроком на шляху процесуальних можливостей сторін у рамках здійснення кримінального провадження. Відповідно, законодавча регламентація підстав та процедури застосування угоди про примирення сторін у кримінальному провадженні є проявом засади диспозитивності у кримінальному процесі та відображенням сучасних уявлень про засоби розв'язання кримінально-правових конфліктів і є його оптимальною формою, що сприяє ефективному здійсненню кримінального судочинства та врегулюванню найважливіших питань для потерпілого. З цього приводу слушно погодитись з думкою М.Й. Вільгушинського та М.В. Сіроткіної, які зазначають, що застосування угоди про примирення між підозрюваним або обвинуваченим та потерпілим сприяє можливості для потерпілого швидко та дієво відшкодувати понесену шкоду та збитки внаслідок вчиненого кримінального правопорушення і досягти реального відшкодування нематеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням з огляду на встановлені КПК України механізми такого відшкодування, а також узгодження таких спрощених процедур у кримінальному провадженні із загальновизнаними стандартами забезпечення прав та свобод особи потерпілого і підозрюваного (обвинуваченого) [7, с. 98].

Дійсно, у кримінальному судочинстві угода про примирення виконує декілька важливих функцій, зокрема, відновленню справедливості, тобто сприяє швидкому відшкодуванню шкоди потерпілому та його моральному задоволенню; економії процесуального часу, тобто скорочує тривалість кримінального провадження, зменшуючи навантаження на судову систему; в цьому контексті реалізується засада диспозитивності, тобто сторонам надається можливість самостійно вирішувати кримінально-правовий конфлікт без втручання держави; сприяє свідомому відновленню особі підозрюваного (обвинуваченого) в соціальному статусі як повноправного члена суспільства, – дозволяє обвинуваченому уникнути суворого покарання за умови відшкодування шкоди, визнання своєї вини та примирення з потерпілим.

Висновки. Обґрунтовуючи все вище вказане, необхідно зазначити, що під час укладання угоди про примирення сторін у кримінальному провадженні, кожна зі сторін кримінально-правового конфлікту переслідує свої інтереси. Для потерпілого – це відновлення порушених кримінальним проступком прав, шляхом відшкодування заподіяної шкоди, для захисту яких він наділений відповідними правами, передбаченими ст. 56 КПК України, для підозрюваного (обвинуваченого) – це уникнення кримінальної відповідальності та покарання, а держава, в свою чергу, як носій публічного інтересу, у особі правоохоронних органів, які ведуть кримінальне провадження, урегульовує ці суспільні відносини, які є предметом кримінального процесуального права. Звісно, угода про примирення сторін є ключовим інструментом узгодження інтересів учасників кримінально-правового конфлікту та забезпечення їх рівноваги, так як сторони виниклого кримінально-правового конфлікту шляхом таких альтернативних, компромісних та взаємовигідних рішень між собою пристосовують норму права про примирення сторін до індивідуального, конкретного випадку, чим задовольняють, в першу чергу, свої інтереси і як результат – суспільні (публічні) інтереси тощо. Укладення угоди про примирення сторін є важливим інструментом у кримінальному процесі України, який сприяє ефективному вирішенню конфліктів, зменшенню навантаження на судову систему та відновленню справедливості. Проте для підвищення ефективності цього інституту необхідно вдосконалити чинне кримінальне процесуальне законодавство, забезпечити єдність судової практики та розробити чіткий механізм контролю за виконанням умов такої угоди.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17-вр#Text (дата звернення 15.04.2025 р.).

2. Конституція України : Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 15.04.2025 р.).

3. Соловйова О.Є. Примирення сторін у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. 234 с.

4. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення 15.04.2025 р.).

5. Капліна О. В., Марочкін О. І. , Демура М. І. та ін. Особливі порядки кримінального провадження : підручник . Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 366 с.

6. Баулін О.В., Карпов Н.С., Поповченко О.І., Савицький Д.О. Спрощене досудове провадження в

Україні: історія, сучасність, перспективи: Навчальний посібник. К.: 2004. 151 с.

7. Вільгушинський М.Є., Сироткіна М.В. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми впровадження та застосування. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2012. № 6. С. 97–112. URL: https://pr.cn.court.gov.ua/userfiles/file/2517/chasopus/Chasopis-n06(9)_2012_m.pdf (дата звернення 15.04.2025 р.).

Анотація

Соловйова О. Є. **Роль та наслідки укладання угоди про примирення сторін у кримінальному процесі України.** – Стаття.

У статті досліджено проблеми та особливості укладання угоди про примирення сторін у кримінальному процесі України, його роль у забезпеченні ефективного правосуддя та аналізуються правові наслідки для учасників кримінального провадження. Розглянуто правове регулювання цього інституту відповідно до положень глави 35 КПК України. Проаналізовано умови укладення угоди, її зміст, порядок затвердження судом та результати для підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого. Запропоновано низку заходів щодо вдосконалення і розв'язання проблем, пов'язаних із процедурою укладання угоди про примирення сторін у кримінальному процесі України на практиці. Аналізуються правові підходи та законодавчі зміни, які визначають застосування таких альтернативних процедур як медіація, відновне правосуддя та угода про примирення потерпілого і підозрюваного чи обвинуваченого в контексті кримінального провадження інших держав. З'ясовано, що примирення сторін – це добровільна угода між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), де узгоджуються умови відповідальності підозрюваного (обвинуваченого) для досягнення певних домовленостей, які цілеспрямовані на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, і ті, які не пов'язані з відшкодуванням шкоди, що підозрюваний (обвинувачений) зобов'язаний вчинити на користь потерпілого. Особливу увагу приділено перевагам застосування угоди про примирення сторін, таким як зменшення навантаження на судову систему, прискорення розгляду кримінальних проваджень як на досудовому розслідуванні так і в судовому порядку та відновлення справедливості. Водночас окреслено проблемні аспекти практичного застосування цього інституту, включаючи недосконаліть законодавчого регулювання та необхідність удосконалення механізмів контролю за виконанням умов угоди про примирення сторін. Зроблено висновки щодо перспектив подальшого розвитку інституту кримінального провадження на підставі угоди про примирення в контексті реформування кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: угода про примирення сторін, кримінальне провадження, кримінальний процес, кримінальне судочинство, примирення сторін.

Summary

Soloviova O. Ye. **The role and consequences of concluding an agreement on the reconciliation of the parties in the criminal process of Ukraine.** – Article.

The article examines the problems and peculiarities of concluding an agreement on the reconciliation of parties in the criminal process of Ukraine, its role in ensuring effective justice, and analyzes the legal consequences for participants in criminal proceedings. The legal regulation of this institute was considered in accordance with the provisions of Chapter 35 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The terms of the agreement, its content, the procedure for approval by the court and the results for the suspect (accused) and the victim were analyzed. A number of measures to improve and solve problems related to the procedure of concluding an agreement on the reconciliation of parties in the criminal process of Ukraine in practice are proposed. Legal approaches and legislative changes that determine the application of such alternative procedures as mediation, restorative justice and reconciliation agreements between the victim and the suspect or the accused in the context of criminal proceedings in other states are analyzed. It was found that the reconciliation of the parties is a voluntary agreement between the victim and the suspect (accused), where the terms of the suspect's (accused) liability are agreed upon to reach certain agreements aimed at compensating for the damage caused by the criminal offense and those that are not related to compensating the damage, that the suspect (accused) is obliged to act in favor of the victim. Special attention is paid to the advantages of the application of the agreement on the reconciliation of the parties, such as reducing the burden on the judicial system, speeding up the consideration of criminal proceedings both at the pre-trial investigation and in the judicial procedure, and restoring justice. At the same time, the problematic aspects of the practical application of this institution are outlined, including the imperfection of legislative regulation and the need to improve control mechanisms over the fulfillment of the terms of the agreement on the reconciliation of the parties. Conclusions were made regarding the prospects for the further development of the institution of criminal proceedings based on the conciliation agreement in the context of reforming the criminal procedural legislation of Ukraine.

Key words: agreement on the reconciliation of the parties, criminal proceedings, criminal process, criminal proceedings, reconciliation of the parties.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.137.5
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.31

В. В. Гавриленко
orcid.org/0009-0002-6144-4716
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного та європейського права
Державного некомерційного підприємства «Державний університет
«Київський авіаційний інститут»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ПРИНЦИПІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Проблема дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати особливості імплементації міжнародно-правового стандарту щодо неправомірного отримання посадовими особами подарунків або інших знаків уваги у національне законодавство європейських країн у сферу діяльності судових та правоохоронних органів.

Метою статті є обґрунтування тези про те, що в кожній європейській державі міжнародний принцип протидії корупції в аспекті неправомірного отримання подарунків або інших знаків уваги визначається у національному законодавстві у якості основного принципу діяльності представника судового та правоохоронного органу. **Завданнями** є аналіз наукових праць, міжнародних джерел та національних законодавчих актів, у яких визначені питання імплементації міжнародного стандарту стосовно неправомірного отримання посадовими особами подарунків та інших знаків уваги у діяльності судових та правоохоронних органів.

Результати дослідження. Неправомірне прийняття посадовими особами подарунків або інших знаків уваги невипадково виділений у якості окремого аспекту статті, оскільки він є складовою дуже важливого напрямку у визначенні міжнародного стандарту стосовно протидії корупції серед представників державних та інших правоохоронних органів. Розглянути повністю проблему імплементування цього стандарту у національні законодавства іноземних країн не дозволяють рамки статті, тому зосередимо увагу лише на одному з його сегментів, який безпосередньо пов'язаний із таким жахливим явищем як корупція.

У Міжнародному кодексі поведінки державних посадових осіб (1996 р.) профільний стандарт сформульований в окремому пункті таким чином: «Державні посадові особи не домагаються і не отримують, прямо або опосередковано, будь-яких подарунків або інших знаків уваги, які можуть впливати на виконання ними своїх функцій, здійснення своїх обов'язків і прийняття рішень» [1, п. 9].

Отже, на перший погляд стандарт визначений дуже чітко, тобто забороняє «*домагання та отримання» «будь-яких подарунків або інших знаків уваги*». Але друга частина правового припису все-таки дає можливість отримувати *подарунки та знаки уваги* за однією умовою, що вони *не впливають* на виконання посадовцями *«своїх функцій, здійснення своїх обов'язків і прийняття рішень»*.

Зрозуміло, що мова йде про певний *грошовий еквівалент* подарунків або послуг. Одна справа коли дарують букет квітів, а інша, – наручний годинник вартістю річної заробітної платні. Відтак, аналіз подальших міжнародних стандартів та національних законодавчих актів ми й будемо порівнювати, виходячи з грошового еквіваленту або інших критеріїв, які пропонують законотворці та законодавці.

У Рекомендаціях № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів РЄ на 106 сесії 11 травня 2000 року) серед інших чинників, що спонукали розробку та прийняття Модельного кодексу, зазначається, що «корупція є серйозною загрозою для верховенства права, демократії, прав людини, рівності та соціальної справедливості, що перешкоджає економічному розвитку і створює небезпеку для стабільності демократичних інституцій та моральних основ суспільства» [2, преамбула]. Ось чому у Модельному кодексі в окремій статті «Дарунки» визначено, що «Державний службовець не повинен вимагати чи приймати дарунки, послуги, гостинність, або будь-які інші переваги для себе чи своєї сім'ї, близьких родичів і друзів, або осіб чи організацій, з якими він чи вона має чи мав бізнесові чи політичні стосунки, що може вплинути чи уможливити вплив на безсторонність, з якою

© В. В. Гавриленко, 2025

він чи вона виконують свої обов'язки, або може бути чи виглядає як нагорода, що стосується його чи її повноважень. Це не стосується *традиційної гостинності та незначних дарунків*. Якщо державний службовець сумнівається щодо того, чи він чи вона може прийняти дарунок чи гостинність, він чи вона *повинні звернутись за порадою до свого керівника* (курсив наш. – Автор)» [2, ст. 18].

Отже, ми бачимо, що міжнародний стандарт визначає три критерії, за якими державний службовець може отримувати подарунки. Це «традиційна гостинність», «незначні подарунки» та порада керівника.

Стосовно *«знаків уваги»*, то цей стандарт розкиданий по кількох статтях Модельного кодексу, а саме:

– державний службовець не повинен зловживати своєю посадою на користь своїх особистих інтересів (стаття 8);

– державний службовець зобов'язаний попереджувати будь-які реальні чи потенційні конфлікти інтересів, а якщо вони виникли, то негайно про них попереджувати керівництво (стаття 13);

– державний службовець не повинен дозволити собі опинитись або бути під загрозою перебування у ситуації, коли він чи вона зобов'язаний повернути послугу якійсь особі чи органу (стаття 20);

– державний службовець не повинен намагатись вплинути з особистих мотивів на жодну особу чи орган, в тому числі інших державних службовців, шляхом використання службового становища або шляхом пропонування їм персональних переваг (стаття 21) тощо.

Але, у Модельному кодексі у статті 19 прописаний дуже цікавий правовий стандарт, який визначає процесуальні аспекти поведінки службовця якщо він опинився у ситуації пропозиції неналежної переваги. Стандарт прописує покрокові дії посадовця, а саме:

– відмовитись від переваги; не має потреби приймати її для використання як доказ;

– спробувати ідентифікувати особу, що зробила пропозицію;

– уникати тривалих контактів, але знання про причини пропозиції можуть бути корисні під час доказування;

– якщо неможливо відмовитись від подарунка або повернути його особі, що його надала, він повинен бути збереженим, але протягом як можна коротшого періоду часу;

– отримати свідків, якщо це можливо, таких як колеги, що працюють поряд;

– приготувати як можна швидше письмову доповідну щодо спроби, бажано у офіційному блокноті;

– повідомити про спробу як можна швидше своєму керівнику або безпосередньо правоохоронним органам;

– продовжувати працювати нормально, особливо щодо справ, які мають стосунок до зробленої пропозиції.

Отже, можна констатувати, що міжнародний стандарт визначив лише основні кроки, але далеко не всі, даючи можливість законодавцям на національних рівнях значно доповнити їх або розширити, що ми далі й дослідимо, знову ж таки, на прикладі законодавчих актів Великої Британії, Чеської Республіки, ФРН, Литви та Польщі.

У Кодексі державної служби Великої Британії (The Civil Service code) про отримання подарунків та інших знаків уваги йдеться у першому стандарті поведінки державного службовця, який визначено через категорію *«порядність»* (integrity). Дотримуючись *порядності,* державний службовець *не повинен приймати подарунки чи знаки гостинності* чи отримувати інші вигоди від будь-кого, що може бути розумно розцінено як компрометація його особистого судження чи чесності [3].

Отже, ми бачимо, що міжнародний стандарт імплементований у британське законодавство у загальних рисах, без натяку на види подарунків, характер знаків уваги, їх кількості, вартості тощо. Інакше кажучи, правовий припис зроблено у вигляді загальної заборони, що може бути розцінено як повна відсутність будь-якого можливого розгляду питань стосовно отримання посадовцем незначного подарунку, мізерної незаконної вигоди або скромних знаків уваги. Це дійсно характеризує особливість поглядів британського законотворця на проблему.

Інша особливість пов'язана з тим, що крім отримання подарунків та певних знаків уваги, британський законодавець, розширюючи міжнародний стандарт, намагається також врегулювати отримання подарунків не тільки поліцейськими-фізичними особами, а й поліцейськими органами як юридичними особами. Так, у Законі Великої Британії «Про поліцію» 1964 р. (Police Act) зазначено, що у зв'язку з виконанням будь-яких своїх функцій поліцейський орган може приймати грошові подарунки або позику (acceptance of gifts and loans) іншого майна на таких умовах, які орган вважає за потрібне, у тому числі на умовах комерційного спонсорства будь-якої діяльності поліцейського органу або поліцейських сил [4, ст. 53 «B»].

Здається, що таке розширення міжнародного стандарту цілком виправдано, бо за рахунок спонсорства поліцейські органи можуть більш ефективного виконувати свої завдання, а детальне правове регулювання цього напрямку

виключить можливі зловживання з боку посадових осіб поліцейських органів.

Особливістю чеського законодавства стосовно *отримання подарунків або знаків уваги* є те, що в обох кодексах етики (Кодекс етики Уряду та Кодекс етики посадових осіб та службовців державного управління) робиться спроба деталізувати та розширити міжнародні стандарти через категорію *«корупція»* аж до визначення граничної вартості подарунку або послуги. Так, у Кодексі етики уряду ці моменти визначено у дев'ятьох пунктах статті 12. Основні моменти цієї статті такі:

– працівник не має права вимагати подарунки, він повинен запобігати ризикам корупції, шахрайства та небажаним зовнішнім впливам, які можуть загрожувати належному виконанню роботи;

– працівник запобігає виникненню відносин і ситуацій, за яких він відчував би чи міг би відчути себе зобов'язаним відшкодувати подарунки, інші переваги чи результати так званих «пожертв»;

– працівник уникає відносин взаємної залежності та неправомірного впливу інших осіб (клієнталізм, кумівство тощо), які можуть загрожувати його неупередженості;

– працівник не може приймати подарунки або пожертви, якщо їхня вартість перевищує суму 300 чеських крон;

– у випадку пропозиції подарунку або послуги, вартість якого перевищує 300 чеських крон, державний службовець складає протокол, у якому зазначає ім'я або прізвище дарувальника, опис подарунка, причину, з якої він йому був піднесений, та причину, з якої він не прийняв його, а якщо вартість не перевищує 300 чеських крон, то він робить певний запис про цей факт, також зазначаючи ім'я або прізвище дарувальника, опис подарунка, причину, з якої він був прийнятий;

– не вважаються подарунками прості соціальні послуги, що надаються під час соціальних чи протокольних заходів, якщо вони пропорційні їх призначенню та вартості. Також подарунками не вважається дрібна рекламно-промоційна продукція;

– якщо працівник передбачає наради або операції з ризиком корупції чи шахрайства або роботи з елементами лобіювання, він проводить їх у присутності хоча б одного зі своїх співробітників. Про таку нараду працівник складає протокол, у якому зазначає ім'я або імена, прізвища осіб, з якими він мав справу, ім'я або імена, прізвища інших осіб, які були присутні на нараді, опис і мету зустрічі та, у відповідних випадках, причину, з якої він бере на себе ризик корупції чи шахрайства [5, ст. 12]. Також докладно через категорію *«корупція»* всі ці моменти визначено й в Кодекс етики посадових осіб та службовців державного управління.

Отже, на підставі вищезазначених посилань на нормативно-правові акти можна яскраво уявити, як чеський законодавець намагається якомога більше деталізувати міжнародний стандарт, фактично розширюючи його з власного погляду на проблему корупції та протидії їй.

Найбільш адекватно міжнародний стандарт щодо неможливості отримання державними посадовцями подарунків або інших знаків уваги визначено у Федеральному Законі ФРН «Про державних службовців» [6, ст. 71]. Стаття, яка має назву «Заборона на отримання нагород, подарунків та інших благ» (Verbot der Annahme von Belohnungen, Geschenken und sonstigen Vorteilen), прямо без жодних умов забороняє державним службовцям вимагати, обіцяти або приймати будь-які винагороди, подарунки або інші вигоди для себе або третіх осіб у зв'язку з їхньою діяльністю та, що особливо цікаво, *навіть після припинення їхньої служби.* Як виняток це може бути здійснено лише за згодою керівника вищого службового органу.

Службовець, який порушив заборону, повинен на вимогу повернути те, що він отримав у результаті порушення обов'язків, якщо тільки у кримінальному процесі не було прийнято рішення про конфіскацію доходів від злочину або про перехід доходу у власність держави якимось іншим чином. Положення Цивільного кодексу ФРН про повернення незаконного збагачення застосовуються відповідно до обсягу вимоги про повернення. Обов'язок повернення включає також надання інформації про види, обсяги та місцезнаходження того, що було незаконно отримано.

Отже, у Федеральному Законі ФРН ми не бачимо конкретних визначень щодо найменшої можливості отриманні подарунків, їх кількості, вартості тощо. Дуже цікавий аспект розширення міжнародного стандарту виглядає у правовому приписі, що державному службовцю заборонено отримувати подарунки та інші блага *після закінчення або припинення служби*. Це справді виглядає як правове ноу-хау німецького законодавця.

У порівнянні із законодавством Великої Британії, Чеської Республіки та Федеративної Республіки Німеччини, що ми проаналізували вище, особливістю Закону Литовської Республіки «Про держану службу Литовської Республіки» [7] є те, що в ньому дуже лаконічно і без зайвих слів імплементовано міжнародний стандарт стосовно заборони отримання державними службовцями *подарунків та інших благ* під час виконання завдань служби. Так, у пункті 9 статті 3 Закону, де розкривається категорія «порядність», зазна-

чено, що державний службовець повинен поводитися бездоганно, *не приймати подарунків, грошей чи послуг, виняткових пільг та знижок від осіб чи організацій, які прагнуть вплинути, коли він перебуває на посаді.* Цей правовий припис навіть не повторюється і не дублюється в інших законодавчих актах про організацію та діяльність державних та правоохоронних органів, в тому числі й в Законі «Про поліцію Литовської Республіки». Здається, що литовський законодавець вважає достатнім загальний правовий припис із Закону «Про держану службу Литовської Республіки» для регулювання діяльності всіх державних службовців.

Але, у Законі «Про поліцію Литовської Республіки» є дуже цікава стаття, пов'язана із наданням права підрозділам внутрішньої безпеки на проведення відносно поліцейського так званої «таємної» або «негласної» перевірки, під час якої може бути застосовано юридичну провокацію у вигляді створення ситуації або пред'явлення документів, що не відповідають дійсності, та/або можуть бути залучені (за їх згодою) особи, які не працюють у поліції, та/або створюється ситуація, для вирішення якої перевірена посадова особа повинна вжити передбачених законодавством дій та (або) заходів тощо [8, ст. 15]. Цілком резонно, що під час такої «таємної перевірки» посадовій особі може бути запропонований *«подарунок або інша перевага»* з метою фіксації його реакції на «пропозицію». На нашу думку, наявності подібного правового припису, що має суттєве «функціонально-діяльнісне наповнення» у законодавчому акті цілком достатньо, щоб не дублювати припис про заборону отримання подарунків та інших послуг із Закону «Про держану службу Литовської Республіки».

Особливістю законодавства Республіки Польща щодо прийняття державними службовцями *подарунків або іншої вигоди* полягає в тому, що у загальному вигляді вони не визначаються правовими нормами у Законі РП «Про державну службу». Здається, що польський законодавець обмежується правовим приписом про те, що на державну службу приймаються перевірені через попередній досвід роботи особи *з бездоганною репутацією* [9, ст. 4]. Такі особи, на думку законодавця, в принципі не можуть приймати подарунки або незаконно збагачуватися, хоча у Законі є багато статей про відповідальність державних службовців за скоєння інших адміністративних або кримінальних правопорушень, пов'язаних із несенням служби. Польський законодавець розглядає правопорушення, пов'язані із отриманням подарунків або іншої вигоди, у площині етичних норм поведінки службовця. Ось чому, приймаються «Методичні вказівки з дотримання правил державної служби та правил етики корпусу державної служби» (наказ № 70 Голови Ради Міністрів від 06.10.2011), де зазначається, що дотримуючись принципу непідкупності, член корпусу державної служби не приймає жодної вигоди від осіб, причетних до справ, що він проводить [10, ст. 4]. Немає правових приписів й в Законі РП «Про поліцію», хоча у Главі 10 про дисциплінарну та кримінальну відповідальність співробітників поліції до порушень службової дисципліни віднесено «зловживання службовим становищем з метою отримання фінансової чи особистої вигоди» [11, п. 3, ст. 132].

Висновки. Розглянувши зарубіжний досвід імплементації міжнародно-правового стандарту щодо протидії корупції з боку посадових осіб судових та правоохоронних органів в аспекті отримання подарунків та інших знаків уваги, можна констатувати, що кожна країна із властивими лише їй особливостями визначає правовими приписами у своєму законодавстві правила поведінки в певних ситуаціях. Цей підхід зрозумілий, бо не існує та й не може існувати імперативного обов'язку дублювати у повному обсязі міжнародні стандарти.

Література

1. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. Прийнятий 23 липня 1996 р.. *Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію.* Київ: Школяр, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text

2. Модельний кодекс поведінки державних службовців. Рекомендація R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року). URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf.

3. Statutory guidance: The Civil Service code. Published 30 November 2010. Last updated 16 March 2015. URL: https://www.gov.uk/government/publications/civil-service-code/the-civil-service-code

4. Police Act 1964. UK Public General Acts, 1964 c. 48. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1964/48/contents

5. Etický kodex Úřadu vlády ČR. Rozhodnutn vedoucího Úřadu vlády ČR č. 13/2016, kterým se vydává Etický kodex Úřadu vlády České republiky ve znění Rozhodnutí vedoucího Úřadu vlády ČR č. 7/2019 ze dne 9. května 2019 a rozhodnutn vedoucnho Úřadu vlády č. 4/2021 ze dne 20. září 2021. URL: https://www-vlada-cz.translate.goog/cz/urad-vlady/eticky-kodex/eticky-kodex-zamestnancu-uradu-vlady-cr-100436/?_x_tr_sl=cs&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

6. Bundesbeamtengesetz vom 5. Februar 2009 (BGBl. I S. 160), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 28. Juni 2021 (BGBl. I S. 2250) gednder worden ist. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bbg_2009/BJNR016010009.html

7. LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBĖS TARNYBOS ĮSTATYMAS. 1999 m. liepos 8 d. Nr. VIII-1316, Vilnius. Valstybės žinios, 1999-07-30, Nr. 66-2130. URL: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D3ED3792F52B/asr

8. LIETUVOS RESPUBLIKOS POLICIJOS ĮSTATYMAS. 2000 m. spalio 17 d. Nr. VIII-2048. Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2020-07-01 iki 2022-12-31. Įstatymas paskelbtas: Žin. 2000, Nr. 90-2777; Žin. 2000, Nr. 101-0, i. k. 1001010ISTAIII-2048. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111665/asr

9. USTAWA z dnia 21 listopada 2008 r. O służbie cywilnej. (Dz. U. Nr 227, poz. 1505, z pyźn. zm.). URL: https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/ustawy/125_u.htm

10. ZARZĄDZENIE Nr 70 PREZESA RADY MINISTRYW z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/wytyczne-w-zakresie-przestrzegania-zasad-sluzby-cywilnej-oraz-w-sprawie-17740219

11. Ustawa o Policji. Stan prawny aktualny na dzień: 02.12.2022. Dz.U.2021.0.1882 t.j. -Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. URL: https://lexlege.pl/ustawa-o-policji/

Анотація

Гавриленко В. В. **Імплементація міжнародних принципів щодо протидії корупції у національне законодавство: європейський досвід.** – Стаття.

У статті досліджується зарубіжний європейський досвід імплементації міжнародно-правових стандартів щодо протидії корупції у сфері правоохоронної діяльності в аспекті неправомірного прийняття посадовими особами подарунків або отримання інших знаків уваги. Аналізуються міжнародні документи, національні законодавчі та інші нормативно-правові джерела декількох європейських країн (Великої Британії, Чеської Республіки, Федеративної Республіки Німеччини, Литовської Республіки та Республіки Польща) з метою порівняння досвіду імплементації міжнародно-правового стандарту у діяльність співробітників судових та правоохоронних органів. Зазначено, що зарубіжне законодавство зобов'язує держслужбовців взагалі та представників судових та правоохоронних органів зокрема неухильно виконувати положення міжнародних документів та національного законодавства у своїй повсякденній діяльності щодо неправомірного отримання подарунків або інших знаків уваги. Цей аспект є складовою дуже важливого напрямку у визначенні міжнародного стандарту стосовно протидії корупції серед представників державних та інших правоохоронних органів. З'ясовано, що за певних обставин відповідно до чітких правових приписів міжнародних стандартів та національного законодавства посадові особи все-таки мають можливість отримувати подарунки та знаки уваги, але за однією умовою, що вони не вплинуть на виконання посадовцями своїх функцій, здійснення своїх обов'язків і прийняття рішень. Обґрунтовано, що вирішення дилеми коли заборонити, а коли дозволити посадовцям отримання подарунків та інших знаків уваги знаходиться у площині розв'язання протиріччя між збереженням бездоганної репутації або честі мундира та дотриманням правил традиційної гостинності та ввічливості.

Робиться висновок, що зарубіжний досвід імплементації міжнародно-правового стандарту щодо протидії корупції з боку посадових осіб судових та правоохоронних органів в аспекті отримання подарунків та інших знаків уваги, свідчить про те, що кожна країна із властивими лише їй особливостями визначає правовими приписами у своєму законодавстві правила поведінки в певних ситуаціях. Цей підхід зрозумілий, бо не існує та й не може існувати імперативного обов'язку дублювати у повному обсязі, буква в букву міжнародні стандарти в національне законодавство.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, протидія корупції, неправомірне отримання подарунків або інших знаків уваги, імплементація, національний правопорядок, судові та правоохоронні органи.

Summary

Gavrylenko V. V. **Implementation of international anti-corruption principles into national legislation: European experience.** – Article.

The article examines the European experience of implementing international legal standards for combating corruption in law enforcement in terms of unlawful acceptance of gifts or other favors by officials. International documents and national legislative and other regulatory sources of several European countries (the United Kingdom, the Czech Republic, the Federal Republic of Germany, the Republic of Lithuania, and the Republic of Poland) are analyzed in order to compare the experience of implementing an international legal standard in the activities of judicial and law enforcement officers. The author notes that foreign legislation obliges civil servants in general and representatives of judicial and law enforcement agencies in particular to strictly comply with the provisions of international documents and national legislation in their daily activities regarding the unlawful receipt of gifts or other favors. This aspect is part of a very important area in defining an international standard for combating corruption among representatives of state and other law enforcement agencies. It is found that under specific circumstances and well-defined legal requirements of international standards and national legislation, officials still have the opportunity to receive gifts and favors so long as they do not affect the performance of their functions, duties and decision-making. It is substantiated that the solution to the dilemma of when to prohibit and when to allow officials to receive gifts and other favors lies in the plane of resolving the contradiction between maintaining an impeccable reputation or the honor of the regiment and observing the rules of traditional hospitality and courtesy.

The author concludes that the foreign experience of implementing the international legal standard on combating corruption by judicial and law enforcement officials in terms of receiving gifts and other favors shows that each country, with its own peculiarities, determines the rules of conduct in particular situations by legal provisions in its legislation. Such an approach is unambiguous because there is no mandatory obligation to duplicate international standards in full, letter for letter, in national legislation.

Key words: international legal standards, anti-corruption, unlawful receipt of gifts or other favors, implementation, national legal order, judicial and law enforcement agencies.

УДК 341
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.32

Я. С. Григоров
orcid.org/0009-0006-5264-0132
студент ІІ курсу факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослав Мудрого

В. О. Шульга
orcid.org/0000-0002-2482-849X
доктор філософії,
асистентка кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослав Мудрого

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ, ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЇХ ЗАХИСТУ

Постановка проблеми. Біженець – це особа, яка, маючи обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань через свою расу, релігію, національність, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання, перебуває поза межами своєї країни громадянства та не може або не хоче скористатися захистом цієї країни, або не бажає повернутись до неї через ці ж побоювання. Біженці, як особи, які через загрози змушені були залишити свої домівки, потребують гарантій захисту їхніх прав, а також спеціального правового статусу, який повинен бути визначений на міжнародному рівні.

Проблема захисту прав біженців полягає у необхідності розробки взаємодіючої та взаємопов'язаної системи міжнародних механізмів правового захисту. Така система повинна гарантувати реалізацію прав таких осіб, розвиток міжнародних інститутів, а також соціальну підтримку в країнах, що приймають. Міжнародний захист перш за все визначається загальними правовими принципами, які повинні забезпечити біженцям можливість реалізації їхніх основних прав та свобод. Виходячи з цього, однією з головних проблем сучасного міжнародного права є створення таких норм, які можуть бути інтегровані в національне законодавство держав, завдяки яким біженці зможуть реалізувати свої права без перешкод.

Актуальним залишається питання політичної волі країн у наданні притулку. Держави часто можуть бути неготовими приймати велику кількість біженців через збільшення навантаження на державний бюджет, що суттєво впливає на здатність країн забезпечити біженців соціальною стабільністю.

Мета дослідження – окреслити загальні міжнародні засади щодо надання захисту біженцям та визначити їх правовий статус. Окремо приділяється увага розгляду міжнародно-правових актів та діяльності Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, визначенню інтеграції міжнародних правових норм у внутрішнє законодавство держав, які приймають та надають правовий захист шукачам притулку.

Стан опрацювання проблематики. Потреба у дослідженні та вдосконаленні міжнародної системи прав біженців привернула увагу науковців протягом останніх десятиліть. У зв'язку із з чим можна проаналізувати, що питання, пов'язані із правовим захистом стали достатньо актуальними для сьогодення. Проблематиці міжнародного захисту прав біженців приділяли увагу А. Л. Священук, І. О. Сорока, Н. І. Ногас, О. А. Малиновська, О. Г. Козинець, В. І. Чуєнко, О. О. Городецький, О. А. Гончаренко, О. Р. Поєдинок. Детально аналізував роботу Управління Верховного комісара ООН у справах біженців І. М. Алмаші.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний захист прав біженців є актуальним питанням в сучасному правовому середовищі, що комплексно охоплює сукупність принципів і норм, які спрямовані на забезпечення прав і свобод осіб, які змушені залишити свою рідну країну через страх переслідувань, війни чи насильства.

Першим логічним кроком задля з'ясування загальних засад правового захисту осіб, які шукають притулок, слід розглянути їх міжнародно-правовий статус. Ключовим питанням одразу є визначення яка саме особа є біженцем.

Міжнародно-правовий статус біженця – це сукупність прав і обов'язків, закріплених у міжнародних договорах, що визначають особу як біженця, умови набуття цього статусу, а також гарантії їх захисту. Стаття 1 Конвенції про статус біженця (далі – Конвенція 1951 року) надає нам наступне визначення цього терміну: біженцем – є особа, яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів перебуває за межами кра-

© Я. С. Григоров, В. О. Шульга, 2025

їни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань. Проте, стаття 1 має певну специфіку визначення поняття: в ній додатково вказано: «внаслідок подій, які відбулися до 1 січня 1951 р.». У пункті В цієї ж статті додається, що подіям слід вважати такі, які відбулися або в Європі, або в Європі і інших місцях саме до 1 січня [1]. Фактично, на момент, коли Конвенція була підписана, її положення встановили граничну дату, до настання якої, особа, яка стала жертвою певних подій, могла вважатися біженцем. Це визначало те, що особи, які були вимушені залишити країну своєї національності, після 1 січня 1951 року не змогли би підпадати під дію цієї Конвенції. Ця проблема була вирішена із прийняттям Протоколу щодо статусу біженців 1967 року, в якому зазначалось, що із визначення поняття «біженець» виключається встановлена часова межа [2].

Однак, важливою складовою є визнання правового статусу біженця відповідною державою, оскільки законодавство кожної країни може встановлювати додаткові критерії щодо осіб, які можуть його набути.

Для правильного визначення статусу біженця важливо розмежувати із схожим з ним статусом «шукач притулку». А. Й. Головач пропонує нам визначати біженця як особу, яка вже отримала захист у державі. Натомість, шукачі притулку – це окрема категорія осіб, яка вже звернулась щодо надання допомоги про захист, але ще з якихось причин не визнана біженцем, і буде перебувати у такому статусі, до моменту, поки не буде задоволене відповідне клопотання про надання притулку та захисту [3, с. 476]. І. О. Сорока додає нам на те, що шукачі притулку знаходяться у «підвішеному міжнародно-правовому стані», коли особа офіційно ще не визнана біженцем, проте за наявності обґрунтованих підстав побоюватись стати жертвою, перебуває за межами країни своєї національної належності [4, с. 180].

Виходячи із положень Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року можна виокремити низку ознак, за допомогою яких ми можемо визнати конкретну особу шукачем притулку:

– Особа була вимушена покинути країну своєї національної приналежності внаслідок відповідних подій та обставин, що склалися проти неї;

– У цієї особи є обґрунтовані підстави побоюватися стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів;

– Ця особа не бажає або не в змозі користуватися захистом країни, до якої вона приналежить;

– Або це може бути особа, яка не має громадянства, проте була змушена покинути країну свого місця проживання, і не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок побоювань стати жертвою внаслідок відповідних подій.

Наразі сторонами Конвенції 1951 року є 145 держав. До Протоколу 1967 року приєдналися 146 держав. Тобто, це ті країни, які прийняли на себе зобов'язання створити для біженців такі умови перебування, як і для власних громадян.

На рівні користування правами, сучасна доктрина визнає 3 основі групи прав:

– Права, які встановлені міжнародним інститутом захисту;

– Права, які надаються біженцям нарівні з громадянами відповідної держави, що приймає;

– Права, які надаються біженцям нарівні із іноземцями, які законно знаходяться в країні перебування [5, с. 204].

Щодо прав, які встановлюються міжнародними інститутами, то вони є загальнообов'язковими і визначають загальні принципи, що захищають гідність, свободу, рівність та безпеку кожної особи, незалежно від її міжнародно-правового статусу. Конвенція 1951 року, як основний міжнародний спеціалізований акт визнає наступні права саме за біженцями відповідно до їх статусу:

– Право на свободу сповідувати свою релігію і надавати своїм дітям релігійне виховання (ст. 4);

– Право на придбання а також оренди рухомого та нерухомого майна (ст. 13);

– Право вільного звернення до суду (ст. 16);

– Право на працю за наймом або роботу на власному підприємстві (ст. 17, 18);

– Право на отримання пайків в країнах, де такі запроваджені, на рівні із громадянами цієї ж країни (ст. 20);

– Право на житло (ст. 21);

– Право на отримання початкової освіт, визнання іноземних атестатів, дипломів та ступенів, звільнення від плати за право навчання та зборів, а також щодо надання стипендій (ст. 22);

– Право на винагороду за працю, у такому становищі, в якому перебувають і громадяни відповідної країни (ст. 24);

Проте, у кожного шукача притулку залишаються і обов'язки перед державою, на території якої він перебуває. Стаття 2 Конвенції 1951 року визначає, що всі біженці повинні дотримуватися законів та розпоряджень країни, в якій вони знайшли свій захист, а також заходів, які застосовуються для підтримання громадського порядку. Натомість, на противагу, держави

повинні утримуватися від будь-якої дискримінації таких осіб за ознакою їхньої раси, релігії або країни походження (стаття 3 Конвенції 1951 року). Важливим аспектом правовідносин є 2 негативних зобов'язання зі сторони держав, які вони приймають на себе, а саме:

1) Утримання від депортації шукачів притулку, особливо до країни національної приналежності, що відповідає міжнародно-правому принципу неповернення. Цей принцип встановлений у ч. 1 ст. 33 Конвенції 1951 року, оскільки в такому випадку держави ставлять під загрозу життя або свободи осіб, які були вимушені покинути країни свого національного походження. Однак, встановлений Конвенцією 1951 року цей принцип не застосовується до осіб, які:

– Були визнані суспільно-небезпечними і становлять небезпеку для країни, на території якої вони перебувають;

– Були засуджені за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо розглядати ст. 33 Конвенції 1951 року, то можна дійти висновку, що в ній встановлено, з одного боку, основоположний принцип захисту біженців від прямої загрози, а, з іншої сторони, – ч. 2 ст. 33 визначає право держав на превентивні міри щодо суспільно-небезпечних осіб, які становлять загрозу внутрішньонаціональній безпеці.

2) Утримання від переслідування, кари або обмеження прав осіб, які подали клопотання щодо надання притулку. Цей принцип тісно пов'язаний із загальновизнаним правом кожної людини звернутися за захистом. Стаття 14 Загальної декларації прав людини визнає за кожним, хто шукає притулок, можливість скористатися захистом від переслідування у інших країнах [6]. Забезпечення цього обов'язку гарантує таким особам безпеку від подальших загроз без ризику бути покараними за спробу врятувати своє життя.

Міжнародно-правовий захист біженців – це система взаємопов'язаних і взаємодіючих норм та інститутів міжнародного права, спрямованих на забезпечення безпеки, прав і свобод осіб, які були вимушені залишити країну своєї національної приналежності через певні події, які пов'язані із переслідуванням таких осіб.

Поєднання норм та інститутів міжнародного права при їх взаємодії утворює механізм захисту біженців. Він ґрунтується на міжнародних актах і діяльності органів, які забезпечують реалізацію прав та здійснюють контроль за їх дотриманням з боку виконання зобов'язань державами. До такого механізму в першу чергу відносяться універсальні правозахисні органи. Сучасна доктрина виокремлює два рівні, на якому біженці можуть скористатися захистом своїх порушених прав: на регіональному та наднаціональному [7, с. 113].

Регіональний захист ґрунтується на законодавчих та правових механізмах, діючих у рамках конкретних географічних регіонів. Він передбачає створення міжнародних угод та організацій, які відповідають за захист шукачів притулку на рівні окремих континентів або організації груп держав. Так, в межах країн Європи діє Європейська конвенція з прав людини, а контроль за її дотриманням здійснює Європейський суд з прав людини. На Африканському континенті у минулому столітті були прийняті Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. та Конвенція щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африканському союзі 1969 р.; обидва ці документи виступають основними правовими механізмами реалізації захисту прав в Африці, нагляд за дотриманням яких виконує Африканська комісія з прав людини і народів.

Наднаціональний рівень захисту прав біженців передбачає міжнародне співробітництво на глобальному рівні, що включає в себе створення міжнародних конвенцій та організацій, здатних забезпечити права в усіх країнах. Ключову роль в цій сфері відіграє Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН). До постійно діючих органів апарату якого входить Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців [8, с. 108]. Це спеціалізований орган, діяльність якого полягає у захисті прав та надання допомоги біженцям, вимушеним переселенцям, особам без громадянства та шукачам притулку у всьому світі. Відповідно до ст. 35 Конвенції 1951 року, договірні держави зобов'язуються співпрацювати з Управлінням Верховного комісара у справах біженців або з будь-якою іншою організацією, що входить до складу ООН. Відповідне співробітництво здійснюється з метою нагляду за виконанням положень Конвенції. Воно полягає у визначеній ч. 2 цієї ж статті відповідного обов'язку для договірних держав регулярно звітувати статистичні дані та відомості про стан біженців, внутрішньонаціональні закони, які їх стосуються та надавати інформацію щодо виконання положень Конвенції. Така форма співпраці дає змогу здійснювати контроль щодо розробки та впровадження національного законодавства, яке повинно відповідати стандартам міжнародного права.

Як окремий орган захисту прав на наднаціональному рівні виступає Міжнародний суд. Він розглядає справи, які стосуються порушення прав біженців, і може ухвалювати обов'язкові для виконання рішення, йому ж надається право і тлумачити положення Конвенції. Згідно із ст. 38, якщо між країнами, які підписали Конвенцію 1951 року, виникає спір про її зміст або застосування, і вони не можуть вирішити це

питання самостійно, кожна зі сторін має право звернутися до суду. Певною мірою це положення виступає як своєрідна «гарантія», щодо виконання міжнародних зобов'язань, які ґрунтуються на змісті Конвенції 1951 р.

Висновки. Дослідження засвідчують той факт, що питання міжнародно-правового статусу та гарантій захисту біженців становлять одну з актуальних сфер сучасного міжнародного права. Конвенція 1951 р. та Протокол 1967 р. залишаються основоположними документами, які визначають правовий статус, гарантії недискримінації, свободи пересування, а також визнані на міжнародному рівні права: на освіту, працю та захист від примусового видворення до країн, де існує загроза життю чи свободі людини. Передусім саме положеннями Конвенції закріплене універсальне міжнародне визначення поняття «біженець» і встановлено ключові критерії набуття цього статусу.

Забезпечення реалізації своїх прав біженцями покладається не лише на держави, але й на механізмі міжнародного захисту, які мають дворівневу систему та включають як універсальні наднаціональні інститути (УВКБ ООН, Міжнародний Суд), так і регіональні (ЄСПЛ, Африканська комісія з прав людини), що становлять систему захисту порушених прав. Важливу роль наднаціонального рівня має головний орган апарату ООН, – Управління Верховного Комісара з питань прав біженців, який займається захистом і підтримкою біженців, внутрішньо переміщених осіб, осіб без громадянства та шукачів притулку по всьому світу. Функції УВКБ ООН пов'язанні із контролем дотримання державами-учасниками Конвенції своїх зобов'язань, у тому числі шляхом аналізу звітів та сприяння в реалізації міжнародний норм на рівні імплементації міжнародних стандартів прав людини до національних законодавств країн-учасників.

Література

1. Конвенція про статус біженців: міжнародний документ від 28 липня 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#o199 (дата звернення: 12.04.2025)

2. Протокол щодо статусу біженців: міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (дата звернення: 12.04.2025)

3. Головач А. Й. Співвідношення інституту притулку та інституту біженців у міжнародному та національному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 473–478. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.05.87

4. Сорока І. О. До питання про визначення поняття «шукач притулку» в міжанродному праві. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3. С. 179–183. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.2.32

5. Турчин А. В., Турчин Н. В. Права та захист біженців у міжнародному праві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №3. С. 212–218.

6. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.04.2025)

7. Ногас Н. Міжнародний захист прав біженців і переміщених осіб. Актуальні проблеми правознавства. 2024. №1. С. 110–116. DOI: 10.35774/app2024.01.110

8. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. Харків : ФОП Голембовська О.О., 2018. 325 с.

Анотація

Григоров Я. С., Шульга В. О. **Міжнародно-правовий статус біженців, загальні засади їх захисту.** – Стаття.

Стаття розглядає загальні правові засади захисту біженців у рамках міжнародного права. У сучасному світі питання захисту прав є однією з найбільш актуальних тем міжнародного права. Останнім часом, через зростання кількості міжнародних збройних конфліктів, переслідувань, порушень прав, багато людей були вимушені залишити свої домівки та шукати захист власного життя та свободи в інших країнах. З кожним роком їх чисельність зростає, значний приріст біженців у європейських країнах припав на 2022 рок із початком збройної агресії проти України. Тому це питання викликає постійний інтерес у науковому середовищі.

Однак, незважаючи на наявність міжнародних стандартів, проблема захисту біженців залишається актуальною, оскільки країни, що їх приймають, часто стикаються з труднощами у виконанні своїх зобов'язань через політичні, економічні чи соціальні чинники. Ситуація, яка склалась за останні десятиліття створює потребу в розвитку механізму правового захисту біженців на міжнародному рівні.

У статті аналізуються норми, встановлені міжнародним правом, які визначають обов'язки держав щодо забезпечення правами людей, котрі були вимушені шукати притулок в інших країнах. Розглядаються питання визначення статусу біженця, їх прав та свобод, а також проблеми міжнародно-правового захисту. Зокрема, особлива увага приділяється Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців 1967 року. Проте, зазначається, що не всі держави підписали ці документи, що обмежує правовий вплив нормативних актів. Автори також аналізують роль міжнародних організацій, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, яке надає гуманітарну допомогу та працює над вдосконаленням системи міжнародного захисту біженців.

Окрема увага приділяється труднощам, з якими стикаються шукачі притулку, зокрема, з рядом юридичних проблем, які ускладнюють реалізацію їх прав в країнах, що приймають. До того ж, не всі держави дотримуються міжнародних стандартів захисту біженців, оскільки у країнах, які не ратифікували або не виконують міжнародні угоди, статус біженця може бути не визначений, і особа може не мати підстав для отримання притулку.

Ключові слова: біженець, права людини, захист прав, правовий статус біженця, шукач притулку.

Summary

Hryhorov Ya. S., Shulga V. O. **International legal status of refugees, general principles of their protection.** – Article.

The article examines the general legal principles of refugee protection under international law. In today's world, the issue of protection of rights is one of the most pressing topics in international law. In recent years, due to the growing number of international armed conflicts, persecutions, and violations of rights, many people have been forced to leave their homes and seek protection of their lives and freedom in other countries. Their number is growing every year, with a significant increase in refugees in European countries in 2022 with the outbreak of armed aggression against Ukraine. Therefore, this issue is of constant interest in the scientific community.

However, despite the existence of international standards, the problem of refugee protection remains relevant, as host countries often face difficulties in fulfilling their obligations due to political, economic or social factors. The situation that has developed in recent decades creates a need to develop a mechanism for the legal protection of refugees at the international level.

The article analyses the norms established by international law that define the obligations of states to ensure the rights of people who have been forced to seek asylum in other countries. The issues of determining refugee status, their rights and freedoms, as well as the problems of international legal protection are considered. In particular, special attention is paid to the Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees. However, it is noted that not all states have signed these documents, which limits the legal impact of the regulations. The authors also analyse the role of international organisations, in particular the United Nations High Commissioner for Refugees, which provides humanitarian assistance and works to improve the international refugee protection system.

Special attention is paid to the difficulties faced by asylum seekers, in particular, a number of legal issues that make it difficult to exercise their rights in host countries. In addition, not all states adhere to international refugee protection standards, as in countries that have not ratified or implemented international agreements, refugee status may not be determined and a person may not have grounds for asylum.

Key words: refugee, human rights, protection of rights, legal status of a refugee, asylum seeker.

УДК 341.231.14
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.33

В. А. Іващенко
orcid.org/0000-0002-3230-8304
доктор юридичних наук,доцент,
завідувач кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ЗАХИСТ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ КОМПАНІЙ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. У добу глобалізації та цифрової трансформації нематеріальні активи, включаючи патенти, авторські права, торговельні марки, стають визначальним чинником економічної потужності компаній стабільності та конкурентоспроможності. Проте правові механізми їхнього захисту на національному рівні часто не встигають за розвитком технологій та змінами бізнес-середовища. Відсутність ефективних засобів захисту нематеріальних активів, або ж суперечливість у підходах національних судів призводить до пошуку компаніями правових механізмів захисту на рівні окремих міжнародних інституцій таких як Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція), та передбачений Конвенцією відповідний орган – Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Особливої актуальності проблема набуває в контексті впливу практики Європейського суду з прав людини, що розвиває стандарти захисту майнових прав, до яких належать і права на нематеріальні активи. Постає необхідність глибокого осмислення практики ЄСПЛ для формування ефективних національних механізмів охорони інтелектуальних прав компаній та забезпечення належного рівня правової визначеності.

Актуальність теми обумовлюється потребою у ґрунтовному аналізі рішень ЄСПЛ для удосконалення національних підходів до захисту нематеріальних активів та забезпечення ефективної реалізації прав компаній на інтелектуальну власність.

Стан дослідження. Проблематика захисту нематеріальних активів компаній у практиці Європейського суду з прав людини перебувала у полі наукового інтересу низки вітчизняних дослідників. Певні аспекти цієї теми були висвітлені у працях Н. Блажівської, Н. Фурлей, О. Розгон, В. Іващенка та інших учених, які аналізували переважно загальні питання трактування права власності. Разом із тим, системне дослідження захисту саме нематеріальних активів компаній у контексті сучасної практики ЄСПЛ потребує подальшої розробки.

Автор статті ставить за мету провести комплексний аналіз підходів ЄСПЛ до захисту нематеріальних активів компаній.

Виклад основного матеріалу. Ратифікувавши Конвенцію, Україна погодилася з обов'язковою юрисдикцією ЄСПЛ, який є спеціальним органом, створеним «для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією» [1]. Відповідно до ст. 32 Конвенції юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і Протоколів до неї [1].

Перший протокол набув чинності 18.05.1954 р. Ст. 1 Першого протоколу є однією з небагатьох статтй Конвенції, що безпосередньо передбачає захист прав юридичних осіб. Важливо звернути увагу на те, що не будь-яка юридична особа може звертатись із скаргами до Суду. Юридична особа, яка вважає, що її права, передбачені Конвенцією та протоколами до неї, було порушено, може звернутись із заявою, якщо вона є недержавною організацією в розумінні ст. 34 Конвенції [1; 2, 67]. Зауважимо, що компанія є юридичною особою та не залежно від організаційно-правової форми є інструментом реалізації права власності її засновника на частку передану до статутного капіталу, також компанія може володіти майном та іншими активами, у такий спосіб продовжуючи право власності її засновника. З огляду на це, питання захисту права власності, як на саму частку компанії, так і на нематеріальні активи що їй належать підпадають під дію ст. 1 Протоколу 1.

Перш ніж говорити про можливості застосування положень Конвенції визначимо, що ж є нематеріальним активом компанії.

Так, у національному законодавстві найбільш повний перелік та визначення нематеріальних активів міститься в «Положенні (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 № 242. Згідно з ним облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта певними групами: права користування природними ресурсами; права користування майном; права на комерційні позначення (права на

© В. А. Іващенко, 2025

торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо); авторське право та суміжні з ним права; інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо) [3]. Як ми бачимо перелік нематеріальних активів, що можуть бути у власності, чи володінні компанії є достатньо широкий, а відтак варто зосередитися на рішеннях які стосуються саме патентних прав та сфери промислової власності у розумінні положень Паризької конвенції.

Ст. 1 Протоколу 1 – «Захист права власності» передбачає, що «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [1].

До прикладу, ЄСПЛ у справі Маркс проти Бельгії, рішення від 13.06.1979 р., заява № 6833/74, зазначив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 Першого протоколу, по суті, гарантує право власності» [4].

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово вказував що, поняття «власність», що міститься в ч. 1 ст. 1 Першого протоколу, має автономне значення, що не обмежується власністю на фізичні речі, та не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві: деякі інші права та інтереси, наприклад борги, що становлять майно, можуть також розглядатись як «майнові права», а відтак – як «власність» для цілей указаного положення [5, с. 129]. Ширша деталізація поняття «майно» сформована у численній практиці ЄСПЛ у якій поняття власності та майна розширено і на нематеріальні активи, легітимні сподівання, вимоги щодо реалізації майнових прав. На підтвердження цієї тези наведемо приклад рішення ЄСПЛ. Так, здійснюючи тлумачення Конвенції ЄСПЛ у рішенні по справі Коперський проти Словаччини від 23.09.2004 р., заява № 44912/98 сформував правову позицію за якою «заявник може заявляти про порушення ст. 1 Першого протоколу тільки тією мірою, якою оскаржувані рішення стосуються його або його «майна» в сенсі цього положення, тобто майно має вже існувати. Хоча «майном» може бути не лише «існуюче майно», а й вимоги, щодо яких заявник може стверджувати, що він має принаймні «легітимні сподівання» на реалізацію майнового права» [6]. Виходячи з низки справ ЄСПЛ, сформував практику стосовно прав на нематеріальні активи прирівнюючи їх до речового права, у тому числі і законних сподівань щодо майна.

О. Розгон у своїй публікації також наголошує, що «Статтею 1 Протоколу № 1 захищається традиційна концепція власності, що включає рухоме та нерухоме майно (права in rem), взаємовідносини між приватними особами (права in personam), публічні взаємовідносини, інтелектуальну власність» [7, 170].

Разом із тим ЄСПЛ на відміну від національних судових практик. у трактуванні нематеріальних активів компанії та захисту прав на них у контексті ст. 1 Протоколу 1, застосовує інший підхід акцентуючи увагу саме на майновому компоненті. ЄСПЛ у своїх рішеннях застосовує поняття «майно» в розумінні ст. 1 Першого протоколу до патентів які є одним із ключових активів компанії, а подекуди і основним. Такий підхід значною мірою сформульований у справі. Сміт Клайн і French Laboratories Ltd проти Нідерландів. У вказаному рішенні ЄСПЛ зауважує, що за законодавством Нідерландів «власника патенту називають власником патенту і, що патенти вважаються, за умови положень Закону про патенти, особистою власністю, яка може бути передана та переприсвоєна» [8]. Комісія вважає, що патент підпадає під поняття «майно» в ст. 1 Протоколу № 1[8].

Таким чином ЄСПЛ зафіксував тісний зв'язок нематеріального активу з майновим правом визначивши єдиний розмір справедливої сатисфакції.

Ще одним кейсом який стосувався порушення патентних прав компанії, стала справа Tokel проти Туреччини (№ 23662/08, рішення від 9 лютого 2021 р.). Справа стосується нібито несанкціонованого використання запатентованого заявником винаходу – конвеєрної стрічкової системи для сушки чаю «Чайкуром» – Генеральним директоратом чайних підприємств, що було державним підприємством. У цій справі ЄСПЛ визнав, що використання державним підприємством Saykur запатентованої винахідником системи сушіння чаю без його дозволу порушило право власності заявника, гарантоване ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Суд підкреслив, що патент є формою власності, і держава має обов'язок захищати його від незаконного втру-

чання, навіть якщо порушником є державна структура [9].

Формулюючи практику щодо захисту нематеріальних активів у контексті ст. 1 Протоколу № 1. ЄСПЛ у своєму рішенні по справі Anheuser-Busch Inc. проти Португалії [10], констатує дію положення на торговельні марки, які є одним із різновидів нематеріального активу компанії. ЄСПЛ чітко визначив, що торговельна марка є «власністю» в розумінні ст. 1 Протоколу № 1, однак це стосується тільки зареєстрованої торгової марки відповідно до діючих національних законів. «До такої реєстрації заявник, звісно, має надію на набуття такої «власності», але не законно захищені «законні очікування» [10].

Особливістю цієї справи є те, що Суд у своєму рішенні розповсюджує дію положення ст. 1 Протоколу № 1. на торговельні марки, водночас не задовольняючи вимоги скаржника за положеннями ст. 1 Протоколу № 1. У рішенні констатується, що у «даній справі заявники головним чином скаржилися на спосіб, яким національні суди тлумачили та застосовували внутрішнє право у процесах між двома конкуруючими претендентами. Ці претензії необхідно розглянути на підставі вимог ст. 6 Конвенції, а не ст. 1 Протоколу № 1» [10]. Наведене положення з рішення доводить, що при підготовці скарги до ЄСПЛ необхідно враховувати, специфіку підходів до тлумачення судом обставин справи та нешаблонність у застосуванні положень Конвенції. Також, зазначене рішення є важливим, оскільки ЄСПЛ вперше визнав, що заявка на торговельний знак може бути захищена як «майновий інтерес» компанії. Але також підкреслив: такий інтерес не є абсолютним і підлягає оцінці залежно від обставин.

Подібна практика є непоодинокою, оскільки ЄСПЛ формулюючи вимоги щодо «прийнятності» скарги акцентує увагу на чіткості формулювання змісту права яке порушено та відповідності порушення тій чи іншій статті Конвенції.

Цікавою у контексті застосування ст. 1 Протоколу 1 є рішення ЄСПЛ у справі Kamoy Radyo Televizyon Yayıncılık ve Organizasyon A.Ş. проти Туреччини (заява № 19965/06) ЄСПЛ встановив порушення права на мирне володіння майном, гарантованого ст. 1 Протоколу 1 Конвенції. Турецька медіакомпанія Kamoy Radyo Televizyon володіла зареєстрованою торговельною маркою газети «Vatan». У 2002 році інша компанія – Bağımsız Gazetecilik – почала видавати газету з тією ж назвою. Kamoy звернулася до суду з вимогою припинити порушення її прав [11]. Однак у ході судового розгляду турецький парламент ухвалив закон, який дозволяв використовувати незареєстровані торговельні марки, що фактично легалізувало дії конкурента. Цей закон було застосовано ретроспективно, що призвело до відмови в задоволенні позову Kamoy. Суд встановив, що ретроспективне застосування нового законодавства порушило принцип справедливого балансу між інтересами суспільства та захистом права власності заявника. Зокрема, Kamoy втратила можливість захистити свою торговельну марку через законодавче втручання в процес, що вже тривав [11]. Це рішення підкреслює важливість захисту прав інтелектуальної власності та недопустимість ретроспективного законодавчого втручання, яке може порушити права сторін у судових процесах.

Цікавим, є той факт, що ЄСПЛ в рамках ст. 1 Протоколу 1. окремо виділяє ділову репутацію, точніше «добре ім'я», що теж є нематеріальним активом як компанії, так і осіб які займаються індивідуальною професійною діяльністю. У справі Ван Марле та інші проти Нідерландів від 26.06.1986 р., заяви №№ 8543/79, 8674/79, 8675/79, 8685/79 [12] заявники стверджували, що внаслідок дій держави відбулося зниження їх доходу та «вартість репутації їх бухгалтерських практик зменшилися. І саме це, завдало втручання у виконання їх права на мирне користування їх майном і частково позбавлено його без компенсації» [12]. На думку ЄСПЛ «завдяки власній праці заявники створили клієнтуру це мало в багатьох відношеннях характер приватного права і становило активи і, отже, майно у розумінні першого ст. 1 (P1-1») [12]. Як свідчить аналіз судового рішення, у даному випадку розглядається поняття ділової репутації, яка не обов'язково має бути пов'язана з зареєстрованим товарним знаком чи комерційним найменуванням. Така репутація набуває ознак нематеріального активу, що може бути юридично прирівняний до майнового блага.

Є. Блажівська у своїй публікації наголошує на активному формуванні практики ЄСПЛ з питань інтелектуальної всласності у контексті інших статей Конвенції. Зокрема щодо застосування ст. 6 «Право на справедливий суд» та ст. 13 ЄКПЛ «Право на ефективний засіб юридичного захисту» [13, с. 86].

Прикладом такого підходу є справа Lenzing AG проти Сполученого королівства (заява № 38817/97) [14], що стосувалася порушення ст. 6 та ст. 1 Протоколу 1 Конвенції. Суд не знайшов порушення ані ст. 6, ані ст. 1 Протоколу 1. Щодо ст 6 ЄСПЛ визнав, що компанія маючи реальну можливість захистити свої права, не дотрималася процесуальних строків. Відмова в апеляції через пропущений строк – це допустиме обмеження. Щодо ст. 1 Протоколу 1 ЄСПЛ дійшов висновку, що скасування патенту було результатом законної процедури. Держава не втручалася у власність довільно, а діяла в межах правової системи [14]. Фактично ЄСПЛ визнав,

що патент є власністю у Конвенційному розумінні, проте держава не зобов'язана гарантувати абсолютний захист, якщо йдеться про втрату права через судове рішення, ухвалене в рамках законної процедури.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що Європейський суд з прав людини надає нематеріальним активам компаній правової значущості, розглядаючи їх як об'єкт захисту в межах права власності. У практиці Суду сформовано концептуальні підходи до оцінки втручань держави у сферу інтелектуальної власності, які базуються на дотриманні принципів пропорційності, правової визначеності та ефективного захисту.

Окремо варто відзначити, що захист нематеріальних активів у рішеннях ЄСПЛ набуває дедалі більшого значення в контексті цифрової економіки та глобалізації. Це вимагає від національних судів не лише формального застосування норм права, а й врахування підходів ЄСПЛ як інструменту для динамічного тлумачення та забезпечення справедливого балансу інтересів.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення – 14.04.2024)

2. Фулей Т.І. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К., ВАІТЕ, 2017. 192 с.

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 № 242 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text (дата звернення – 14.04.2025)

4. CASE OF MARCKX v. BELGIUM URL: https: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57534%22]} (дата звернення – 14.04.2025)

5. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.

6. CASE OF КОРЕСКЭ v. SLOVAKIA URL:http://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-66758%22] (дата звернення – 17.04.2025)

7. Розгон О. Тлумачення права власності з позиції Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Міжнародне право. 10/2016. С. 173–176. URL:http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/10/35.pdf (дата звернення – 20.04.2025)

8. CASE OF SMITH KLINE AND FRENCH LABORATORIES LTD v. THE NETHERLANDS. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-738%22]} (дата звернення – 24.04.2025)

9. CASE OF TOKEL v. TURKEY URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-207813%22]} (дата звернення – 25.04.2025)

10. CASE OF ANHEUSER-BUSCH INC. v. PORTUGAL URL:http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-78981%22]} (дата звернення – 25.04.2025)

11. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Рішення за період з 15.04.2019 по 19.04.2019 / Відпов. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2019. Вип. 13. 18 с. URL: upreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_2019_13.pdf

12. CASE OF VAN MARLE AND OTHERS v. THE NETHERLANDS URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57590%22]} (дата звернення – 25.04.2025)

13. Блажівська Н. Загальна характеристика захисту прав інтелектуальної власності в практиці європейського суду з прав людини Теорія і практика інтелектуальної власності 5/2018. С. 83–92. URL:http://uran.inprojournal.org/article/view/160779 (дата звернення – 28.04.2025).

14. CASE OF LENZING AG v. THE UNITED KINGDOM URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-4408%22]} (дата звернення – 28.04.2025)

Анотація

Іващенко В. А. **Захист нематеріальних активів компаній в практиці Європейського суду з прав людини.** – Стаття.

Стаття «Захист нематеріальних активів компаній в практиці Європейського суду з прав людини» присвячена дослідженню особливостей захисту нематеріальних активів компаній у контексті правових позицій ЄСПЛ. Автор акцентує увагу на зверненнях до Європейського суду з прав людини, щодо посягань на нематеріальні активи та застосуванні до таких справ ст. 1 Протоколу 1 Конвенції. На основі аналізу ключових рішень суду, таких як Anheuser-Busch Inc. v. Portugal та Tokel v. Turkey, розкрито підхід ЄСПЛ до визнання інтелектуальних прав частиною права власності за ст. 1 Першого протоколу Конвенції. Статтю структуровано щодо основних аспектів: поняття нематеріальних активів, рівень їх захисту за Конвенцією та критерії втручання держави. Особливу увагу приділено аналізу стандартів справедливого балансу між суспільним інтересом і правами компаній на нематеріальні активи, а також обов'язкам держав щодо забезпечення належного процесуального захисту цих прав. Наведені у статті рішення по суті стали прецедентами, та мають вплив на юридичну практику у сфері інтелектуальної власності. Робиться висновок про необхідність удосконалення національного законодавства в частині захисту нематеріальних активів відповідно до практики ЄСПЛ та сучасних європейських стандартів.

Результати дослідження сприяють розумінню суті та обсягу захисту нематеріальних активів за ст. 1 Протоколу 1 Конвенції. Вони показують можливі напрями у формулюванні вимог скарги до ЄСПЛ, щодо порушених конвенційних прав. Дослідження певною мірою охоплює еволюцію у підходах суду до застосування ст. 1 Протоколу 1 Конвенції, оскільки судова практика формувалася не одразу після прийняття Протоколу 1 Конвенції. Акцентовано увагу на тому, що ЄСПЛ розглядає питання порушення прав компанії на нематеріальні активи не тільки в розрізі ст. 1 Протоколу 1. Але й щодо інших статтей Конвенції.

Ключові слова: права людини, право власності, нематеріальні активи компанії, авторські права, патенти, торговельні марки, ліцензії. Європейський суд з прав людини.

Summary

Ivaschenko V. A. **Protection of Companies' Intangible Assets in the Case Law of the European Court of Human Rights.** – Article.

The article "Protection of Companies' Intangible Assets in the Case Law of the European Court of Human Rights" is devoted to the study of the peculiarities of protecting companies' intangible assets in the context of the legal positions of the ECtHR. The author focuses on applications submitted to the European Court of Human Rights regarding violations of intangible assets and the application of Article 1 of Protocol No. 1 to such cases. Based on an analysis of key rulings, such as Anheuser-Busch Inc. v. Portugal and Tokel v. Turkey, the article reveals the ECtHR's approach to recognizing intellectual rights as part of the right to property under Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention.

The article is structured around key aspects: the concept of intangible assets, the level of their protection under the Convention, and the criteria for state interference. Special attention is given to the standards of fair balance between the public interest and companies' rights to intangible assets, as well as the obligations of states to ensure appropriate procedural protection of these rights. The case law cited in the article has essentially become precedent-setting and influences legal practice in the field of intellectual property.

The conclusion emphasizes the need to improve national legislation on the protection of intangible assets in accordance with the ECtHR's case law and modern European standards. The research findings contribute to a deeper understanding of the nature and scope of protection of intangible assets under Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention. They also highlight potential approaches to formulating claims to the ECtHR concerning violated Convention rights. The article partially covers the evolution of the Court's approach to applying Article 1 of Protocol No. 1, as judicial interpretation developed gradually after the Protocol's adoption. It is also emphasized that the ECtHR considers violations of companies' rights to intangible assets not only through the lens of Article 1 of Protocol No. 1, but also in relation to other provisions of the Convention.

Key words: human rights, property rights, company intangible assets, copyright, patents, trademarks, licenses, European Court of Human Rights.

УДК 347.96(477)
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.34

С. В. Кулик
orcid.org/0000-0001-7190-3774
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного та європейського права
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

СТРАТЕГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ: ЕТАПИ РЕФОРМ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (2015–2023)

Проблема дослідження полягає в необхідності оцінки ефективності реформування судової системи України з урахуванням європейських стандартів, а також у вирішенні ключових проблем, таких як незалежність суддів, боротьба з корупцією в правосудді, недосконаліть системи адвокатури та забезпечення доступу до правосуддя. Зокрема, важливою є інтеграція міжнародно-правових стандартів в національну правову систему та забезпечення належного контролю за судовою владою з боку інших гілок влади. Невирішеними залишаються питання конституційно-правової відповідальності вищих посадових осіб і створення ефективної системи суддівської дисципліни.

Аналіз останніх досліджень у сфері реформування судової влади в Україні показує активне осмислення проблем правосуддя з огляду на європейські стандарти та внутрішні потреби. Відомі дослідники, зокрема Городовенко А., Бесчастний В., Запорожець В., Баргілевич М., Кучинська О., Мильцева В., Смокович М., Гиляка О., акцентують увагу на порівнянні правових систем і реформах судочинства, підкреслюючи важливість адаптації української судової системи до європейських стандартів, а також надаючи рекомендації щодо вдосконалення процесу реформування.

Метою статті є аналіз ключових етапів та проблем реформування судової системи України після проголошення незалежності, зокрема в контексті інтеграції європейських стандартів. Автор ставить за мету дослідити стратегічні документи, що визначають напрямки реформ, зокрема в аспектах незалежності суддів, боротьби з корупцією, вдосконалення адвокатури та забезпечення доступу до правосуддя.

Результати дослідження. З перших днів проголошення незалежності, одним з пріоритетних напрямів розбудови нової України у сім'ї європейських держав було створення сучасної системи правосуддя, яка б відповідала усім критеріям демократичної та правової держави, побудованої виключно на основоположних міжнародно-правових засадах із врахуванням суто національних особливостей.

Починаючи з часів «великої судової реформи 2015–2019 рр., сукупність нагальних проблем, які необхідно було вирішувати у сфері судочинства, була добре відомою для українського законодавця. В цьому сенсі досить назвати та проаналізувати два нормативно-правових акти Голови держави України.

Першим є Указ Президента України від 20 травня 2015 року, яким схвалювалася «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки», де всі 32 нагальні проблеми були розділені на чотири групи:

– проблеми загально-державного характеру, що впливають на систему правосуддя (низький рівень правової культури та правової свідомості суспільства; розповсюдженість корупційних явищ, у тому числі й у сфері правосуддя; збереження факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади, зокрема, наявність конституційних положень, які стримують посилення незалежності суддів тощо);

– проблеми, пов'язані із недостатньою функціональною спроможністю наявної системи правової допомоги (невідповідність формального статусу адвоката фактичним умовам здійснення адвокатської діяльності; неефективність дисциплінарного контролю і етичних стандартів в адвокатській діяльності; недосконала система формування органів адвокатського самоврядування та їх взаємодії тощо);

– проблеми у вигляді системних недоліків функціонування прокуратури та кримінальної юстиції (недостатній рівень функціональної незалежності та доброчесності прокурорів; перешкоди для структурної автономії слідчих органів; відсутність належної ІТ-інфраструктури та можливостей використання інформаційних систем і системи електронного правосуддя тощо);

– системні проблеми у сфері стратегічного планування та у законодавчому процесі (надмірна зосередженість на короткострокових рішеннях у законодавчому процесі; відсутність належної динаміки у наближенні до стандартів Європейського Союзу тощо) [1, п. 3].

© С. В. Кулик, 2025

Через п'ять років також Указом Президента України від 11 червня 2021 року затверджується нова «Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», але вже не на п'ять років, а тільки на три. У назві бачимо у концентрованому вигляді чітко визначену спрямованість нової Стратегії, тобто вона тепер є Стратегією розвитку, а попередня мала назву Стратегія реформування. Якщо у попередній Стратегії реформування проблеми торкалися не тільки судоустрою, судочинства, але й суміжних правових інститутів, то в новій лише системи правосуддя та конституційного судочинства.

Отже, невипадково, в першій Стратегії реформування було визначено 32 проблеми у чотирьох групах, то в новій Стратегії розвитку всього 19 основних проблем (без об'єднання їх до будь-яких груп), вирішенням яких передбачалося подальше удосконалення організації функціонування саме судової влади та здійснення правосуддя [2, п. 3].

Треба підкреслити, що нова Стратегія розвитку не давала жодної оцінки ступеню вирішення проблем, які були визначені в попередній Стратегії реформування, а формулювання нових нагальних проблем здійснювалося досить розпливчастими категоріями, а саме: «недоброчесність окремих суддів», «недосконаліть існуючої системи місцевих судів», «неефективність системи фінансового та іншого забезпечення», «нестача суддів у місцевих та апеляційних судах», «надмірне навантаження на суддів», «неналежне виконання судових рішень», «перешкоди в доступі до правосуддя», «низький рівень суспільної довіри», «функціональна недосконаліть системи адвокатури» тощо.

Здається, що нова Стратегія розвитку, за своєю формою та формулюванням нагальних проблем, – більш схожа на предтечу або загальну схему майбутнього Плану дій щодо реалізації Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. В такому випадку й назву Указу доцільно було б сформулювати не як Про Стратегію розвитку системи правосуддя.., а Про Основні напрями подальшого розвитку системи правосуддя.. (й далі за текстом). Тоді буде логічним кожні три або п'ять років затверджувати нормативно-правовими актами Президента України не стратегії реформування, не стратегії розвитку, а лише поступові у темпоральному розумінні їх реалізації основні напрями удосконалення (розвитку, покращання тощо), бо процес розвитку будь-якого явища є безперервним та перманентним.

Проте, у подальших міркуваннях серед нагальних проблем ми зупинимося тільки на тих, що, на нашу думку, знаходяться найближче до можливої практичної реалізації загальних напрямів, попередньо досить детально визначених українським законодавцем у досліджених нами двох Стратегіях.

Треба підкреслити, що поступово вирішуючи у рамках визначених стратегій одне питання за іншим, український законотворець намагався перейняти досвід провідних країн світу, й в першу чергу підтримати належну динаміку у наближенні національного законодавства у сфері судочинства до стандартів держав Європейського Союзу, бо ці стандарти постійно удосконалювалися або доповнювалися новими.

Цей досвід вказував, так би мовити, «дорожню карту» процесам створення незалежного та справедливого суду, який за багато років пройшли майже всі європейські країни. І починати його треба із визначення конституційних засад, які закладають основні, схематичні організаційно-правові засади діяльності судової влади, та які потім деталізуються на рівні національного законодавства про судоустрій.

Аналіз доповнень до Конституції України за роки незалежності від дня її проголошення яскраво свідчить про те, що обсяг конституційного регулювання судової влади постійно розширювався, особливо бурхливого характеру воно набуло з початком епохальних змін в політичному та суспільному житті з 21 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликаних спротивом народу проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу, – що увійшло в українську історії під назвою Революції Гідності.

Треба зазначити, що процес значного розширення обсягу конституційного регулювання функціонування судової влади за останні десятиріччя пройшли майже всі постсоціалістичні країни європейського континенту, але за досягнутими кінцевими результатами вони суттєво відрізняються.

Це стосується й України, яка, як й всі інші колишні соціалістичні держави, імплементувала у свою Конституцію загальні міжнародно-правові стандарти щодо підвищення ролі суду в системі поділу влади за рахунок збільшення повноважень щодо контролю за законністю діяльності інших гілок влади, але в дійсності поки що цього не зробила.

Так, в Конституції Республіки Польща, про що йшлося у першому розділі, врегульовано компетенцію Державного трибуналу, який уповноважений притягати до конституційної відповідальності за порушення Конституції чи закону, вчинене під час здійснення своїх повноважень або в рамках цих повноважень, таких посадовців, як: Президента Республіки, Прем'єр-міні-

стра та членів Ради Міністрів, Голову Національного банку Польщі, Голову Вищої контрольної палати, членів Національного банку Польщі, Голови Вищої контрольної палати, членів Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, осіб, яких Прем'єр-міністр уповноважив управляти міністерством, а також Головнокомандувача Збройних Сил, депутатів та сенаторів. Державний трибунал за законодавством Республіки Польща складається із 16 членів, очолює його голова Верховного Суду, а до половини його членів висуваються ті самі вимоги, що й до суддів.

Аналогічні спеціальні Державні суди утворено, наприклад, у Франції, Фінляндії [3].

В міжнародно-правових стандартах немає жорстких зобов'язуючих визначень щодо обов'язкового створення спеціальних державних судів для притягнення вищих посадових осіб до кримінальної або іншої відповідальності. У той же час у багатьох міжнародних документах це віддається на розсуд національному законотворцю, виходячи з історичних, правових, культурних традицій або врегульовується конституційними нормами на вимогу суспільства у конкретних випадках.

В Україні стосовно притягнення до кримінальної відповідальності, наприклад, глави держави взагалі не йдеться, бо він має імунітет, який визначений статтею 105 Основного Закону, що проголошує: «Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону». Він може бути тільки достроково відсторонений від виконання своїх обов'язків за процедурою імпічменту, а висновок про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину, надає для початку імпічменту Верховний Суд.

У вітчизняних наукових працях все частіше можна побачити пропозиції щодо конституційного врегулювання відповідальності вищих посадових осіб за прикладом європейських держав. Так, науковець А. Городовенко з цього приводу зазначає: «у подальшому варто зосередити увагу науковців і практиків на удосконаленні способів впливу суду на вищі органи державної влади і вищих посадовців держави, зокрема притягнення останніх до конституційно-правової відповідальності» [4, с. 77].

Отже, серед інших першою нагальною проблемою, яку необхідно вирішувати в сфері правосуддя завдяки імплементації міжнародно-правових стандартів, можна назвати зміцнення впливу судової гілки влади на законодавчу та виконавчу владу шляхом встановлення конституційно-правової відповідальності вищих посадових осіб, щоб певний визначений Конституцією України суд, незважаючи ні на які імунітети недоторканості, був спроможній притягнути вищих посадових осіб, перелік яких також визначається Основним Законом України, до відповідальності, у тому числі й кримінальної.

Завдяки тривалої та непростої дискусії щодо втілення у судову практику передбаченого міжнародно-правовими стандартами інституту конституційної скарги нарешті в 2016 році у рамках «великої судової реформи», про що йшлося у попередньому підрозділі, були прийняті доповнення до Конституції України щодо надання Конституційному Суду України права вирішувати питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Але, конституційна скарга може бути подана в разі, якщо попередньо особа вичерпала всі інші національні засоби юридичного захисту [5, п. 1].

Доповнення до Конституції інституту конституційної скарги як абсолютно нової новели конституційної юстиції, раніше зовсім невідомої для українського права форми звернення до Конституційного Суду, були більш деталізовані в окремому Законі України «Про Конституційний Суд України» від 2017 року, де конституційну скаргу було визначено серед інших повноважень Суду [6, ст. 7]. У Законі також було визначено право на розгляд питання конституційної скарги Великою палатою (стаття 35), Сенатом (стаття 36), Колегією (стаття 37), а також її форми (стаття 55), підстави відмови розгляду конституційної скарги (стаття 62), прийнятність конституційної скарги (стаття 77) тощо.

Здавалося б, що застосування конституційної скарги вже врегульовано на конституційному та законодавчому рівнях досить вичерпано, але практична її реалізація з кожним роком дає підстави знову до неї повертатися та шукати у міжнародних стандартах нові рекомендації для більш ефективного її застосування.

Тепер проаналізуємо міжнародний документ стосовно застосування інституту конституційної скарги, який був підготовлений Європейською Комісією за демократію через право (Венеційською комісією) у вигляді Висновку щодо Проекту закону Про Конституційний Суд України у грудні 2016 року [7], де в окремому розділі «Б» у пунктах 33–39 давалися як теоретичні так і практичні рекомендації імплементації стандарту в існуючих українських правових реаліях.

Так, у Висновку зазначалося, що у питаннях індивідуального доступу до конституційного пра-

восуддя необхідно розрізняти «повну конституційну скаргу» від «нормативної конституційної скарги», коли перша спрямована проти неконституційних окремих актів, незалежно від того, чи засновані вони на неконституційному нормативному акті, а друга – спрямована проти застосування неконституційних нормативних актів (законів) (п. 33). Міжнародний документ дає перевагу повній конституційній скарзі, бо вона буде мати позитивний ефект, коли особи мають можливість ефективного захисту своїх основних прав на національному рівні в українських судах без необхідності звернень до ЄСПЛ. Отже, Венеційська комісія підтримує рекомендацію запровадити повну конституційну скаргу в майбутніх конституційних змінах.

Але, зараз у вітчизняних наукових працях ми можемо побачити інші підходи щодо визначеного вище міжнародно-правового стандарту. Так, на думку науковців В. М. Бесчастного та В. І. Запорожця, модель оскарження у вигляді «повної конституційної скарги» неповною мірою дозволяє розкрити потенціал конституційної скарги як ефективного національного засобу юридичного захисту, тому в умовах розвитку та підвищеної уваги до механізму захисту прав і свобод людини найбільш оптимальним та актуальним є запровадження нормативної моделі інституту конституційної скарги, яка передбачає можливість оскарження на предмет відповідності Конституції України (конституційності) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а в перспективі – й моделі повної конституційної скарги [8, с. 11]. Але, одразу виникає декілька питань: скільки років займе перспектива застосування повної конституційної скарги, чи буде потім відмова від нормативної моделі інституту конституційної скарги, чи можуть вони існувати паралельно тощо.

Існує ще багато проблем, які потребують свого подальшого дослідження у рамках застосування інституту конституційної скарги. Це і визначення суб'єкту права на конституційну скаргу, і порядок розгляду конституційної скарги, і форми її подання, і підстав відмови розгляду, і прийнятність конституційної скарги, і зміни у процесуальному законодавстві у зв'язку із запровадженням конституційної скарги тощо [9, с. 161].

Отже, в процесі реалізації європейського вектору розвитку України необхідно розвивати та удосконалювати інститут конституційної скарги, враховуючи при цьому кращі тенденції та практику розвитку європейського конституціоналізму, що є, на нашу думку, другою нагальною проблемою, яку необхідно вирішувати в сфері правосуддя завдяки імплементації міжнародно-правових стандартів, бо розв'язання цієї проблеми дає широкі можливості індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а зрештою значно зміцнює судовий захист прав і свобод людини і громадянина.

Третя нагальна проблема, на нашу думку, пов'язана із відсутністю в Україні належної ІТ-інфраструктури та можливостей використання інформаційних систем і системи електронного правосуддя.

Реалізуючи положення Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки шляхом імплементації міжнародно-правових стандартів щодо створення в Україні електронного правосуддя як нового явища, яке дозволить не тільки прискорити усі судові процеси, але й якісно надавати швидкі та ефективні державні послуги населенню у сфері комунікації із судами, Державна судова адміністрація України (далі – ДСА) у 2018 році видала два накази. Перший наказ від 02.03.2018 № 99 «Про забезпечення створення і функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (зі змінами) та другий від 13 квітня 2018 року № 168 «Про затвердження Концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи».

Не встигли висохнути чорнило на підписі наказу, як одразу з'явилися критичні зауваження стосовно прийнятої Концепції ЄСІТС. Так, науковці О. П. Кучинська та В. С. Мильцева зазначили, що в цілому Концепції не вистачає цілісності щодо обґрунтування засад здійснення електронного правосуддя, немає чіткого визначення ключових понять, завдання та функції ЄСІТС потребують доопрацювання, доцільно запозичити європейський стратегічний підхід до розуміння реалізації електронного правосуддя, залишається актуальним питання захисту від втручання в ЄСІТС сторонніх осіб, що потребує розробки відповідної системи попередження та реагування з боку адміністратора системи тощо [10, с. 27].

Враховуючи критичні зауваження з боку науковців та фахівців, та після внесення у 2017 році змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів у частині створення та належного функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), а також у зв'язку із відтермінуванням дати початку функціонування цієї системи, ДСА видала третій наказ від 7 листопада 2019 року № 1096 «Про забезпечення створення і функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», яким затвер-

дила Концепцію побудови ЄСІТС у новій редакції, де було зазначено, що побудова ЄСІТС дасть можливість:

– автоматизувати ділові процеси та потреби органів судової влади (документообіг, розгляд судових справ, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям; фінансові, майнові, організаційні, кадрові та інформаційно-телекомунікаційні потреби);

– створювати, зберігати та використовувати електронні судові справи, забезпечувати регламентований доступ до судових справ судам та учасникам судового процесу, збирати та аналізувати дані щодо розгляду судових справ, розраховувати та обліковувати фінансові витрати тощо;

– здійснювати дистанційну комунікацію між судом і учасниками судового процесу шляхом обміну процесуальними документами в електронній формі та використання відеоконференцзв'язку, у тому числі захищеного;

– звертатися до суду, оплачувати послуги, брати участь у судових провадженнях та отримувати всю відповідну документацію електронними засобами [11, розділ I].

Здавалося б, що всі необхідні організаційно-правові заходи здійснено саме у створі існуючих міжнародно-правових стандартів, але проблема продовжує існувати.

Не вирішеними залишаються такі проблеми:

– побудова ЄСІТС на рівні європейських країн ще не відбулася;

– існуюча система підтримує тільки обмін даними діловодства методом обміну пакетами даних між різнорідними системами управління баз даних, встановленими в судах, органах та установах системи правосуддя;

– у судах немає єдиного програмного забезпечення;

– інформація, що формується різними системами документообігу, не консолідується в розрізі судових справ в єдиній базі даних;

– в судах використовуються локальні програмно-апаратні комплекси різних типів, які мають різні формати запису результатів фіксування;

– існуючі системи автоматизації судів, органів та установ системи правосуддя не відповідають вимогам технічного захисту інформації для інформаційно-телекомунікаційних систем, де обробляється інформація з обмеженим доступом тощо [11, розділ III].

На недоліки у створення сучасної ЄСІТС вказують вітчизняні науковці. Так, науковець М. І. Смокович пропонує активніше запозичувати зарубіжний досвід, зокрема сінгапурську Систему електронної подачі документів (Electronic Filing System); Інтегровану електронну систему цивільних позовів (Integrated Electronic Litigation System); Службу електронного вилучення документів (Electronic Extract Service); Електронну інформаційну службу (Electronic Information Service), яка дає можливість дізнаватися про всі процесуальні дії суду в режимі реального часу; Електронний інформаційний сервіс «Судовий кабінет», який реалізований в Республіці Казахстан; американську систему «Зал суду 21»; британську – «Суд швидкий і невідворотний» (Swift and Sure Justice), стрижнем яких є максимальна діджіталізація судового процесу [12, с. 46].

Науковець О. С. Гиляка дослідив чинники, шо стримують розвиток в Україні електронного судочинства, до яких він відносить:

– відсутність єдиної уніфікованої інформаційної платформи для спілкування учасників процесу з судом та з іншими державними органами;

– відсутність єдиних стандартів щодо інформаційного контенту, котрим мають відповідати відповідні судові інформаційні ресурси, електронні сервіси, та відсутність стимулів щодо їх покращення;

– відсутність належного фінансування судової системи взагалі і видатків на інформатизацію зокрема;

– дисонанс інформаційних технологій та процесуальних правил [13, с. 17–18].

Четверта нагальна проблема пов'язана із розробкою та втіленням на підставі міжнародно-правових стандартів дієвих механізмів альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів.

Висновки. Стратегії реформування та розвитку системи правосуддя в Україні, що були розроблені після проголошення незалежності, намагаються привести національну систему судочинства до міжнародних стандартів та вдосконалити судову владу через розв'язання ключових проблем, зокрема, з корупцією, незалежністю суддів, ефективністю правової допомоги та функціонуванням прокуратури. Однак, незважаючи на досягнуті прогреси, процес реформування вимагає подальших кроків для посилення конституційно-правової відповідальності вищих посадових осіб і зміцнення механізмів впливу судової влади на інші гілки влади. Застосування міжнародно-правових стандартів допоможе не лише забезпечити незалежність судів, а й сформувати справедливу та ефективну систему правосуддя, що відповідає вимогам європейських держав.

Література

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text

2. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text

3. Судова влада та конституційний контроль у зарубіжних країнах. Лекція № 10. Бібліотека Studies за підтримки агентства Magistr.ua. URL: studies.in.ua/derzhavne-pravo-zarubizhnyh-krain/1472-lekcya-10-sudova-vlada-ta-konstitucyniy-kontrol-u-zarubzhnih-krayinah.html

4. Городовенко А. Загальні засади конституційної модернізації судової системи як об'єктивного суспільно-правового процесу. Актуальні проблеми правознавства. Випуск 1 (13). 2018 р. С. 73–79. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28836/1/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf

5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 28, ст.532. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6

6. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст. 272. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. Висновок № 870/2016 від 12 грудня 2016 року щодо Проекту закону Про Конституційний Суд України. Підготовлений Європейською Комісією за демократію через право (Венеціанською комісією) та прийнятий Венеціанською комісією на 109 Пленарній сесії (Венеція, 9–10 грудня 2016 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/870_2016_2016_12_12.pdf

8. Бесчастний В. М., Запорожець В. І. Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Правовий часопис Донбасу, № 3 (72) 2020. С. 9–20. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20

9. Баргілевич М. Реформа конституційної юстиції в Україні у 2017 році. Підприємство, господарство і право. № 5/2018. С. 157–162. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/31.pdf

10. Кучинська О. П., Мильцева В. С. Правові засади електронного правосуддя. Вісник кримінального судочинства, № 3/2018. С. 24–28. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Kuchunska.pdf

11. Концепція побудови єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Затверджено наказом Державної судової адміністрації України 07 листопада 2019 року № 1096. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/SA19173?an=1&ed=2019_11_07

12. Смокович М. І. Електронне судочинство в Україні. С. 43–46. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Київ: Видавництво ВАІТЕ, 2020. 356 с. URL: https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zbirnyk-16.10.20.pdf

13. Гиляка О. С. Окремі аспекти функціонування електронного правосуддя в Україні. С. 16–18. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Київ: Видавництво ВАІТЕ, 2020. 356 с. URL: https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zbirnyk-16.10.20.pdf

Анотація

Кулик С. В. **Стратегічний підхід до трансформації судової системи в Україні: етапи реформ і перспективи розвитку (2015–2023).** – Стаття.

Стаття аналізує ключові етапи та проблеми, які виникають у процесі реформування української системи правосуддя після проголошення незалежності. Одним з основних напрямків цього реформування стало приведення правової системи до європейських стандартів, зокрема, через «велику судову реформу» 2015–2019 років. Автор досліджує два важливі нормативно-правові акти, що мали стратегічне значення для розвитку судової системи в Україні: Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки та Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. У статті розглянуто основні проблеми, що визначаються в обох стратегічних документах, зокрема питання незалежності суддів, корупційні явища в правосудді, недосконалість системи адвокатури та забезпечення доступу до правосуддя.

Аналізується динаміка змін у законодавчому процесі України, спрямована на удосконалення судової влади та створення незалежного, ефективного суду. Особливу увагу приділено питанням впливу європейського досвіду на реформування української судової системи, зокрема на зміцнення незалежності суддів і підвищення рівня довіри до правосуддя в країні. Автор вважає, що важливим кроком для подальшого розвитку системи правосуддя є посилення контролю судової влади за іншими гілками влади, включаючи відповідальність вищих посадових осіб.

Важливими питаннями, які залишаються невирішеними, є пошук оптимальних механізмів конституційно-правової відповідальності для вищих посадових осіб, зокрема президентів і прем'єр-міністрів, а також необхідність створення ефективної системи суддівської дисципліни та боротьби з корупцією в правосудді. В статті також порушено питання імплементації міжнародно-правових стандартів у Конституцію України, зокрема щодо конституційної скарги та її значення для розвитку правової культури в країні.

Автор робить висновок, що незважаючи на досягнуті результати, реформування правосуддя в Україні потребує подальших кроків для забезпечення повної відповідності європейським стандартам і підвищення ефективності судової влади.

Ключові слова: реформа судової системи, судова влада України, національне правосуддя, правосуддя, міжнародні стандарти.

Summary

Kulyk S. V. **Strategic Approach to the Transformation of the Judicial System in Ukraine: Stages of Reforms and Development Prospects (2015–2023).** – Article.

The article analyzes the key stages and issues arising in the process of reforming the Ukrainian judicial system after the declaration of independence. One of the main directions of this reform has been aligning the legal system with European standards, particularly through the «large judicial reform» of 2015–2019. The author examines two important regulatory acts that had strategic significance for the development of the judicial system in Ukraine: the Strategy for Reforming the Judiciary, Court Proceedings, and Related Legal Institutions for 2015-2020 and the Strategy for the

Development of the Justice System and Constitutional Jurisdiction for 2021-2023. The article addresses the key issues outlined in both strategic documents, including judicial independence, corruption within the judiciary, the imperfection of the bar system, and ensuring access to justice.

The article analyzes the dynamics of changes in Ukraine's legislative process aimed at improving the judiciary and creating an independent, effective court system. Special attention is given to the influence of European experience on the reform of the Ukrainian judicial system, particularly on strengthening judicial independence and increasing public trust in the judiciary. The author considers that an important step for further development of the justice system is strengthening judicial oversight over other branches of government, including accountability for high-ranking officials.

Unresolved issues include the search for optimal mechanisms for constitutional and legal responsibility for high-ranking officials, especially presidents and prime ministers, as well as the need to establish an effective judicial discipline system and combat corruption within the judiciary. The article also addresses the implementation of international legal standards into the Constitution of Ukraine, particularly regarding the constitutional complaint and its significance for the development of legal culture in the country.

The author concludes that despite the achieved results, judicial reform in Ukraine requires further steps to ensure full compliance with European standards and improve the effectiveness of the judiciary.

Key words: judicial system reform, Ukrainian judiciary, national justice, justice, international standards.

УДК 341.12/17:323.3-057.177
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.35

П. П. Латковський
orcid.org/0000-0002-2406-766X
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

ВИКОНАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФУНКЦІЙ ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИМИ ОСОБАМИ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Вступ. У сучасному світі міжнародні організації відіграють ключову роль у забезпеченні глобального порядку, миру, безпеки, розвитку та захисту прав людини. Ефективне функціонування таких структур значною мірою залежить від якості публічного управління, зокрема – від діяльності осіб, які виконують публічні функції у їхньому складі. Особливу увагу при цьому заслуговують політично значущі особи – лідери, керівники, представники держав-членів, чия поведінка, політичні рішення та особисті характеристики впливають не лише на авторитет організації, але й на її здатність реагувати на сучасні глобальні виклики.

У контексті геополітичної нестабільності, загроз міжнародній безпеці, зростання популізму та посилення боротьби за вплив, питання прозорості, підзвітності та ефективності виконання публічних функцій у міжнародних організаціях набуває особливої актуальності. Це зумовлює потребу в науковому аналізі ролі політично значущих осіб, особливостей їхньої діяльності та тих викликів, з якими стикаються міжнародні та національні інституції у забезпеченні належного рівня публічного управління.

Метою цієї статті є дослідження ключових викликів сучасності, що виникають у процесі виконання публічних функцій політично значущими особами в міжнародних організаціях, особливостей виконання публічних функцій політично значущими особами в межах національних інституцій та їх вплив на міжнародну співпрацю, а також окреслення напрямів вдосконалення відповідних практик з урахуванням сучасного політичного контексту з визначенням можливих підходів до їх подолання в умовах політичних трансформацій.

Завдання статті полягає в характеристиці поняття «політично значуща особа» у контексті діяльності міжнародних організацій; розгляді нормативно-правових засад виконання публічних функцій у межах міжнародних організацій; виокремленні основних викликів, що виникають у процесі реалізації публічних функцій політичними лідерами, представниками та іншими впливовими особами; розкритті вимог ЄС та МВФ про відповідність українського законодавства стандартам FATF, серед яких однією з умов для вступу України до Європейського Союзу було визначення статусу політично значущих осіб; визначення шляхів вдосконалення механізмів прозорості, підзвітності та ефективності управління у міжнародних організаціях та удосконаленні національного законодавства.

Виклад основного матеріалу

1. Поняття політично значущих осіб у міжнародному праві та практиці

У міжнародному праві та публічному управлінні термін «політично значуща особа» (Politically Exposed Persons, PEP) традиційно використовується для позначення осіб, які займають або займали високі державні чи міжнародні посади, що пов'язані з підвищеним рівнем публічної відповідальності та ризиків зловживання владою. Спочатку це поняття було запроваджене у фінансовому секторі для боротьби з відмиванням грошей та корупцією, але з часом отримало ширше значення в контексті міжнародного публічного управління. Взагалі термін політично значущі особи застосовується у фінансовому регулюванні на позначення осіб, наділених дуже важливими державними функціями, в силу чого вони становлять вищий ризик потенційної причетності до таких фінансових злочинів, як хабарництво, відмивання грошей, корупція і незаконне збагачення через свою посаду та вплив, який вони можуть мати.

Термін «політично значуща особа» з'явився наприкінці 1990-х років, у так званій «справі Абачі». Сані Абача був нігерійським диктатором, який разом із членами своєї сім'ї та соратниками протягом кількох років організовував масштабну систематичну крадіжку активів Центрального банку Нігерії. Вважається, що було викрадено кілька мільярдів доларів, які було переказано на банківські рахунки у Великобританії та Швейцарії. У 2001 році уряд Нігерії, який прийшов на зміну режиму Абачі, спробував повернути ці гроші, звертаючись зі скаргами до кількох європейських відомств, у тому числі до Федерального управління поліції Швейцарії, яке провело розслідування у близько 60 швей-

© П. П. Латковський, 2025

царських банках [1]. У ході цього розслідування з'явилося поняття «політично значуща особа», навколо якого в грудні 2000 року ООН організувала комітет, що врешті-решт призвело до ухвалення в жовтні 2003 року резолюції Конвенції ООН проти корупції, яка набула чинності в грудні 2005 року, з постійними щорічними оглядами імплементації та повернення активів [2], У 2004 році вона стала законом Європейського Союзу [3].

У рамках діяльності міжнародних організацій політично значущими особами вважаються, зокрема: генеральні секретарі та їхні заступники; представники держав-членів у керівних органах; члени спеціалізованих місій, спостережних та антикризових груп; керівники департаментів, комісій та виконавчих підрозділів; спеціальні посланці та уповноважені особи на перемовинах.

Специфіка статусу цих осіб полягає у тому, що вони не лише представляють інтереси певних держав чи регіональних блоків, а й діють в інтересах міжнародної спільноти загалом. Водночас це створює складне поле балансування між національними політичними впливами, особистими переконаннями та інституційними стандартами нейтральності.

Варто зазначити, що низка міжнародних документів, зокрема рекомендації FATF, як міжнародної групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, наголошують на важливості впровадження додаткових заходів контролю та доброчесності щодо політично значущих осіб. Це ж стосується внутрішніх кодексів етики та процедур призначення посадовців у таких організаціях, як ООН, Європейський Союз, НАТО, ОБСЄ тощо.

Тож, політично значущі особи в міжнародних організаціях мають подвійне зобов'язання: забезпечувати ефективне виконання публічних функцій та підтримувати високі стандарти підзвітності, неупередженості та прозорості.

2. Правові рамки виконання публічних функцій у міжнародних організаціях

Правове регулювання виконання публічних функцій у міжнародних організаціях є складним і багаторівневим, оскільки охоплює як внутрішні документи самих організацій, так і загальні принципи міжнародного публічного права. Ключовою метою цього регулювання є забезпечення ефективності, доброчесності та політичної нейтральності в діяльності осіб, які здійснюють управлінські чи представницькі повноваження в міжнародних інституціях.

Публічні функції в міжнародних організаціях виконуються відповідно до їх установчих актів (статутів, договорів, регламентів), які визначають: структуру органів управління; повноваження посадових осіб; процедури призначення, звільнення та дисциплінарної відповідальності; принципи діяльності, зокрема політичну неупередженість, прозорість, ефективність і підзвітність.

Розглядаючи приклади правового регламентування, необхідно відмітити Статут ООН (ст. 100), де зазначено, що Генеральний секретар та персонал Секретаріату не повинні отримувати вказівки від жодного уряду і мають діяти винятково в інтересах Організації. Другим таким прикладом є Договір про Європейський Союз, яким передбачено незалежність інституцій ЄС і відповідальність їхніх посадових осіб перед Європейським парламентом та Судом ЄС. Наступним є Правила внутрішньої служби в таких організаціях, як ЮНЕСКО, ВООЗ чи МВФ, які містять окремі кодекси поведінки та етичні настанови для персоналу і вищих посадових осіб.

У регулюванні діяльності політично значущих осіб велику роль відіграють також міжнародні антикорупційні інструменти, такі як: Конвенція ООН проти корупції (UNCAC), Рекомендації Групи FATF, Модельні етичні кодекси ООН, ОБСЄ, Світового банку тощо.

Незважаючи на наявність нормативної бази, значною проблемою залишається її нерівномірне застосування, оскільки різні міжнародні організації мають різний рівень політичної підзвітності та незалежності. Крім того, правова регламентація часто не встигає за сучасними викликами – зокрема, цифровізацією, гібридними загрозами та глобальною поляризацією.

У цьому контексті виникає необхідність удосконалення не лише формального регулювання, але й практик контролю за діяльністю політично значущих осіб – з урахуванням міжнародних стандартів доброго врядування (good governance) і верховенства права.

3. Виконання публічних функцій політично значущими особами в межах національних інституцій та їх вплив на міжнародну співпрацю

Серед ключових позицій у вимогах ЄС та МВФ став пункт про відповідність українського законодавства стандартам FATF. Однією з умов для вступу України до Європейського Союзу було визначення статусу політично значущих осіб.

Звертаючись до українського законодавства, відмітимо, що норма щодо статусу політично значущих осіб з'явилася в законодавстві ще в 2019-му, тоді мова йшла про довічний такий статус, однак у 2022 році парламент обмежив цей строк трьома роками, тобто після завершення терміну повноважень топпосадовцями [4].

Не дивлячись на те, що у стандартах FATF, як міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей, що діє як міжурядовий орган, метою роботи якого є розвиток і впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів

з боротьби щодо відмивання грошей, немає прямої вказівки щодо довічного статусу РЕР, більш того у даних стандартах зазначено, що він не має обмежуватися певним часом і повинен діяти якомога довше, парламент 17 жовтня 2023 року прийняв законопроєкт № 9269-д про фінмоніторинг політично значущих осіб, головним наміром якого стало повернення довічного статусу РЕР для топпосадовців. Разом із тим, відновлення більш жорсткої статті викликало чималу дискусію. Головною перепоною на отримання довічного статусу РЕР стали можливі проблеми з банківським обслуговуванням та бажанням уникнути посиленого контролю. У зв'язку з цим виникло багато питань стосовно того, що означає статус РЕР, чому Європейський Суд вимагає цього від України, як саме банки перевіряють клієнтів із таким статусом?

Норма про політично значущі особи появилася в українському законодавстві після прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [5]. Даним Законом встановлено, що політично значущі особи це фізичні особи, які є національними, іноземними публічними діячами та діячами, що виконують публічні функції в міжнародних організаціях. Нормами Закону також зазначено, особи, пов'язані з політично значущими особами, це фізичні особи, які відповідають хоча б одному з таких критеріїв: 1) відомо, що такі особи мають спільне з політично значущою особою бенефіціарне володіння юридичною особою, трастом або іншим подібним правовим утворенням або мають будь-які інші тісні ділові зв'язки з політично значущими особами; 2) є кінцевими бенефіціарними власниками юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення, про які відомо, що вони де-факто були утворені для вигоди політично значущих осіб. У Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженому Постановою Правління Національного банку України у 2020 році прописано, що РЕР це фізична особа, яка є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою, або інша особа, кінцевий бенефіціарний власник якої є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою [6].

Тож, порівнюючи ці два законодавчих акта, бачимо, що Національний банк України, крім фізичних осіб, відносить до категорії РЕР ще і юридичних осіб, кінцевими бенефіціарними власниками яких є політично значущі особи, члени їхніх сімей або особи, пов'язані з політично значущою особою. Кінцевий бенефіціарний власник відповідно до вищеназваного Закону це будь-яка фізична особа, яка здійснює вирішальний вплив (контроль) на діяльність клієнта та/або фізичну особу, від імені якої проводиться фінансова операція.

Кінцевим бенефіціарним власником є: для юридичних осіб – будь-яка фізична особа, яка здійснює вирішальний вплив на діяльність юридичної особи (в тому числі через ланцюг контролю/володіння); для трастів, утворених відповідно до законодавства країни їх утворення, – засновник, довірчий власник, захисник (за наявності), вигодоодержувач (вигодонабувач) або група вигодоодержувачів (вигодонабувачів), а також будь-яка інша фізична особа, яка здійснює вирішальний вплив на діяльність трасту (в тому числі через ланцюг контролю/володіння); для інших подібних правових утворень – особа, яка має статус, еквівалентний або аналогічний особам, зазначеним для трастів.

Довічний статус політично значущої особи, що виконує визначні публічні функції, матимуть: президент, прем'єр-міністр, члени Кабміну та їхні заступники; керівники та заступники постійно діючого допоміжного органу, утвореного президентом (зараз – Офіс президента) та Держуправління справами; держслужбовці, керівники апаратів держорганів, що не є держслужбовцями, посади яких належать до категорії «А»; секретар та заступники секретаря РНБО; народні депутати; голова та члени правління НБУ, члени Ради НБУ; голови та судді Конституційного Суду, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів; члени Вищої ради правосуддя; генпрокурор, голови СБУ та НАЗК, директори НАБУ, ДБУ, БЕБ та їхні заступники; керівники органів прокуратури, обласних територіальних органів СБУ, голови та судді апеляційних судів тощо. Також статус РЕР отримують їхні найближчі родичі – батьки, чоловік/дружина, діти (в тому числі усиновлені), зять/невістка. Ще одна категорія – пов'язані особи, які мають спільне з РЕР (або створене задля його вигоди) бенефіціарне володіння юридичною особою, трастом тощо, а також, які мають будь-які інші тісні ділові зв'язки з РЕР.

Сучасне функціонування міжнародних організацій відбувається в умовах посилення глобальних викликів, які безпосередньо впливають на ефективність і доброчесність виконання публічних функцій політично значущими особами. Ці виклики є як системними, так і ситуативними, а також часто мають політичний, правовий, етичний та інституційний вимір.

Одним із найгостріших викликів є зовнішній політичний тиск на осіб, що обіймають високі посади в міжнародних організаціях. Представники держав-членів нерідко намагаються впли-

вати на рішення органів управління через своїх делегованих осіб, що ставить під загрозу незалежність і неупередженість останніх. Окрім того, існує ризик виникнення конфлікту інтересів, коли особа, що виконує публічні функції, водночас має тісні зв'язки з урядовими, бізнесовими чи політичними структурами на національному рівні.

У багатьох міжнародних організаціях відсутні ефективні механізми зовнішнього контролю за діяльністю керівництва. Це створює простір для кулуарних домовленостей, непрозорих кадрових призначень та ухвалення рішень, що не завжди відповідають принципам відкритого врядування. Обмежений доступ до інформації про діяльність окремих осіб чи органів також ускладнює громадський і медіа-контроль.

Слід відмітити і проблему політичної легітимності. Адже зростаюча недовіра до міжнародних інституцій з боку окремих держав або громадянського суспільства загалом ставить під сумнів легітимність рішень, прийнятих політично значущими особами. У деяких випадках призначення на високі посади осіб із суперечливою репутацією або без належної експертизи може призводити до кризи довіри як усередині організації, так і з боку зовнішніх партнерів.

Під тиском політичної доцільності керівники міжнародних організацій іноді вдаються до рішень, що суперечать принципам неупередженості та об'єктивності. Це особливо актуально у сферах безпеки, прав людини та міжнародного правосуддя, де відстороненість від політичних впливів є критично важливою. Сучасні політично значущі особи в міжнародних організаціях також стикаються з новими викликами, пов'язаними з кіберзагрозами, кампаніями дезінформації, цілеспрямованим дискредитуванням через соціальні мережі. Такі загрози можуть впливати на прийняття рішень, публічний імідж та загальну ефективність виконання функцій.

Висновки. Політично значущі особи відіграють ключову роль у діяльності міжнародних організацій, адже саме через них реалізуються публічні функції, що мають транснаціональне значення. Проте ефективність та доброчесність виконання цих функцій значною мірою залежить від здатності самих організацій забезпечити баланс між політичним впливом, інституційною незалежністю та дотриманням етичних стандартів.

Аналіз показав, що сучасні міжнародні організації стикаються з рядом викликів: політичний тиск, конфлікт інтересів, брак підзвітності, проблеми легітимності та зовнішні інформаційні загрози. Усе це ставить під сумнів здатність окремих організацій забезпечувати об'єктивність, ефективність і довіру до прийнятих рішень.

Разом з тим, існують реальні можливості для вдосконалення існуючих підходів. Запровадження прозорих процедур призначення, уніфікація етичних кодексів, розвиток внутрішніх механізмів нагляду, а також формування культури відповідального управління можуть істотно підвищити якість виконання публічних функцій на міжнародному рівні.

В умовах глобальної нестабільності міжнародні організації мають не лише реагувати на виклики, а й бути прикладом відповідального управління, яке ґрунтується на принципах права, доброчесності та служіння спільному благу.

Література

1. Switzerland provides mutual legal assistance in the Abacha case – To date, USD 645 million have been frozen in Switzerland. Federal Office of Justice Switzerland, 2000. URL: https://www.news.admin.ch/en/nsb?id=22828

2. United Nations Convention against Corruption. UN office of drugs and crime (UNODC). URL: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf

3. Proposition de directive du Parlement européen et du Conseil relative a la prévention de l'utilisation du système financier aux fins du blanchiment de capitaux, y compris le financement du terrorisme. French Government, 2004.

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту фінансової системи України від дій держави, що здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства України до окремих стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) і вимог Директиви ЄС 2018/843 від 4.11.2022 № 2736-IX.

5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України від 6.12.2019 № 361-IX

6. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу. Постанова Правління Національного банку України від 19.05.2020 № 65.

Анотація

Латковський П. П. **Виконання публічних функцій політично значущими особами в міжнародних організаціях: виклики сучасності та національний вимір.** – Стаття.

Розглядаючи особливості виконання публічних функцій політично значущими особами в межах національних інституцій та їх вплив на міжнародну співпрацю, потрібно підкреслити те, що політично значущі особи в межах національних інституцій мають забезпечувати баланс між захистом національних інтересів та відповідністю міжнародним зобов'язанням. В статті проаналізовано їх роль, що є ключовою особливістю у формуванні зовнішньої політики, яка має бути заснована на дипломатичних принципах, сприяючи конструктивній співпраці з міжнародними організаціями.

Аналізуючи поняття політично значущих осіб у міжнародному праві та практиці, встановлено, що

політично значущі особи в міжнародних організаціях мають подвійне зобов'язання: забезпечувати ефективне виконання публічних функцій та підтримувати високі стандарти підзвітності, неупередженості та прозорості. Досліджено правове регулювання виконання публічних функцій у міжнародних організаціях та аргументовано, що воно є складним і багаторівневим, оскільки охоплює як внутрішні документи самих організацій, так і загальні принципи міжнародного публічного права. Зазначено, що незважаючи на наявність нормативної бази, значною проблемою залишається її нерівномірне застосування, оскільки різні міжнародні організації мають різний рівень політичної підзвітності та незалежності, разом із тим, правова регламентація часто не встигає за сучасними викликами, такими як цифровізація, гібридні загрози та глобальна поляризація. Зроблені висновки та аргументовано, що запровадження прозорих процедур призначення, уніфікація етичних кодексів, розвиток внутрішніх механізмів нагляду, а також формування культури відповідального управління можуть істотно підвищити якість виконання публічних функцій на міжнародному рівні. В умовах же глобальної нестабільності міжнародні організації мають не лише реагувати на виклики, а й бути прикладом відповідального управління, яке ґрунтується на принципах права, доброчесності та служіння спільному благу.

Ключові слова: політично значущі особи, міжнародні організації, захист прав людини, міжнародна безпека, міжнародне публічне управління, публічні функції, боротьба з відмиванням грошей, корупція, національне законодавство.

Summary

Latkovskyi P. P. **The performance of public functions by politically prominent individuals in international organisations: contemporary challenges and the national dimension.** – Article.

Examining the specifics of public functions performed by politically significant individuals within national institutions and their impact on international cooperation, it is essential to emphasise that politically significant individuals within national institutions must ensure a balance between safeguarding national interests and compliance with international obligations. The article analyses their role, which constitutes a key feature in shaping foreign policy, which should be founded on diplomatic principles, fostering constructive collaboration with international organisations.

Analysing the concept of politically exposed persons in international law and practice, it has been established that politically exposed persons in international organisations bear a dual obligation: to ensure the effective execution of public functions and to uphold high standards of accountability, impartiality, and transparency. The legal regulation of public function execution in international organisations has been examined, with the argument advanced that it is complex and multi-layered, as it encompasses both internal documents of the organisations themselves and general principles of international public law. It is noted that despite the existence of a regulatory framework, its uneven application remains a significant problem, as different international organisations exhibit varying levels of political accountability and independence; moreover, legal regulation often fails to keep pace with contemporary challenges such as digitalisation, hybrid threats, and global polarisation. Conclusions have been drawn with the argument made that introducing transparent appointment procedures, standardising ethical codes, developing internal oversight mechanisms, and fostering a culture of responsible governance could substantially enhance the quality of public function execution at the international level. In conditions of global instability, international organisations must not only respond to challenges but also serve as exemplars of responsible governance grounded in the principles of law, integrity, and service to the common good.

Key words: politically exposed persons, international organisations, human rights protection, international security, international public administration, public functions, anti-money laundering, corruption, national legislation.

УДК 343.137.5
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.36

В. Є. Мулявка
orcid.org/0009-0003-9514-6079
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ПРАВОВА ПРИРОДА САНКЦІЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Проблема дослідження полягає у визначенні ролі Статуту Лігі Націй та Статуту ООН як основних міжнародно-правових джерел у побудові сучасної санкційної політики відносно держав-порушників міжнародного права.

Метою статті є обґрунтування особистого авторського розуміння того, що порядок визначення та застосування санкцій як примусових міжнародних заходів має здійснюватися виключно в межах прийнятих правових та узгоджених обмежень, що встановлюються лише нормами та принципами міжнародного права.

Завданнями є аналіз міжнародно-правових джерел, наукових праць відомих вітчизняних та закордонних дослідників, у яких визначено підстави визначення міжнародних санкцій та порядок їхнього застосування.

Результати дослідження. Ефективність санкцій та визначення умов і порядку їх застосування є першочерговими питаннями, але ефективність має підвищуватися не сумбурно заради досягнення результатів будь-якими засобами, без нашарувань поверхових суб'єктивних поглядів, що зараз достатньо спостерігається у реаліях сьогодення, а виключно в межах виважених, правових та узгоджених обмежень, що встановлюється лише нормами та принципами міжнародного права. Останнє виробляється завдяки уявленню правової природи застосування санкцій. У певних рамках дискусійність стосовно природи має бути завжди, бо практика застосування санкцій постійно удосконалюється, з'являються нові її форми та види, частка з яких завдяки роботі юристів-міжнародників, впливових політиків та керівників держав та міжнародних організацій потім відображається у сталих нормах та принципах міжнародного права.

Правова природа санкцій, як квінтесенція вивіреної, обґрунтованої та узгодженої суб'єктами міжнародного права наявної на певний момент узагальненої практики їх застосування, відображається, в першу чергу, у міжнародних джерелах, яких зараз багато, але методологічні засади визначено у найголовніших, – Статуті Ліги Націй та Статуті ООН.

Отже, визначальні, але не всі, лише початкові, елементарні характеристики правової природи міжнародно-правових санкцій були закладені у Статуті Ліги Націй, де одразу у преамбулі зазначалося, що держави-учасники шляхом прийняття *чотирьох зобов'язань* можуть сприяти міжнародному співробітництву та досягненню миру. Ці зобов'язання такі: не вдаватися до війни; встановлювати відкриті, справедливі і чесні відносини між націями; визнавати міжнародне право у якості єдиних правил поведінки між урядами та добросовісно дотримуватися всіх прийнятих на себе договірних зобов'язань [1, преамбула].

Ці чотири найважливіші положення протягом всіх наступних десятиліть аж до початку XXI століття повторювалися майже в кожному джерелі міжнародного права, безперечно, із доповненнями або із розширеним змістом. Фактично у преамбулі були сформульовані основні методологічні основи для застосування примусових заходів у вигляді санкцій, які були розкриті у статті 16 Статуту.

Якщо порівняти положення Статуту Лігі Націй стосовно санкцій з тими, що були потім сформульовані у Статуті ООН, підписаному в Сан-Франциску 26 червня 1945 року, одразу можна сказати, що у Статуті Ліги були лише начерки, фрагменти, ескізи тощо, но не більше.

У вітчизняних та закордонних наукових колах по-різному відносяться до історичної ролі Ліги Націй, у тому числі й в питаннях застосування її державами-членами колективних примусових заходів у вигляді санкцій. Нажаль, більшість науковців піддають критиці діяльність Ліги, підкреслюючи, що створення першої в історії міжнародної організації з підтримання миру і безпеки на основі закладених в її статуті принципів правового регулювання, третейського розгляду і узгодження відкривало лише новий етап у розвитку міжнародних відносин, що міжнародна організація «страждала» явною недосконалістю організаційної структури, що положення її Статуту були розпливчастими і невизначеними, а великі надії, що пов'язувалися із Лігою у міжнародному співтоваристві, не виправдалися [2, с. 105].

Більш виваженим науковим підходом щодо історичної ролі Ліги Націй можна вважати

© В. Є. Мулявка, 2025

погляди викладачів-дослідників КНУ імені Тараса Шевченка, які висвітлюють не стільки негативні, скільки позитивні моменти в організації та діяльності цієї першої міжнародної міждержавної організації. Ось, що вони зазначають: «Ліга виявилася нездатною придушити перші небезпечні вогнища війни, розв'язані фашистськими державами. Друга світова війна остаточно поховала Лігу націй, хоча формально вона проіснувала до 31 липня 1946 р. Крах Ліги націй серйозно підірвав ідею колективної безпеки. Підстав для негативних оцінок цієї міжнародної організації цілком достатньо. Але було б помилково перекреслити всю історію Ліги, звести її діяльність лише до недоліків. Були в її роботі і здобутки. Ліга відіграла у ряді випадків позитивну роль у розв'язанні післявоєнних проблем. Так, за перші 10 років свого існування (1919–1929-рр.) Лігою націй було розглянуто 30 міжнародних конфліктів, і більшість з них удалося розв'язати» [3].

Тепер проаналізуємо основні положення Статуту ООН. Основні положення стосовно санкцій знаходяться у статтях 41 та 42 Статуту, бо саме на них вказується у статті 39, що заходи для підтримання та відновлення миру і безпеки здійснюється на підставі цих двох статей.

У статті 41 вказується про заходи, які *уповноважена визначати Рада Безпеки (РБ)* та *вони не пов'язані з використанням збройних сил*. Ці заходи повинні застосовуватися для реалізації рішень РБ та остання *може вимагати* від членів Організації застосування цих заходів. Інакше кажучи, перелік заходів може бути необмеженим, а до цього переліку можуть бути додані або включені повна або часткова перерва економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин.

Отже, заходи застосування міжнародного примусу у вигляді санкцій без використання збройних сил сформульовані дуже широко, а наданий конкретний перелік того, що може бути доданим до безмежного переліку, здається, вказує на те, що останні з конкретного переліку можуть бути застосовані паралельно із тими, що вирішила застосувати РБ у якості основних.

У статті 42 Статуту вже йдеться про *застосування міжнародного примусу у вигляді санкцій із залученням збройних сил* (повітряних, морських або сухопутних сил), якщо РБ визнає, що заходи без використання збройних сил були недостатніми або вже виявились недостатніми. Такі заходи (із залученням збройних сил) можуть включати демонстрації, блокаду та інші операції повітряних, морських чи сухопутних сил Членів Організації.

Відтак, у статті 42 Статуту однозначно визначено, що санкційні заходи. які не пов'язані з використанням збройних сил, *мають обов'язково передувати застосуванню санкцій із використанням збройних сил.* Одразу застосувати санкційні заходи із використанням збройних сил без попереднього застосування заходів без військової сили за змістом статті 42 неможливо. Це, так би мовити, кардинально відрізняє правову основу застосування санкцій на підставі положень Статуту ООН від санкцій, які мали застосовуватися згідно із положеннями Статуту Ліги Націй.

Досліджуючи правову природу міжнародно-правових санкцій необхідно звернути ще на один важливий аспект, який простежується за змістом всіх статей двох Статутів: і Ліги Націй і Організації Об'єднаних Націй. Але, найбільш зримо цей аспект простежується за змістом статті 1 Статуту ООН, де у пункті 1 йдеться про *чотири підстави* застосування санкцій у вигляді ефективних колективних примусових заходів.

Всі чотири підстави чітко дають уявлення про те, коли можна застосувати колективні заходи стосовно держави (держав), що готуються до правопорушення, намагаються його скоїти або знаходяться у процесі здійснення правопорушення.

Виникає питання, а може держава (держави) вдатися до міжнародного примусу без наявності вищезазначених підстав, тобто безпідставно, виявивши при цьому свавілля, наприклад, для досягнення суто своїх меркантильних інтересів за рахунок нанесення шкоди (територіальної, економічної, фінансової) іншій державі?

В цьому плані дуже цікавими є наукові праці дослідника Ф. П. Шульженка, який виділив детермінанти, що сприяють появі свавілля в міжнародно-правових відносинах як в минулому, так і в сучасних умовах на межі XX–XXI сторіч. Серед них він назвав такі: юридична недосконалість системи світової і регіональної безпеки, яка була створена після другої світової війни та протистояння між військовими блоками НАТО і Варшавського договору; зміна пріоритетів західними політиками у відношенні до системи соціальних цінностей і актуалізація питань економічної безпеки їх держав, розширення ними співпраці з авторитарними режимами в питаннях обміну передовими технологіями, товарами і послугами; тотальний страх керівників міжнародних організацій і країн західної демократії перед шантажем і погрозами з боку авторитарних держав; бездіяльність міжнародних безпекових організацій, неконкретність та суперечливість норм міжнародно-правових актів, що визначають юридичний статус цих організацій та процедуру застосування санкцій до суб'єктів правовідносин, що порушують міжнародний правопорядок; зни-

ження ролі права і домінування політичного компонента в міжнародних відносинах; недосконала система превентивних заходів щодо обмеження свавілля, поширення зброї масового враження, денуклеаризації, що призвело до воєнного посилення авторитарних режимів, їх консолідації і протистояння з демократичним світом; примирення з державами-порушниками норм міжнародного права, заморожування регіональних конфліктів між суб'єктами міжнародного права [4, с. 16]. Науковець наголошує, що «свавільні тоталітарні режими використовують платформи ООН та інших міжнародних організацій для просування свого державного егоїзму, імперскості, маніпулювання свідомістю суспільств в інших суб'єктах цих організацій, зловживання правом» [5, с. 11].

Відповідь на поставлене вище питання може бути тільки одна: якщо санкційний режим вводиться якоюсь державою поза приписами міжнародного права, всупереч підстав, які проголошені в міжнародних актах, то така держава проявляє свавілля в міжнародно-правових відносинах, її санкційні заходи є правопорушенням та підлягають реагуванню з боку інших держав аж до застосування міжнародних примусових заходів.

Отже, правова природа міжнародно-правових санкцій не передбачає їх застосування поза межами міжнародного правового поля; вони мають вводитися виключно на засадах, визначених у міжнародно-правових актах, при наявності доведеного факту правопорушення з боку держави-порушниці та в межах, які пропорційно адекватні завданим збиткам під час скоєння правопорушення.

До природи міжнародно-правових санкцій необхідно віднести таку складову, як контроль над ефективністю їх застосування. Реалії сьогодення яскраво свідчать, що держави-правопорушниці, використовуючи прогалини у міжнародному праві щодо використання санкційних режимів, знаходять численні можливості для їхнього обходу. Дійсно, якщо держава-порушниця легко обходить санкції, то втрачається здоровий глузд щодо їх застосування. Не може бути застосований міжнародно-правовий механізм примусу, якщо заздалегідь звісно про можливість легкого його обходу, що подібними санкціями держава-правопорушниця не отримає покарання, а держави, що зазнали матеріальної або іншої шкоди, не отримають очікуваного захисту.

На теперішній час міжнародна спільнота робить все необхідне для того, щоб санкційні режими досягали своєї цілі, щоб держави-правопорушниці усвідомлювали невідворотність покарання за скоєні правопорушення.

Говорячи про правову природу міжнародно-правових санкцій неможливо обійти сторо-

ною так звані «односторонні примусові заходи», або «односторонні санкції» (unilateral sanctions), які накладаються країнами в односторонньому порядку (або групою держав). Накладення односторонніх санкцій вже є усталеною практикою для країн ЄС, США та G7.

Термін «односторонні примусові заходи» важко піддається визначенню. Хоча в останні роки всім звісні факти здійснення економічних примусових заходів, що вживаються однією державою або групою держав стосовно іншої, як спроба змусити останню змінити свою політику. Такі заходи прийнято називати «розумними» або «адресними»: це й торгові санкції у вигляді ембарго, й різні бойкоти, й припинення руху фінансових та інвестиційних потоків тощо.

Інакше кажучи, такі заходи здійснюються поза межами міжнародного правого поля, бо не є санкціонованими відповідними рішеннями ГА ООН.

Питання законності – незаконності односторонніх примусових заходів неодноразово дискутувалися у рамках міжнародних організацій [6, 7], але остаточного рішення досі немає. Країни ЄС, США та G7 широко практикували та продовжують практикувати застосування цих санкцій, не особливо дбаючи про те, чи відповідають вони нормам міжнародного права чи ні. Слідом за ними інші країни також активно почали застосовувати односторонні примусові санкції – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Канада, Австралія, Ісландія, Швейцарія, Японія та ін. [8, с. 60–82].

Вітчизняні та закордонні науковці не залишилися осторонь від дослідження проблеми односторонніх санкцій, які становлять зараз поширене політичне, економічне, правове та соціальне явище значно поширилося в останні десятиліття та роки.

В цьому сенсі привертає увагу стаття науковиці Є. К. Карлюга, яка дослідивши зміст дефініції «міжнародно-правові санкції», зробила висновок про те, що фактично сучасний стан міжнародних відносин вказує на існування двох різних за своїми характерними ознаками примусових заходів, які одночасно носять назву «санкції». Серед них, ... примусові заходи, вжиті РБ ООН на виконання повноважень відповідно до глави VII Статуту ООН, а також примусові заходи, застосовані державою, групою держав або міжнародними організаціями без схвалення Ради Безпеки ООН, з метою примушення іншої держави до зміни її політики [9, с. 160]. При цьому Є. К. Карлюга не вважає доцільним визнавати останні «санкціями» в строгому сенсі слова, але й не вважає їх протизаконними у відповідності до принципів та норм міжнародного права. Тобто, науковиця повністю дотримується ідей,

закладених у міжнародних документах, що були розглянуті вище.

Подобних поглядів дотримується більшість закордонних науковців. У якості прикладу можна навести міркування науковця Тома Ройса (Tom Ruys), який детально дослідив питання співвідношення санкцій із реторсіями та контрзаходами. Він вважає, що поняття «санкція» зараз розуміється за різними підходами, що воно, якщо застосовується у вигляді односторонніх примусових заходів, не має єдиного встановленого значення в міжнародному праві, що не можна одразу без попереднього детального аналізу визначити чи є санкції зрештою законними чи ні. Це потрібно оцінювати, за його думкою, в кожному конкретному випадку. Tom Ruys зазначає, що точний ступінь, до якого діє міжнародний принцип невтручання та обмежує допустимий обсяг таких санкцій, залишається поки ще незрозумілим. Якщо односторонні санкції здійснюються відповідно до обов'язкової резолюції Розділу VII Ради Безпеки ООН, то безперечно вони є повністю законними. У той же час проблема щодо законності застосування санкцій у сенсі міжнародного права стосовно захисту гуманітарних інтересів громад країн, відносно яких здійснюються санкції, залишається повністю, як сказав науковець, «закритою таємницею». На окреслені проблемні питання, вважає Tom Ruys, наука міжнародного права обов'язково у найближчі роки має дати конкретні відповіді [10, с. 27].

У створі міркувань Тома Ройса досліджує проблеми односторонніх санкцій й науковиця Александра Хофер (Alexandra Hofer), яка виправдовує застосування санкцій США відносно РФ з приводу агресії останньої проти України та зазначає, що існує розбіжність між використанням санкцій як інструменту зовнішньої політики та як вони розуміються в міжнародному праві. Можливо, ця невідповідність, каже Александра Хофер, пояснює, чому односторонні санкції автоматично не вписуються в рамки, розроблені міжнародним правопорядком. Але, у той же час, зазначає, що коли США застосовують односторонні санкції для захисту своїх національних і зовнішньополітичних інтересів, більшість країн обурює той факт, що США використовують свою економічну владу, щоб нав'язати не лише певний тип норм, але й власне тлумачення цих норм. Їхні заперечення проти такої практики демонструє часте ухвалення резолюцій ГА ООН із засудженням одностороннього примусу.

У якості висновку Александра Хофер стверджує, що, якщо держави вважають односторонні санкції нелегітимними, це може мати наслідки для загальної ефективності санкцій як засобу примусового виконання міжнародної політики. Необхідно стосовно односторонніх санкцій розробити політику недотримання та опору, який включав би розробку аргументів про те, що певна санкційна практика є незаконною. З цього випливає, що міжнародне право хоче впливати на державну практику у сфері санкцій, а для забезпечення ефективного правозастосування необхідно знайти спосіб подолати не лише розрив між правової теорією та політичною практикою, а також між державами, які визнають часте прийняття односторонніх примусових заходів та тими, що заперечують цю практику [11].

Отже, й положення міжнародно-правових джерел, й аналіз наукових праць свідчать про те, що природа односторонніх санкцій поки ще не вписується повністю у природу міжнародно-правових санкцій.

Декілька цікавих наукових положень стосовно санкцій у сфері забезпечення національної безпеки висловив науковець П. П. Богуцький, який стверджує, що правова природа санкцій полягає у визначенні негативних наслідків порушення вимог і положень права та у вжитті заходів щодо забезпечення виконання вимог права, щодо відповідальності за вчинені порушення. Формально-логічний аспект змісту санкцій використовується у юридичній конструкції норми права, де санкції є визначеними у нормі права формалізованими наслідками протиправної поведінки, передбачають конкретні вид і міру відповідальності, покарання [12].

Як бачимо, науковець, говорячи про природу санкцій, виділяє два її основних аспекти: *по-перше*, застосування санкцій передбачає попереднє визначення негативних наслідків порушення вимог і положень права, тобто з'ясування як самого факту невиконання норм права, так й факту настання негативних наслідків за результатами порушення вимог права. Дійсно, навіщо застосовувати санкції, якщо не було порушення вимог і положень права, а якщо факт порушення був і він встановлений, то навіщо застосовувати санкції, якщо не було суттєвих негативних наслідків за результатами порушення. *По-друге,* природа санкцій передбачає вжиття заходів щодо забезпечення виконання вимог права, тобто відновлення «status quo» (відновлення правового положення, яке існувало до здійснення правопорушення та збереження його) та притягнення до відповідальності винних за вчинене порушення. Таким чином, природа застосування санкцій має чітку послідовність конкретних процесуальних дій: встановлення факту правопорушення, оцінка нанесеної шкоди або можливих негативних наслідків, вжиття заходів щодо відновлення «status quo» та притягнення до відповідальності винних у правопорушенні. Фактично П. П. Богуцький говорить про межі початку

та закінчення застосуванню санкцій, а це дуже важливе питання як для уявлення природи санкцій, так й для практичної складової: коли починати та коли закінчувати санкції – найважливіше питання як для того, хто вводить санкції, так й для того, відносно кого вони здійснюються.

Далі науковець, розмірковуючи про судову процедуру застосування санкцій, визначає, що для захисту національних (економічних, політичних, державних тощо) інтересів державою вдаватися до судових процедур не треба, оскільки реалії дійсності потребують оперативного та безумовного реагування з метою забезпечення національної безпеки. Однак, розмірковує П. П. Богуцький, оперативність та нагальність подібних санкцій жодним чином не заперечують принципам верховенства права і законності, а навпаки утверджують реалізацію вказаних принципів на основі захисту національних інтересів, досягнення необхідного для сталого розвитку суспільства, для життєдіяльності людини безпекового рівня, а можна ще додати й для утвердження або зміцнення певного зовнішньополітичного курсу, про що казали науковці, праці яких було розглянуто вище.

Як бачимо, П. П. Богуцький розглядає застосування санкцій для забезпечення національної безпеки або проведення зовнішньополітичної діяльності як різновид односторонніх санкцій, і в цьому випадку алгоритм послідовних дій абсолютно не такий, як під час застосування санкцій в межах міжнародного правового поля та виключно на підставі норм і принципів міжнародного права.

Не можна пройти повз дуже виваженої та вельми цікавої наукової праці науковця М. І. Хавронюка, члена правління Центру політико-правових реформ, у який він досліджує санкції у вигляді спеціальних обмежувальних заходів, що передбачає доволі серйозні ризики застосування. Науковець, аналізуючи практику застосування санкційних заходів в останні роки, недвозначно але обережно натякає на невідповідність їх існуючим правовим положенням. Слід віддати належне, каже науковець, рішучості і завзяттю посадовим особам України, які останнім часом узялися застосовувати санкції. Але все ж видається, що їх широкому застосуванню «мав би передувати період належної правової, інституційної та організаційної підготовки. Недоліки початкової редакції Закону «Про санкції» можна було не побачити або пробачити в революційному 2014-му. Однак у керівників держави та всіх нас було достатньо часу, аби ці недоліки виправити, бути витриманими та навчитися прогнозувати правові і політичні наслідки прийнятих рішень. Зрештою, не все, що треба робити заради рейтингу, можна робити» [13].

У тому ж дусі, що й М. І Хавронюк, розмірковує науковець Л. Семишоцький у статті «Чи не загрожують національній безпеці методи її захисту?», де він, фактично говорячи про правову природу санкцій, проводить паралель їх застосування на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях. Л. Семишоцький зазначає, що невідомо, якому відсотку громадян до вподоби перспектива одного дня опинитися поза законом – чи то через помилку, чи то через умисел. *А те, що таке трапляється навіть у країнах із більшим досвідом санкційних війн, – факт*. Фактом, продовжує далі науковець, є й то, що українські нардепи бажають удосконалювати санкційне законодавство, аби розширити підстави для встановлення обмежень і кількість органів, які зможуть їх накладати без судового контролю. Але, констатує дослідник, прикметно: закон виписали таким чином, що підставою для застосування санкцій може стати... саме застосування санкцій. Бо серед підстав їх запровадження згадуються дії (знову ж таки, без уточнення резидентства особи, яка їх учиняє), які порушують права та свободи, обмежують право власності. Тобто при бажанні це можна поширити й на самих членів РНБО, які, за Конституцією, не мають імунітету від відповідальності за наслідки свого голосування [14, с. 5].

Безпосередньо дослідженню проблеми правової природи міжнародно-правових санкцій присвятили автори І. А. Гомля та Д. О. Микитенко.

Науковці розглянули проблему скрізь призму практичного застосування санкцій, починаючи з 1980-років, державами Європейського Союзу (ЄС), керівники яких називають санкції рестриктивними заходами, що є найбільш доступною формою так званої, зазначають автори, квазісилової дипломатії. На думку науковців застосування санкцій ЄС віднесено до сфери Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ) [15, с. 140].

Здійснюючи цю політику (СЗПБ), держави ЄС, особливо на даний час, застосовують санкції надзвичайно широко. Застосування обмежувальних заходів (санкцій) здійснюється у рамках міжнародного документу під назвою «Рекомендації щодо впровадження та оцінки обмежувальних заходів (санкцій) у рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС» [16]. Санкції застосовуються Радою ЄС з метою зміни політики або діяльності конкретної держави, частини держави, уряду, організацій або фізичних осіб відповідно до цілей зовнішньої політики Євросоюзу, встановлених статтею 21 Договору про ЄС [17].

Виходить, що обмежувальні заходи (санкції) застосовуються державами ЄС для здійснення спільної зовнішньої політики на підставі міжнародного документу з метою змінити політику

або діяльність конкретної держави. Підкреслимо, не припинити правопорушення державою норм та принципів міжнародного права, не вернути державу у попередній стан до скоєння правопорушення, не відновити «status quo», не примусити керівників держави відшкодувати нанесені збитки тощо, а лише змінити її політику, яка, нібито, не подобається країнам ЄС. Але, чи можна у даному випадку говорити, що це міжнародно-правові санкції як вид міжнародного примусу? Здається, відносити ці обмежувальні санкції до міжнародно-правових санкцій було б явно некоректно, хоча, виходячи з назви, це теж санкції, але не міжнародно-правові, бо вони мають зовсім іншу правову природу. Ось чому автори наукової статті роблять, здається, цілком правильний висновок, що санкції, які застосовуються ЄС «багато в чому виглядають *як політична альтернатива* застосуванню військової сили, матеріальних стимулів і дипломатії в тій ситуації, *коли потрібна якась реакція* на дії об'єкта в міжнародному середовищі, а іншого роду дії для Євросоюзу ускладнені або зовсім недосяжні (в тому числі через незгоду в багатьох державах-членах). *Виходячи з їх природи, обмежувальні заходи вводяться з задля зміни політики або характеру діяльності тієї чи іншої країни, частини країни, уряду, організацій або фізичних осіб*» (курсив наш. – Автор). Й далі… «у майбутньому активне оспорювання в судах рішень ЄС щодо застосування санкцій, а також складнощі з їх імплементацією в окремих державах-членах, можуть мати наслідком відносний відхід від санкцій на користь альтернативних – дипломатичних або навіть силових заходів» [15, с. 144].

Декілька слів стосовно перспектив продовження наукових досліджень правової природи міжнародно-правових санкцій на підставі слушних міркувань науковців Грегуара Малларда (Grйgoire Mallard) і Джин Сун (Jin Sun), які дослідили правову природу санкцій з позиції «деколоніального погляду на транснаціональний правовий порядок санкцій» (A Decolonial Perspective on the Transnational Legal Order of Sanctions).

У якості висновків до свого дослідження науковці стверджують, що сьогодні дослідження санкцій є жвавим науковим напрямом, за яким розглядаються всі аспекти санкцій як інструменту політики, практики управління відповідно до стандартів міжнародного права та історичного прояву гегемонійної експансії.

Автори застерігають інших науковців, що досліджуватимуть проблеми санкцій, щоб вони трималися на певній відстані від вимог політичних сил: РБ ООН, Сполучених Штатів і Європейського Союзу, а Китаю – у найближчому майбутньому. Усі ці організації та держави, за думкою Грегуара Малларда і Джин Сун, звертаються до дослідників, які працюють над санкціями, з проханням проконсультувати їх щодо того, як санкції можна покращити, щоб «працювати краще», але під цим вони часто мають на увазі «мати більш впливові негативні наслідки для економік держав, що піддаються санкціям».

Далі науковці підкреслюють, що тема санкцій та ефективність санкцій є дуже чутливими, тому необхідно не піддаватися сиренам влади, зберігати між ними дистанцію та закликати інших дослідників деколонізувати дослідження санкцій, беручи до уваги колоніальну спадщину, яка існує між минулим і сьогоденням, і працювати над тим, щоб уникнути повторення таких упереджень і навіть боротися проти їх мовчазного відтворення.

Дослідження щодо деколонізації санкцій, продовжують науковці, передбачає дослідження владних структур і вивчення того, як вони сприяють політизації санкцій та їхньому негативному гуманітарному впливу. Це вимагає визнання історичного контексту, в якому були розроблені санкції, і визнання того, що поточний глобальний порядок все ще формується спадщиною колоніальної епохи експлуатації, підкорення та маргіналізації. Щоб деколонізувати дослідження санкцій, ми повинні, наголошують Грегуар Маллард і Джин Сун, заперечити припущення, що санкції є нейтральним інструментом для підтримки міжнародного миру та безпеки [18].

Можна цілком погодитися із науковцями, що застосування примусових заходів у вигляді санкцій відносно держав, що не порушили норми та принципи міжнародного права та не відмовились від виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, ніколи не розглядатиметься світовим демократичним суспільством у якості «нейтрального інструменту для підтримки міжнародного миру та безпеки», а самі держави, стосовно яких такі «санкційні заходи» застосовувалися, ніколи не змиряться з будь-яким неправомірним тиском на них та завжди знайдуть правові методи та засоби для захисту та відстоювання своїх законних інтересів.

Висновки. Міжнародно-правові санкцій за своєю правовою природою мають використовуватися державами та міжнародними організаціями виключно задля впливу на агресивні та репресивні держави, а якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то завдяки рішучим санкційним колективним примусовим заходам такі дії припиняються. Міжнародно-правові санкції були, є та залишаються потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони.

Література

1. The Covenant of the League of Nations (Including Amendments adopted to December, 1924). *2008 Lillian Goldman Law Library*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

2. Надибський М. І., Майстренко Ю. І. Статут Ліги Націй очима сьогодення. 2019. С. 104–105. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b65e3481-edb1-45a8-bbc4-8dfd91fae67e/content

3. Ліга Націй та її історична роль. *КНУ імені Тараса Шевченка*. URL: http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/47.htm

4. Шульженко Ф. П. Філософсько-правова природа свавілля в міжнародних відносинах. *Київський часопис права*. 2022. No 4. С. 16–24. DOI https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.2

5. Шульженко Ф. П. Політико-правове свавілля в міжнародних відносинах: філософсько-правовий концепт. Міжнародно-правові та гуманітарні питання забезпечення державного та економічного суверенітету в умовах регіональних та глобальних конфліктів: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (5 листопада 2022 року) / Ред. кол.: Кузьменко О.В., Шульженко Ф.П., Чорна В.Г. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2022. 263 с. С. 9–11. URL: https://drive.google.com/file/d/10Dl3zoRiUa8RVb3hLgo46NJsYLkGtRY/view

6. Summary of the biennial Human Rights Council panel discussion on unilateral coercive measures and human rights. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Human Rights Council Forty-third session 24 February–20 March 2020 A/HRC/43/36. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/43/36

7. Резюме панельної дискусії Ради з прав людини, що проводиться раз на два роки щодо односторонніх примусових заходів і прав людини – Звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини. *Управління Верховного Комісара з прав людини,* 01 грудня 2017 р. A/HRC/37/31. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/reports/ahrc3731-summary-biennial-human-rights-council-panel-discussion-unilateral

8. Коваль Д., Бернацький Б. Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права. *Центр прав людини ZMINA.* Аналітичний звіт. Київ, 2023. 96 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/03/zmina-encyclopedia-of-sanctions_web.pdf

9. Карлюга Є. К. Поняття санкцій в доктрині міжнародного права. *Правова держава*, № 54, 2024. С. 152–163. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304889

10. Tom Ruys, Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework. Forthcoming in Larissa van den Herik (ed.), Research Handbook on UN Sanctions and International Law (Edward Elgar Publishing)(2016). URL: https://surl.li/xeutck

11. Alexandra Hofer, Legal questions arising from non-UN sanctions and their implications: the case of US sanctions against Russia. SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3141809

12. Богуцький П. Про санкції: санкційний механізм і національна безпека. Портал Українське право. 01.03.2021. URL: https://ukrainepravo.com/scientificthought/naukova-dumka/pro-sanktsiyi-sanktsiynyy-mekhanizm-i-natsionalnabezpeka/

13. Хавронюк, М. Про «санкції» як спеціальні обмежувальні заходи: регламентація і ризики застосування. Медія-реформа. 01.03.2021. URL: https://rpr.org.ua/news/pro-sanktsii-iak-spetsialni-obmezhuval-ni-zakhody-rehlamentatsiia-i-ryzyky-zastosuvannia/

14. Семишоцький Л. Чи не загрожують національній безпеці методи її захисту? *Закон і Бізнес. Верховенство санкцій.* 12 с. URL: https://zib.com.ua/ua/147253-chi_ne_zagrozhuyut_nacionalniy_bezpeci_metodi_ii_zahistu.html

15. Гомля І. А., Микитенко Д. О. Правова природа санкцій ЄС, їх місце в системі зовнішньої політики та безпеки. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ЛОГОΣ. Мистецтво наукової думки»*. No 8. Грудень, 2019. С. 140–145. DOI 10.36074/2617-7064.08.034

16. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy. COUNCIL OF Brussels, 2 December 2005 THE EUROPEAN UNION. URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vj6ipfhvg8zv

17. Treaty establishing the European Community (Consolidated version 2002). Document 12002E/TXT. OJ C 325, 24.12.2002, p. 33–184. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tec_2002/oj/eng

18. Grӣgoire Mallard and Jin Sun, International Law, Security, and Sanctions: A Decolonial Perspective on the Transnational Legal Order of Sanctions. Annual Review of Law and Social Science. Vol. 20. Pp. 97–116. URL: https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-042022-111630

Анотація

Мулявка В. Є. **Правова природа санкцій: міжнародно-правовий та національний вимір.** – Стаття.

У статті на підставі аналізу досліджень вітчизняних та закордонних наукових джерел, аналізу міжнародно-правових документів розглянуто правову природу санкцій. Зазначено, що порядок їх застосування має здійснюватися виключно в межах виважених правових та узгоджених обмежень, що встановлюються лише нормами та принципами міжнародного права. Обґрунтовано тезу, що практика застосування санкцій постійно удосконалюється, з'являються нові її форми та види, частка з яких завдяки роботі юристів-міжнародників, впливових політиків та керівників держав та міжнародних організацій потім відображається у сталих нормах та принципах міжнародного права. Правова природа санкцій, як квінтесенція вивіреної, обґрунтованої та погодженої суб'єктами міжнародного права узагальненої практики їх застосування, в першу чергу відображається в міжнародних джерелах, яких зараз багато, але найголовнішими залишаються Статут Ліги Націй та Статут ООН. Саме ці два міжнародних джерела визначають основоположні засади, що закладаються у побудову сучасної санкційної політики демократичних держав стосовно порушників міжнародного права. Виділено детермінанти, що сприяють появі можливого свавілля в міжнародно-правових відносинах як в минулому, так і в сучасних умовах на межі XX–XXI сторіч, коли держава (держави) вдаються до міжнародного примусу без наявності міжнародно-правових підстав, виявляючи при цьому самоправство для досягнення суто своїх меркантильних інтересів за рахунок нанесення шкоди (територіальної, економічної, фінансової) іншій державі. На підставі аналізу зроблено висновок, що міжнародно-правові санкції були, є та залишатимуться потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони.

Ключові слова: міжнародно-правові санкції, правова природа санкцій, підстави застосування санкцій, колективні примусові заходи, заходи для підтримання та відновлення миру і безпеки.

Summary

Mulyavka V. Ye. **Legal nature of sanctions: international legal and national dimension.** – Article.

The article deals with the legal nature of sanctions based on the analysis of domestic and foreign research and international legal research. It is noted that the procedure for their application should be carried out exclusively within the framework of balanced legal and agreed restrictions established only by the norms and principles of international law. The author justifies the thesis that the practice of applying sanctions is constantly improving, and new forms and types of sanctions are emerging. Thanks to the work of international lawyers, influential politicians, and leaders of states and international organizations, some of them are conveyed in the established norms and principles of international law. The legal nature of sanctions, as the quintessence of a verified, justified and agreed by international law entities generalized practice of their application, is primarily reflected in international sources – of which there are many – but the most important are the Covenant of the League of Nations and the UN Charter. These two international sources define the fundamental principles underlying the construction of the modern sanctions policy of democratic states towards violators of international law. The author identifies the determinants contributing to the emergence of possible arbitrariness in international legal relations both in the past and in modern conditions at the turn of the 20th–21st centuries, when a State (States) resorts to international coercion without international legal grounds, while manifesting arbitrariness to achieve its mercantile interests by causing damage (territorial, economic, financial) to another State. Based on the analysis, it is concluded that international legal sanctions have been, are and will remain a powerful means of global democratic actors' response to any aggression from any side.

Key words: international legal sanctions, legal nature of sanctions, grounds for imposing sanctions, collective enforcement measures, measures to maintain and restore peace and security.

УДК 342.11.2
DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.37

О. П. Рудницька
orcid.org/0000-0001-7409-7886
кандидат юридичних наук,доцент,
завідувач кафедри права та публічного управління
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Н. М. Ковтун
orcid.org/0000-0002-5529-8655
доктор філософських наук,професор,
завідувач кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Л. В. Гуцало
orcid.org/0000-0002-2627-3520
кандидат історичних наук,доцент,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. Трансформація релігійної політики в країнах Європейського Союзу відбувалася поступово, від домінування релігійних норм у праві та державній політиці до секуляризованої, плюралістичної моделі, що забезпечує свободу релігії та рівність усіх конфесій. Поступово відбувається відокремлення держави і релігії, релігійна політика здійснюється за принципом нейтральності держави. Більшість країн ЄС відмовляються від державного фінансування церков. Мінімізовано роль релігії в державній освіті та впроваджено світські стандарти навчання, а також обмежено вплив релігійних норм на законодавство. На сьогодні регулювання релігійної політики поєднує національні особливості країн-членів ЄС із загальноєвропейськими стандартами прав людини. Актуальність проблематики трансформації правового регулювання діяльності релігійних організацій в ЄС пов'язана з тим, що на сучасному етапі розвитку Європейської Спільноти важливим є забезпечення балансу між релігійною свободою, правами людини та громадською безпекою, що є ключовим викликом у сучасному мультикультурному суспільстві. Євроінтеграційні процеси в Україні потребують забезпечення релігійних прав і свободи, які є впливовими чинниками для збалансування громадянського суспільства і держави на цьому шляху.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням проблем правової політики у релігійній сфері, основним тенденціям її трансформації як у публічному, так і приватному секторі, вплив на розвиток світової спільноти присвятили свої праці М. Бабій, В. Бедь, П. Бергер, П. Беєр, Д. Вовк, В. Єленський, С. Здіорук, М. Спіро, Л. Коваленко, Т. Лукманн, К. Х. Казанов, Ч. Тейлор та інші. Конституційно-правовому регулюванню права людини на свободу совісті присвятив своє дисертаційне дослідження Віктор Бедь [1]. Людмила Филипович дослідила проблеми релігійних і секулярних світів: їх взаємини з огляду на суспільні трансформації XXI ст. [2].

Метою статті є дослідження особливостей трансформації правового регулювання релігійної політики в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Після створення Європейського Союзу (1993 р.) релігійна політика та правове регулювання релігійних відносин зазнали значних змін. Вони були зумовлені розвитком прав людини, демократичних стандартів, міграційних процесів та потребою балансування між секуляризмом і традиційними релігійними цінностями. Більшість країн ЄС вже відмовилися від фінансування релігійних організацій з державного бюджету. Проте, окремі країни європейської спільноти (наприклад, Німеччина) такі організації отримують підтримку через податкову систему відповідної держави. У багатьох країнах ЄС релігія втрачає вплив, що спричиняє конфлікти з релігійними громадами щодо ролі віри в суспільстві.

Інституційне закріплення релігійної свободи у правовій системі ЄС встановлено установчими договорами ЄС, договорами, що вносять зміни до них, Хартією про основоположні права ЄС та законодавством країн-членів. У статті 13 Договору про заснування Європейської Спіль-

© О. П. Рудницька, Н. М. Ковтун, Л. В. Гуцало, 2025

ноти, статті 10 Договору про функціонування ЄС 2007 р. політики та дії ЄС спрямовується на боротьбу проти дискримінації на підставі релігії чи віри [3], [4].

Договором про функціонування ЄС встановлено, що ЄС не тільки підтримує офіційний діалог з релігійними організаціями на принципах відкритості, прозорості та регулярності, а й визнає їх історичну та соціальну роль у різних країнах-членах ЄС та забезпечує рівність між віруючими, невіруючими та представниками різних конфесій (стаття 17).

Приписами статті 10 Хартії ЄС про основоположні права 2000 р. гарантовано не тільки свободи думки, совісті та релігії, а й встановлено право особи змінювати релігію або переконання. Сповідувати релігію або переконання у публічний або приватний спосіб, індивідуально чи колективно є невід'ємною свободою кожного. Важливим принципом існування ЄС є повага до культурного, релігійного та мовного розмаїття (стаття 22 Хартії) [5].

У статті 9 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція) закріплено право кожного на свободу релігії. Зміст частини першої вказаної статті дублюють норми статті 10 Хартії. Проте частиною 2 статті 9 встановлено право держав встановлювати певні обмеження з метою громадської безпеки, охорони публічного порядку та захисту прав інших осіб. Такі обмеження мають бути визначені законодавством і бути обґрунтованими на предмет їх необхідності в демократичному громадянському суспільстві. [6].

Прагнення українського народу увійти до політичного, економічного і правового простору Європейської Спільноти, стати її повноцінним членом потребує вчинення конкретних кроків, зокрема, адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Гармонізація законодавства України про релігію та релігійні організації із законодавством ЄС є важливою умовою вступу нашої держави до ЄС.

На думку Бучми О., закріплення у статті 11 Конституції України обов'язку нашої держави сприяти консолідації і розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин є ознакою релігійного плюралізму, як стандарту європейського права [7].

Взаємовідносини між державою та релігійними організаціями в країнах Європейської Спільноти трансформувалась у три моделі такої взаємодії – конкордатну, секулярну та державну.

Так, не дивлячись на те, що у Польщі Римська католицька церква традиційно відіграє важливу роль у житті польського суспільства загалом та окремого громадянина зокрема, її вплив відчутно як у соціальній, так і у політичній сферах, Законом Польщі «Про гарантії свободи та віросповідання» (арт. 10) встановлено, що Польща є світською державою, нейтральною у питаннях релігії та переконань [8]. Регулювання відносин між державою та релігійними організаціями відбувається на підставі спеціальних двосторонніх угод, укладених між Радою міністрів і відповідними представниками цих церков та інших релігійних об'єднань (артикул 25 Конституції Республіки Польща 1997р.) [9]. До таких країн конкордатної моделі також належать Іспанія та Італія.

У відповідності до конституційних норм в Чеській республіці гарантується свобода думки, совісті та віросповідання, кожна людина має право змінити свої переконання або не визнавати жодної релігії [10]. У цій країні відбулося повне відокремлення держави від релігії, заборона релігійної символіки в державних установах, тобто секуляризація. До країн такої моделі також належать Франція, Нідерланди тощо.

Державна церква у Великобританії, Норвегії, Данії та Греції офіційно зберігає особливий статус національної церкви, але з обмеженим впливом на політику. Вірянами норвежської офіційної державної релігії «євангелістська лютеранська релігія» є приблизно 86% населення цієї країни. Релігійна свобода є досить обмеженою в Греції за стандартами, розробленими та застосованими в інших західних демократіях. І як державна церква, і як національна церква, Православна Церква Греції має багато спільного з протестантськими державними церквами і навіть з католицизмом у деяких країнах. Проте, подібно до Ірландії чи Ізраїлю, грецький випадок демонструє, що доки конкретну релігію продовжують ототожнювати з нацією, що перебуває під загрозою зникнення, зміна в напрямку плюралізму навіть менш імовірна, ніж відокремлення Церкви від держави. Ототожнювання держави і церкви в сучасній Греції не обов'язково вказують на неповний секуляризм. Результатом кризи державно-церковних відносин в цій країні у процесі демократизації та глобалізації державна модель поступово стикається з секуляризмом протягом останніх десятиліть. націоналістичну позицію Грецької Церкви не слід розглядати як стійкий сліпий традиціоналізм і антимодернізм [11].

Україна відповідає секулярній моделі, оскільки у нашій державі релігія (церква і релігійні організації) відокремлена від держави, а школа – від Церкви (стаття 35 Конституції України). Приписами українського Основного закону гарантовано право на свободу світогляду і віросповідання, що вцілому відповідає європейським стандартам.

Правове врегулювання релігійного плюралізму та імміграції на сучасному етапі розвитку суспільства, визнання мультикультуралізму та

захист прав меншин посилило правовий статусу ісламських, буддистських, індуїстських громад у країнах ЄС. Так, Директива 2000/78/ЄС про рівність у сфері зайнятості закріпила захист від дискримінації за релігійною ознакою щодо представників релігійних меншин у публічному просторі [12].

Важливу роль у балансуванні між релігійними свободами та іншими правами відіграє Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" встановлено, що суди України при розгляді справ застосовують як джерело права положення Конвенції та практику ЄСПЛ (ст. 17) [13].

Цікавим є рішення ЄСПЛ щодо підтвердження права носіння хреста на роботі 27 травня 2013 року у справі «Case of Eweida and Others v. the UK» (№ 48420/10 Ms Nadia Eweida, № 59842/10 Ms Shirley Chaplin, № 51671/10 Ms Ladele, 36516/10 Mr McFarlane) [14]. Заявники скаржилися на те, що національне законодавство не захищало належним чином їх право сповідувати свою релігію всупереч статті 9 Конвенції, взятій окремо або в поєднанні зі статтею 14. ЄСПЛ прийшов до висновку про порушення прав лише першої заявниці пані Евейди. У своєму рішенні Суд визнав, що питання про неправомірність звільнення працівника через його релігійну приналежність має бути оцінено з огляду на пропорційність такого обмеження і не може розцінюватися лише можливістю змінити роботу, яка нейтралізує будь-яке втручання в її релігійні права. державні органи не достатньо захистили право першої заявниці сповідувати свою релігію, в порушення позитивного зобов'язання за вищевказаною статтею. ЄСПЛ обґрунтував своє рішення тим, що державні органи держави-відповідача, , в порушення позитивного зобов'язання за статтею 9 Конвенції, не достатньо захистили право пані Евейди сповідувати свою релігію.

Ще одне важливе рішення на яке необхідно звернути увагу ухвалено у справі «S.A.S. v. France» (Заява № 43835/11, 1.07.2014) щодо підтвердження законності заборони носіння бурки у Франції. Заявниця аргументувала свою позицію, посилаючись на ст.ст. 8, 9, і 10 Конвенції, зокрема, порушенням її прав на повагу до приватного життя, на свободу сповідувати свою релігію або переконання та на свободу вираження поглядів. Крім того, вона скаржилася на дискримінацію щодо здійснення цих прав [15].

Суд у своєму рішенні зауважив, що позицію Франції поділяє тільки Бельгія. Водночас суд зауважив, що питання про носіння паранджі на публіці вже було предметом обговорення у ряді країни ЄС. Частина вирішила не запроваджувати повну заборону, а інші – таку можливість розглядають. запровадження такої заборони. Суд прийшов до висновку, що в Європі немає консенсусу щодо доцільності запровадження повної заборони на носіння паранджі у громадських місцях.

ЄСПЛ визнав, що заборону носіння паранджі на публіці, запроваджену Законом Франції від 11 жовтня 2010 року, заходом, який є пропорційним до поставленої мети та є «необхідним у демократичному суспільстві».

Така політика викликала проблеми з ісламізацією європейських суспільств через потоки іммігрантів з Близького Сходу та Африки та виникненням правових колізій між західними світськими цінностями та релігійними традиціями мігрантів (полігамія тощо). Наприклад, деякі країни-члени ЄС на законодавчому рівні заборонили носіння бурки та/або нікабу (релігійна символіка) у публічних місцях. Це такі країни, як Франція, Бельгія, Данія та Австрія. Це викликає протест серед мусульманських жінок, які вважають такі закони порушенням релігійної свободи.

Велика кількість іммігрантів з мусульманських країн призводить до напруги між традиційними християнськими спільнотами та новими релігійними групами. Виникають конфлікти через несумісність деяких ісламських норм із європейськими стандартами прав людини (наприклад, ставлення до жінок, ЛГБТ-спільноти). Так, у Великобританії та Німеччині існують «ісламські трибунали» (шаріатські суди та релігійна автономія), які вирішують сімейні та майнові суперечки на основі шаріату, що суперечить європейським правовим стандартам. Це викликає побоювання щодо утворення «паралельного суспільства» мусульманських громад, що не можуть інтегруватися.

Ще одним викликом сучасної релігійної політики є терористична загроза. Атаки радикальних ісламістів у Франції, Німеччині, Великобританії піднімають питання балансу між релігійними свободами та безпекою. Країни ЄС вживають заходів проти ісламських радикальних організацій, зокрема, забороняють ісламських організацій, підозрюваних у зв'язках із терористами (закриття салафітських мечетей у Німеччині), здійснюють контроль мечетей та імамів у деяких країнах, протидіють інтернет-пропаганді ісламізму та терористичних ідеологій. На тлі не рідких терористичних атак, які здійснюються представниками мусульманської релігійної групи, частішають і напади на мечеті та мусульман у країнах ЄС, зростає ісламофобія.

Як зазначалося вище, у разі необхідності в демократичному громадянському суспільстві будь-якої держави-члена ЄС у законодавстві може бути встановлено певні обмеження свободи

віри та віросповідання з метою громадської безпеки, охорони публічного порядку та захисту прав інших осіб (ч. 2 ст. 9 Європейської конвенції з прав людини). Такі норми, як правило, встановлюються на конституційному рівні. Так, частиною 5 артикулу 58 Конституції Польщі свобода публічного віросповідання може бути обмежена лише законом і лише тоді, коли це необхідно для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моралі або свобод і прав інших осіб [9].

В Україні на конституційному рівні заборонено діяльність політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (ст. 37 Конституції України).

Для ширшого розуміння взаємодії держави і церкви, впливу державно-релігійних відносин на свободу віросповідання, що включає і право на освіту як світську, так і релігійну, необхідно звернути увагу на положення Рекомендації № 1202 Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві 1993 р. У вказаній Рекомендації ПАРЕ (ст. 16) звернулася до Європейської Спільноти щодо забезпечення вивчення релігійних та етичних систем у шкільній програмі з метою досягнення ширшого розуміння різноманіття релігій [16]. Наприклад, ч. 4 арт. 58 Конституції Польщі встановлено, що релігія церкви чи іншого релігійного об'єднання з врегульованим правовим статусом може бути предметом викладання в школі, але свобода совісті та віросповідання інших людей не може бути порушена [9].

Так, важливим висновком, який можна зробити з рішення у справі Фольджеро та інші проти Норвегії 2007 року (№ 15472/02), яким встановлено факт порушення Конвенції та статті 2 Протоколу № 1, є рекомендації ЄСПЛ щодо порядку надання інформації під час вивчення обов'язкових дисциплін у закладах освіти, які пов'язані з релігією. Так, інформація має бути об'єктивною, критичною і плюралістичною. При подання інформації з предмету не може бути надана перевага розгляду лише одному віровченню, а у навчальну програму має бути включено вибір освітніх заходів, що пропонуються учням [17].

Цікавим з точки зору захисту права на свободу віросповідання є справа «Lautsi v. Italy» (2011) щодо законності носіння хреста в італійських школах. Рішенням було підтверджено законність такого прояву, оскільки це частина культурної спадщини італійського суспільства [18].

Л. В. Ярмол, І. Б. Тучапець зауважують, що держави несуть відповідальність за забезпечення нейтрального та безстороннього здійснення різних релігій, вірувань та переконань. Їхня роль полягає у підтримці суспільного порядку, релігійної гармонії та терпимості в демократичному суспільстві у відносинах як між різними релігійними групами, так і між віруючими і невіруючими [19].

Висновки. Принципи свободи совісті та віросповідання гарантують, що церкви та інші релігійні об'єднання можуть вільно виконувати релігійні функції в суспільстві та здатні задовольняти релігійні потреби та духовний розвиток своїх послідовників. Жодні конституційні норми не дають визначення свободи совісті, яка є внутрішньою (психічною, емоційною) свободою особи. Його сфера дії включає право вільно обирати, формувати або змінювати свій світогляд, філософські, релігійні, моральні та звичаєві переконання. Реалізація цих прав може проявлятися як у формі дії, так і в конкретному ставленні. Конституційна норма не встановлює, а лише підтверджує свободу совісті, оскільки ця сфера, яка залишається внутрішньою (автономною) справою особи, не належить до компетенції держави. Завдання держави полягає лише в забезпеченні рівного захисту суб'єктів цієї свободи.

Попри розвинене законодавство у сфері релігійних прав та свобод, країни Європейського Союзу зіштовхуються з викликами у врегулюванні релігійних відносин, які потребують нагального вирішення. Проблеми для першочергового вирішення, на сучасному етапі розвитку європейської спільноти, пов'язані з мультикультуралізмом, секуляризацією, свободою віросповідання та громадською безпекою. Зростаюча секуляризація викликає напругу з релігійними громадами. Інтеграція мусульманських громад є складною через культурні та правові розбіжності. Релігійний екстремізм залишається загрозою, що потребує жорсткого контролю. Конфлікти між релігійними традиціями та правами людини створюють правові дилеми.

Важливе значення при здійсненні релігійної політики має боротьба з ісламофобією та антисемітизмом у правових рамках ЄС, посилення кримінальної відповідальності за релігійну ненависть та мову ворожнечі. Посилення законодавства щодо захисту осіб, які не належать до жодної релігії (атеїсти, агностики). Сучасне суспільство загалом, як й європейська спільнота зокрема, мають знайти компроміс між релігійною свободою, безпекою та демократичними цінностями, що залишається викликом для майбутнього розвитку ЄС та світового правопорядку.

Література

1. Бедь В. В. Право людини на свободу совісті: конституційно-правове регулювання : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.02. К., 2011. 36 с.

2. Людмила Филипович Релігійні і секулярні світи: проблеми взаємин з огляду на суспільні трансформації XXI ст. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2019. Вип. 29, С. 192–197.

3. Договір про заснування Європейської Спільноти: консолідована версія / Офіційний вісник ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017 (дата звернення: 10.04.2025).

4. Договір про функціонування Європейського Союзу: консолідована версія. TFEU. 2007 C 83/392 UA / Офіційний вісник ЄС. 30.3.2010 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 10.04.2025).

5. Хартія ЄС про основоположні права 2000 р. C 83/392 UA / Офіційний вісник Європейського Союзу 30.3.2010 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 10.04.2025).

6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.04.2025).

7. Бучма О.В. Правове регулювання суспільно-релігійних відносин / О. В. Бучма. *Чотирнадцяті Юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*: Матеріали міжнародної наукової конференції, 17–18 квітня 2019 року / Ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 61–66.

8. Ustawa 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890290155 (дата звернення: 15.04.2025).

9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej 1997 r. URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski (дата звернення: 15.04.2025).

10. Палінчак М.М., Лешанич М.М. Правове регулювання державно-церковних відносин в країнах Центрально-Східної Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. С. 77–84.

11. Karagiannis, Evangelos Secularism in context: The relation between the Greek state and the church of Greece in crisis. *European Journal of Sociology*. 2009. URL: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/26250/10/Greek1.pdf (дата звернення: 15.04.2025). DOI: https://doi.org/10.1017/S0003975609000447

12. Директива 2000/78/ЄС про рівність у сфері зайнятості URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text\ (дата звернення: 16.04.2025).

13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 16.04.2025).

14. Case of "Eweida and Others v. the UK". Judgment The European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-115881%22]} (дата звернення: 17.04.2025).

15. Case of «S.A.S. v. France». Judgment The European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-150987%22]} (дата звернення: 17.04.2025).

16. Рекомендація № 1202 Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві 1993 р. *Громадянська Освіта, 2006, №06 Концепція прав людини, Документи з прав людини, Релігія і школа*. URL: https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=1144327892 (дата звернення: 17.04.2025).

17. Case of "Folgerш and Others v. Norway". Judgment The European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-125927%22]} (дата звернення: 17.04.2025).

18. Case of «Lautsi v. Italy». Judgment The European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf (дата звернення: 17.04.2025).

19. Ярмол Л. В. Право на освіту та свободу віросповідання: практика Європейського суду з прав людини / Л. В. Ярмол, І. Б. Тучапець. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 460–467. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5910/vnulpurn201684573.pdf (дата звернення: 18.04.2025).

Анотація

Рудницька О. П., Ковтун Н. М., Гуцало Л. В. **Трансформація правового регулювання релігійної політики в країнах Європейського Союзу.** – Стаття.

У статті висвітлено процес трансформації релігійної політики в країнах Європейського Союзу, що відбувався від домінування релігійних норм у праві та державному управлінні до секуляризованої, плюралістичної моделі. Проаналізовано основні етапи змін у відносинах між державою та релігійними організаціями, розглянуто приклади моделей взаємодії: конкордатної (Польща, Італія), секулярної (Франція, Чехія), а також державної (Велика Британія, Греція). Акцент зроблено на правових засадах свободи віросповідання, закріплених у Хартії ЄС про основоположні права, Європейській конвенції з прав людини, установчих договорах ЄС і національному законодавстві держав-членів. Окрему увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини у захисті релігійних прав (зокрема у справах "Eweida v. UK", "S.A.S. v. France" та "Folgerш v. Norway"), де піднято питання балансу між правом на свободу релігії, громадською безпекою як окремої країни ЄС, так і Європейської Спільноти зокрема, а також іншими правами людини. Авторами вказано на виклики, пов'язані з імміграцією, радикалізацією, ісламофобією, впливом релігії на освіту та роллю держави у забезпеченні міжконфесійного миру. Зроблено висновок про необхідність державами здійснення протидії ісламофобії та антисемітизмом у правових рамках ЄС як частини релігійної політики. Важливе значення також має посилення кримінальної відповідальності за релігійну ненависть та мову ворожнечі. У контексті євроінтеграційних прагнень України наголошено на важливості адаптації національного законодавства до європейських стандартів релігійної свободи як необхідної умови для зміцнення демократичних інститутів, громадянського суспільства та забезпечення гармонії у багатоконфесійному середовищі. У статті розкрито проблематику взаємодії держави, церкви та суспільства в умовах зростаючого мультикультурного впливу.

Ключові слова: право на свободу світогляду та віросповідання, право на зміну релігії, релігійна політика, релігійні конфлікти, трансформація законодавства.

Summary

Rudnytska O. P., Kovtun N. M., Hutsalo L. V. **Transformation of the Legal Regulation of Religious Policy in the European Union.** – Article.

This article explores the transformation of religious policy within the European Union, tracing the shift from the dominance of religious norms in law and public administration to a secular, pluralistic model. It analyses the key stages of change in the relationship between the state and religious organisations, and examines examples of different models of interaction: the concordat model (Poland, Italy), the secular model (France, Czech Republic), and the state church model (the United Kingdom, Greece). Particular emphasis is placed on the legal framework for religious freedom, as enshrined in the EU Charter of Fundamental Rights, the European Convention on Human Rights, the EU's founding treaties, and the national legislation of member states. Special attention is given to the case law of the European Court of Human Rights concerning the protection of religious rights, notably in the cases of Eweida v. UK, S.A.S. v. France, and Folgerш v. Norway. These cases highlight the tension between the right to freedom of religion and the need to safeguard public security within individual EU countries and across the European Community as well as the balance with other human rights. The authors identify contemporary challenges such as immigration, radicalisation, Islamophobia, the influence of religion on education, and the role of the state in maintaining interfaith peace. It is concluded that EU states must counteract Islamophobia and antisemitism within their religious policies, adhering to the legal standards of the Union. Strengthening criminal liability for religious hatred and hate speech is also seen as crucial. In the context of Ukraine's aspirations for European integration, the authors stress the importance of aligning national legislation with European standards of religious freedom as a prerequisite for strengthening democratic institutions and civil society and fostering harmony in a multifaith environment. The article addresses the complex interactions between the state, the Church, and society amid increasing multicultural influences.

Key words: right to freedom of belief and religion, right to change religion, religious policy, religious conflicts, legislative transformation.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Р. В. Савуляк
Особливості спадкування за законом за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. як рецепція положень римського приватного права 3

А. В. Шипоша
Методологічні засади дослідження історико-правової еволюції нотаріату в Західній Європі ... 12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

О. В. Ільїна, А. В. Пучко
Проблемні питання у визначені поняття «національна меншина» у законодавстві України ... 16

Г. О. Романюк
Інституційна спроможність Національного банку України як передумова ефективного державного регулювання та нагляду у фінансовому секторі 21

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Н. В. Адамчук
Типологізація фільтрів касаційного оскарження в цивільному процесі 26

О. І. Андрухів, Д. В. Кушерець
Штучний інтелект в цивільному процесі: до питання докази в цивільному судочинстві..... 32

Н. О. Попова
Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності: цивільно-правовий та кримінально-правовий аспект 37

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В. Г. Костенко
Зміст реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації 44

О. С. Нестерович
Особливості трудових відносин олімпійських спортсменів: досвід Європи..... 49

М. А. Погорецький, Л. Ю. Малюга
Увільнення від роботи працівників, які проходять військову службу, в умовах воєнного стану в Україні 53

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

І. О. Глобенко, Н. П. Христинченко, В. В. Галунько
Суд в системі адміністративної юрисдикції 60

І. М. Дмитрук
Адміністративна процедура як ефективний спосіб захисту прав, свобод та інтересів громадян 65

О. Ю. Дубинський, І. Ю. Дубинський
Антикорупційні заходи у контексті протидії корупції у сфері економіки 70

К. О. Дубова, М. О. Філіппських
Система органів і служб, що протидіють корупції в Україні 75

Магдаліна І. В.
Генеза та стан адміністративно-правового дослідження освітньої функції держави..... 80

К. О. Мудрицька
Синергія господарського права та процесу в Україні: виклики судового захисту прав учасників господарських правовідносин 87

В. В. Мушенок, О. М. Ситніченко
Застосування державою процесу оподаткування у політиці сприяння безпеці життя та здоров'я людини 92

Т. О. Рекуненко
Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання правопорушенням у галузі фінансів 98

І. Ю. Сороколат
До питання про функції правового режиму оподаткування 104

С. В. Сухінін
Адміністративно-правове регулювання дисциплінарної відповідальності члена вищої кваліфікаційної комісії суддів України 109

Ю. В. Циганок
Правові проблеми застосування міжнародних стадартів фінансової звітності як квазі-джерела податкового права в Україні 115

Т. Б. Шаповал
Міжнародний досвід податкової політики: виклики та можливості для України 119

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

П. А. Воробей, М. Й. Вільгушинський, О. В. Воробей
Об'єкт правопорушення і його зміни в контексті судової практики 124

Д. О. Колодін
Диференціація та індивідуалізація як методи здійснення кримінально-правової політики України 133

Д. В. Федюнін
До питання кримінологічного аналізу шахрайства (стаття 190 Кримінального кодексу України) 141

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

В. С. Бондар, Д. А. Морозов
Класифікація негласних слідчих (розшукових) дій: питання практичного застосування 149

А. І. Кисько
Національна поліція України як суб'єкт підтримання публічної безпеки і порядку в Україні 157

Ю. М. Мирошниченко
Деякі міркування щодо оцінки судом доказів у кримінальному провадженні 162

Р. С. Мкртчян, С. Ю. Попов, О. О. Горішній
Інститут угод у кримінальному процесі 166

О. Є. Соловйова
Роль та наслідки укладання угоди про примирення сторін у кримінальному процесі україни 174

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В. В. Гавриленко,
Імплементація міжнародних принципів щодо протидії корупції у національне законодавство: Європейський досвід 180

Я. С. Григоров, В. О. Шульга
Міжнародно-правовий статус біженців, загальні засади їх захисту 185

В. А. Іващенко
Захист нематеріальних активів компаній в практиці Європейського суду з прав людини 190

С. В. Кулик
Стратегічний підхід до трансформації судової системи в Україні: етапи реформ і перспективи розвитку (2015–2023) 195

П. П. Латковський
Виконання публічних функцій політично значущими особами
в міжнародних організаціях: виклики сучасності та національний вимір 202
В. Є. Мулявка
Правова природа санкцій: міжнародно-правовий та національний вимір..... 207
О. П. Рудницька, Н. М. Ковтун, Л. В. Гуцало
Трансформація правового регулювання релігійної політики
в країнах Європейського союзу..... 215

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Savuliak R. V.
Peculiarities of inheritance by law under the Austrian General Civil Code of 1811 as a reception of the provisions of Roman private law 3

Shyposha A. V.
Methodological bases of research of historical and legal evolution of notary in Western Europe. 12

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

Ilyina O. V., Puchko A. V.
Problematic issues in defining the concept of "national minority" in the legislation of Ukraine 16

Romaniuk H. O.
Institutional capacity of the national иank of Ukraine as a prerequisite for effective state regulation and supervision of the financial sector..... 21

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Adamchuk N. V.
Typology of cassation appeal filters in civil procedure 26

Andrukhiv O. I., Kusherets D. V.
Artificial intelligence in civil procedure: on the issue of evidence in civil proceedings 32

Popova N. O.
Liability for violation of intellectual property rights: civil and criminal aspects 37

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

Kostenko V. G.
The content of the reform of social security of the civil service in the context of globalization... 44

Nesterovych O. S.
Peculiarities of labor relations of Olympic athletes: the experience of Europe..... 49

Pohoretskyi M. A., Malyuha L. Yu.
Dismissal from work of employees undergoing military service under martial law in Ukraine..... 53

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Globenko I. O., Khrystynchenko N. P., Galunko V. V.
Court in the system of administrative jurisdiction 60

Dmytruk I. M.
Administrative procedure as an effective way to protect the rights, freedoms and interests of citizens..... 65

Dubynskyy O. Yu., Dubynskyi I. Yu.
Anti-corruption measures in the context of combating corruption in the economic sphere 70

Dubova K. O., Filippskikh M. O.
The system of bodies and services that counter corruption in Ukraine..... 75

Mahdalina I. V.
Genesis and the state of administrative-legal research on the educational function of the state... 80

Mudrytska K. O.
Synergy of commercial law and process in Ukraine: challenges of judicial protection of the rights of participants in commercial legal relations..... 87

Mushenok V. V., Sytnichenko O. M.
Application by the state of the taxation process in the policy of promoting security of human life and health 92
Rekunenko T. O.
Administrative preventive measures for the prevention of offenses in the financial sector 98
Sorokolat I. Yu.
On the Issue of Functions of the Legal Regime of Taxation 104
Sukhinin S. V.
Administrative and legal regulation of disciplinary liability of a member of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine 109
Tsyhanok Yu. V.
Legal Issues of Using International Financial Reporting Standards as a Quasi-Source of Financial Law in Ukraine..... 115
Shapoval T. B.
International Experience in Tax Policy: Challenges and Opportunities for Ukraine..... 119

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Vorobei P. A., Vilhushinsky M. Y., Vorobei O. V.
The object of the offense and its changes in the context of judicial practice..... 124
Kolodin D. O.
Differentiation and individualization as methods of implementing criminal law policy of Ukraine 133
Fediunin D. V.
On the issue of criminological analysis of fraud (article 190 of the criminal code of Ukraine). 141

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Bondar V. S., Morozov D. A.
Classification of current investigative (search) actions: questions of practical application 149
Kysko A. I.
National police of Ukraine as a entity of maintaining public security and order in Ukraine..... 157
Myroshnychenko Yu. M.
Some considerations regarding the court's assessment of evidence in criminal proceedings..... 162
Mkrtchian R. S., Popov S. Yu., Horishnii O. O.
The institute of agreements in criminal proceedings 166
Soloviova O. Ye.
The role and consequences of concluding an agreement on the reconciliation of the parties in the criminal process of Ukraine..... 174

INTERNATIONAL LAW

Gavrylenko V. V.
Implementation of international anti-corruption principles into national legislation: European experience..... 180
Hryhorov Ya. S., Shulga V.O.
International legal status of refugees, general principles of their protection 185
Ivaschenko V. A.
Protection of companies' intangible assets in the case law of the European court of human rights..... 190
Kulyk S. V.
Strategic approach to the transformation of the judicial system in Ukraine: stages of reforms and development prospects (2015–2023) 195
Latkovskyi P. P.
The performance of public functions by politically prominent individuals in international organisations: contemporary challenges and the national dimension. 202

Mulyavka V. Ye.
Legal nature of sanctions: international legal and national dimension 207
Rudnytska O. P., Kovtun N. M., Hutsalo L. V.
Transformation of the legal regulation of religious policy in the European union..... 215

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 2 (61)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – І. Чудеснова
Комп'ютерна верстка – О. Молодецька

Підписано до друку 19.05.2025 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 24,61. Ум. друк. арк. 24,88.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0625/445.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua